

Academic Knowledge

5.
volume

1.
issue

june

2022

ISSN: 2667-6362

Social Science Studies

Academic Knowledge

2022 – Volume:5, Number:1

Kapsam	Scope
Sosyal Bilimler	Social Sciences
Periyot	Period
Yılda İki Sayı (Bahar & Güz)	Biannual (Spring & Autumn)
Yayın Dili	Publication Language
Türkçe & İngilizce & Arapça	Turkish & English & Arabic
e-Yayın Tarihi	Online Publication Date
30 Haziran 2022	30 June 2022

Yayın Türü

Academic Knowledge Dergisi, e-yayın olarak yayımlanan uluslararası, bilimsel, hakemli bir dergidir. Sosyal ve Beşeri Bilimler alanıyla ilgili çalışmalara yer verilir. Özgün ve ilmi makaleler dışında makale ve tebliğ çevirileri, edisyon kritik (tahkik) çalışmaları, tez, kitap ve sempozyum değerlendirmeleri, eleştiri yazıları, mülakatlar, anılar, bilim dünyasından haberler vs. yayımlanabilir.

Yayın Süreci

Gönderilen makaleler; intihal tespit programı tarafından taranarak, intihal içermediği ve daha önce yayımlanmamış olduğu tespit edildikten sonra konuyla ilgili çalışmaları olan en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur.

Hukuki Beyan

Academic Knowledge dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir. Academic Knowledge dergisinde yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Academic Knowledge Dergisi'nin yayın kuruluna ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve ayrıca elektronik ortama aktarılamaz.

Tarandığı Dizinler

Index Copernicus, Asos İndeks, Root Indexing, İSAM, Google Scholar, Türk Eğitim İndeksi, İdeal Online, EuroPub, ISSN, CiteFactor

e-Yayın Tarihi

30 Haziran 2022

Publication Type

Academic Knowledge Journal is an international, scientific and a refereed e-journal. In this respect, only works related to the field of Social Sciences are included. In addition to original and scientific articles, it accepts translations of articles and papers, edition critics, thesis, book and symposium reviews, reviews, interviews, memoirs, news, etc.

Publication Process

Submitted articles are scanned by the plagiarism detection program in order to check that they have not been previously published and to find out they do not contain any plagiarism. Then, they are evaluated by double-blind review fulfilled by at least two referees who have already studied on the subject.

Legal Statement

Scientific and legal responsibility for the content of an article published in Academic Knowledge Journal belongs to the authors. All rights of the published materials belong to the editorial board of Academic Knowledge Journal. These materials cannot be republished, duplicated or moved to an electronic environment partially or completely without permission.

Index

Index Copernicus, Asos Index, Root Indexing, ISAM, Google Scholar, Index of Turkish Education, Ideal Online, EuroPub, ISSN, CiteFactor

Online Publication Date

30 June 2022

Sahipleri | Owners

Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR, Inonu University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Nuh YAVUZALP, Bolu Abant İzzet Baysal University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Ahmet Faruk GÜLER, Inonu University / Türkiye

Baş Editör | Editor in Chief

Asst. Prof. Dr. Yusuf Oktan / Yalova University / Türkiye

Editörler | Editors

Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR, Inonu University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Nuh YAVUZALP, Bolu Abant İzzet Baysal University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Ahmet Faruk GÜLER, Inonu University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR, Fırat University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Murat YAŞ, Marmara University / Türkiye

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ, Karabuk University / Türkiye

Arapça Dil Editörü | Arabic Language Editor

Dr. Abderrahman ETHMANE / Mauritania

Yardımcı Editörler | Associate Editors

Dr. Ferhat Durmaz
Yusuf Fuat Ünal, Inonu University / Türkiye
Lecturer Dr. Selman Keleş, Kastamonu University / Türkiye

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR, Inonu University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Saim Kayadibi, International Islamic University Malaysia / Malaysia
Asst. Prof. Dr. Nuh YAVUZALP, Bolu Abant İzzet Baysal University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Taner Namlı, Inonu University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Ahmet Faruk GÜLER, Inonu University / Türkiye

İletişim | Contact

Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR, Inonu University / Türkiye (veysel.ozdemir@inonu.edu.tr)
Asst. Prof. Dr. Nuh YAVUZALP, Bolu Abant İzzet Baysal University / Türkiye (nuhyavuzalp@gmail.com)

Web

<http://academicknowledge.net>

Submit Article

<https://dergipark.org.tr/ak>

E-mail

academic.knowledge@yandex.com

Bilim ve Danışma Kurulu | Science and Advisory Board

- Prof. Dr. Amin Moh'd Qudah, University of Jordan, Jordan
Prof. Dr. Cihad Demirli, Istanbul Commerce University, Türkiye
Prof. Dr. Fikret Karaman, Inonu University, Türkiye
Prof. Dr. Jamal Ahmed Bashier Badi, International Islamic University of Malaysia, Malaysia
Prof. Dr. Mehmet Kubat, Inonu University, Türkiye
Prof. Dr. Muhammad Abul Lais al-Khairabadi, International Islamic University of Malaysia, Malaysia
Prof. Dr. Mustafa Arslan, Inonu University, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Taner Şengün, Fırat University, Türkiye
Prof. Dr. Tarık Özcan, Fırat University, Türkiye
Prof. Dr. Tofiq Abdühasanli, Azerbaijan State University of Economics, Azerbaycan
Prof. Dr. Veli Atmaca, Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdullah Aydın, Kastamonu University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulmohdi Thamer Hatamleh, Bingol University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Beyhan Kanter, Mardin University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Davut Kaplan Ondokuz Mayıs University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Fatih Kanter, Kilis 7 Aralık University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Galina Miskiniene, Vilnius University, Lithuanian
Assoc. Prof. Dr. Harun Şahin, Gaziantep University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Saim Kayadibi, International Islamic University of Malaysia, Malaysia
Prof. Dr. Ünal Taşkın, Adiyaman University, Türkiye
Prof. Dr. Veysel Özdemir, Inonu University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Yaşar Baş, Bingol University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Zhanat Idrisheva, D. Serikbayev East Kazakhstan State Tech. University, Kazakhstan
Asst. Prof. Dr. Abdul Majid al-Ghouri, International Islamic University College, Malaysia
Asst. Prof. Dr. Ahmet Faruk Güler, Inonu University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Ferdi Güzel, Bayburt University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Gülda Çetindağ Süme, Fırat University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Muhammed Hüküm, Kilis 7 Aralık University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Murat Çelikdemir, Gaziantep University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Nuh Yavuzalp, Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Öner Tolan, Ardahan University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Taner Namlı, Inonu University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Sadeq Kandeel, Islamic University of Gaza, Palestine

Sayı Hakemleri | Referee Board

Academic Knowledge dergisi en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Journal of Academic Knowledge uses double - blind review fulfilled by at least two reviewers.

- Prof. Dr. Fatma GEÇİKLİ, Atatürk University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Yusuf ÇINAR, Bitlis Eren University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mahmut YAZICI, Pamukkale University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mürsel BAYRAM, Ankara Sosyal Bilimler University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nurullah YILMAZ, Atatürk University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Osman Vedüd EŞİDİR, Fırat University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sait KAR, Ordu University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Osman Murat DENİZ, Çanakkale Onsekiz Mart University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Abdulvahap Onur BAMYACI, Çanakkale Onsekiz Mart University, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ATEŞ, Selçuk University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Ahmet ERDİNÇLİ, Manisa Celal Bayar University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Ali YILDIRIM, Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Cuma Ali YILMAZ, Fırat University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Hamzeh AL-BAKRİ, İbn Haldun University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Mehmet KÖKLÜDAĞ, Ondokuz Mayıs University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Mohamad Anas SARMINI, 29 Mayıs University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Mustafa ATEŞ, Dumlupınar University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Najmeddin ALLİSSA, Yalova University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Sadrettin BUĞDA, Muş Alparslan University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Selim KANAT, Süleyman Demirel University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Serkan DENİZ, Yalova University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Shawish MURAD, Hakkari University, Türkiye
Lecturer Dr. Erhan AKKAŞ, Ağrı İbrahim Çeçen University, Türkiye
Lecturer Dr. Kübra ÖZDEMİR KELEŞ, Kastamonu University, Türkiye
Lecturer Dr. Muhammed Recai GÜNDÜZ, Marmara University, Türkiye
Res.Assist.Dr. Ahmet EŞER – Balıkesir University, Türkiye
Dr. Abeebllahi Obalowu ISSAH
Dr. Cemal ŞAHİN, Endonezya
Dr. İbrahim Musa Ünal, Türkiye

Açık Erişim Politikası | Open Access Policy

Academic Knowledge içeriğine anında açık erişim sağlanmaktadır.

Academic Knowledge provides free immediate access to its content.

İçindekiler | Contents

Makaleler / Articles

- 1. Ahmet GEZEK..... 1**
Arabic Literary Criticism from the Age of Jāhiliyyah to the 5th Century Hijrī
Cāhiliye Döneminden Hicri V. Yüzyıla Kadar Arap Edebi Tenkidi
- 2. Mehmet Berkun DENLİ..... 18**
Kredi Temerrüt Swapları (CDS), Gayrisafi Milli Hasıla İçindeki Borç Oranları ve Faiz Oranları Arasındaki Panel Eşbütünleşme, Nedensellik Analizleri: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Örneği
Panel Cointegration, Causality Analysis Between Credit Default Swaps, Debt Rate in The Gnp and Interest Rates: Brics and Turkey
- 3. İsmail ŞENCAN 29**
Haber Söyleminde İdeolojik Etki: İntihar Haberleri Örneği
Ideological Impact in News Discourse: The Case Of Suicide News
- 4. Elif GÜRDAL & Selim Kanat..... 43**
The Effects of International Organizations on The Countries Developments: The Case of The Baltic and Central Asia States
Uluslararası Örgütlerin Ülkelerin Kalkınmalarına Etkileri: Baltık ve Orta Asya Ülkeleri Örneği
- 5. Ahu KARABAL..... 64**
Ulusal ve Uluslararası Gıda Standardizasyonu
National and International Food Standardization
- 6. Yelda AKILLIGÖZ 91**
Jean-Paul Sartre'da Kendinde-Varlık, Kendi-İçin-Varlık ve Hiçlik Kavramlarının Fenomenolojik Bağlamda İncelenmesi
Examination of The Concepts of Being-in-Itself, Being-for-Itself and Nothingness in The Context of Phenomenology in Jean-Paul Sartre
- 7. Murat GÜL & Ege DEMİREL 101**
The Un Security Council From The Perspective of World-Systems Analysis
Dünya Sistemleri Analizi Perspektifinden BM Güvenlik Konseyi
- 8. Murat YORULMAZ & Bahadır TONGUÇ 118**
Gemi Brokerlerinin Mesleki Etik İlkelerinin AHP ve TOPSIS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi
Evaluation of the Professional Ethical Principles of Ship Brokers with AHP and TOPSIS Methods
- 9. Mohamed SHABLİ & Ramazan KORKUT..... 141**
التحقيق الأصولي في زكاة منتجات الأرض
Toprak Ürünlerinin Zekâtına Dair Usul Merkezli Bir İnceleme
- 10. Hale Eda AKDURU 156**
Antik Çağda Ticaret: Karia Bölgesinde Bir Araştırma
Trade in Ancient Ages: A Study in The Caria Region

İçindekiler | Contents

11. Dzulkifli Hadi IMAWAN	167
Contribution of Sheikh Muhammad Yasin al-Fadani's Da'wah in Makkah al-Mukarramah in the 20th Century AD <i>Şeyh Muhammed Yasin el-Fadani'nin Mekke-i Mükەرreme'deki Davasının 20. Yüzyıla Katkısı</i>	
12. Mohamadou Aboubacar MAIGA	179
<i>ظاهرة الانزياح الدلالي في الشعر العربي من الغرب الإفريقي</i> <i>Batı Afrika Arap Şiirinde Anlam Kayması Olgusu</i>	
13. İsmail DEMİR	198
Islamic Religious Education and Its Stress-Relieving Aspects <i>İslam Din Eğitimi ve Stresi Azaltıcı Yönleri</i>	
14. Mur-hamida Sapaih ELDANI	210
Accession Journey of Turkey to The European Union Membership <i>Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Katılım Yolculuğu</i>	

Kitap Tanıtımları / Book Reviews

15. Ceylan KAYA	222
Ferdi Güzel (2021), Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eskicil (Arkaik) Kelimeler, Fenomen Yayıncılık, Ankara, 158 s. <i>Ferdi Güzel (2021), Ancient Words İn Turkish Dialogues of Turkey, Fenomen Publishing, Ankara, 158 p.</i>	
16. Onur AKBAŞ	225
"Korkunun Edebî Görüntüleri" Üzerine Bir Değerlendirme	

Editörden

Kıymetli Araştırmacılar,

Özveriyle hazırladığımız dergimizin 5. cilt, 1. sayısını yayımlamanın heyecanını yaşıyoruz.

Academic Knowledge dergisi, yayın hayatına başladığı ilk günkü ciddiyet, hassasiyet ve gayretle bilimsel araştırmaları bilim dünyasına ulaştırmaya devam etmekteyiz. Bununla beraber her geçen sayıda genişletmeye çalıştığımız dergimizin tarandığı index veri tabanlarıyla yazarlarımızın göz nuru emeklerini uluslararası mecrada görünürlüğünü artırmaya çabalamaktayız.

Bu sayımızda titizlikle yürütölen hakemleme sürecinden geçmiş Edebiyat, İktisat, Uluslararası İlişkiler, İlahiyat, Finans, Turizm ve Arkeoloji gibi anabilim dallarından on dört makale, bir kitap tanıtımı ve bir değerlendirmeyi okuyucularımızın takdirine arz edilmiştir.

Dergimiz tarafından hassasiyetle yürütölen süreçlerde makalelere fikirsel ve bilimsel katkı sağlayarak olgunlaşmasına katkı sağlayan hakemlerimiz başta olmak üzere makalelerini özveriyle hazırlayan yazarlarımıza ve dergimizin yayın sürecinde emeği geçen tüm ekibimize teşekkür ediyoruz.

Baş Editör

Dr. Öğr. Gör. Yusuf OKTAN

Editorial

Dear Researchers,

We are pleased to publish the fifth volume and first issue that we prepared with the devotion of our journal.

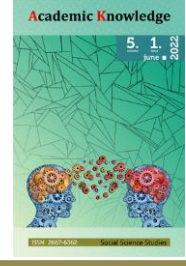
Academic Knowledge Journal continues to bring scientific research to the world of science with the seriousness, sensitivity and diligence on the first day of its publication. In addition, we strive to increase the visibility of our authors' efforts in the international arena with the index databases in which our journal, which we are trying to expand with each passing issue, is scanned.

In this issue, fourteen articles, a book presentation and an evaluation from departments such as Literature, Economics, International Relations, Theology, Finance, Tourism and Archeology, which have undergone a meticulous refereeing process, are presented to our readers.

We would like to thank our referees, who contributed to the maturation of the articles by providing intellectual and scientific contributions in the processes carried out sensitively by our journal, our authors who prepared their articles with devotion, and all our team who contributed to the publication process of our journal.

Editor in Chief

Dr. Yusuf OKTAN

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 28.04.2022
Kabul Tarihi / Date Accepted : 25.06.2022
Yayın Tarihi / Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Bahar / Spring

Arabic Literary Criticism from the Age of Jāhiliyyah to the 5th Century Hijrī¹

Ahmet GEZEK*

Keywords:

Literature,
Criticism,
Tradition,
Innovation,
Discussion.

ABSTRACT

'Arabic literary criticism went through important phases from the Ignorance (Jāhiliyya) period to the 5th century AH (1009 AD), and poetry took a higher place than prose in 'Arabic literary criticism. During the Ignorance period, which is the oldest known history of 'Arabic literature, improvised literary criticism for grammatical errors and sometimes wrong words changed with the advent of Islām, and religious criteria and principles played an important role in literary criticism in the first period of Islām. In this period, the 'Arabic language became more fluent and subtle by uniting around the Quraysh dialect with the effect of the style and expression of the Qur'ān, and the 'Arabs united around Islām. The Umayyad caliphs and their rulers, who opened their doors to poets during the Umayyad period, supported 'Arabic poetry and combined their perspectives on poetry in the Ignorance and early Islamic period. During the Abbāsīd period, from the 3rd century AH (816 AD), individual literary criticism books were written, and certain rules were set in 'Arabic literary criticism, and a century later, in the 4. century AH (m. 913), traditionalist, innovative and conciliatory schools emerged in 'Arabic literary criticism.

Cāhiliye Döneminden Hicri V. Yüzyıla Kadar Arap Edebi Tenkidi

Anahtar Kelimeler:

Arap,
Edeb,
Tenkit,
Gelenek,
Yenilik,
Tartışma.

ÖZ

Arap edebi tenkidi Cahiliye döneminden hicri V. Yüzyıla (m. 1009) dek önemli evrelerden geçmiş ve şiir, Arap edebi tenkidinde nesirden daha öncelikli bir yer edinmiştir. Arap edebiyatının bilinen en eski tarihi olan Cahiliye döneminde bazen gramer hatalarına, bazen de yanlış kelimelere yönelik olarak doğaçlama bir şekilde yapılan edebi tenkit, İslam'ın gelmesiyle değişim göstermiş ve İslam'ın ilk döneminde dini kriterler ve prensipler edebi eleştiride önemli bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde Arap dili Kur'ân-ı Kerîm'in üslubu ve ifade tarzının etkisiyle Kureyş lehçesi etrafında birleşerek daha akıcı ve ince bir hale bürünmüş ve Araplar İslam çatısı altında birleşmişlerdir. Emeviler döneminde şairlere kapılarını açan Emevi halifeleri ve yöneticileri Arap şiirini desteklemişler, Cahiliye ve İslam'ın ilk dönemindeki şiire bakış açılarını kendilerinde mezcetmişlerdir. Abbasiler döneminde hicri III. yüzyıldan (m. 816) itibaren müstakil edebi tenkit kitapları yazılarak Arap edebi tenkidinde belirli kurallar konulmuş ve bir yüzyıl sonra hicri IV. yüzyılda (m. 913) Arap edebi tenkidinde gelenekçi, yenilikçi ve uzlaşmacı yönelimler ortaya çıkmıştır.

¹ This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Klasik Dönem Arap Edebi Tenkidinde Gelenekçi ve Yenilikçi Yönelimler", supervised by Sultan Şimşek (Ph.D. Dissertation, İstanbul University/İstanbul, 2021).

* Dr. Research Assistant, Yalova University Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Department of 'Arabic Language and Rhetoric, ahmetgezek02@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5941-9533.

1. Introduction

The word الأدب *al-adab* in the 'Arabic language has many meanings, some of which are: inviting people to a table or somewhere, purifying and educating the soul, speaking in public assemblies, to have a good demeanor, a good sermon, the right word, or the wise word (Ibn Manzūr, 1993: 1/206-207; Zabīdī, 1965: 2/12-15). In the sense of the term, the word *adab* is the sum of the beautiful words narrated as prose and poetry; الأديب *al-adīb* is a person who knows literature and presents literary genres (Farrūkh, 1981: 1/42). Since ancient times, 'Arabs have distinguished between a man of letters and a scholar, and they have called a person who takes the best from each field of science and creates a work with what he has learned as a man of letters, and a person who specializes in any branch of science and processes information is a scholar (Tha'ālibī, 48).

The word النقد *an-naqd* has many meanings in Arabic language dictionaries, some of these meanings are as follows: to pay something in advance, to distinguish the real dirham from the fake, to give something, to receive it; lamb, to sneak a peek at something. From the dictionary meaning of the word *naqd*, "objectively separating a good thing from a bad thing", the term "distinguishing the good of the word from the bad" has emerged. The first person to use this term was Ibn Sallām al-Jumahī (d. 231/846), and this expression became widespread by later critics (Sallām, 2002: 15-16). The concepts of *naqd* and *balāgha* are used interchangeably, and *balāgha* means good words and the features that should be found in good words, while the word *naqd* means having a good and bad word (Sallām, 2002: 15-16; Arslan, 2018: 26-27, 33-34).

2. Literary criticism in the period of ignorance (Jāhiliyya)

Although all pre-Islamic time units come to mind when the period of Jāhiliyya is mentioned, those who do research on Jāhiliyya literature can only go back a century and a half before the Prophet Muḥammad. For this reason, it is thought that the Arabic language has matured in this time and that the Jāhiliyya poetry took place in this period (Ḍayf, n.d.a: 1/38). As a matter of fact, according to 'Amr b. Maḥbūb al-Jāhiz; (d. 255/869) The history of poetry in the Arabic language is not very old and the first person to use poetry on a professional level was Abū Vahb Ḥunduj b. Ḥujr (Imrulqays) (d. 540) and Muḥalhil b. Rabī'a at-Taghlibī (d. 525). According to Jāhiz, when we look at the history of poetry in the Arabic language, it covers 150 years in the pre-Islamic period and 200 years as the most distant date (Jāhiz, 2004: 1/53).

From this period until the end of the 2nd century A.H. (719), literary criticism was not based on scientific criteria, it was done with improvisation, subjective / internal and minor criteria such as comparing a poem couplet with another poem couplet, highlighting a couplet, or generalizing when choosing a poet over another poet, rather than scientific criteria. ('Abbās, 1983: 45; Ibn Qutayba, 2003: 1/213).

Another type of literary criticism in the period of ignorance was proofreading, that is, checking the writing. Orators and poets did not write down every word that came to their minds, they chose and corrected the words until a good writing appeared. The acceptable word in poems and sermons was the concise one. (Jāhiz, 2003: 2/11; 'Alī, 2001: 18/349). Some poets would hold the ode for a year or more, during which time they would review their writings and views. These qasidas were called الحوليات *al-Ḥawliyyāt/Annual*, المنفحات *al-*

Munaqqahāt/Revised, المحكمات *al-Muḥkamāt/ Fortified*. (Jāḥiz, 2003: 2/8). Especially Zuhayr b. Abī Sulmā (d. 609 [?]) and Abū Mulayka Jarwal b. ‘Aws al-‘Absī (al-Ḥuṭay‘a) (d. 59/678 [?]) wrote an ode, they thought about it thoroughly, then added or subtracted in some places, and tried to make the text and rhymes perfect (Ḍayf, n.d.b: 12).

It was preferred that the critic was a famous poet (Ibrāhīm, n.d.: 29-34). Another form of criticism in the period of ignorance was as follows: Fairs were held on certain days of the year in Arabs and poems were read together with different activities in these fairs, discussions and criticisms were made on poets and poems (Rāf‘ī, n.d.: 1/81). One form of criticism was that the Arabs presented their poems to the Quraysh tribe (Aṣfahānī, n.d.: 10/206-207). At that time, another type of criticism was made against Arabic dialects and the most eloquent word was preferred. When the Arabs came into conflict, they used the Quraysh dialect as their basis (Rāf‘ī, n.d.: 1/81-82). The fact that prose was in the form of short sentences, as in Arabic parables in the period of ignorance, strengthens the view that couplets and odes were formed by the coming together of short sentences, and that poetry emerged as a result of the combination of selected and metered prose expressions.² (Khafācī, 1992: 365).

3. Literary criticism during the period of the Prophet Muḥammad and Rashid Caliphs

Literary critics regarding the contribution of the words of the Prophet Muḥammad to Arabic literature; They are of the opinion that the hadiths enabled the prose writing and style like the Qur‘ān to be strengthened, and the Arabic expression style to be clearer, easier, and fluent. (Khafācī - ‘Abduṭṭawwāb, n.d.: 280). Jāḥiz; The letters of the words of the Prophet Muḥammad are few in number, have a lot of meaning and are far from monolithic and artificial, and that the Prophet Muḥammad kept the word long when it should be long, kept it short when it should be short, he did not use unknown strange words. He stated that he spoke, that his words were easily understood by the addressee and that he was at an intermediate level above the common language (street language). (Jāḥiz, 2003: 2/13-14).

There were positive or negative criticisms of the Prophet Muḥammad. E.g; Ḥassān b. Thābit (d. 60/680 [?]), after the couplets he recited against the person who satirized the Prophet Muḥammad; “O Ḥassān! Your reward in the sight of Allāh is Paradise.” The Prophet Muḥammad said, another time; He used the phrase “May Allāh protect you from the burning of fire”. (Qayrawānī, 1981: 1/53; Ibn Kathīr, 2003: 6/593). The hadiths of the Prophet Muḥammad played an important role in the development of prose writing, as well as poetry, which made great strides in the Arabic language during the Age of Ignorance (Khafācī - ‘Abduṭṭawwāb, n.d.: 280). When the literary criticisms of the Prophet Muḥammad are examined, it is seen that the principles and criteria of the Qur‘ān and the religion of Islām are central in these criticisms. For this reason, poems against the religion of Islām were criticized by the Prophet Muḥammad, and the concise words in some poems were praised by the Prophet Muḥammad. (Jāḥiz, 2004: 1/223; t.y.b: 13-14; Abū Dāwūd, 1985: 92). The debates that the poets had with each other in the presence of the Prophet Muḥammad show us that

² Ibn Rashīq al-Qayrawānī (d. 456/1064); He stated that the origin of the words is prose, that the Arabs needed music and poetry to tell the next generations about their morals, ancestry, good days, heroism, generosity, and the geography they lived in, and that poetry emerged in this way. (Qayrawānī, 1981: 1/20).

poetry continued to maintain its importance in the eyes of the society as it was in the period of Jāhiliyya in the first years of Islām (Aşfahānī, n.d.: 10/206-207., 4/153-157; Wāqidī, 1989: 3/977-979; Ibn Hishām, 1955: 2/563-567).

The Rashid Caliphs' view of poetry was like the Prophet Muḥammad's view of poetry, and Rashid Caliphs encouraged Muslims to understand and memorize the Qur'ān before poetry. For this reason, the poets who left poetry and were busy with the Qur'ān gained the appreciation and favor of the caliphs. For example, Umayyad poet Farazdaq (d. 92/710-11), who went to visit 'Ali with his son after the incident of Jamal, said that his son was one of the Muḍar tribe poets and that his son could read poetry if he wanted, and 'Ali told Farazdaq to "teach him the Qur'ān" (Zaydān, n.d.: 195). The Rashid Caliphs, who encouraged the Islamic community to read, learn and memorize the Qur'ān, on the other hand, wrote poetry and delivered a sermon (Qayrawānī, 1981: 1/32-33; Ibn Ḥamdūn, 1996: 7/30).

4. Literary criticism in the Umayyad period

During the Umayyad period, the caliphs, emirs, and Umayyad commanders who opened their doors to poets would reward the poets with various gifts. The interest of the poets in the Umayyad state led to an increase in the competition among the poets, and thus new poems in different styles emerged that were not present in the first period of Jāhiliyya and Islam (Ibrāhīm, n.d.: 95). Compared to the Rashid Caliphs, the importance of the Jāhiliyya literature increased in the Umayyads, and poetry and criticism speeches were held there by organizing literary assemblies (Zaydān, n.d.: 1/208, 1/230).

Naqā'īd, a literary art type that emerged as a result of the conflicts in the political, social and literary fields during the Umayyad period; It would start with a poet saying a poem on a subject such as boasting and satire, and then continued with another poet responding to the first poet with the same meter and rhyme (Ḍayf, n.d.a: 2/245; Ibrāhīm, n.d.: 103). In Naqā'īd poems, sometimes more than one poet would reply to each other (Khafācī, 1990: 1/153). Mirbad fair in Başra has a great role in the poems of Naqā'īd among the famous poets of the Umayyad period, Jarīr (d. 110/728 [?]), Farazdaq and Akḥṭal (d. 92/710-11). According to a rumor, Jarīr and Farazdaq came together in Mirbad in the presence of other poets and quarreled with each other, and these duels lasted for more than forty years (Khafācī, 1990: 1/47-48; Nallino, 1954: 153).

The poets who participated in the debate had their supporters in the assemblies where Naqā'īd type poems were sung, which functioned like a school of literary criticism, and the poor virtues of the poets were listed in these assemblies (Sallām, 2002: 81). These conflicts were instrumental in the development of literary criticism and the writing of literary criticism books in the next century, and many Arabic words were recorded in this way. Based on the importance of these poems, it is said that "If Farazdaq did not exist, one third of the language would have disappeared" and in another narration, "Two-thirds of the language would have disappeared". It is possible to say that the Naqā'īd poems are the continuation of the Mu'allaqāt poems (Farrūkh, 1981: 1/365-366).

5. Literary criticism in the Abbasids

In the literary assemblies of the Abbasid caliphs, as in the literary assemblies of the Umayyad caliphs, poetry criticism was made sometimes by the caliphs and sometimes by the

---

people present in the poetry assembly (Bayhaqī, n.d.: 211). In the Abbasid period, besides the caliphs, viziers, governors, commanders, rich people, and tribal chiefs presented gifts to the poets (Khafācī, 1990: 2/95-96). One of the factors affecting the development of literary criticism in this period was the increase in freedom of thought (Zaydān, n.d.: 2/20, 49).

In the first period of the Abbasids, cultural life underwent rapid change and progress, and Persian culture and customs increased their influence in Islamic lands. Another culture that influenced the Arab culture is the Greek culture, and this effect was mostly in the scientific and philosophical field (Zaydān, n.d.: 2/22-23; Dayf, n.d.a: 3/96). The interaction between the two cultures also increased with the arrival of the Islamic lands to the Indian regions and the arrival of the Indians to the Islamic lands. The cultural bond between Persians and Indians also played a role in this interaction. Muslims learned sciences such as astronomy, mathematics, and the game of chess from the Indians (Khafācī, 1990: 2/71-72; Zaydān, n.d.: 2/29).

6. Approaches to Literary Criticism

For two hundred years, from the period of ignorance to the 3rd century A.H., literary criticism was made in an improvised manner, far from scientific criteria, and with small evaluations such as “*This couplet is good*” or “*This couplet is bad*” over certain couplets. After Islām, the principles laid down by the religion of Islām were one of the most important criteria determining whether poetry was good or bad. While this was the case, some rules were determined in literary criticism when the Hijri 3rd century was reached.

Ibn Sallām, in his book “*Ṭabakāt fuḥūl al-shu‘arā’*”, mentioned forty of the famous poets in his book, based on the concept of fuhūla (famous poet) first introduced by Aṣma‘ī. He categorized the poets in a total of ten groups by taking the poets whose poems are similar to each other into the same group and said that four poets similar to each other emerged in each group. According to that; During the Age of Ignorance, the field of poetry among Arabs was the place where information and wise words were recorded. After Islām, when the Arabs were engaged in jihād, Persian and Greek wars, their old sensitivity to poetry and poetry narration decreased, and in the following years, when the Arabs moved to city life and became permanent in the places they conquered, they turned to poetry narration again. However, most of the poems were lost because those who were engaged in poetry could not find written narrations and many poets died in wars. For example, the divan of the Ghassanid ruler al-Nu‘mān b. al-Mundhir al-Ghassānī (d. after 594) which collected the poems of famous poets, was one of them (Jumaḥī, n.d.: 1/24-25).

Ibn Qutayba al-Dīnawarī (d. 276/889), made the first serious and scientific criticism of the style of the poems in the Jāhiliyya, the first period of Islām and the Umayyads, and the words chosen in the poem, in his book *al-Shir ve “Shu‘arā’*” (Zaydān, n.d.: 2/40). In the introduction of this book of Ibn Qutayba, he said that Allāh did not make science, rhetoric and poetry specific to a time or a certain people, that they were shared among people at all times, that every old thing was new in its own period and every top was normal at first. Because Jarīr, Farazdaq and Akḥṭal were seen as muḥdath / new poets in their own time. Abū ‘Amr Zabbān b. al-‘Alā al-Māzinī al-Baṣrī (d. 154/771) said about these poets, “*These new poets have increased. Well, they sing poetry. I can almost find rumors from them*” (Ibn Qutayba, 2003: 1/64).

Ibn Jinnī al-Mawṣilī (d. 392/1002) stated that it is a correct approach to bring evidence in linguistics with the new meanings revealed by current poets, like the expressions of previous poets. Because as life conditions change, meanings change, develop, and take shape accordingly. Moreover, with the advent of Islām, Arabs migrated to many regions and different cities, they were influenced by different styles and foreign cultures in the places they went, and they influenced those cultures. Discussion of new meanings in the context of simile and making simile art in the center is because simile is seen as a difficult art in Arabic poetry (Qayrawānī, 1981: 2/236).

The Effect of Greek Philosophy on Literary Criticism

Qudāma b. Ja‘far (d. 337/948), at the beginning of his *Naqd al-shi‘r* book; He states that people seldom express correct views on poetry criticism. According to that; These are different parts of the science of poetry; Those related to the science of prosody and meters, those related to the science of rhyme, those related to strange words and lexicon, those related to what is meant by meaning, and those related to the good and bad of poetry (Qudāma, 1889: 3).

According to Qudāma, who described the poem as “*It is a rhymed and metered wording that indicates a meaning*”; There are four things that make poetry good or bad; wording, meaning, meter and rhyme. Since there is analysis and composition in poetry, these concepts have good and bad ones. In order for a good poem to be formed, it is necessary to agree the word with the meaning, the word with the meter, the meaning with the meter and the meaning with the rhyme (Qudāma, 1889: 7-8; Dayf, n.d.c: 66).

Qudāma; In his evaluations above, he was influenced by Aristotle (d. 322 BC) and Galen (d. 216) and sometimes made direct quotations from these two names. The aim of Qudāma was to adapt the method in Aristotle's books *Kitāb al-shi‘r* and al-Mantıq to Arabic literary criticism. Although he can be said to be successful in terms of the formality in his theory and the context between the subjects, some of the logical rules he put forward do not comply with the nature of Arabic poetry (Dayf, n.d.c: 69). This extraordinary effort of his has been both praised and criticized in the history of Arabic literary criticism (‘Abbās, 1983: 214). Considering that Qudāma did not see or ignore the criticism books of his time, it is possible to say that the criticisms directed at him are justified.

The *Naqd al-Nathr* book, which was copyrighted by another critic Ishāk b. Ibrāhim b. Wahb al-Kātib (ö. 335/946), was written as a refutation of al-Jāhiz’s *al-Bayān wa al-tabayīn* book. Ishāq said that he did not like Jāhiz’s views on rhetoric and that the book of *al-Bayān wa al-tabayīn* contained only selected sermons and narrations. Ishāq, who was knowledgeable in theology, hadith and fiqh sciences besides his philosopher personality, attempted to combine the Qur’ān and philosophy (Dayf, n.d.c: 70; Ibn Wahb, 1969: 162).

Unlike Qudāma and other literary critics of his time, Ibn Wahb, who gave special importance to prose criticism, firstly dealt with the subject of oratory, which was evaluated in prose. He said that rhetoric should begin with praising and glorifying Allāh, and that there should be verses and parables from the Qur’ān in his oratory speech. He also stated that the sermons should be long where they should be long, short where they should be

short, and the expressions should be in a way that the addressee can understand (Ibn Wahb, 1969: 153-157).

Since the Arabic literary taste has its own dimensions, the attempts to adapt the Greek criticism to the Arab criticism did not find the same support after these two authors (Ḍayf, n.d.c: 76). It is possible to describe Ibn Wahb as the founder of the science of المعاني *al-ma'ānī*, who deals with the main topics of the science of *ma'ānī*, which is included in the science of rhetoric, such as الخبر *al-khabar*, الإنشاء *al-inshā'*, التقديم *al-taqdīm* - التأخير *al-ta'khīr*, الفصل *al-faṣl* - الوصل *al-waṣl* and الحذف *al-ḥadhf*.

Innovative Perspective

Literary criticism movements in the 4th century AH; Between Abū Tammām al-Ṭāī (d. 231/846) and al-Bukhturī al-Ṭāī (d. 284/897), then between Abū Ṭayyib al-Mutanabbī (d. 354/965) and those against him; It has emerged with different criticism tendencies that look at the wording, meaning and style in the language from different perspectives and do not accept each other. Abū Tammām, Aristotle's *al-Shi'r* book and Mutanabbī were the locomotive of literary criticism discussions on theoretical and practical level in the 4th century AH. While Abū Tammām was at the forefront in the first half of the literary criticism in the 4th century AH, Mutanabbī was in the foreground in the second half, on the other hand, the ties with the Greek culture continued uninterrupted with the accumulations in the field of criticism in the previous centuries ('Abbās, 1983: 127-128).

To the objections of some scholars, whom he does not want to name, that Abū Tammām's poems should be avoided, Abū Bakr al-Ṣūlī (d. 335/946); He replied that since Bashār b. Burd (d. 167/783-84) has not been the leader of the innovative poets, they thought in this way. According to Ṣūlī, the reason why they followed the ancient poets is that the ancient poets lived first, they accepted the meanings of the poems that reached them through narrations beforehand, and they read the rumors and interpretations that reached them about good poems and flawed poems. Because, although the poems of ancient poets are beautiful, these poems are somewhat similar to each other. According to Ṣūlī, the situation of these people; It is like the situation of those who are hostile to what they are ignorant of, and because these people do not understand innovative poets, they have a prejudiced attitude towards these poets and are hostile to these poets (Ṣūlī, 1980: 14-15).

According to Ṣūlī, who defended Abū Tammām, innovative poets; By following the path of the ancient poets, sometimes they developed and beautified the meanings they gave, and sometimes they invented a meaning that they never mentioned (Ṣūlī, 1980: 17). Ṣūlī's comparison of the couplets of the innovative poets with the old poets and his support of the innovative poets is an important step as a critic at a time when many critics debated whether the poems of the innovative poets were poetry. For this reason, it is possible to see Ṣūlī as one of the pioneers of the innovative perspective in the 4th century AH.

Ibn Jinnī, who was friends with Mutanabbī and followed his poems and style with great admiration, stated in the introduction of his book *al-Faṣr*, which he wrote on Mutanabbī's *divan*, that those who criticize and anti-Mutanabbī could not understand the meaning and purpose of his expression (Ibn Jinnī, 2004: 1/3-4). However, Ibn Jinnī's admiration for Mutanabbī caused two important questions in Mutanabbī's poems to escape

his notice. The first of these problems; Mutanabbī's use of illegal expressions contrary to grammatical rules haphazardly in his poems, and the second one is that since Mutanabbī is a person who invents new meanings, the meanings he reveals require long and repetitive thinking (Ibn Jinnī, 2004: 1/3-4; 'Abbās, 1983: 279).

In this commentary, Ibn Jinnī's bringing examples from different poems of other poets and Mutanabbī by describing the syntax and making word analyzes was criticized by later critics. Namely; Critics stated that Ibn Jinnī went out of the subject and made explanations and filled his book with extra examples (Rajab, 2004: 366; Jalabī, 1941: 1/809). When this commentary of Ibn Jinnī is examined, it is seen that among the reasons why he analyzes so many words and poems, it is seen that he is trying to show the closed and incomprehensible meanings of Mutanabbī to the reader by bringing examples from the poems of ancient poets and to explain that Mutanabbī does not oppose the ancient poets and therefore the Arabic language.

Traditionalist Perspective

Bishr al-Āmidī (ö. 371/981), who lived in the 4th century AH, contributed to the transformation of literary criticism into a new field of expertise in the Islamic world and wrote many of his books on literary criticism (Ibn al-Nadīm, 1997: 189; 'Abbās, 1983: 154-155). As Āmidī states in his book *al-Muwāzana*; In the 4th century AH, innovative and traditionalist discussions increased around Abū Tammām and Buḥturī, some of the critics favored Abū Tammām, who represents the innovators, while others favored Buḥturī, who represents the traditionalists. In this period, scribes, Bedouins, and those who followed the natural style preferred Buḥturī's style; Those who published their writings after preparation and philosophers defend Abū Tammām's style. Although there are many poets, it can be said that the style of their poems is more fluent and clearer than other poets, while these two poets come to the fore (Āmidī, n.d.: 1/3-4).

Āmidī; There are two schools in poetry, that these two schools differ from each other in terms of functionality, artistry, understanding and criticism. Also, one of these two schools is a supporter of Buḥturī, who does not use artificial expressions and advocates improvisation in his poems, and the other is forcing the words with distant metaphors with strange and non-Arabic meanings. He told us at the beginning of his book that he is the innovative party that uses it. According to that; scribes, Bedouins, natural poets and Arab eloquence were influenced by the first school, artistic poets, intellectuals and philosophers followed the second school (Āmidī, n.d.: 1/4-5).

In the continuation of his words, he said: "*If you prefer simple and close-meaning words; if you are influenced by neat style, pleasant wording, sweet and pompous words, Buḥturī is a superior poet than you. If you are inclined to art and mysterious meanings that require deep contemplation, undoubtedly, Abū Tammām is a superior poet to you. On the other hand, I do not favor one over the other, I compare the poems of both poets when they are equal in terms of meter, rhyme, irab and meaning (the poems of both poets) and say, "Which is the better poet in so-and-so or so-and-so" I say, then you can make a general judgment about the two poets by encompassing good and bad.*" (Āmidī, n.d.: 1/5-6). Although he could not get rid of partiality in his evaluations, Āmidī emphasized the different inclinations and literary tastes of people, brought a different perspective to the criticism of the Arabs, argued that the critic should determine the facts and left the final

---

decision to the reader. According to that, It is necessary to compare not the poets, but the equal odes, meters, rhymes and meanings (Āmidī, n.d.: 1/6).

While Yākūt al-Ḥamawī (d. 626/1229) was evaluating the book al-Muwāzana; Although Āmidī is criticized for being a supporter of Buḥturī and being prejudiced against Abū Tammām, after Āmidī, people formed two different schools as those who support Abū Tammām and those who support Buḥturī, he also used expressions stating that Buḥturī supporters loved his poems and vilified Abū Tammām, and that this book was a good study Ḥamawī, 1993: 2/852).

Eclectic Perspective

Abū ‘Alī Muḥammad al-Ḥātimī (d. 388/998), who died towards the end of the 4th century Hijri, emphasized the criticism rules such as Qudāma and Ibn Wahb in his book *Ḥilya al-muḥāḍara*, and, unlike Āmidī, he mostly defended Abū Tammām in his evaluations. Ḥātimī, who started his book by describing rhetoric, divided rhetoric into two parts as poetry and prose. Later, Ḥātimī, who showed different opinions about which poetry and prose were superior, favored poetry over prose because there is coherence and harmony in poetry, the effect it leaves on people is greater, and there is more selectivity and fluency in the words of the poem. According to Ḥātimī; poetry sounds better than prose. Poetry, by collecting the rhetoric, affects people more and becomes more permanent (Ḥātimī, 1979: 1/123-126)

According to Ḥātimī, the connection of the parts of the eulogy to each other is like the connection of human organs with each other, and these parts are inseparable from each other. When there is a defect or curvature in any part or composition of the eulogy, this will damage the beauty of the eulogy. Ḥātimī stated that especially innovative poets attach a special importance to the integrity of the ode because they see poetry as an art; He said that in the poems of innovative poets, as in sermons and eloquent letters, all the parts are connected between the beginning and the end of the couplets and that no part is separated from the whole (Ḥātimī, 1979: 1/215).

According to Iḥsān ‘Abbās (d. 2003), one of the modern Arab literary critics; With this view he put forward above, Ḥātimī was the first to put forward the view of unity in the eulogy in Arabic literary criticism, and in the following centuries this view was defended by a different Arab literary critic. Although Ḥātimī showed a tolerant approach to Abū Tammām and other innovative poets, he did not show the same tolerance to the important innovative poet of his time, Mutanabbī. After Mutanabbī left Egypt and came to Baghdad, he took special care in criticizing Mutanabbī and made criticisms by including him in his books (‘Abbās, 1983: 257-263).

In the fourth century AH, while the debates in favor of and against Mutanabbī continued, ‘Alī b. Abdul‘azīz al-Qāḍī al-Jurcānī (d. 392/1001-1002), with his book *al-Wasāṭa bayn al-Mutanabbī wa ḥuṣūmih*, followed a conciliatory path and tried to find the middle of both sides (‘Abbās, 1983: 313; Ḍayf, n.d.c: 89-91).

Qāḍī al-Jurcānī, in the introduction of his book *al-Wasāṭa*, which he wrote in order to find a reconciliatory way, stated that competition is a reason for jealousy and that there are two types of deficiencies in people: The first one is; They are those who reveal the faults of

the previous ones but do not correct them. The other is those who envy high-qualified people and humiliate them with the examples they give (Jurcānī, n.d.: 1-2).

According to Qāḍī, when we look at the divans of the poets of the Jāhiliyya and the first period of Islam, it is impossible to find a poem that does not have any flaws in the wording, verse, arrangement, division, meaning or poetry of the qasidas in these divans. If the poets of the Jāhiliyya period had not lived first, were not seen as authorities, and the poems of these poets were not inviolable, many Jāhiliyya poems would be seen as flawed and ordinary, and some of them would not even be considered poetry. However, this optimistic attitude towards the Jāhiliyya poems almost covered the flaws of those poems, and proofs (in linguistics) were brought with these poems on every occasion (Jurcānī, n.d.: 4-5).

Qāḍī; While talking about the criticism criteria, he stated that praising the innovative or urban (hadari) poet did not prevent him from praising the Bedouin poet, he did not distinguish between the old and the new when criticizing, and he was fair when judging the poets.

Because it is obvious that there was not a single approach in terms of poetry style in Arabic poetry in previous periods, some people's poems had a subtle style, some had a harsh style, some were easy to understand, and some were difficult. That is to say, the style changes according to the temperament, and the soundness of the wording depends on the soundness of the temperament, and the politeness / gentleness of the word likewise depends on the delicacy and softness of the disposition. For this reason, the Prophet Muḥammad used the expression "*The Bedouin is rude.*" (Hindī, 1981: 15/407). For example, 'Adīy b. Zayd al-'Ībādī (d. 600), one of the Christian Jāhiliyya poets, was close to the city and lived in rural areas, away from the harsh and rough life of the Bedouins. Because his poems are like ghazals, his poems are more fluent and softer in style than the poems of Farazdaq and Ru'ba b. al-'Accāc (d. 145/762) (Jurcānī, n.d.: 15-18).

According to Qāḍī, when a person is just, he knows that the century in which he lived, especially the next centuries, should not be excused and condemned. Because people who lived before, mentioned many meanings, and used these meanings. No matter how much one of us exhausts himself mentally to reach a new meaning, and no matter how much he thinks that he has invented a couplet with new meanings, when this person looks at the divans, he sees a poem similar to the meaning of that couplet. For this reason, Qāḍī; He avoids making a judgment that a poet has plagiarized, and instead of plagiarism, "*So-and-so said.*" He stated that it is more appropriate to say something like this and that when he says so, the person will be free from baseless accusations (Jurcānī, n.d.: 214-215).

The reason why Āmidī's book *al-Muwāzana* ended the conflicts between Abū Tammām and Buḥturī is the emergence of Mutanabbī shortly after this book and the discussions later focused on Mutanabbī. The reason why an equally effective criticism book was not written after Qāḍī's book *al-Wasāṭa* can be justified as his inability to convince the critics very much, the fact that literary debates did not shift to a different direction after Mutanabbī, and that an influential poet like him did not emerge after Mutanabbī ('Abbās, 1983: 335-336).

By the 5th century AH (1009-1106), the vitality of literary criticism weakened, and Greek philosophy was not as popular as it used to be among the literary critics of this

century that literary critics refer to the views of Āmidī and Qāḍī, and this is likely to cause formalism in general, thereby damaging intellectual deepening (‘Abbās, 1983: 411).

Conclusion

The origins of the classical period Arabic literary criticism go back to the Age of Ignorance, and literary criticism went through important stages from this period to the 5th century A.H. Literary criticism in the period of ignorance was improvised and far from objective criteria.

It has been observed that the literary criticism made on poems and poets in the period of ignorance was made by taking the poets to the center in the same way until the end of the 4th century AH. Writing types such as sermon, testament, and advice, which are evaluated in prose and prose, have not been emphasized as much as poems. This situation supports the view that the Arab society was a poetry society in the Age of Ignorance.

The second important stage of Arab literary criticism is the 130-year period, which started with the period of the Prophet Muḥammad and continued until the establishment of the Abbasids. Thanks to the Qur'ān, the Arabic language has changed a lot in terms of poetry and prose, and this change has been in terms of wording, meaning and style. During the period of the Prophet Muḥammad and the Rashid Caliphs, the Arabic language got rid of the Bedouin style and took on a more fluent, plain and subtle style, and the Arabic language was gathered around the dialect of the Quraysh tribe.

Perhaps, while prose was going to get stronger after the Prophet Muḥammad and the Rashid Caliphs, the position of poetry was strengthened during the Umayyad period, with the Umayyad caliphs and governors criticizing the poets and poetry themselves and encouraging them to recite poetry; In this period, the foundations of different literary criticism approaches and literary criticism criteria that emerged in the following centuries were laid. In the Umayyads, there were literary assemblies in many regions of the Islamic geography, and among these assemblies, poems of the Naqā'īḍ type came to the fore in Mirbad, and three important poets of the period, such as Jarīr, Farazdaq and Akḥṭal, quarreled. Naqā'īḍ poems contributed to the recording of many Arabic words, the development of literary criticism in Arab and Islamic societies in the Abbasid period, and the writing of literary criticism books.

With the increase in scientific activities, translation movements and freedom of thought in the 3rd century, which is the third important stage of Arab literary criticism, and the emergence of theological sects, certain criteria were put forward in Arab literary criticism, and literary criticism of this period was made by taking poems and poets into the center. In the 3rd century AH, famous critics emerged in the Arabic language, and independent literary criticism books were written, and the critics distinguished between ancient and new poets. Ibn Sallām al-Jumaḥī, one of the important critics of the period, brought together the information about poetry criticism and poetry narrations and was the first person to say that literary criticism should be an independent field of science.

One of the important steps in the 3rd century AH is that Mubarrid, Jāhiz and Ibn Qutayba did not distinguish between ancient and new poets in their poetry criticism books

and expressed positive views about new poets. Because this approach of theirs led to the acceptance of the poems of innovative poets in the 4th century AH and to prioritize them over the ancient poems in the next stage. Another factor in shaping the Arabic literary criticism in the 3rd century AH was the translation movements that gained momentum during the Abbasid period, and books on philosophy, medicine, mathematics, and astrology were translated from Greek, Persian and Hindi into Arabic.

In this environment, Qudāma, who knew Greek philosophy well, tried to determine the rules of Arabic literary criticism as a scientific discipline with his book *Naqd al-Shi'r* and adapted Greek literary criticism to Arabic literary criticism. Another critic who had knowledge of Greek philosophy, Ibn Wahb, attempted to combine Islamic thought with Greek philosophy and logic in his literary criticism of *Naqd al-Nathr*, which he wrote as a refutation of Jāhiz's book *al-Bayān wa al-tabayīn*. After Jāhiz, there was another critic who did not ignore the criticism of prose.

In the first half of the 4th century AH, which is the fourth important phase of Arab literary criticism, traditionalist and innovative debates arose first around conservative linguists and men of letters, then Abū Tammām and Buḥturī. In the second half of this century, this time, Mutanabbī has been at the center of discussions. The 4th century Hijri is a period in which different perspectives emerged in Arabic literary criticism and literary criticism debates were intense. Şūlī, who can be called the first representative of the innovative poets of this period, found it strange that people disagreed about Abū Tammām and attributed this attitude of those who criticize Abū Tammām and find the style and expression of the ancient poets correct, to the previous life of the ancient poets and the pre-acceptance of the meanings they gave.

Accusations of plagiarism against poets in the 4th century AH became one of the main subjects of literary criticism, and Ḥātimī dealt with the phenomenon of plagiarism in detail in literary criticism. Ḥātimī; He distinguished the subtle differences between plagiarism and different types of plagiarism, which have an important place in the science of criticism, and defined more than fifteen sub-titles of plagiarism. Āmidī, who, like Şūlī, analyzes the innovative and traditionalist debates by focusing on Abū Tammām and Buḥturī, and says that he will remain neutral while making a comparison between the two poets, will get to the core of the conflict between the two poets, explain the differences between the two poets and leave the decision to the reader, It has been observed that he stood on the side of Buḥturī, who represented the traditionalists.

Ibn Jinnī, who sees the couplets of innovative poets as old poems and mostly deals with the word analysis and syntax issues in Mutanabbī's couplets, defends Mutanabbī in an exaggerated way in his book *al-Faṣr* and emphasizes that he is a deep-rooted Arab poet. This forced him to make interpretations and ignore his obvious mistakes. Qāḍī al-Jurcānī, who followed a reconciliatory path between traditional and innovative criticism orientations, said in his book *al-Wasāṭa* that the main reasons for the negative point of view towards the apostate poets were jealousy and unjustified indiscriminate criticism, and that the person who makes a literary criticism should be merciful, just, and not go overboard with praise and satire. added to his words.

Although some rules were determined and criteria were set in Arabic literary criticism until the 4th century AH, the arbitrariness and insignificance problem in criticism, which is one of the important problems of Arab literary criticism, could not be overcome in this period, except for Qāḍī, in the literary criticism books written with a scientific discipline. It has been observed that there are expressions and ready-made sentence patterns such as "*that poem is beautiful*" or "*that poem is bad*" without giving any reason.

Characteristics of the traditional approach in Arabic literary criticism; It is possible to list these critic's harsh attitudes against expressions and styles contrary to the Ignorance and the first period of Islam, not seeing the beautiful expressions of the poets of their own time and belittling them, putting the word in the language to the fore and keeping the meaning in the background, and being critical of new expression styles and styles. Same way: These critics took the path of interpretation against the low expressions of the poets of the Age of Ignorance, these critics had weak ties with foreign culture and thoughts, they were extremely meticulous about plagiarism, and they approached almost every couplet of the innovative poets with suspicion.

The characteristic features of the innovative approach are; The fact that their critical attitude towards the poets of the Ignorance period is the same as their critical attitude towards the poets of their own period, they emphasize the meaning of the language more than the words, they compare the poets of their own period to the poets of the period of Ignorance, even in some places they are superior to them, they have strong ties with foreign cultures and thoughts, they are more tolerant about plagiarism, attitude and seeing the beautiful sides of innovative poets, etc. possible to sort.

With the development of innovative perspectives in Arabic literary criticism, we can say that the following steps have been taken in literary criticism:

1. In the Arabic literary criticism, firstly Ibn al-Mu'taz in the 3rd century AH, and then Ibn Wahb and Qudāma in the 4th century, the rules of literary criticism were set and these rules were named and the foundations of the science of rhetoric were laid.

2. Hijri IV. Critics like Ḥātimī, who defended innovative poets who were accused of plagiarizing from previous poets, especially the poets of Ignorance before the century, expressed views that every similar expression cannot be plagiarism and that there are common meanings that people use at all times, and these critics have clarified the types of plagiarism and what is plagiarism and what is not.

3. Although the positive or negative criticisms of the poets due to enmity or love continued in the 4th century A.H., the dose of arbitrariness in the criticism was reduced in this century, and it has been tried to make criticisms with objective and scientific criteria.

4. While innovative poets were compared with ancient poets in the 3rd century AH, with the scientific circles accepting the expressions and styles of innovative poets in the 4th century AH, comparisons and evaluations were made between the innovative poets who adopted the style of the ancient poets and the poets who adopted the new expression and style.

As a result of the competition between literary criticism orientations in the fourth century AH, the idea that the ancient poets were unreachable was weakened, especially by Mutanabbī.

In the 5th century AH, the Arabic literary criticism lost its vitality in the previous century and in the AH IV. The criteria set forth in the century were sometimes analyzed and sometimes repeated. Among the reasons why the same vitality could not be maintained in literary criticism in this century and in the following centuries; It is possible to list these as the absence of an influential poet like Mutanabbī, the weakening of the ties with foreign cultures and the translation movements, the less emergence of new meanings, the beginning of the crusades and the subsequent destruction of Islamic lands by the Mongol invasion.

In our opinion, the reasons for the lack of literary criticism on poets after the 4th century A.H. are the acceptance and adoption of the poems, expressions, and styles of new (muḥdath) poets by scientific circles, the fact that the language has a changing form by rhetoric scholars, and the Arab and Islamic societies in the following processes. being more open to differences and innovations. Especially the literary debates in the 4th century AH and traditionalist-innovative approaches provided the necessary infrastructure and material for the emergence of the science of Arabic rhetoric in the next century, and literary criticism continued to exist in the science of rhetoric by changing its form after the 4th century AH.

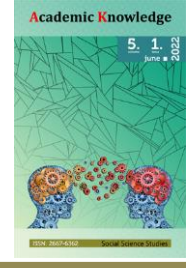
Bibliography

- ‘Abbās, İhsān. *Tārīkh al-Naqd ‘inda al-‘Arab*. Bairut: Dār al-Thaqāfa, 1983.
- Abū Dāwūd, Sulaymān b. al-Ash‘ath al-Sijistānī. *Musnad ‘Āisha raḍiyallāh ‘anhā*. ed. ‘Abdulghafūr ‘Abdulḥaq Ḥusayn. Kuwait: Maktaba al-Aqsā, 1405-1985.
- Abu al-Faraj al-Aṣfahānī, ‘Alī b. Ḥusayn. *al-Aghānī*. Bairut: Dār al-Fikr, 2st edition.
- al-Āmidī, Abū al-Qāsim al-Ḥasan b. Bishr. *al-Muwāzana bayn ṣi‘r Abī Tammām wa al-Buḥturī*. ed. al-Sayyid Aḥmad Ṣaqr – ‘Abdullāh al-Muḥārib. Egypt: Dār al-Ma‘ārif – Maktaba al-Khānjī, 4st edition.
- Arslan, Hüseyin. *Hatip el-Kazvini'nin Telhis ve İzah Adlı Eserlerinde Sekkaki'ye İtiraz Ettiği Meseleler*. İstanbul Üniversitesi, 2018.
- al-Bayhaqī, İbrāhīm b. Muḥammad. *al-Mahāsin wa al-masāwī*. ed. Muḥammad Abū al-Faḍl İbrāhīm. Egypt: Dār al-Ma‘ārif.
- Ḍayf, Shawqī. *al-Balāgha, taṭawwur wa tārīkh*. Cairo: Dār al-Ma‘ārif, n.d.b., 9st edition.
- Ḍayf, Shawqī. *al-Naqd*, Egypt: Dār al-ma‘ārif, n.d.c.
- Ḍayf, Shawqī. *Tārīkh al-adabī al-‘Arabī*. Cairo: Dār al-Ma‘ārif, n.d.a., 11st edition.
- Farrūh, ‘Umar. *Tārīkh al-adab al-‘Arabī*. Bairut: Dār al-‘İlm li al-malāyīn, 4st edition, 1981.
- al-Ḥamawī, Shihābuddīn Abū ‘Abdillāh Yāqūt b. ‘Abdillāh al-Rūmī. *Mu‘jam al-udabā’*. ed. İhsān ‘Abbās. Bairut: Dār al-Garb al-Islāmī, 1993.
- al-Ḥātimī, Abū ‘Alī Muḥammad b. Ḥasan b. Muḥaffar al-Baghdādī. *Ḥilya al-muḥāḍara fī ṣinā‘a al-shi‘r*. ed. Ja‘far al-Kitānī. Iraq: Dār al-Rashīd, 1979.
- Ibn Ḥamdūn. Abū al-Ma‘ālī Bahāuddīn Muḥammad b. al-Ḥasan b. Ḥamdūn al-Baghdādī *al-Tadhkira al-Ḥamdūniyya*. Bairut: Dār Ṣādir, 1417/1996.
- Ibn Hishām, Abū Muḥammad Jamāluddīn ‘Abdulmalik b. Hishām al-Miṣrī. *al-Sīra al-Nabawiyya li Ibn Hishām*. ed. Muṣṭafā al-Sakā – İbrāhīm al-Abyārī - ‘Abdulhafīz Shalabī. Egypt: Maktaba wa Maṭba‘a Muṣṭafā al-Bābī al-Ḥalabī wa awlāduhū, 2st edition, 1375/1955.
- Ibn Jinnī, Abū al-Faṭḥ ‘Othmān b. Jinnī al-Nahwī. *al-Faṣr Sharh Ibn Jinnī al-Kabīr, ‘alā dīwān al-Mutanabbī*. ed. Ridā Racab. Damascus: Dār al-Yanābī’, 2004.
- Ibn Kathīr, Abū al-Fidā İsmā‘īl b. ‘Omar b. Kathīr al-Dimashqī *al-Bidāya wa al-Nihāya*, ed. ‘Abdullāh b. ‘Abdulmuḥsin al-Turkī Egypt: Dār Hajar, 1424/2003.
- Ibn Qutayba, ‘Abdullāh b. Muslim b. Qutayba al-Dīnawarī. *al-Sh‘ir wa al-shu‘arā*. Cairo: Dār al-Ḥadīth, 1423/2003.
- Ibn Manzūr. Abu‘l-Faḍl Jamāluddīn Muḥammad b. Mukrim b. ‘Alī al-Anṣārī. *Lisānu‘l-‘Arab*. Bairut: Dāru Ṣādir, 3st edition, 1993.
- Ibn al-Nadīm, Abū al-Faraj Muḥammad b. Abī Ya‘kūb Ishāk al-Warrāq al-Baghdādī. *al-Fihrist*. ed. İbrāhīm Ramaḍān. Bairut: Dār al-Ma‘rifa, 2st edition, 1997.

- Ibn Rashīq al-Qayrawānī, Abū 'Alī al-Ḥasan. al-'Umda fī maḥāsin al-shi'r wa ādābih. ed. Muḥammad Muḥyiddīn 'Abdulḥamīd. Bairut: Dār al-Jīl, 5st edition, 1981.
- Ibn Wahb, Abu al-Ḥusayn İshāk b. İbrāhīm b. Sülaymān b. Wahb al-Kātib. *al-Burhān fī wucūh al-kalām*. ed. Ḥafnī Muḥammad Sharaf. Egypt: Maktaba al-Shabāb – Maṭba'a al-Risāla, 1969.
- al-Jāhiz, 'Amr b. Maḥbūb. *al-Bayān wa al-tabayīn*. Bairut: Maktaba al-Hilāl, 2003.
- al-Jāhiz, 'Amr b. Maḥbūb. *al-Hayawān*. Bairut: Dār al-Kutub al-'ilmiyya, 2st edition, 2004.
- al-Jumaḥī, Muḥammad b. Sallām b. 'Ubaydullāh. *Ṭabakāt fuḥūl al-shu'arā*. ed. Maḥmūd Muḥammad Shākīr. Jaddeh: Dār al-Madanī.
- Kātib Jalabī, Muṣṭafā b. Abdillāh al-Kuṣṭantīnī (Ḥācī Ḥalīfa). *Kashf al-zunūn 'an asāmī al-kutub wa al-funūn*. Bairut: Maktaba al-Muthannā - Dār Ihyā al-turāth al-'arabī, 1941.
- al-Khafācī, Muḥammad 'Abdulmun'im. *al-Adab al-'Arabī wa tārīkhuhū fī al-'Asr al-Umawī wa al-'Abbāsī*, Bairut: Dār al-Jīl, 1990.
- al-Khafācī, Muḥammad 'Abdulmun'im. *al-Ḥayāt al-Adabiyya fī al-'Asr al-Jāhili*. Bairut: Dār al-Jīl, 1412/1992.
- al-Khafācī, Muḥammad 'Abdulmun'im - 'Abduttawwāb Salāhuddīn. *al-Ḥayāt al-Adabiyya fī 'aṣray al-Jāhili wa ṣadr al-Islām*. Cairo: Maktaba al-Kulliyya al-Azhariyya.
- al-Qāḍī al-Jurcānī, Abū al-Ḥasan 'Alī b. Abdul'azīz. *al-Wasāṭa bayn al-Mutanabbī wa ḥuṣūmih*. ed. Muḥammad Abū al-Faḍl İbrāhīm - 'Alī Muḥammad al-Bajāwī. Egypt, Maṭba'a 'Isā al-bābī al-Ḥalabī wa sharikā.
- Quḍāma b. Ja'far al-Baghdādī. *Naqd al-shi'r*. İstanbul: Maṭba'a al-Jawāib, 1302/1889.
- al-Muttaqī al-Hindī, 'Alāuddīn 'Alī b. Ḥusāmuddīn Ibn Qāḍī Khān al-Hindī al-Burhānfūrī. *Kanz al-'ummāl fī sunan al-aqwāl wa al-af'āl*, ed. Bakrī Ḥayyānī – Şafwat al-Saqā, (Bairut: Muassasa al-Risāla, 5st edition, 1401/1981).
- Nallino, Carlo Alfonso. *Tārīkh al-ādāb al-'Arabiyya min al-Jāhiliyya ḥattā 'asr banī Umayya*. ed. Maria Nallino. Egypt: Dār al-Ma'ārif, 1954.
- Rajab, Riḍā. *al-Dirāsa: al-Fasr*. Damascus: Dār al-Yanābī', 2004.
- al-Rāf'ī, Muṣṭafā Şādiq. *Tārīkh ādāb al-'Arab*. ed. 'Abdullāh al-Minshāwī - Mahdī al-Buḥkīrī. al-Manşūra: Maktaba al-īmān.
- Sallām, Zaghlūl, *Tārīkh al-Naqd al-adabī wa al-balāgha ḥattā qarn al-rābi' al-ḥijrī*. Cairo: Munshāt al-Ma'ārif, 2002.
- al-Şulī, Abū Bakr Muḥammad b. Yaḥyā b. 'Abdillāh. *Aḥbār Abī Tammām*. ed. Ḥalīl Maḥmūd 'Asākīr - Muḥammad 'Abduh 'Azzām - Naẓīr al-İslām al-Hindī. Bairut: Dār al-Āfāq al-jadīda, 1980.
- al-Tha'ālibī, Abū Mansūr 'Abdulmalik. *al-İ'jāz wa al-icāz*. Cairo: Maktaba al-Qur'ān.
- al-Wāqīdī, Abū Abdillāh Muḥammad b. 'Omar b. Wāqīd. *al-Maghāzī*. ed. Marsden Jones (Bairut: Dār al-'Alamī, 2st edition, 1409/1989).

Zabīdī, Abu'l-Fayḍ Muḥammad b. Muḥammad b. `Abdurrazzāk al-Ḥusāinī Murtaḍā. *Tācu'l-'arūs*. ed. `Abdussattār Aḥmad Farrāj - Muṣṭafā Ḥicāzī. Kuwait: Dār al-Hidāya, 1965.

Zaydān, Jurjī. *Tārīkh ādāb al-luga al-'Arabiyya*, Egypt: Dār al-Hilāl.

Makalenin Türü/ Article Type : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Date Received : 06.03.2022
Kabul Tarihi/ Date Accepted : 19.06.2022
Yayın Tarihi/ Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu/ Pub Date Season : Bahar/ Spring

Kredi Temerrüt Swapları (CDS), Gayrisafi Milli Hasıla İçindeki Borç Oranları ve Faiz Oranları Arasındaki Panel Eşbütünleşme, Nedensellik Analizleri: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Örneği

Mehmet Berkun DENLİ*

Anahtar Kelimeler:

Kredi Temerrüt Swapları,
Faiz Oranı,
Borç/Gsmh,
Brics Ülkeleri,
Nedensellik Analizi

ÖZ

Yapılan araştırma Brics ülkeleri ve Türkiye'ye örneğinde 01.2013-09.2018 dönemleri arasında aylık "kredi temerrüt swap oranları", "gayrisafi milli hasıla içindeki borç oranları" ve "faiz oranları" arasında uzun dönemli ilişkiyi anlamaya yöneliktir. İlk olarak Pesaran CD (2004) testi ile değişkenlerin yatay kesit bağımlılıklara sahip olup olmadıklarına bakılmıştır. Birinci panel kök testlerinden Levin, Lin ve Chu Testi- LLC (2002) ve İkinci panel kök testi olan Pesaran (2003) birim kök testleri yapılmıştır. Pedroni panel eşbütünleşme testleri yedi farklı yolla hesaplanmış ve test istatistikleri sonuçlarına göre; CDS, borcun gayrisafi milli hasılaya oranı ve faiz oranları arasında uzun dönem ilişki çıkmış olup seriler eşbütünleşiktir. Değişkenler içinde belirlenen uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin katsayıları Pedroni "FMOLS" ve "DOLS" metodları kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Kredi temerrüt swapları ve faiz oranları katsayıları Hindistan ve Rusya'da anlamlı çıkmış diğer ülke katsayıları ve panel katsayıları anlamsız çıkmıştır. Son olarak Pairwise Granger nedensellik testi yapılmış faiz oranları, CDS oranlarının nedeni olduğu ortaya çıkmıştır.

Panel Cointegration, Causality Analysis Between Credit Default Swaps, Debt Rate in The Gnp and Interest Rates: Brics and Turkey

Keywords:

Credit Defaults Swap Rates,
Interest Rate,
The Debt Ratio In Gross National Product,
Brics Countries,
Causality Analysis

ABSTRACT

This article is about understanding the relationship between "credit default swap ratios", "gross national product debt ratio" and "interest rates" of Brics countries and Turkey in the long run between 01.2013-09.2018 periods. Firstly, cross-section dependencies of the variables were examined with the Pesaran CD (2004) test. The first panel root test, Levin, Lin and Chu Test LLC (2002) and the second panel root test, Pesaran (2003) unit root tests were performed. Pedroni panel cointegration tests were calculated in seven different ways and a long-term relationship was found between CDS, debt/gnp, interest ratios, and the series were cointegrated. The cointegration relationship is explained by Pedroni FMOLS and DOLS methods. While the CDS and interest rate coefficients were significant in India and Russia, the other country coefficients and panel coefficients were insignificant. Finally, Pairwise Granger causality test was conducted and interest rates were found to be the cause of CDS rates.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, SBE İktisat Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0003-3462-4746, mehmetberkun.denli@ogr.iu.edu.tr

1. Giriş

Credit Default Swap (CDS), Kredi Temerrüt Takası olarak çevrilmektedir. İlk kez CDS, 1995 yılında JP Morgan tarafından finans dünyasına kazandırılmıştır. (Akkaya, 2016: 131) 1997 Asya krizi, 1998 Rusya'nın borçlarını ödeyememesi, Ocak 1999'da Brezilya devalüasyonu, 2000 ve 2001 Türkiye krizleri, 2001'de görülen Arjantin temerrüdü, 2008 Amerika merkezli olup tüm dünyayı etkilen 2008 krizi ile birçok finansal kriz yaşanmıştır. Yaşanan krizlerin geçmişteki krizlerden farkları klasik bir finansal kriz olmayıp yüksek hacimli türev ürünlerini de içeriyor olmasıdır. Avrupa'da ve Amerika'da meydana gelen krizler kredi derecelendirme kuruluşlarının açıkladığı verileri de sorgulatır hale getirmiştir, birçok kişi için açıklanan kredi notları gerçek kredi risklerini temsil etmemektedir. (Ulusoy ve Yılmaz, 2017: 62). Buna örnek olarak Amerikan yatırım bankası olan Lehman Brothers örneği verilebilir. Lehman Brothers bankası kredi riskleri artmasına rağmen çok yüksek bir kredi notuna sahipti fakat banka 2008 yılında batmıştı. (Angelopoulos, 2017: 4). Bu batış örneği ile ülkelerin ve şirketlerin kredi notları sorgulanır hale gelmiştir. Bu krizler ile hukuksal regülasyonların ve yaptırımların olmayışı CDS piyasalarının önemi arttırmış ve bu piyasaların organize olmasını sağlamıştır. CDS sözleşmeleri 2005 yılında standart hale gelmiş 2008 krizi ile çok hızlı yaygınlaşmaya başlamıştır.

Kredi Temerrüt Takası alacaklı kimsenin belirli bir komisyon ödeyerek alacağını sigorta ettirmesidir. Sigorta amacı ile ödenen bu ücrete CDS primi veya CDS spread adı verilmektedir. CDS sigorta sözleşmelerinde en önemli nokta ödenecek primlerin ne kadar olacağıdır. Ödenecek olan primlerin miktarı borç alan şirketin veya ülkenin iflas etme olasılığını belirlemektedir. Şirketlerin veya ülkelerin CDS primleri artıka iflas etme olasılıkları artacak manasına gelmektedir. Kredi temerrüt swapları uluslararası piyasada ülkelerin veya şirketlerin borç ödeme kapasitelerine olan güveni tesis etmektedir.

Bu çalışmanın amacı 01.2013-09.2018 arası dönemde Brics ülkeleri ve Türkiye'de faiz oranları, borç/gsmh ve CDS oranları arasındaki ilişkinin incelenmesi ve ilişki boyutunun ortaya konulması amacıylaadır. Bu amaç doğrultusunda faiz oranları, borç/gsmh ve CDS arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığı hakkında bilgi sahibi olunmuştur.

Yapılan çalışmanın literatüre katkısı, Brics ülkeleri ve Türkiye'de makroekonomik değişkenler arasında yer alan borç/gayrisafi milli hasıla, faiz oranları ve CDS'ler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının tespit edilmiş olması ve Pedroni FMOLS ve DOLS yöntemleri kullanılarak değişkenlerin CDS oranları ile ilişkisinin incelenmesidir. Hindistan ve Rusya'da faiz oranlarındaki yüzde bir birimlik artış CDS oranlarını Rusya'da %1.53 ve Hindistan'da %3.39 oranında arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Son kısımda Panel Pairwise Granger Nedensellik testi ile incelenerek değişkenler arasındaki ilişkinin ne olduğu hakkında bilgi verilmesidir. İncelenen dönem itibari ile faiz oranları CDS'lerin sebebi olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın ikinci kısmında literatür araştırılması ve veri seti ve yöntem sunulmaktadır. Dördüncü kısımda ekonometrik yöntem içerisinde ilk olarak mevsimsellik durumu incelenmiş ve değişkenler arasında mevsimsellik bir etki gözlenmemiştir. Değişkenlerimizin yatay kesit bağımlılıklarına sahip olup olmadıklarına Pesaran CD (2004) testi ile bakılmış, serilere logaritmik dönüşüm uygulanmıştır. Serilerde birim kök sorunu görüldüğü için serilerde birincil farklar alınarak durağan hale getirilmiştir. Seriler arasındaki uzun dönem karşılıklı bir ilişkinin olup olmadığına dayanan panel eşbütünleşme testi yapılmış ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi saptanmıştır. Eşbütünleşme testlerinin uygulanmasından sonra DOLS yöntemi ve FMOLS yöntemleri ile ilişkinin katsayıları tahmin edilmiştir. Son olarak ise panel nedensellik testi yapılmıştır.

2. Literatür Araştırması

Kargı (2014) 2005-2013 yılları arasında Türkiye’de CDS, büyüme ve faiz oranları arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testlerini kullanarak incelemiştir. Faiz oranlarını CDS’ler üzerinde önemli bir etkisi olduğunu saptamıştır. CDS’ler faiz oranları ve büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi göstermiştir. Coşkun, (2016), Türkiye’nin makroekonomik göstergeleri ile spekülasyon kategoride yer alan ülkelerin makroekonomik göstergeleri karşılaştırılmıştır. Kredi notuna alternatif teşkil ettiği düşünülen CDS’ler açısından karşılaştırmalar yapılmıştır. Kanno (2021) Covid-19 pandemisi zamanında G7 ve beş ülkeyi de çalışmaya dahil ederek ülke temerrüt risklerini incelemiştir. Covid-19 salgının başladığı dönemde Çin, Güney Afrika ve Kanada hariç incelenen ülkelerde temerrüt risklerinin zirve yaptığını gözlemlemiştir. Salgın karşısında alınan mali politikaların temerrüt risklerini çok daha fazla yükselttiğini gözlemlemiştir. Danacı vd. (2017) 2009-2005 tarihleri arasında Türkiye’nin büyüme oranları ile CDS’ler arasındaki ilişki incelenmiş olup, CDS’ler ile ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı nedensellik ilişkisinin varlığı ispatlanmıştır. Yüksel (2017) Avrupa borç krizi zamanında 19 ülkede CDS primlerindeki değişim ve volatiliteye etki eden global risk faktörlerini incelemiştir. Vix endeksi ile CDS’ler arasında pozitif ilişki görülmüştür.

Şahin (2018) Cari açık ve CDS’ler arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Cari açığın CDS’leri tahmin etmek için öncü gösterge olduğundan bahsetmiştir. Ulusoy vd. (2017), Kredi değerlendirme kuruluşlarının açıkladığı notlar ile CDS oranlarını karşılaştırmıştır. CDS’lerin derecelendirme kuruluşlarının açıkladığı notlara karşı daha dinamik yapıya sahip olduğunu belirtmiştir.

Calice vd. (2021) 29 ülkenin CDS verileri ile döviz kurlarını tahmin etmeye çalışmışlar ve büyük oranda başarılı olmuşlardır. Ortalama olarak CDS eğrisinin dik gözlemlendiği ülkelerin yerel para birimleri ABD dolarına karşı değerlendirildiği gözlemlenmiştir. Corte vd. (2013) Ocak 2003 ve Kasım 2013 yılları arasında Amerikan doları cinsinden 20 tane belirlenen ülkenin para birimleri ile CDS’ler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Riske bağlı olarak artış gösteren CDS’lere karşılık döviz kurlarının değer kaybettiğini saptamışlardır. Liu vd. (2011) 19.03.2008 ve 30.09.2010 yılları arasında Amerika için 16.08.2005 ile 30.09.2010 yılları arasında Fransa için döviz kuru ve faiz oranının CDS’lere etkisini araştırmıştır. Fransa için çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken Amerika için döviz kurundan CDS’lere doğru tek yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Döviz kurunun, faiz oranlarına göre CDS’lere daha fazla etkisi olduğuna ulaşmıştır. Gaiyan vd. (2009), 2004 ve Şubat 2008 yılları arasında günlük veriler ile Amerikan doları cinsinden Avustralya doları, Japon Yeni, İngiliz Sterlini, Euro arasındaki ilişkiyi aynı zamanda Euro cinsinden Amerikan Doları, Japon Yeni, Avustralya Doları, İngiliz Sterlini ile CDS’ler arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Euro cinsinden Avustralya doları ile CDS arasında nedensellik çıkarken Amerikan doları cinsinden 4 kur ile CDS arasında nedensellik çıkmıştır.

Değirmenci vd. (2016) 2010-2015 tarihleri arasında beş yıllık CDS’ler ile günlük Bist 100 endeksi karşılaştırılmıştır. Granger nedensellik testi yapılmış olup test sonuçlarına göre CDS’ler ile hisse senedi fiyatları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu saptanmıştır.

Gün vd. (2016) 2013 yılındaki gezi parkı eylemleri ile CDS’ler arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmek amacı ile birim kök testleri, Johansen eşbütünleşme ve son olarak Granger nedensellik testleri yapılmıştır. Yapılan testlerin sonuçlarına göre CDS ve gezi parkı olayları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. CDS’ler ile tahvil faizi, döviz sepet kuru, eurobond faizleri, Bist 100 endeksi arasında da anlamlı ilişkiler belirlenmiştir.

3. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Uygulanan panel veri analizi Türkiye dahil Brics ülkeleri (Güney Afrika, Rusya, Hindistan, Çin, Brezilya) ülkelerini içermektedir. Bazı ülkelerin CDS oranları çok geriye gitmemesinden dolayı 2013 ve 2018 yılları arasında aylık seriler olarak alınmıştır. Çalışmada ülke temerrüt risk göstergesi olarak CDS oranları ve CDS etkilediği düşünülen faiz oranları ve borç/gsmh oranları alınmıştır. Modelde

kullanılan değişkenler Bloomberg veri tabanından elde edilmiştir. Yapılan çalışma panel veri analizi kullanılmış olup Pesaran (2004), Pesaran (2003), Levin Lin ve Chu Testi-LLC (2002) Panel Eşbütünlüme ve Granger Nedensellik testleri kullanılmıştır.

4. Bulgular

4.1 Mevsimsellik Etkisi

Mevsimsellik durumunu görmek için mevsimsel kuklalar yapıp, model kurularak bu kukla değişkenlerin t istatistik değerlerine bakılarak anlamlı olup olmadığına bakılır. Anlamlı olursa mevsimsellik olduğunu, anlamsız olursa mevsimsel etkinin olmadığı söylenir.

D1: İlk 3 ay için 1 (Ocak, Şubat, Mart) değer 0

D2: İkinci 3 ay için 1 (Nisan, Mayıs, Haziran) değer 0

D3: Üçüncü 3 ay için 1 (Temmuz, Ağustos, Eylül) değer 0

D4: Dördüncü 3 ay için 1 (Ekim, Kasım, Aralık) değer 0

Tablo 1: Kredi Temerrüt Swapları (LCDS) için Mevsimsellik Testi

LCDS	Katsayı	Olasılık değeri
d1	.0579370	0.621
d2	-0.0568553	0.743
d3	.2387875	0.169
_cons	4.961016	0.000

LCDS serisi için, 3 kukla değişkenin anlamsız olduğu görülmektedir (Prob değerleri>0.05) Kukla değişkenler anlamsız olduğu için mevsimsellik yoktur diyebiliriz.

Tablo 2: Faiz Oranları (Lfaiz Oranları) için Mevsimsellik Testi

Lfaiz oranları	Katsayı	Olasılık değeri
d1	-.0319370	0.583
d2	-0.888553	0.298
d3	.0687875	0.463
_cons	1.981016	0.000

Lfaiz oranları serisinde 3 kukla değişken anlamsız olduğu için mevsimsellik yoktur.

Tablo 3: Gayrisafi Milli Hasıla İçerisindeki Borç Oranları (L(borç/gsmh)) için Mevsimsellik Testi

L(borç/gsmh)	Katsayı	Olasılık
d1	.0179370	0.823
d2	.0098553	0.934
d3	.0097875	0.934
_cons	3.471016	0.000

L(borç/gsmh) serisinde 3 kukla değişken anlamsız olduğu için mevsimsellik yoktur.

Panel veri analizleri için birim kök varlığını incelemek amacıyla DF (Dickey- Fuller) ADF (Augmented Dickey- Fuller) test istatistikleri vardır. Bu testler panel veri analizleri için genişletilmiştir. ADF testinden sonra temeli ADF testine dayanan farklı birim kök testleri literatüre kazandırılmıştır. Panel birim kök test istatistikleri iki bölüme ayrılmaktadır. Bunlar birinci nesil birim kök test istatistiği ve ikinci nesil panel birim kök test istatistiğidir. Birinci panel birim kök testleri yatay kesit bağımlılık olmaması durumunda yapılır. İkinci panel birim kök testleri yatay kesit bağımlılığa izin veren testlerdir. (Yardımcıoğlu, Gürdal & Altundemir, 2014)

Panel veri analizlerindeki süreç zaman serisi analizlerinden daha karmaşık yapıya sahiptir. Panel veri testlerinde en önemli faktörlerin başında heterojenlik gelir, dolayısıyla her veri aynı özellikte olmayabilir. Veriler durağan olma veya durağan olmamasından dolayı farklı özelliklere sahip olabilir. Eğer bazı paneller birim kök özelliğine sahip veya sahip değilse birim kök testi yapılması durumu karmaşık hale getirecektir. (Yardımcıoğlu, Gürdal & Altundemir, 2014)

İlk olarak değişkenlerimizin yatay kesit bağımlılıklarına sahip olup olmadıklarına Pesaran CD (2004) testi ile bakılmıştır. Serilere logaritmik dönüşüm uygulanmıştır. Tablo 4’de verilerin test ve olasılık değerleri konulmuştur.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

Değişkenler	Pesaran CD (2004)			
	CD Test	Olasılık	Korelasyon	abs korelasyon
LCDS	1.34	0.179	0.042	0.511
L(borç/gsmh)	6.24	0.00	0.194	0.636
Lfaiz oranları	0.95	0.342	0.031	0.346

Tablo 4’te görüldüğü üzere LCDS olasılık değeri 0.05’ten büyüktür. Seri yatay kesit bağımlılığa sahip değildir. Lfaiz olasılık değeri 0.05’ten büyüktür. Seri yatay kesit bağımlılığa sahiptir. L(borç/gsmh) olasılık değeri ise 0.05’ten küçüktür. Seri yatay kesit bağımlılığa sahiptir.

Panel veri birim kök test istatistiklerinden Levin vd. (2002) testi değişkenlere uygulanmıştır. Tablo 5’de görüldüğü üzere değişkenlere birim kök testleri uygulanmış olup kök testi sonuçlarında olasılık değerleri ve t istatistik değerleri ekonometrik analizde serilerin (I(0)) düzeyinde durağan olmadıkları görülmüştür. Serilerde birim kök sorunu görüldüğü için serilerde birincil farklar alınarak incelenmiştir. Alınan birincil farkla LCDS ve lfaiz oranları birinci mertebeden durağan (I(1)) hale getirilmiştir.

Tablo 5: Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabitli Terim		Sabit + Trendli Terim	
	t istatistiği	Olasılık	t istatistiği	Olasılık
LCDS	-1.4370	0.0754	-1.2698	0.1021
Lfaiz oranları	-0.3544	0.3615	-0.9187	0.1791
Δ LCDS	-11.2079	0.000	-10.6479	0.000
Δ Lfaiz oranları	-10.8617	0.000	-10.8598	0.000

Tablo 5’e göre LCDS serisi durağan değildir ama LCDS serisi birinci mertebeye durağandır. Lfaiz oranları serisi durağan değildir ve Lfaiz oranları serisi birinci mertebeden durağandır.

Değişkenlerimizden borç/gsmh oranı yatay kesit bağımlılığa sahip olduğu için bu değişkene ikinci nesil birim kök testi olan Pesaran (2003) birim kök testi yapılmıştır. Tablo 3’de ifade edildiği

üzere değişkene uygulanmış olan birim kök istatistik sonuçlarına göre serilerin $I(0)$ durağan olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6: Peseran (2003) Birim Kök Testi

Değişkenler	T Bar	Olasılık
L(borç/gsmh)	-1.274	0.911
Δ (borç/gsmh)	-5.643	0.000

4.2 Eğim Katsayının Homojenliğinin İncelenmesi

Tablo 7 ve Tablo 8 ile LCDS ve L(dept/gsmh) değişkenleri ve LCDS ve Lfaiz oranı değişkenleri katsayı homojenlik testlerinin sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 7: LCDS ve L(dept/gsmh) Değişkenleri için Katsayı Homojenlik Testi

Değişkenler	LCDS ve L(dept/gsmh)	Olasılık
TEST	Test İstatistiği	Olasılık
Delta Tilde	1,246	0.107
Delta Tilde adj	1,342	0.091

Tablo 7'ye göre LCDS ve L(dept/gsmh) değişkeni için eğim katsayısı homojendir.

Tablo 8: LCDS ve Lfaiz oranı Değişkenleri için Katsayı Homojenlik Testi

Değişkenler	LCDS-Lfaiz	Olasılık
TEST	Test İstatistiği	Olasılık
Delta Tilde	2,175	0.082
Delta Tilde adj	2,745	0.076

Tablo 8'e göre LCDS ve Lfaiz oranı değişkeni için eğim katsayısı homojendir.

4.3 Panel Eşbütünleşme Testi Bulguları

İncelenen verilerde değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki panel eşbütünleşme testleri ile incelenmektedir. Panel eşbütünleşme testleri birinci ve ikinci kuşak olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Her iki grupta yer alan testlerin genelinde uzun dönem parametresinin homojen veya heterojen olduğu durumlarda panel (homojen) ve grup (heterojen) test istatistikleri ile hesaplanır. (Yerdelen, 2018: 190) Panel eşbütünleşme testine geçilmeden önce homojenlik testi yapılmıştır.

Kredi temerrüt swapları ve borç/gsmh değişkenleri $I(1)$ seviyesinde durağan oldukları görülmüş olup eşbütünleşme testine geçilmiştir. Pedroni eşbütünleşme testleri ile bu seriler arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmektedir. Tablo 8'den hareketle Pedroni eşbütünleşme testinde yedi istatistikten hepsinde uzun dönemli ilişkinin olduğunu, göstermektedir. Uzun dönemde kredi temerrüt swapları ve borç/gsmh değişkenleri eşbütünleşiktir denilebilir.

Tablo 9: Pedroni Eşbütünleşme Testi

$$\ln CDS_{it} = \alpha + \beta \ln(\text{borç/gsmh})_{it} + \mu_{it}$$

Pedroni Eşbütünleşme Testi LCDS ve L(borç/gsmh) Arasındaki Eşbütünleşme Analizi

Yöntem	t- İstatistiği	Olasılık	Ağırlaklandırılmış t-istatistiği	Olasılık
Panel v- Statistic	4.317676	0.000	2.658242	0.0039
Panel rho- Statistic	-5.431438	0.000	-3.982446	0.000
Panel PP- Statistic	-3.434163	0.003	-3.253837	0.006
Panel ADF-Statistic	-2.210854	0.0135	-2.299345	0.0107
Group rho- Statistic	-2.756476	0.029		
Group PP- Statistic	-2.841838	0.022		
Group ADF-Statistic	-1.938255	0.0263		

Test sonuçlarına göre %5 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Tablo 10'da kredi temerrüt swapları ve faiz oranı değişkenleri I(1)'de durağan oldukları görülmüş ve eşbütünleşme analizi yapılmıştır. %5 anlam seviyesinde Pedroni eşbütünleşme testinde yedi istatistikten yedisi de "LCDS" ve "Lfaiz oranları" arasında uzun dönem ilişki olduğunu göstermektedir.

Tablo 10: Pedroni Eşbütünleşme Testi

$$\ln CDS_{it} = \alpha + \beta \ln(\text{faiz oranları})_{it} + \mu_{it}$$

Pedroni Eşbütünleşme Testi LCDS ve Lfaiz oranları Arasındaki Eşbütünleşme Analizi

Yöntem	t- İstatistiği	Olasılık	Ağırlaklandırılmış t-istatistiği	Olasılık
Panel v- Statistic	6.447164	0.000	2.394224	0.0083
Panel rho- Statistic	-7.545865	0.000	-3.844704	0.001
Panel PP- Statistic	-4.579141	0.000	-3.011168	0.0013
Panel ADF-Statistic	-3.002566	0.0013	-2.003889	0.0225
Group rho- Statistic	-3.175377	0.029		
Group PP- Statistic	-2.867348	0.022		
Group ADF-Statistic	-1.680046	0.0263		

4.4 DOLS ve FMOLS ile Eşbütünleşme Katsayıları Bulguları

Eşbütünleşme testlerinin uygulanmasından sonra Pedroni (2000, 2001) tarafından geliştirilmiş olan DOLS yöntemi ve FMOLS yöntemleri ile ilişkinin katsayılarını tahmin etmek için kullanılmıştır (Yardımcıoğlu, Gürdal & Altundemir, 2014)

Tablo 11: Panel DOLS ve FMOLS Sonuçları

Ülkeler	$\ln CDS_{it} = \alpha + \beta \ln(\text{faiz oranları})_{it} + \mu_{it}$		$\ln CDS_{it} = \alpha + \beta \ln(\text{faiz oranları})_{it} + \mu_{it}$	
	DOLS		FMOLS	
	Katsayı	t istatistiği	Katsayı	t istatistiği
Hindistan	3.398445	4.576959	3.249558	3.879359
Rusya	1.529832	3.199050	1.484325	3.178611
Çin	-0.591493	-5.137871	0.612514	-5.617612
Güney Afrika	1.203820	0.604727	1.003380	0.011874
Brezilya	-0.948037	-0.203331	0.931268	-0.275268
Türkiye	-0.299923	4.092254	0.511430	-3.810956
Panel	1.131427	-0.429771	1.094575	-1.075323

* %5 düzeyinde anlamlı

Tablo 11'dan hareketle DOLS modelinde kredi temerrüt swapları ve faiz oranları arasındaki ilişkide Rusya ve Hindistan anlamlı çıkmış, diğer ülkeler ve panel anlamsız çıkmıştır. Kredi temerrüt swapları ve faiz oranları arasındaki ilişkide %95 güven düzeyinde Rusya'da faiz oranlarındaki yüzde bir birimlik artış CDS oranlarını yüzde % 1.53 oranında arttırır. Hindistan'da ise faiz oranlarındaki yüzde bir birimlik artış CDS oranlarını yüzde %3.39 oranında arttırdığı görülmüştür. FMOLS modelinde ise Rusya'da faiz oranlarındaki yüzde bir birimlik artış CDS oranlarını yüzde %1.52 oranında, Hindistan'da %3.24 arttığı gözlemlenmiştir. FMOLS ve DOLS yöntemleri ile Kredi temerrüt swapları ve borç/gsmh oranı arasındaki ilişkide ülkeler ve panel katsayıları anlamsız çıkmıştır.

4.5 Panel Nedensellik Bulguları

Kredi temerrüt swap oranları, faiz oranları ve borç/gsmh oranları Pairwise Granger nedensellik testi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Panel genelinde borç/gsmh CDS'in nedeni değildir. Uzun dönem nedensellik ilişkisi yoktur. Yine aynı şekilde CDS borç/gsmh'in nedeni değildir. Uzun dönem nedensellik ilişkisi yoktur. CDS oranlarının faizin nedeni olup olmadığına bakıldığında da uzun dönem nedensellik ilişkisi görülmemiştir. Fakat faiz oranları CDS oranlarının tek nedeni olarak çalışmamızda ortaya konulmuştur. Uzun dönem nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 12: Borç/Gayrisafi Milli Hasıla, CDS Panel Granger Nedensellik Sonuçları

$\lambda_1 = \Delta(\text{borç/gsmh})_{it} \rightarrow \Delta \text{LCDS}_{it}$		$\lambda_2 = \Delta \text{LCDS}_{it} \rightarrow \Delta(\text{borç/gsmh})_{it}$	
F- İstatistik	Olasılık	F-İstatistik	Olasılık
0.54043	0.5829	0.0459	0.9551

Tablo 12'den hareketle λ_1 eşitliği için "borç /gsmh CDS değişkeninin nedenidir" in olasılık değeri 0.05'ten büyüktür. (Ho: reddedilemez) borç/gsmh değişkeni CDS değişkeninin nedeni değildir.

λ_2 eşitliğinde de aynı şekilde "CDS, borç /gsmh değişkeninin nedenidir" in olasılık değeri 0.05'ten büyüktür. (Ho: reddedilemez) CDS değişkeni borç /gsmh değişkeninin nedeni değildir.

Tablo 13: Faiz Oranları, CDS Panel Granger Nedensellik Sonuçları

$\lambda_3 = \Delta \text{faiz oranları}_{it} \rightarrow \Delta \text{LCDS}_{it}$		$\lambda_4 = \Delta \text{LCDS}_{it} \rightarrow \Delta \text{faiz oranları}_{it}$	
F- İstatistik	Olasılık	F-İstatistik	Olasılık
6.66972	0.0014	0.20852	0.8119

Tablo 13’de λ_3 eşitliğinde “faiz, CDS değişkeninin nedenidir”in olasılık değeri 0.05 ten küçüktür. (Ho: reddedilir) faiz değişkeni, CDS değişkeninin nedenidir.

λ_4 eşitliğinde “CDS, faiz değişkeninin nedenidir”in olasılık değeri 0.05’ten büyüktür. (Ho:rededilemez) CDS değişkeni faiz değişkeninin nedeni değildir.

5. Sonuç

Yapılan çalışmada Türkiye ve Brics ülkelerinde 01.2013-09.2018 yılları arasında aylık makroekonomik değişkenler; “enflasyon oranı”, “dolar kuru”, “euro kuru”, “ihracat oranları” , “ithalat oranları” gayrisafi milli hasıla içindeki borç oranları”, “faiz oranları” ile kredi temerrüt swapları arasında uzun dönemli ilişkiyi anlamaya yöneliktir fakat “enflasyon oranı”, “dolar kuru”, “euro kuru”, “ihracat oranları”, “ithalat oranları” değişkenleri anlamsız çıktıkları için çalışmadan çıkarılmıştır. Gayrisafi milli hasıla içindeki borç oranları”, faiz oranları ile kredi temerrüt swapları arasında uzun dönemli ilişki incelenmiştir. İlk olarak serilere logaritmik dönüşüm yapılmıştır. Yatay kesit bağımlılığa sahip olup olmadıklarına bakmak için Pesaran CD (2004) testi uygulanmıştır. Yatay kesit bağımlılıkları çıkmayan “Kredi temerrüt swapları” ve “faiz oranları” değişkenlerine birinci panel kök test istatistiklerinden Levin, Lin ve Chu Testi-LLC (2002) uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre seriler durağan olmadığı için seriler birinci derece durağan hale getirilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı çıkan Gayrisafi milli hasıla içindeki borç oranları değişkenine ikinci panel kök testi Pesaran (2003) uygulanmıştır. Borç/gayrisafi milli hasıla değişkeni de birinci mertebeden durağan hale getirilmiştir.

Değişkenler aynı mertebeden durağan hale geldikten sonra kredi temerrüt swap değişkeni ile borç/gsmh değişkeni arasında Pedroni eşbütünleşme testi yedi farklı yolla hesaplanmıştır. Yedi farklı yolla hesaplanan kredi temerrüt swap değişkeni ile borç/gsmh değişkeni arasında uzun dönemli ilişki olduğu kanıtlanmıştır. (Değişkenler arasında eşbütünleşme vardır.) Kredi temerrüt swap değişkeni ile faiz oranı değişkeni arasında Pedroni eşbütünleşme testi yedi farklı yolla hesaplanmış böylece temerrüt swap değişkeni ile faiz oranı değişkeni arasında da uzun dönemli ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Pedroni DOLS ve FMOLS metodları ile değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin katsayıları açıklanmaya çalışılmıştır. DOLS modelinde kredi temerrüt swapları ve faiz oranları arasındaki ilişkide Rusya ve Hindistan anlamlı çıkmış, diğer ülkeler ve panel anlamsız çıkmıştır. Kredi temerrüt swapları ve faiz oranları arasındaki ilişkide %95 güven düzeyinde Rusya’da faiz oranlarındaki yüzde bir birimlik artış CDS oranlarını yüzde %1.53 oranında arttırır. Hindistan’da ise faiz oranlarındaki yüzde bir birimlik artış CDS oranlarını yüzde %3.39 oranında arttırdığı görülmüştür. FMOLS modelinde ise Rusya’da faiz oranlarındaki yüzde bir birimlik artış CDS oranlarını yüzde % 1.52 oranında, Hindistan’da %3.24 arttığı gözlemlenmiştir. FMOLS ve DOLS yöntemleri ile kredi temerrüt swapları ve borç/gsmh oranı arasındaki ilişkide ülkeler ve panel katsayıları anlamsız çıkmıştır.

Son olarak Panel Pairwise Granger Nedensellik testi yapılmıştır. Borç/gsmh, kredi temerrüt swaplarının nedeni olmadığı aynı zamanda kredi temerrüt takasında, borç/gsmh’nın nedeni olmadığı ortaya çıkmıştır. Kredi temerrüt swapları faizin nedeni değildir, fakat faiz, kredi temerrüt swaplarının nedeni olduğu ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak İstihdam ve büyümenin en büyük engelleri arasında yüksek faiz oranları gelmektedir. Faiz oranlarındaki artış CDS oranlarında artma eğilimi göstermektedir. Yapısal reformlar ile faiz oranları da makul seviyelere gelecektir. Bu sayede CDS risk primleri düşecek sermaye girişleri hızlanacak ve istihdam ve büyüme anlamında gelişmeler sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Angelopoulos, F., (2017). The Relationship between CDS spreads and Macroeconomic factors of the Countries of The Eurozone. Tilburg Universty, School of Economics and Management, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Akkaya, M., (2017). Türk Tahvillerinin CDS Primlerini Etkileyen İçsel Faktörlerin Analizi. *Maliye Finans Yazıları*, 107, 129-146.
- Calice, G, Zeng, M. (2021). The Term Structure Of Sovereign Credit Default Swap And The Cross Section Of Exchange Rate Predictability. *International Journal of Finance & Economics*, 26, 445-458. <https://doi.org/10.1002/ijfe.1798>.
- Corte, D., Sarno, L., Schmeling, M. & Wagner, C. (2013). Exchange Rate and Sovereign Risk. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2354935>.
- Coşkun M. (2016). Türkiye ile Aynı Kredi Notuna Sahip Ülkelerin Makro Ekonomik Göstergelerinin Karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16 Sayı: Özel Sayı, 259-276. DOI: 10.18037/ausbd.417471.
- Danacı, M. C., Şit, M. & Şit, A. (2017). Kredi Temerrüt Swaplarının (CDS'lerin) Büyüme Oranı ile İlişkilendirilmesi: Türkiye Örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 67-78.
- Değirmenci, N., & Pabuçcu, H., (2016). Borsa İstanbul Ve Risk Primi Arasındaki Etkileşim: Var Ve Narx Model. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4, 248-261.
- Gaiyan Z, Jot Y, Hung-Gay F, (2010). Do Credit Default Swaps Predict Currency Values?. *Applied Financial Economics*, 20:6, 439-458. DOI: [10.1080/09603100903459774](https://doi.org/10.1080/09603100903459774).
- Gülmez, A., & Yardımcıoğlu, F. (2012). OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünlüşme ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010). *Maliye Dergisi*, 163, 335-353.
- Gülmez, A., & Yardımcıoğlu, F. (2013). BRICS Ülkeleri ile Türkiye'nin Ekonomik Büyümesinde Ulusal ve Yabancı Tasarrufların Etkisi: Panel Veri Analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 47-68.
- Gün M, Kutlu M, & Karamustafa O. (2016). Gezi Parkı Olaylarının Türkiye Kredi Temerrüt Swapları (CDS) Üzerine Etkisi, *Journal Of Business Research Turk*, 8(1), 556-575.
- Kanno, M.(2021). Sovereign Default Risk Valuation Using CDS Spreads: Evidence from the COVID-19 Crisis SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3772135>.
- Kargı B. (2014). Credit Default Swap: The Analysis of Time Series For The Interaction With The Interest Rates and The Growth in Turkish Economy". *Montenegrin Journal of Economics*. 10(1), 59-66.
- Kök, R. & Şimşek, N. (2006). *Endüstriçi Dış Ticaret, Patentler Ve Uluslararası Teknolojik Yayılma. UEK-TEK 2006 Uluslararası Ekonomi Konferansı*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara.
- Kök, R., İspir, M. S. & Arı, A. (2010). Zengin Ülkelerden Azgelişmiş Ülkelere Kaynak Aktarma mekanizmasının Gerekliği ve Evrensel Bölüşüm Parametresi üzerine Bir Deneme. 2. *Uluslararası Ekonomi Konferansı*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Kıbrıs.
- Liu Y., Morley, B. (2011). Sovereign Credit Default Swaps and Macroeconomy. *Applied Economics Letters*, 19(2), 129-132.
- Şahin, C. (2018). Cari Açık Değerleri CDS Puanları Üzerinde Etkili midir? Türkiye İçin Bir Perspektif. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (80), 189-206.
- Ulusoy A., Yılmaz H., (2017). Kredi Notu Eleştirilerini Test Eden Mekanizma: CDS Primleri, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 61-77.
- Yardımcıoğlu, F., Gürdal, T., Altundemir, M., E. (2014). Eğitim Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Panel Eşbütünlüşme Analizi (1980-2008). *Eğitim ve Bilim*, 173 (39), 1-10.

- Yerdelen Tatoğlu F., (2018), Panel Zaman Serileri Analizi Stata Uygulamalı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Yüksel, A. & Yüksel, A. (2017). Avrupa Borç Krizi Döneminde Global Risk Faktörleri ve Ülke Kredi Temerrüt Takası Primi İlişkisi: 19 Ülke Örneği. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 17 (36),1-18.

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 15.05.2022
Kabul Tarihi / Date Accepted : 25.06.2022
Yayın Tarihi / Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Bahar / Spring

Haber Söyleminde İdeolojik Etki: İntihar Haberleri Örneği

Arzu KALAFAT ÇAT* Olgun KÜÇÜK** Mevlüt Can KOÇAK***

Anahtar Kelimeler:

Haber,
Söylem,
İdeoloji,
Medya.

ÖZ

İletişim teknolojilerinin gelişimi ve kitle iletişim araç ve ortamlarının yaygın kullanımı medyanın dördüncü kuvvet olarak tanımlanmasını beraberinde getirmiştir. Çoğulcu demokrasinin gelişmesine katkı sağlayan medyanın, kitleleri bilgilendirme, haberdar etme, eğitme, kamuoyu oluşturma gibi oldukça önemli işlevleri bulunmaktadır. Ancak medyanın ticarileşmesi, tekelleşmesi ve egemen yapının parçası haline gelmesi medyanın ideolojik mücadele alanına çekilmesi sorununu doğurmuştur. Medyanın sahiplik yapısı haber üretim süreçlerinde etkili olarak medya içeriklerinin ideolojik manipülasyon aracı olarak kullanılmasında, bir diğer ifade ile medyanın kapitalist egemen sistemin aracı haline dönüşmesi sorunsalını beraberinde getirmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden olan söylem analizi tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada, örnekleme dahil edilen dört gazetenin (Sözcü, Yeni Akit, Sabah, Cumhuriyet) 5 Kasım 2019 tarihinde İstanbul'un Fatih ilçesinde dört yetişkin kardeşin siyanür içerek intihar etmeleri sonucu yapmış oldukları haberlerdeki ideolojik söylemler incelenmiştir. Çalışma kapsamında yapılan analiz sonucunda örnekleme yer alan gazetelerin söz konusu intihar olayına ilişkin haberlerinde gazeteciliğin temel etik kodlarından olan nesnellik ilkesini ihlal ettikleri, haber metinlerinde sıklıkla ideolojik söylemlere yer verdikleri görülmüştür.

Ideological Impact in News Discourse: The Case Of Suicide News

Keywords:

News,
Discourse,
Ideology,
Media.

ABSTRACT

The development of communication technologies and the widespread use of mass media and media have brought about the definition of the media as the fourth force. The media, which contributes to the development of pluralist democracy, has very important functions such as informing, educating and forming public opinion. However, the commercialization and monopolization of the media and its becoming a part of the dominant structure have created the problem of media's being drawn into the field of ideological struggle. The ownership structure of the media has led to the effective use of media contents as a tool of ideological manipulation in the news production processes, in other words, the transformation of the media into a tool of the capitalist dominant system. In this study, in which the discourse analysis technique, which is one of the qualitative research methods, was used, the ideological discourses in the news of four adult siblings (Sözcü, Yeni Akit, Sabah, Cumhuriyet) who were included in the sample, as a result of the suicide of four adult siblings in Fatih district of Istanbul on 5 November 2019, were examined. As a result of the analysis made within the scope of the study, it was seen that the newspapers in the sample violated the principle of objectivity, which is one of the basic ethical codes of journalism, in their news about the suicide incident in question, and they often included ideological discourses in their news texts.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Türker İnanoğlu İletişim Fakültesi, arzukalafatcat@karabuk.edu.tr. Orcid: 0000-0003-12960-0790

** Öğr. Gör. Karabük Üniversitesi, Şefik Yılmaz Dizdar MYO, Radyo ve Televizyon Programcılığı, olgunkucuk@karabuk.edu.tr. Orcid:0000-0002-9471-3540

*** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Türker İnanoğlu İletişim Fakültesi, mevlutcankokak@karabuk.edu.tr Orcid:0000-0002-9496-054

Giriş

İdeolojinin belirlenmiş ve kabul edilmiş tek bir tanımı bulunmamaktadır. Bu yargı onun birbirinden ayrı disiplinlerce farklı biçimde görülüp algılandığını da ortaya koymaktadır. İdeoloji kavramı içinde birbirinden farklı örüntüler yer alması sebebiyle her bir örüntü ile farklı anlamlar oluşturulabilirdir. Bir yönü ile ideoloji toplumsal yaşam içindeki değer yargılarının, göstergelerin ve anlamların süreci olarak tanımlarken başka bir yönüyle de toplum içinde varlığını kabul ettirmiş bir grubun/sınıfın düşünce sistematiği olarak tanımlanabilir. Başka bir durumda ideoloji hâkim siyasal yapının iktidarını meşrulaştırmak için kullandığı argümanlar olarak açıklanabilir. Diğer yandan ideoloji yaşamı anlamlandırma sürecini oluşturan düşünceler bütünü olarak ortaya çıkabilir (Eagleton, 2015, 17-18). Her durumda ideoloji toplumsal düzenin oluşmasında işe yarayan düşünceler dizgesi olarak düşünülebilir. Düzen çoğunlukla iktidar gücünü elinde tutanlara hizmet etmekle birlikte ideoloji ile iktidar düşünceleri tabana yayılmaya çalışılır. Amaçlanan, kurulu düzenin devamlılığını sağlanmasıdır.

İdeoloji ile ilgili bu kadar çok tanım yapılmış olması bu kavramı sosyal bilimlerde kaygan bir zemin üzerine çekmektedir. Tanım olarak her yana çekilmesi bu özelliğini ifade etmektedir. Bu kavram yoluyla bireyin temel fikirleri, yaklaşımları ele alındığından üzerinde tartışma yaşanması olağan karşılanmalıdır. Toplumu etkileyen düşünceler sayıca çok ve değişikliğe uygun olduğu için bulanık bir alan oluşmasına ön ayak olabilmektedir. İdeolojinin tanımı noktasında bu denli farklılıklar bulunması da bu kavramın muğlak olmasına bağlanmaktadır (McClellan, 2005, 1-2). Kavram olarak ideolojinin muğlak olarak belirmesi Avrupa dillerine girdikten sonra geçirmiş olduğu dolambaçlı serüvenle ilintilidir. İdeolojinin bu denli bir anlam bolluğu içeriyor olması bu tarihsel yolculuğun sonucu olarak düşünülebilir. Bununla birlikte ideoloji kavramının anlamındaki bu bulanıklığa yol açan bir etmen daha bulunmaktadır. İdeoloji terimi kullanıldığında bunun normatif mi yoksa betimleme amaçlı mı kullanıldığı ya da sadece bir olguyu açıklamak için mi tercih edilmiş olduğu noktasında bir belirsizlik olabilir (Thompson, 2017, 14). Bu anlamda emin olunacak tek nokta ideoloji terimini ilk kez kullanmış olan ve özellikle Fransız Devrimi sonrasında yazılarında yer veren Antoine Destutt de Tracy'nin fikirler konusunda tutarlı bir çalışma alanı içine girmiş olduğudur (Freedon, 2011, 11). Bu çalışmalar ile fikirlerin temelini oluşturulması amaçlanmıştır. Bu yapılırken ise dini ve siyasi önyargıların bir kenara bırakılmasına özen gösterilmiştir.

Tracy'nin hedefleri günümüzdeki bilim insanlarının ideoloji incelemelerine yönelik profesyonelce yaklaşması gerekliliğini yansıtmaktadır (Mushtaq et al, 2021, 4321). Tracy, düşüncelerin doğuştan geldiği fikrini reddetmiş, fikirlerin oluşumunda fiziksel duyuların rol oynadığını savunmuştur. Bu bakış açısı ile dinsel ve fizikötesi düşüncelere saplanıp kalmadan çizilen bu yol, rasyonelliğin fikirlerin araştırılmasında birinci sıraya gelmesini sağlamıştır. Rasyonel bakış açısının ise toplumsal mutluluk için daha yararlı olduğu düşünülmektedir. Bireysel düşüncelerin kökenlerinin araştırılması tüm bu düşüncelerin kökeninde insan arzu ve ihtiyaçlarının yer aldığını ortaya koyacak, ihtiyaçlar dikkate alınarak oluşturacak kurallar ise toplumun kendi içinde ve doğayla uyumlu bir yaşam sürmesinin önünü açacaktı. Böyle yapıldığında doğa ile toplumun örtüşmesi söz konusu olabiliyordu. Bu örtüşmenin olabilmesi için düşüncelerin akılcı bir biçimde araştırılması gerekmektedir. Bu anlamda ideoloji kavramı başlangıçta olumlu ve ilerici bir kavram olarak düşünülebilirdi. Bununla birlikte Napolyon ideolojiye olumsuz anlam yüklemeyi tercih etmişti. Napolyon iktidarı dini kurumlarla yakınlaşmaya başladığı oranda cumhuriyetçi ve liberal ideologlar tarafından eleştiri almaya başladı (McClellan, 2005, 6). Napolyon ideolojiye karşı değildi, karşı olduğu şey iktidar yanlısı olmayan ideoloji idi. Bu bakımdan ideolojiyi kabullenmekle birlikte kötü olarak konumlandırıyorlardı.

Napolyon'un ideologlara yönelik bu olumsuz düşüncesi ilerleyen yıllar içinde yükseliş göstermiştir. Kurmaya çalıştığı imparatorluğun başarısızlık yaşamasıyla birlikte onlara karşı sert muhalefete başladı. Bir anlamda Napolyon başarısız olmanın getirdiği ruh hali içinde ideologlara

saldırıyor adeta bu kişileri günah keçisi ilan ediyordu. Rusya'ya 1812'de yaptığı askeri seferde başarı sağlayamayan Napolyon, sefer dönüşü Paris'te ideologları devlet düzeni ve hukukun üstünlüğünü baltalamakla suçladı. Devlet şurasında yapmış olduğu konuşmada ideolojiye cephe aldı ve onun dirayetli devletin önünde zararlı bir engel olarak durduğunu iddia etti. Ülke içinde ve uluslararası arenada etkinliği zayıfladıkça bu olumsuz tavrı da gittikçe yoğunlaştı. Napolyon, adeta tüm felsefi ve dini düşünceleri ideoloji olarak görüp onlara savaş açmıştı. Napolyon aynı zamanda kendi ideolojisi üstünden rejimi sağlama almaya çalışmış ve muhalefeti baskılamıştı (Thompson, 2017, 14). Napolyon genel olarak ideolojilere karşı çıkmakla birlikte kendi ideolojisini iyi görme eğilimi taşıyordu. İdeolojiyi araç olarak kullanabildiği ölçüde benimsiyor, aksi durumda ise düşman olarak tanımlıyordu.

İdeoloji kavramı belirtildiği üzere farklı ideologlar ve iktidarlar tarafından değişik biçimde tanımlanmıştır. Bu anlamda hem Klasik Marksist hem de Batı Marksistler ideolojiyi değişik anlamlar yüklemişlerdir. Barrett (2004, 11) Marx'ın ideoloji konulu yazılarını inceleyen birisinin, onun bu konuda tam bir kafa karışıklığı içinde olduğunu düşünebileceğini söyler. Marx'ın yorumlamalarında ideoloji ile ilgili tanımlar bu denli çeşitlilik göstermektedir. Temel problemlere dahi net bir açıklama getirilmemiştir. Bu kafa karışıklığının birçok nedeni bulunmakla birlikte bunlardan biri ana hatlar tarafından çizilen konunun çok tartışılır olduğu görüşüdür.

Marx'ın İdeoloji Yaklaşımı

İdeoloji sosyolojik bir kavram olarak Marx'ın çalışmalarında kendisine yer bulmuştur. Öyle ki, ideolojinin sosyolojik bir analiz için kullanılması bu analiz konusunun ya doğrudan ya da dolaylı olarak Marksizm'le ilgili olduğuna yorulmaktadır. Burada unutulmaması gereken nokta, ideoloji kavramı tarafından atıf yapılan toplumsal fenomenin siyaset, iktisat ve fikirler alanıyla beraber diğer sosyolojik gelenekler bağlamında da her yönüyle tartışma konusu yapılmış olmasıdır (Marshall, 1999, 319-320). Bununla birlikte Marksist yaklaşım içinde ideolojiye olumsuz bir anlam yüklediğinin bilinmesinde yarar vardır. Daha da ileri gidilerek Marksist düşüncenin ideolojiyi gerçekliği örtme veya çarpıtmakla suçladığı söylenebilir (Ackerman & Burnham, 2019, 1160). Marksist bakış ideolojiyi ideologların ve iktidarların yanlış bilinçlendirme mekanizması olarak görmektedir.

Marksizm'in ideolojiye bakışında üç farklı düşünce ön plana çıkmıştır. İlk olarak ideolojiden hâkim sınıfın çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak söz edilir. İkincisinde ideolojinin maddi ya da ekonomik koşullar tarafından şekillendiği düşünülür. Son bakış açısı ise ideolojiyi meta fetişizmi olarak değerlendirmektedir. Bu noktada Marx'ın kültür, ideoloji veya din konularında değil genel olarak ekonomi ve kapitalizm hakkında yazdığının belirtilmesi gerekir (Martin, 2013, 402-411). Marx, ideoloji kavramına eleştirel yaklaşmaktadır. Ona göre ideoloji yöneticilerin düşüncesinin toplum tarafından doğru düşünceler olarak algılanmasını sağlayan bir mekanizmadır. Toplumsal yapı sınıflar şeklinde oluşmuş ve tüm bilgiler de toplumsal sınıfları temel almaktadır. Her sınıfın ideolojisi bir anlamda o sınıfın çıkarlarını temsil etmektedir. Marx, işçi sınıfının kendi ideolojisiyle değil üst sınıfın ideolojisiyle hareket ettiğini savunmaktadır. Çalışanlar yaşamlarını, toplumsal deneyimlerini ve ilişki düzenlerini onlara ait olmayan fikirler üzerinden kurgulamaktadır. Bu fikirler her bakımdan onlara rakip olan sınıfın fikirlerdir (Fiske, 2017, 198).

Üretim gücünü ellerinde tutanların ideolojisi görüldüğünden farklı bir ajandaya sahiptir. Marx bu durumu "camera obscura" metaforu yoluyla açıklamaktadır. Ona göre işçi sınıfının gördüğü gerçeklik mağarasında ters gölgeler gören bireylerin görmesi gibidir. İşçiler gerçeği değil gerçeğin çarpıtılmış halini görmektedir. Buna bağlı olarak ta kendilerine sunulan çarpık bilgileri ve bu arada ideolojiyi en mükemmel sistem olarak algılayabileceklerdir. Baş aşağı gerçeklik olarak tanımlanabilecek bu düzende işçi sınıfı suni bir ideoloji ile aldatılacaktır. Bir bakıma ideoloji doğru konumdaki ideolojinin yönlendirmesi olmasa oldukça iyi anlaşılabilir bir gerçekliği yanlış algılayıp, anlamak olacaktır. Marx'ın Alman düşünce yapısındaki formülleri ideolojiyi "salt aldatıcı

görüntü, salt rüya yani hiçlik” olarak görmektedir (Larrin, 1995, 90). İdeoloji gerçeklikten tümüyle soyutlanmıştır. Böylelikle Marx için ideoloji, pozitif gerçekliğin, varoluşunu maddi olarak üreten, somut bireylerin tarihindeki gerçekliğin “günden arta kalanlarıyla” oluşturulmuş, faydasız ve katkısız bir hayalin birleşimidir (Althusser, 2002, 48-49). Bir bakıma bu fikir yine ideolojinin maddi gerçekliğinin takla atmış şekli olduğu düşüncesine katkı vermektedir. Bu bakımdan yukarıda bahsi geçen “camera obscura” metaforu Marx’ın anlatmaya çalıştığı “yanlış bilinç” olarak anlaşılabilir. Bu ters dönme metaforu ayrıca Hegel’in izlerini de taşımaktadır. Toplumsal gereklik insan zihninde kamera içinde tersine dönen resme benzetilebilir. Bu durum ise doğru ve yanlış bilinç arasındaki ayrımı ortaya çıkarmaktadır. Öyleyse ideolojiyi maddi durumun yansıması olarak değil bu durum yanlış bilgisi olarak görmek gerekir. Bu tanımdan yola çıkıldığında ideoloji yanlış bilincin, bilim ise doğru bilincin kaynağı olarak görülebilir. Bilim ve ideoloji burada farklı saflarda yer tutmaktadır.

Marx tarafından ideolojinin yanlış bilinç olarak görülmesi bazı tartışmaları ve muhalif görüşleri beraberinde getirmiştir. David McLellan Marx’ın hiçbir metninde “yanlış bilinç” kavramının geçmediğini savunmaktadır (Sancar, 2014, 13). Marx’ın eleştirisi, kapitalist yapıyı inşa eden ideolojiye yöneliktir, düşüncesi de vardır. Hatta Marx ve Engels (1976, 50) *Komünist Manifesto* isimli eserde biraz daha ileri giderek, komünizme rakip olarak ideolojinin kullanıldığını söylerler (Marx, 1998, 270) Egemenlerin ideolojisi toplumsal düzenin serbest zihinsel üretimini anlaşılabilir hale getirebilecek tek temelden kendisini mahrum etmektedir (Marx ve Engels, 1992, 70). Egemen fikirler, egemen maddi düzenin fikirsel araçlarından başka bir şey değildir. Bu düşünceler fikirler şeklinde kavranan maddi, egemen ilişkileri ifade eder. Bu düşünceler egemen sınıfın sesidir. Genel olarak bakıldığında Marx, ekonomik indirgemecilik üzerinden “ideolojiyi” okuma arayışındadır. Fakat batı Marksist pek çok düşünürün ideolojiye bakış açısı Marx gibi indirgemeci olmamıştır.

Batı Marksizmi ve İdeolojik Yaklaşım

Batı Marksistleri, Marx’ın ekonomi politik yaklaşımına muhalif bir tutum içinde olup ekonomik belirlemeciliğe karşı çıkmışlardır. Marx’ı her şeyin temeline ekonomiyi alıp, ideoloji ve kültür konularını görmezden gelmekle eleştirmişlerdir (Therborn, 2010, 188). Mevcut şartlar içinde ideolojiye yönelik düşünceler üzerine etki etmişlerdir.

İdeoloji konusunun yeniden gündeme taşınması yirminci yüzyılın ikinci yarısında, iki büyük dünya savaşının ardından şekillenmiş bir olgudur. Bu dönemde Avrupa’da bir takım sosyalist hareketler yaşanmışsa da kapitalizm bunlardan etkilenmeyip, güçlenerek yoluna devam etmiştir. Kapitalizmin neden yıkılması zor bir sitem olduğu yönündeki tartışmaların bu devirde kendini nasıl yenileyerek bu süreçlerden başarıyla çıktığına odaklanılmaya başlanmıştır. Marksizm, kapitalizmin başarısını burjuva sınıfının çeşitli yöntemlerle sağladığı tahakküme bağlarken, bu yorun kültürel ve ideolojik taraflara değinmeyip gözden geçtiği için yetersiz kalmıştır. Böylelikle Batı Marksistleri nasıl olup da kapitalizmin baskı ve şiddet kullanmadan kitleleri ikna ettiği konusuna odaklanmışlardır (Sancar, 2014, 27-28).

Toplumların kapitalist yapı içinde zorbalık ve şiddet kullanılmadan kontrol edilebilmesini ideolojik aygıtlara bağlayanlar olmuştur. Bu bağlamda akla gelen ilk isim Gramsci’dir. Gramsci kapitalizmin yumuşak tahakkümünü “hegemonya” kavramı üzerinden açıklamaktadır. Hegemonyacı anlayışta halk kitleleri gösterdikleri rıza ile ters orantılı biçimde baskıyla karşı karşıya kalmaktadır. Rıza gösteren kitleye uygulanan baskı da azaltılır. Rızayı sağlayan mekanizmalar devlete bağlı aydınların söylemleri ve okul gibi, dini kurumlar gibi, dernek gibi aygıtların yönlendirmesi ile olur. Egemen sınıf kendi yanındaki aydınlar ve elindeki aygıtları kullanarak toplumu ikna etmeyi başarmaktadır (Anderson, 2016, 125). Hâkim sınıfın aydınlar ve kurumlar üzerinden oluşturduğu hegemonik sistem içinde rızanın oluşturulması için dergi ve gazetelerden de yararlanılır. Bu yönde gazete ve dergilerin her sayısında ortalama bir bireyin anlamakta zorlanacağı bir kısım ideolojik bilgilere yer verilir. Bazı ansiklopediler, monografiler üzerinden ideolojik ekmele

gerçekleşir. Her yeni siyasal hareket aynı zamanda medyayı kullanarak kendi dil yapısını ve terminolojiyi topluma aktarır. Bu aynı zamanda dil yoluyla ideolojinin aktarılmasıdır (Gramsci, 2011, 159). Gramsci böylelikle rızanın sağlanmasında medya ve diğer kurumları öne çıkarmaktadır. Hegemonyayı üst yapının devlete ait olmayan düzeylerinin rolü içinde görür ve bunu kapitalist toplum içinde itaat aracı olarak kullanılan zora başvurmaktan ayrı bir yerde görür. Hegemonya ile rıza imal edilmektedir. Toplumun bu şekilde yönlendirilmesinde başlıca boyut olarak görülen kültürel hegemonya ise bakma ve düşünme biçimlerinin üretimi ve alternatif olabilecek söylenişlerin dışlanmasını kapsar (Marshall, 1999, 300).

Gramsci bu dışlanmışlık ve hegemonyayı çözmek ve de saklı toplumsal yönelimleri harekete geçirmenin devrimci bir bilinç oluşturmak için gerekli olduğunu düşünmektedir. Ona göre, işe organik aydınların dönüştürülmesiyle başlanmalıdır. Bunun ardından bağımlı sınıflar içinde ve sınıflar arasında dayanışma sağlanmalıdır. Hâkim ideoloji karşısında pasifleşen sınıfların ortak çıkarları için kümelenmeye ihtiyaçları bulunmaktadır. Aydınlar ve Proletarya el ele verebilmeli güç kullanımından ziyade mücadele fikirsel boyutta yürütülmelidir (Smith, 2007, 62-63). Gramsci ile Althusser'in düşünceleri kapitalist sistemde ideolojinin tanımlanması bağlamında benzerliğe sahiptir. Her iki düşünür de zora dayalı olmayan bir yönetimden yanadır. Althusser'e göre ideoloji yanlış bilinç olarak değerlendirilemez. Onun düşüncesine göre ideoloji medyadan, dini kurumlardan, sendikalardan ve eğitim kurumlarından yayılmaktadır. İdarenin baskıcı aygıtları ise hükümet, kolluk güçleri, hukuk sistemi ve hapishane olarak düşünülebilir. Devletin baskı aygıtlarında şiddet ve zorlama öne çıkarken, ideoloji burada ikinci planda yer almaktadır (Althusser, 2002, 33-55). Yine de burada devletin aygıtları ideolojik aygıtlara oranla daha etkili olabilmektedir. İnsanların uzun süre şiddet ve baskı ile idare edilmesi çok mümkün görünmemektedir.

Althusser'in tarihten gelen maddecilik anlayışından uzaklaşması, kopması "ideolojinin tarihi yoktur" düşüncesini savunan teziyle gerçekleşmiş oluyordu. Ona göre bilinç dışı nasıl insan toplumundaki işlevi bakımından değişmez ise ideoloji de böyledir. Bu genelleme bilinçdışının "öncesiz-sonrasız" olduğunu belirten Freud'un düşüncelerine dayanıyordu. İdeoloji Althusser'e göre gerçekliğin bazı mitler ve yanılsamalara dayalı olarak ortaya çıkmasıydı. Bu görüş insanın varoluşsal doğal şartlarıyla olan hayali ilişkisini dillendirip, insanın modern zamandaki yaşam tarzı içinde gizleniyordu. Bu yönden bakıldığında ideoloji bilinçliliğe dayalı olmaktan çok bilinç dışı bir belirlemenin ürünüydü. İdeoloji daha çok bir aldanma-aldatama aracı olarak toplumsal bir işlev yükleniyordu. Bireyleri belirlenmiş üretim tarzının istediği nesnel durumlara uyarlayarak toplumsal yapıştırıcı olarak çalışıyordu (Anderson, 2016, 130-131). Ayrıca Althusser, bilinçdışının genel yapısını dilsel bir model yoluyla sınırlandırmadı, onu daha çok duygular, jestler, davranış modelleri, izinler ve yasaklar ile ilişkilendirdiği ölçüde ve genel terimlerle ele almayı tercih etti. Bununla birlikte bu konular için detaylı bilgilendirme yapmaktan kaçındı (Kang, 2018, 68).

Dil ve İdeoloji

İdeolojik göstergeler toplumsal ilişkiler ve dilsel göstergeler sonucu ortaya çıkmaktadır. Dilsel iletişim toplumsal yaşamın maddi temelleri başta olmak üzere pek çok alanı etkilemektedir. Sözlerin iletişim içinde anlama bürünebilmesi için öncelikle bireyler arasında bir anlam kazanmış olması gerekir. Bireyler arasında anlam kazanamayan dilsel iletişim bir etkinliğe ulaşamaz. Voloshinov, göstergeleri ideolojiyle bağlantılı olarak düşünmektedir. Ona göre, ideoloji ve dil bütünlük oluşturmaktadır. İdeoloji ile bireye sunulan dış dünyadır, bu bakımdan dış dünyadan ideolojiyi soyutlamak çok gerçekçi olmayacaktır (2001, 60-62).

Dil ideolojisi dilin doğru bir kavramsallaştırılması veya gerçeklik dışı olabilir. İdeolojinin doğru veya yanlış olduğunun anlaşılması bakımından dil sisteminin güvenilir bir teorisine ihtiyaç duyulmaktadır. Bahsedilen teori dilin yaşanmışlık içindeki işleyişini ortaya koyan ve bireyin varoluşunun önemini ihtiva eden araç ve amaçların analizini sunan bir teoridir. Dilin önemi onun

yalnızca iletişimin gerçekleştiği bir araç değil etkileşimi oluşturan bir araç olmasına bağlanmaktadır (Seargeant, 2009, 345-350).

İdeoloji alanında çalışanlar için dilbilimsel gelişmeler esin kaynağı oluşturabilmektedir. Dilbilgisi ve anlambilim ideolojiyi inceleyen araştırmacılar için yeni kapılar açabilmiştir. Dilbilgisi içinde sözcüklerin anlam oluşturacak şekilde nasıl bir arada yapısal bir bütünlük oluşturduğu ele alınmıştır. Sözcüklerin birlikte kullanımında bir tesadüf bulunmaz, aksine bu düzenleme bir anlam oluşumuna hizmet etmektedir. Bu sözcüklere yüklenen küçüklü büyüklü anlamlar ideolojinin ipuçlarını ortaya çıkarmaktadır Sözcüğün ne anlam içerdiği ve anlamın ne denli eğilip büküldüğü ideolojinin alanı içinde kendine yer bulabilmektedir (Freeden, 2003, 66-67).

İdeoloji dil üzerinde yerleştirilerek aktarılabilir. Dile yerleştirilen kodlarla yapı ve sistem oluşturulur. Bu yapılar dilin kendisinden çok farklı niteliklerini ortaya koyar. Dilin yapısı toplumsal uzlaşmaları, yaşam normlarını, gizlenen veya açığa konan tarihsel olayları yansıtan bir söylem barındırabilir. Bu olgu olayların bir anlamda yapıların anlık sunumu olduğu ama olayların yapılarla olan ilişkisinde düzenli ve itaatkâr olmadığı varsayımı ile olayı odaktan uzaklaştırma eğiliminin kötü etkisini taşır. Burada olayların fikrîsel tekrardan daha çok yeniden üretim durumu ön plana çıkmaktadır. Althusser odaklı bir ilerlemeyi benimsemesine rağmen "karşı-tanımlama" ve "yanlış-tanımlama" üzerinden direnmeyi kullanıma sunması bakımından Pecheux bu anlamda bir örnek oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu daha da açık bir ifadeyle, gerçek varlıklar olmadan öte bağımlı bir yapı içinde olan varlıkları, oluşumları ve kodları varsayma eğilimi içindedir. Böylelikle sabitliğin eş zamanlı anını, ayrışım ve sabitlenmenin tarihsel süreçleriyle ayrıcalıklı tutar (Fairclough, 2003, 156).

Yöntem

Bu çalışmada 5 Kasım 2019 tarihinde İstanbul'un Fatih ilçesinde meydana gelen siyanürle intihar vakası haberlerinin gazetelerin haber sitelerinde ne şekilde yansıtıldığı incelenmiştir. Çalışma zaman bakımından haberlere konu olan intihar vakasının gerçekleştiği 5 Kasım 2019 tarihi ve sonraki 7 gün ile sınırlı tutulmuştur. Çalışma evreni Türkiye'de yayın yapan ulusal gazetelerin internet sitelerinden oluşmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise, iktidar ideolojisine yakın Sabah ve Yeni Akit gazeteleri ve iktidara muhalif olarak konumlanmış Sözcü ve Cumhuriyet gazetelerinin internet siteleri oluşturmaktadır. Belirlenen tarih aralığında gazetelerin internet sitelerindeki intihar haberlerinin sunumu söylem analizi yönteminden yararlanılarak ele alınmış, böylece farklı ideolojik kanatlarda yer alan gazete haberlerindeki ideolojik farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Söylem analizinde dil, yapı bakımından, işlevleri bakımından ve kullanma kalıpları bakımından ele alınır. Sosyolojik söylem analizi cümle yapılarından çok tüm metinlerin yapısını ortaya koyan geniş düşünsel alt yapının ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır. Bu yönüyle dilbilimcilerin yapmış olduğu söylem analizinden ayrılmaktadır (Marshall, 1999, 692-693). Metin dil bilimsel söylem analizi gramer ve yapı gibi metnin fiziksel özellikleri ile ilgilenirken sosyolojik söylem çözümlemesinde metnin semantik ve sentaktik yapısının incelenmesinin yanı sıra söylem, sosyopsikolojik ve kültürel bağlamda geniş perspektiften ele alınmaktadır.

Söylem analizinden söz edildiğinde Van Dijk ismi öne çıkmaktadır. Van Dijk'e göre ideolojinin etkisi altında olan önemli toplumsal uygulamalardan biri de ideolojiyi nasıl öğrenip değiştirdiğimizi etkilemekte olan dilin kullanımı ve söylemdir. Söylemin amacı iktidarı sağlamak ve zihinleri etki altına almaktır. Söylem yoluyla ideoloji yeniden üretilir. Bireyin söylemi genellikle ideolojiye dayalı görüşlerini ortaya koymaktadır. Bu görüşleri birey, ebeveynlerinden, yaşlılarından ve bağlı olduğu toplumsal yapı içinden edinmektedir. Bunlara ek olarak ideoloji televizyon içeriklerinden, okul müfredatı ve kitaplarından, romanlardan ve bazen iş yerinde birlikte çalışılan kişilerle yapılan sohbetler yoluyla da oluşturulmaktadır. Öğreti kitapları, siyasi parti toplantıları, politik propaganda ve telkin gibi bazı söylem çeşitleri esasında ideolojileri yemi katılımcılara benimsetmeyi amaçlamaktadır (Van Dijk, 2003, 18).

Söylem süreci ideolojik ilişkilerle bağlantılı olup bu ilişkileri bakısıyla içerden biçimlenmektedir. Dil burjuva ve işçi sınıfının, erkek ve kadının, materyalist ve idealistin ayrı biçimde paylaşmış olduğu görece özerk bir yapıdır. Bununla birlikte tüm söylemsel formasyonların ortak noktası olması sebebiyle ideolojik çalışma ortamı haline gelir. Böyle bir durumda “söylemsel bir anlambilim” kendine has bir söylemsel yapının farklı unsurlarının bir ideolojik bağlam içinde ilişki olarak birleşip söylemsel süreçleri nasıl bilinçlendirdikleri konu edecektir (Eagleton, 2015, 257-258).

Metinler söylem analizinde Van Dijk tarafından makro ve mikro yapı olarak ikiye ayrılmaktadır. Makro başlığı altında metinler incelenirken mikro başlığı altında ise cümle ve sözcüklere ağırlık verilmektedir. Cümle yapıları sentaktik yapı ile analiz edilmektedir. Cümlelerin yapısal olarak aktif veya pasif kurulması anlamı üzerine etki etmektedir. Metinde yer alan sözcüklerin seçilme kistası hangi düşünceye hizmet ettiğini ortaya koyabilmektedir. Sözcük seçimleri ideolojik bağlantıya kapı aralamaktadır. Metni oluşturanın çalıştığı kurum da söylem üzerinde etkili olabilmektedir. Yaşam içindeki ideolojik kavga paragraflar içinde devam ettirilmektedir. İnsan zihni kazandığı tecrübe ile sözcüklerin anlamını otomatik olarak tanımlamaktadır. Okuyanın ideolojisi bir bakıma söylemin nasıl anlaşılacağını da belirlemektedir. Birey zihin ezberleri ve içine bulunduğu toplumun da yönlendirmesiyle belli bir söylem oluşturmaktadır (Van Dijk, 1988,71-79). Bu sebeple siyasal söylem analizinde söylem, söylem yapıları ile politik düzlem arasındaki ilişki içinde aranmalıdır. Bu anlamda sınıfsal söylem içindeki metaforlarda dahi bir anlam yüküdür. Özellikle siyasetteki metaforların önemi büyüktür (Van Dijk, 1997, 24). Diğer yandan medya araçları yoluyla üretilen içeriklerde hayatın gerçekliğinden çok söylem içeren fikirler aktarılır. Bu durum medyanın tarafsız olmadığını, belli bir söylemin sesi olduğunu göstergesidir (Fowler, 2007, 1-2).

Sözcü Gazetesi'nin Söylem Analizi

“4 Yetişkin Kardeş Toplu Halde Nasıl Canına Kıyar? Uzmanlara Sorduk...” başlıklı haberde Sözcü gazetesi haberin başlığında soru sorarak intihar olayına gizem katmaktadır. Başlığın hemen altında İstanbul Fatih’te maddi sıkıntılar yaşayan 4 kardeşin toplu halde intihar ettiği vurgulanmıştır. Sözcü, haberde intihar edenlerin “maddi sıkıntılar” çektiğini vurgulayarak “ülkenin ekonomisinin” iyi olmadığı yönünde bir ideolojik söylem üretme yoluna gitmiştir. Yine haberde “Peki korku film senaryolarını aratmayan olayda olduğu gibi 4 insan nasıl intihar kararı alıp canlarına kıyabilir? Uzmanlara sorduk...” denilerek intihar olayı korku film senaryosuna benzetilerek okuyucu üzerinde merak duygusu uyandırılmaya çalışılmıştır. Yine, Sözcü gazetesi haberde uzman olan iki psikiyatristin görüşlerine yer vermiştir. Bu psikiyatristler intihar nedenleri arasında ekonomik sebepler olabileceğini belirtmektedir. Gazete retorik oluşturmak için uzman bir kişinin görüşlerinden yararlanmışır. Çünkü medya kullanıcıları uzman kişilerin görüşlerinin doğru olduğunu düşünerek onların söylemlerine inanma eğilimi gösterebilmektedir. Sözcü gazetesi iki psikiyatristin açıklamalarının ayrıntılarını “Ekonomik Durumlar Gibi Zorlayıcı Yaşam Olayları” ve “Zorlaşan Hayat Şartları...” gibi alt başlıklar üzerinden vermiştir. Gazete alt başlıkları da yine ekonomik söylemler üzerinden oluşturma yoluna gitmiştir. (<https://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/4-yetiskin-kardes-toplu-halde-nasil-canina-kiyar-uzmanlara-sorduk/>)

7 Kasım 2019 tarihinde Sözcü gazetesi, “Fatih’teki Siyanürlü İntiharın Ardından Büyük Dram Çıktı!” başlıklı bir habere yer vermiştir. Başlığın açılışında ise şu ifadelerle yer verilmiştir: “..... kardeşlerin aile dostu olduğunu söyleyen Serpil Alkan, ailenin geçim sıkıntısı nedeniyle zor günler yaşadığını belirtti. Alkan, kardeşlerden birinin, “Ben ölürsem perişan olurlar ben öleyim onları da arkamdan sürükleyeyim” şeklinde düşünerek intihar eylemini gerçekleştirmiş olabileceğini ileri sürdü.” Yukarıdaki metinde de görüldüğü gibi gazete haberin başlığının açılışında Alkan’ın iddialarına yer verirken haberin başlığında Alkan’ın iddialarını kesin bilgi gibi aktarmayı tercih etmiştir. Sözcü gazetesi, kardeşlerin aile dostu olduğunu iddia eden Alkan’ın resmini de kullanıldığı bu haber metninde Alkan’ın ‘çocuklar bana gülüyor, gücüme gidiyor diyordu’, ‘ölmeyi hak etmediler’ ifadelerini alt

başlık olarak aktarmıştır. Haberde yine Alkan'ın intihar eden dört kardeşten biri olan Oya'nın, annesi vefat ettikten sonra borçlandığını ve bu nedenle kredi çekmek zorunda kaldığı ile ilgili açıklamalarına yer verilmiştir. Yine haberde Alkan'ın Oya'nın para kazanmak için modellik yaptığı, aşırı kilolu olduğu için çocukların kendisine güldüğünü bu sebeple psikolojisinin bozulduğunu kendisine söylediği yönünde iddialarına yer verilmiştir. Gazetenin görgü tanığının iddiaları üzerinden üretmeye çalıştığı söylem, dört kardeşin ölüm nedeninin ekonomik sıkıntılar olduğuna dairdir. Gazete haberinde "büyük dram" vb. ifadeler kullanarak intihar olayına gizem katma yoluna gitmiştir. (<https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/fatihteki-siyanurlu-intiharin-ardindan-buyuk-dram-cikti->)

8 Kasım 2019 tarihinde "Üniversiteliler, İntihar Eden 4 Kardeş İçin Sokağa Çıktı" başlığını kullanan Sözcü, haberin girişinde kendilerine "DirenÜniversiteli" ismini veren bir grup üniversite öğrencisinin, 4 kardeşin intiharı üzerine Kadıköy'de eylem yaptığını belirtmiştir. Haberde, Joker, Salvador Dali, V For Vendetta maskeleriyle yürüyüş yapan öğrencilerin "Zengine Cennet, Yoksula Sefalet", 'Milyonlar Aç, Milyonlar İşsiz' şeklinde sloganlar attıkları vurgulanmıştır. "Bu Sessizliği Bozmak Zorundayız" ve "Dünyadaki Yoksul Halklara Da Selam Olsun" alt başlıklarıyla verilen haberde göstericilerin maskeli fotoğrafları da kullanılmıştır. Gazetenin, göstericilerin söylemleri üzerinden ara başlıklar oluşturması göstericilerin söylemlerini desteklediği şeklinde yorumlanabilir. Yine haberin ayrıntılarında öğrencilerin bu eylemine bazı vatandaşların destek verdiği vurgulanmıştır. Gazete bu haberinde de bundan önceki haberlerde olduğu gibi intiharı ekonomik nedenlere bağlayarak ideolojik bir söylem üretmektedir. (<https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/universiteliler-intihar-eden-4-kard-es-icin-sokaga-cikti-5438945/>)

Yine 8 Kasım 2019 tarihinde Sözcü gazetesi "Dört Kardeşin Ölümünde Dram Dolu Detaylar!" başlıklı başka bir habere yer verilmiştir. "Eş Zamanlı İntihar", "Siyanürü Kimin Getirdiği" Sorusuna Cevap Aranıyor", "Mevsimlik Manken Çıktı! 4 Aydır Maaş Almamış", "Siyanürün Kişilere Satışı Yasak", Siyanür Ülkemizde İmal Edilmiyor", "Firmalar Üzerinden İz Sürülebilir" alt başlıklarının kullanıldığı haberde özellikle ülkemizde "siyanüre" nasıl ulaşıldığı üzerinde durulmuştur. Gazete ayrıca "Mevsimlik Manken Çıktı! 4 Aydır Maaş Almamış" alt başlığı üzerinden ülkemizde iş güvencesinin olmadığını, mankenlik mesleğinin dahi mevsimlik yapıldığını bunun da ekonomik sorunlara neden olarak insanların intihar düşüncelerine zemin hazırladığı söylemine başvurulmuştur. (<https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/dort-kard-esin-olumunde-dram-dolu-detaylar-5437980/>)

Yeni Akit Gazetesi'nin Söylem Analizi

Yeni Akit gazetesi, İstanbul Fatih'te yaşanan intihar olayına ilişkin haberini 7 Kasım 2019 tarihinde "Herkes Şoke Olmuştu... Aralarından Birini Seçmişler" başlığı ile aktarmaktadır. Haberin başlığında tematik olarak siyanür zehri ve bu zehrin nasıl kullanıldığına odaklanıldığı anlaşılmaktadır. İntihar edenlerin siyanürü nasıl içmiş olduklarının haberin ana unsuru olduğu anlaşılmaktadır. Haberin alt başlığında da yine başlıkta değinilen konunun sürdürüldüğü ve siyanürü bünyelerine nasıl aldıkları noktasındaki gizemin çözülmesi konusuna odaklanıldığı anlaşılmaktadır. Gazetenin bu haberinden olayın sosyo /psikolojik ve ekonomik nedenlerinden çok siyanür maddesine nasıl ulaştıkları konusu ön planda tutulmuştur.

Haberin gövdesinde olayda hayatını kaybedenlerin yaş ve kimliklerine yer verilmiştir. Yeni Akit gazetesi intihar olayına ilişkin yapmış olduğu haberlerde olay hakkında bilgi vermiş ancak intihar eyleminin olası nedenleri noktasındaki yorumlardan kaçınmıştır. Yeni Akit gazetesinin haberlerinde siyanür hakkında bilgi verilmiş ve ne kadar ölümcül olduğu noktasında uzman görüşünden yararlanılmıştır. Haberde ayrıca intihar eden 4 kardeşe vefat eden ebeveynlerinden borç kaldığı ve bu durumun onların hayatına olumsuz etki ettiğine de yer verilmiştir.

Yeni Akit gazetesi bu haberde olayı dış etkenleri, sosyo/psikolojik nedenleri olmaksızın ana haber unsurlarıyla birlikte yansıtmış, olumlu veya olumsuz bir söylem inşa etmemiştir. Haber içeriği

makro yapıya ilişkin olarak artalan ve bağlam bilgisi bağlamında değerlendirildiğinde intihar eden kardeşlerin yaşadıkları işsizlik, geçim sıkıntısı gibi konulara değinilmeyerek vefat eden ebeveynlerinden borç kaldığının belirtilmesi güncel bir sorunun görmezden gelinerek ideolojik takınıldığını göstermektedir. (<https://www.yeniakit.com.tr/haber/herkes-soke-olmustu-aralarindan-birini-secmisler-951397.html>)

11 Kasım 2019 tarihli Yeni Akit gazetesi Fatih'te yaşanan siyanürle ölüm olayını "Ateist Kitap 4 Kişiyi İntihara Sürükledi" başlığıyla vermiştir. Haberin başlığında intihara sebep olarak dinsizlik propagandası yapan kitap gösterilmektedir. Söylemde muhabirin çalışmış olduğu kurumun etkili olduğu göz önüne alındığında haberin başlığının kurumsal hassasiyet göz önünde bulundurularak oluşturulduğu anlaşılmaktadır. İntihara sebep olabilecek diğer unsurlar göz ardı edilip vakanın sadece dinsizlik propagandası yapan bir kitaba indirgemiş olması bunun göstergesidir. Gazetecilik meslek ilkelerine göre haber konusu olaya doğrudan etkisi bulunmayan durumlarda kişilerin din ve mezhepsel inançlarından bahsedilmemesi gerekmektedir.

Haberin alt başlığında Richard Dawkins tarafından yazılmış olan "Tanrı Yanılgısı" adlı kitabın intihar vakasının gerçekleştiği evden çıktığına değinilerek başlıkta oluşturulan suçlu kitap söyleminin devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Kitabın mukaddes değerlere saldırı niteliğinde olduğu için dava sebebi olduğuna değinilerek şematik anlamda olayın sunuş biçimine ideolojik söylemin hakim kılındığını söylemek mümkündür.

Haberin gövdesinde "Evde Ateizm Propagandası Yapan Kitaplar Bulundu", "Kitabın Çevirmeni İfade Vermişti", "Kamu Vicdanını Rahatsız Eden Türden Bir Kitap" alt başlıkları yer almaktadır. İlk alt başlığın altında kitabın görseline ve ikinci alt başlık altında da kitabın çevirmeninin fotoğrafına yer verilmiştir. Tematik anlamda haber metni içerisinde kullanılan fotoğraflar vasıtasıyla kanıt gösterme ve inandırıcılığın artırılması sağlanmak istenmiştir. Yeni Akit gazetesinde yer alan haber makro yapı bağlamında değerlendirildiğinde haberin sunuş biçiminden okuyucunun anlaması istenen mesajın verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Yaşanan intihar olayının ekonomik sebeplerinden ziyade dini inançlara bağlanması gazetenin ideolojik duruşunu ortaya koymaktadır.

Haberde, ilgili kitabın bilim kamuflajı altında Ateizm propagandası yaptığı, bu durumun ise kamu vicdanını yaraladığına değinilmiştir. Kitabın tercümanı hakkında açılan davada savcının beraat talebinde bulunmuş olmasıyla birlikte, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından hazırlanan bilirkişi raporundaki ifadelerin kalın puntolarla ve geniş yer verilerek öne çıkarıldığı görülmektedir. Gazeteler kendi ideolojilerine yakın söylemlere daha çok yer ayırırken faklı düşüncelere oldukça az yer ayırmayı ideolojik yaklaşım sebebiyle tercih edebilmektedir. Yeni Akit gazetesinin kendi düşünce yapısıyla paralel görüşler dillendiren bilirkişi raporuna önem vermesi bu bağlamda düşünülebilir. Yeni Akit gazetesinin haberi makro yapı bağlamında şematik olarak incelendiğinde başlıklar ve sunuş biçiminin yanı sıra bilirkişi raporuna haber kaynağı olarak kalın puntolarla dikkat çekecek biçimde yer vermesi gazetenin ideolojik yapısının haber söylemine yansındığını göstermektedir. (<https://www.yeniakit.com.tr/haber/ateist-kitap-4-kisiyi-intihara-surukledi-951848.html>)

Sabah Gazetesinin Söylem Analizi

Sabah gazetesinin 11 Kasım 2019 tarihli nüshasında siyanürle intihar vakası "Borçları Yüzünden İntihar Etti Denildi, Gerçek SGK Bilgileriyle Ortaya Çıktı" başlığı kullanılarak haberleştirilmiştir. Makro açıdan ele alındığında haberin başlığının intihar nedenininin maddi sıkıntılara dayalı olmadığını ispat etmeye yönelik bir retorikle verildiği anlaşılmazdır. Başlıkta intihar sözcüğü altı çizili kullanılarak dikkat çekmesi amaçlanmıştır.

Haberin alt başlığının intiharın bazı iç ve dış haber sitelerinde yoksulluk gibi yansıtılmaya çalışıldığı oysa bunun doğru olmadığı söylemi üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır. Türkiye'de

ekonomik sorunlar var algısının oluşturulmak istendiği, açlığın insanları ölüme sürüklediği algısının oluşturulmaya çalışıldığına değinilerek buna muhalif bir bakış sergilenmektedir.

Haberin gövdesine olayın nasıl gerçekleştiği intihar edenlerin bilgileri işlendikten sonra, yine olaya fakirlik ölçütünden yaklaşan haberlere muhalefet eden satırlara yer verildiği görülmektedir. Alt başlıklarda “Psikolojik Tedavi Görüyorlardı” ve “SGK Bilgileri Açığa Çıktı” ifadeleriyle olayın nedeninin maddi zorluklar olmadığı şeklindeki retorik güçlendirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Kardeşlerin antidepresan ilaçlar kullandıkları, dolayısıyla intiharın sebebinin psikolojik nedenlere dayandığı ispat edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca kardeşlerin bordrolu çalışan olduğu ve maddi zorluk yaşamadıkları söylemi de üretilmektedir.

Gazete bu haberiyle diğer gazetelerin haberlerini eleştiren ve olayın sebebine muhalif bir söyleme yer vermektedir. Haberin içeriğinden çok medyada nasıl yansıtıldığı ele alınıp buna karşı argümanlar geliştirilerek gazetenin ideolojik duruşunu destekleyen söylemler geliştirilmiştir. ([https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/11/08/borclari-yuzunden-intihar-etti-denildi-gercek-
sgk-bilgileriyle-ortaya-cikti](https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/11/08/borclari-yuzunden-intihar-etti-denildi-gercek-sgk-bilgileriyle-ortaya-cikti))

Sabah gazetesinin 12 Kasım 2019 tarihli haberinde “*Son Dakika Haberi: Türkiye'yi Derinden Etkileyen Siyanürlü İntihar Olayında Şok Gelişme! 4 Kardeşin Cenazesinde O Detay Şaşırttı...*” başlığıyla haber merak uyandıran bir yapı içinde aktarmıştır. Tematik anlamda değerlendirildiğinde haber başlıkları haberin en dikkat çekici unsurudur. Başlık sentaktik bakımdan incelendiğinde ilgi uyandırmaya yönelik olarak “*Son dakika ve detay şaşırttı*” ifadeleri seçildiği görülecektir.

Haberin açılımında ve gövdesinde de yine başlıktaki temanın biraz da merak uyandıracak şekilde geciktirilmesine dayalı bir yöntem kullanılmıştır. Başlık ile okuyucu önemli bir beklenti içine sokularak haber metninin okunması amaçlanmıştır. Merak uyandıracak gelişmenin ise cenaze sırasında ortaya çıkan üvey kardeş olduğu bilgisine yer verilmiş, bunun dışında üvey kardeşin herhangi bir açıklamasına veya izleyicinin merakını giderecek bir duruma yer verilmemiştir.

Haberin başlığı az da olsa aldatıcı içerik barındırmaktadır. Merak içindeki okuyucu için çok önemli olmayan bir bilgi gizlenerek haberin okunma sayısının çoğaltılması hedeflenmiş olabilir. Haberin ana konusu sansasyonel olduğu için okuyucuyu çekmesi de kolaylaşmaktadır. Sabah gazetesinin intihar olayına ilişkin haberi değerlendirildiğinde yine ekonomik ve sosyolojik sorunların gündeme getirilmediği intihar olayının detaylarının sansasyonel olarak gündeme taşınarak okuyucunun dikkatinin bu yöne çekilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu durum gazetenin ideolojik duruşunun habercilik anlayışını etkilediğini göstermektedir. ([https://www.sabah.com.tr/yasam/son-dakika-ulkeyi-sarsan-siyanurlu-intihar-olayinda-flas-detay-
4-kardesin-cenazeleri-4801622](https://www.sabah.com.tr/yasam/son-dakika-ulkeyi-sarsan-siyanurlu-intihar-olayinda-flas-detay-4-kardesin-cenazeleri-4801622))

Cumhuriyet Gazetesi'nin Söylem Analizi

Cumhuriyet gazetesinin 7 Kasım 2019 tarihli haberinde “*Fatih'te siyanür ile intihar eden dört kardeşin veresiye defteri: 2.260 lira borç*” manşeti kullanılmıştır. Gazete haberin devamında intihar olayının gerçekleştiği binanın altında bulunan bakkal dükkanını işleten Yusuf Deniz ile yapılan görüşmeyi aktarmıştır. Cumhuriyet gazetesi 7 Kasım 2019 tarihli haberin tamamında bakkal dükkanını işleten kişinin ifadelerine yer vermiştir. Haber metninde yer alan “...birkaç aydır ödeme yapamadıklarını”, “...Maaşıma haciz koymuşlar”, “...607,16 liralık elektrik faturasının 2 aydır ödenmediği”, “ailenin ekonomik yükünü Oya taşıyordu, ancak yetişemiyordu. İş yerinde de sıkıntıları vardı”, “...Aç dolaşıyorlardı ama yardım istemediler” şeklindeki ifadeler olayın arka planındaki ekonomik sorunlara dikkat çekmektedir. Tematik anlamda haberin en önemli detayı olan haber başlığı değerlendirildiğinde intihar olayının sebebinin ekonomik koşullar olduğu şeklinde bir söylemin üretildiği görülmektedir.

Haberin devamında Deniz'in "Zaten memlekette onurlu insanlar ölmeye mahkum. Devlet yardımcı oluyor ama durumu iyi olanlara yardımcı oluyor. Kendilerini küçük düşürmek istemeyen insanlar gidip de yeşil kart almıyor. Ölmeye mahkum insanlarımız." söylemine yer veren gazete tanık ifadelerine yer vererek ideolojik söylemi güçlendirmeyi amaçlamaktadır. (<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/fatihte-siyanur-ile-intihar-eden-dort-kardesin-veresiye-defteri-2260-lira-borc-1700601>)

İntihar olayına ilişkin Cumhuriyet gazetesinin 8 Kasım 2019 tarihli haberinde "Fatih'teki toplu aile intiharı karşılaştığımız ikinci olay" başlığına yer verilmiştir. Haber spotunda "...Dış sosyal destekten yoksun Yetişkin kardeşlerde dayanışma ya da destek duygusu hayli güçlü. Birlikte ölüme gidecek kadar hem de. Hindistan'ın Kerala eyaletinde rastlanan toplu aile intiharları ile Fatih'teki aile intiharı arasında benzerlikler var." İfadelerine yer verilmiştir.

Haberin gövdesinde yer alan "Batıda intihar vakalarında psikiyatrik sendromların varlığı üzerinde durulurken bizde durum daha farklı" ifadesi yaşanan intihar olayının psikososyal sebeplerine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Haberde yer alan "batı" ve "biz" şeklindeki karşılaştırmalı söylem ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyine gönderme yapmaktadır. İstanbul Fatih'te yaşanan intihar olayı ile Hindistan Kerala eyaletinde yaşanan intihar olayı birbirine benzetilerek ekonomik koşullar ve yaşam standartları noktasında benzetme yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla gazetenin haberi sunuş biçimi söylem analizi bağlamında makro yapıda artalan ve bağlam bilgisi açısından değerlendirildiğinde olayın ardında yatan sosyal, politik, ekonomik unsurlar üzerinden sebep sonuç ilişkisi kurularak ideolojik söylem üretildiğini söylemek mümkündür. (<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/fatihteki-toplu-aile-intihari-karsilastigimiz-ikinci-olay-1700772>)

SONUÇ

Yönetenlerle yönetilenler arasında köprü kurarak hem kamuoyunun oluşması hem de kamuoyunun sesi olma işlevini bünyesinde barındırmayı başaran gazeteler ideolojik bir mücadele alanında faaliyet sürdürmektedir. Kitleleri etkileme ve yönlendirme potansiyeli bulunan gazeteler medya siyasi gruplar için oldukça önemli birer enstrümandır. Dolayısıyla medyayı kontrol etmek kitleleri kontrol etmek anlamına gelmekte, medyanın manipülasyonu ile egemen grubun ideolojisi toplumda genel kabul gören ideoloji haline dönüşebilmektedir.

Bu ön kabulden hareketle gerçekleştirilen çalışmada örnekleme dahil edilen Yeni Akit, Sözcü, Sabah ve Cumhuriyet gazetelerinde 5 Kasım 2019 tarihinde İstanbul Fatih'te yaşanan siyanürle intihar olayına ilişkin haberlerde yer alan söylemler incelenmiştir. Belirlenen tarih aralığında, belirlenen konu hakkında dört gazetenin haberleri incelendiğinde tüm gazetelerin mevcut ideolojilerini haberlerine taşıdıkları sonucuna ulaşılmıştır.

İntihar olayına ilişkin Sözcü gazetesinin yapmış olduğu haberler incelendiğinde gazetenin sürekli olarak ekonomik koşulların kötü olduğuna dair göndermelerde bulunduğu, bir diğer ifade ile intihar eyleminin sebebinin ekonomi, dolayısıyla da iktidar olduğuna ilişkin söylemlere sıklıkla yer verdiği görülmüştür. Sol çizgide yer alan ve iktidara karşı duruşu ile bilinen Sözcü gazetesi, yaşanan intihar olayının ekonomik yönünü vurgulayarak iktidara yönelik eleştirel söylemini tüm haberlerinde yeniden üretmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen bir diğer gazete olan Yeni Akit gazetesinde intihar olayına ilişkin yapılan haberlerde dini söylemin ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Yaşanan elim olayın sebebi olarak ekonomik, psikolojik ya da sosyolojik şartlardan ziyade kişilerin inanç durumlarının etkili olduğu yönündeki söylem, gazetenin mevcut ideolojik tutumunu haber metinlerine yansıttığını göstermektedir. Gazete, "Ateist Kitap 4 Kişiyi İntihara Sürükledi" ifadesini başlığa taşımakta, tematik ve şematik anlamda ideolojik söylem üretmektedir. Sol çizgide yer alan Sözcü gazetesi olayı ekonomi üzerinden değerlendirirken, İslamcı-muhafazakâr ve sağcı olarak tanımlanan Yeni Akit gazetesi olayı dini inançlar üzerinden değerlendirme yoluna gitmiştir.

Çalışma kapsamında incelenen bir diğer gazete olan Sabah gazetesinin sahiplik yapısına bakıldığında Turkuvaz Medya Grubu'na bağlı olduğu ve iktidara yakın, merkez sağda yer alan muhafazakâr bir gazete olarak tanımlandığı görülmektedir. Sabah gazetesinin intihar olayını sunuş biçimi incelendiğinde haberin intiharın nedeninin maddi sıkıntılara dayalı olmadığını ispat etmeye yönelik bir retorikle verildiği anlaşılmaktadır. Sabah gazetesinin haberlerinde intihar eden kişilerin antidepresan ilaçlar kullandıkları, dolayısıyla intiharın sebebinin psikolojik nedenlere dayandığı ispat edilmeye çalışılmaktadır. Haber metni mikro yapı bağlamında değerlendirildiğinde nedensel ve referansal ilişki kurma yoluyla ideolojik söylemin güçlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Merkez sol ideolojiyi temsilen örnekleme dahil edilen bir diğer gazete Cumhuriyet gazetesidir. Cumhuriyet gazetesinin sahiplik yapısına bakıldığında Cumhuriyet Vakfı'na ait olduğu, gazetenin Atatürkçü ve seküler ideolojiyi benimsediği görülmektedir. Yaşanan intihar olayına ilişkin olarak haberi "*Fatih'te siyanür ile intihar eden dört kardeşin veresiye defteri: 2.260 lira borç*" manşeti ile vermiştir. Tematik anlamda haberin en önemli detayı olan haber başlığı değerlendirildiğinde intihar olayının sebebinin ekonomik koşullar olduğu şeklinde bir söylemin üretildiği görülmektedir. Haber metni mikro yapı bağlamında retorik açıdan değerlendirildiğinde gazetenin görgü tanığı ifadelerine aynen ve tam sayfa yer vererek ideolojik söylemi güçlendirmeye çalıştığını söylemek mümkündür. İstanbul Fatih'te yaşanan intihar olayı ile Hindistan Kerala eyaletinde yaşanan intihar olayı birbirine benzetilerek ekonomik koşullar ve yaşam standartları noktasında benzerlik imasında bulunulmuştur. Haber metni makro yapı bağlamında şematik olarak değerlendirildiğinde yaşanan olay üzerinden iktidara yönelik dolaylı ideolojik söylemde bulunulduğu görülmektedir.

Sonuç olarak örnekleme de yer alan gazetelerin intihar olayına ilişkin haberleri sunuş biçimleri değerlendirildiğinde gazetelerin gazeteciliğin temel etik kodlarından olan nesnellik ilkesini ihlal ettikleri, haber metinlerinde sıklıkla ideolojik tutumlarını yansıttıkları görülmüştür. Dilin toplumsal eylemi inşa ettiği gerçekliği bağlamında değerlendirildiğinde gazetelerin toplumun düşünce ve davranışlarını şekillendirme noktasında manipülatif etkisinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Ancak bu manipülatif stratejiler profesyonel habercilik ilkeleri ile bağdaşmayarak ideolojinin, hakikatin önüne geçmesi tehdidini barındırmaktadır.

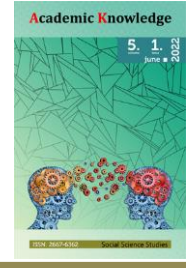
KAYNAKLAR

- Ackerman, Gary A. ve Burnham, Michael (2019) Towards a Definition of Terrorist Ideology. *Terrorism and Political Violence*, 1-30.
- Althusser, Louis (2002) İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları. (çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, Perry (2016) Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler. (çev. Bülent Aksoy) İstanbul: Birikim Yayınları.
- Barrett, Michele (2004) Marx'tan Foucault'ya İdeoloji. (çev. Ahmet Fethi) İstanbul: Doruk Yayınları.
- Eagleton, Terry (2015) İdeoloji. (çev. Muttalip Özcan) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fairclough, Norman (2003) "Dil ve İdeoloji," (çev. B. Çoban, Söylem ve İdeoloji, Haz: Barış Çoban, Zeynep Özarslan, İstanbul: Su Yay.
- Fiske, John (2017) İletişim Çalışmalarına Giriş. (çev. Süleyman İrvan) Ankara: Pharmakon Yayınları.
- Fowler, Roger (2007) Discourse and Ideology in the Press. London: Routledge.
- Freedon, Michael (2003) İdeoloji (çev. Hakan Gür). Ankara: Dost Yayınları.
- Gramsci, Antonio (2011) Hapishane Defterleri. (çev. Ekrem Ekici). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- [Kang, Kyung Deok \(2018\) "Language and Ideology: Althusser's. Theory of Ideology." Language Sciences 70 \(November\): 68-81.](#)
- Larrain, Jorge (1995) İdeoloji ve Kültürel Kimlik. (çev. Neşe Nur Domaniç). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Marshall, Gordon (1999) Sosyoloji Sözlüğü. (çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürücü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Martin, Craig. (2013) "Ideology and the Study of Religion: Marx, Althusser, and Foucault." *Religion Compass*, vol. 7, no. 9, pp. 402-411.
- Marx, K. ve Engels, F. (1992) Alman İdeolojisi [Feuerbach]. (Çev. S. Belli). İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich (1976) Komünist Manifesto. (S. Arslan). Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Marx, Karl (1998) Artı-Değer Teorileri. (çev. Y. Fincancı). Ankara: Sol Yayınları.
- McLellan, David (2005) İdeoloji (çev. Barış Yıldırım) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mushtaq, Muhammad; Shah, Syed Kazim; Jahan, Kalsoom (2021) A Diachronic Review of Ideology, Mental Model and Racism at Ideational and Inter-textual Levels. *Elementary Education Online*, 20(4): 2371-2379.
- Sancar, Serpil (2014) İdeolojinin Serüveni Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme. Ankara: İmge Kitapevi.
- Seargeant, Philip (2009) Language ideology, language theory, and the regulation of linguistic behavior, *Language Sciences*, 31(4): 345-359.
- Smith, Philip (2007) Kültürel Kuram. (çev. Selime Güzelsarı ve İbrahim Gündoğdu). İstanbul: Babil Yayınları.
- Therborn, Göran (2010) Marksizmden Post-Marksizme. (çev. Devrim Evcı). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Thompson, John B. (2013) İdeoloji ve Modern Kültür Kitle İletişim Çağında Eleştirel Toplum Kuramı. (çev. İdil Çetin). Ankara: Dipnot Yayınları.

- Van Dijk, Teun Adrianus (2003) "Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım," Çev: N. Ateş, Söylem ve İdeoloji, Haz: Barış Çoban, Zeynep Özarslan, İstanbul: Su Yayınları.
- Van Dijk, Teun Adrianus (1988) News as Discourse. New York and London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Van Dijk, Teun Adrianus (1997) What is Political Discourse Analysis. *Belgian Journal Of Linguistics*, 11(1), 11-52.
- Voloshinov, Valentin Nikolayeviç (2001) Marksizm ve Dil Felsefesi. (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı. Yayınları.

İnternet Kaynakları

- <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/fatihteki-siyanurlu-intiharin-ardindan-buyuk-dram-cikti-> (Erişim Tarihi: 8 Mart 2022)
- <https://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/4-yetiskin-kardes-toplu-halde-nasil-canina-kiyar-uzmanlara-sorduk/> (Erişim Tarihi: 8 Mart 2022)
- <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/dort-kardesin-olumunde-dram-dolu-detaylar-5437980/> (Erişim Tarihi: 8 Mart 2022)
- <https://www.yeniakit.com.tr/haber/teist-kitap-4-kisiyi-intihara-surukledi-951848.html> (Erişim Tarihi: 8 Mart 2022)
- <https://www.yeniakit.com.tr/haber/herkes-soke-olmustu-aralarindan-birini-secmisler-951397.html> (Erişim Tarihi: 8 Mart 2022)
- <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/11/08/borclari-yuzunden-intihar-etti-denildi-gercek-sgk-bilgileriyle-ortaya-cikti> (Erişim Tarihi: 8 Mart 2022)
- <https://www.sabah.com.tr/yasam/son-dakika-ulkeyi-sarsan-siyanurlu-intihar-olayinda-flas-detay-4-kardesin-cenazeleri-4801622> (Erişim Tarihi: 8 Mart 2022)
- <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/fatihte-siyanur-ile-intihar-eden-dort-kardesin-veresiye-defteri-2260-lira-borc-1700601> (Erişim Tarihi: 8 Mart 2022)
- <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/fatihteki-toplu-aile-intihari-karsilastigimiz-ikinci-olay-1700772> (Erişim Tarihi: 8 Mart 2022)

Makalenin Türü/ Article Type : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Date Received : 18.05.2022
Kabul Tarihi/ Date Accepted : 12.06.2022
Yayın Tarihi/ Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu/ Pub Date Season : Bahar/ Spring

The Effects of International Organizations on The Countries Developments: The Case of The Baltic and Central Asia States¹

Elif Gürdal* Selim Kanat**

Keywords:

International Organizations, Baltic States, Central Asia, European Union, Shanghai Cooperation Organization.

ABSTRACT

Membership in international organizations is maintained within the framework of the rules that states undertake by entering these organizations. The motivation of states for compliance with these rules is to contribute to the intangible or tangible power capacities of states such as economic development, solution of legal problems, balance of power, privilege in foreign policy. This study aimed to comparatively reveal the extent to which international organizations, in particular the EU and SCO, contribute to the development of their members, based on the examples of Baltic and Central Asian countries. For this, the role of these organizations in the level of economic development of the SCO member states, which were former members of the USSR, now EU member states and formerly USSR member states, has been tried to be examined. From this point of view, international organizations of which it is a member have an impact on the development of a state. Comparing the SCO and the EU in promoting economic development should not be out of the question.

Uluslararası Örgütlerin Ülkelerin Kalkınmalarına Etkileri: Baltık ve Orta Asya Ülkeleri Örneği

Anahtar Kelimeler:

Uluslararası Örgütler, Baltık Ülkeleri, Orta Asya, Avrupa Birliği, Şanghay İşbirliği Örgütü.

ÖZ

Uluslararası örgütlere üyelik, devletlerin bu örgütlere girerek taahhüt ettikleri kurallar çerçevesinde sürdürülmektedir. Bu kurallara uyum için devletlerin motivasyonu ise, ekonomik kalkınma, hukuksal sorunların çözümü, güç dengesi sağlayabilme, dış politikada ayrıcalık gibi devletlerin soyut veya somut güç kapasitelerine katkı sağlamaktır. Bu çalışma ise, AB ve SCO özelinde uluslararası örgütlerin, Baltık ve Orta Asya ülkeleri örneklerinden hareketle üyelerinin kalkınmalarına ne düzeyde katkı sağladığını karşılaştırmalı olarak ortaya koymayı hedeflemiştir. Ancak böylesi bir karşılaştırma için benzer koşullarda olan devletlerin durumlarını ele almak gereklidir. Bunun için de SSCB üyesiyken şimdi AB üyesi olan devletler ile eskiden SSCB üyesiyken, şimdi ŞİÖ üyesi devletlerin ekonomik kalkınmışlık seviyesinde bu örgütlerin rolü incelenmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle bir devletin kalkınmışlığı konusunda üyesi olduğu uluslararası örgütlerin etkisi vardır. Ekonomik kalkınmanın desteklenmesi konusunda Şanghay İşbirliği Örgütü ile Avrupa Birliği'ni kıyaslamak söz konusu olmamalıdır.

¹ A small part of this study was previously presented as a symposium paper. For related paper, Kanat, S., Gürdal, E. "Reasons of Different Development Level Between Baltic Countries and Central Asia Countries, Tajikistan, Kyrgyzstan, Kazakhstan, and Effect of EU and SCO", CIEP 2017, Isparta.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, elif.gurdal@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5110-6524

** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, selimkanat@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2663-3757

Introduction

Today, fifteen states that became independent after the collapse of the USSR are seen in different political positions and on different economic and political levels. This difference is related to the influence of the political and economic cultures of the past as well as the functioning of the international organizations and the new world order after 1991. With the end of the cold war, when the bipolar structure collapsed, a “new world order” emerged with the United States (US) as the single superpower. This understanding of order is a function connected to a free market economy. The Baltic and Central Asian Countries saw organizations as a tool for integration into the liberal economy. Since they are already former USSR countries, the USA and Western European states considered the integration of these countries into the free market as priority policies. Both were introduced to the market economy at the same time. However, Baltic countries have been more successful in adopting the free market economy than Central Asia. Thus, they had a higher level of development. This difference is the EU’s implementation of a sustainable policy with a priority on economic integration in the Baltic countries. On the other hand, SCO’s support to Central Asian countries was weak compared to the EU’s support and integration efforts to Baltic countries.

This study examines the influence of the organizations on the states as well as the views on the collapse of the communist bloc and the emergence of a unipolar structure. The EU and SCO are seen as two organizations advocating different camps. Since these two organizations do not have the same capacity, they should not be subjected to criticism. For independent states, membership in organizations like the EU and SCO is a tool for transition to the free market economy.

The Baltic states, former members of the USSR, have made great efforts to become NATO and the EU members by seeing themselves as fully European after becoming independent. On the other hand, the former USSR members Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Tajikistan in Central Asia had to maintain the historical disintegration as a member of SCO with incentives from China and then Russia. In this case, it is worth examining how the Baltic States and the four states in Central Asia can not reach the level of welfare differentiated by the influence of the organizations.

Economic and political organizations, as the greatest pillars of the free market economy, can yield various resources in the course of international relations. While the EU is trying to be a balancer for the formation of similar political and economic structures among the members, there is a structure of interest war among SCO members.

Behind the USSR, Russia has arisen, and anti-Americanism has come to the forefront, especially in favor of the creation of a multi-polar structure using the advantage of energy richness. Moreover, China’s economic upswing and its population as well as a source of military concern caused Russian and Chinese short-term alliances. Regional actors try to legitimize their politics thanks to regional organizations. Supportive policies for the members of these organizations also stem from the institutionalizing nature of the liberal economic order. In practice, however, it is not said that the SCO has adopted an institutional approach. It seems to be avoided from a supranational structure because it concentrates on strategic partnership. However, Baltic countries are more successful in adopting a free market economy and attaching high development levels than Central Asia.

This study method is qualitative research that deals with the organizational feature of the liberal order. This study is conducted to find answers to the query that which factors cause the major differences in the development level of the Baltic and Central Asian countries. Additionally, this study looks at these remarkable differences in the development levels of these two groups of countries with a special focus on the international organizations such as the EU and SCO and their abilities to shape the development levels of member countries.

The Baltic States In The European Union

The European Union gives priority to adapting to changing regional and international conditions. Therefore, the enlargement policies of the EU are one of the most important and debated issues since its foundation. The constituent agreement of the union also includes an article on enlargement and the application of new members. Article 237 of the Treaty of Rome, the founding European Economic Community of 1957, states that “any European state may apply to become a member of the Community” (Rome Treaty art. 237). The major problem is which countries could be accepted as a member of the European Union since, in EU’s treaties, there is no precise and unanimously agreed geographical description of Europe. The distinction between Asia and Europe is also significant in this issue. Georgia, for example, can become a member of the EU by seeing itself as European. Another example is the fact that Greenland is an EU member between 1973 and 1985 and that it is European because of Denmark, this situation is indicating that there is no definite geographical description (Karakas, 2007: 29). As a consequence, it is clear that each Baltic state- in the text of the founding agreement of the EU- conforms to the criteria of applying to the Union and they are European.

With the end of the Cold War, the Central and Eastern European countries, which were in integration, had to comply with the Copenhagen criteria. At first, the unstable attitude of the EU to the Baltic states is seen. However, this ambiguity became positive because of the purpose of breaking Russia's influence. Western Europe gave the signals that they would accept membership of these European countries, a former member of the USSR, and then they could not step back from this process. This process has led to the EU membership becoming a member according to a rule. While the enlargement process of the EU does not welcome the membership of the former member states of the Union which are different from their own in terms of political, economic, and European identity, the Baltic states have been willing to try to join and integrate this economic deficit with the reforms (Schimmelfennig, 1999: 39).

The Baltic States became independent in August 1991 after the end of the Cold War and the breakaway of Russia became a priority in politics. The Baltic States were characterized as European and therefore had to be integrated into the EU. Thus, it was decided that some part of the budget of the European Community (EC) that belonged to the former USSR area should be allocated to the Baltic States. The continuing economic aid for the restructuring of Poland and Hungary has expanded and the decision to include the Baltic States shows the desire to harmonize this region with Europe (Öztan, 2005: 239). The Baltic States initially started to establish rapprochement with Europe by cooperating with trade agreements and then with the EU accession process. The Baltic States, which are considered to be transitional countries, have opted for resistance to the economic policies of Russia Since the 1990s, as they have felt the Western European countries behind them (Çatalbaş&Yıldırım, 2008: 143). The presence of developed countries in the nearby geographical region has provided such trustworthy an alternative to the Baltic States. However, the fact that the transition states of Central Asia are closed has become a difficult way to reach the level of development.

The Baltic States have also shown their efforts to be close to Western Europe by refusing to join the Commonwealth of the Independent States, which consists of former member states of the USSR. The Baltic States are the only non-members of the CIS during the establishment phase (CIS Charter, 1993). In this way, Baltic States wanted to set boundaries with Russia and get out of Russian influence. Membership in the EU will be the most appropriate for this.

Membership of the Baltic States in the EU caused NATO members to withdraw from Russia in the first place. The process for these three countries to comply with EU standards in economic, political, and legal terms has been met with uneasiness by Russia. Because, immediately after the end of the Cold War, a tense relationship with Russia is not desired. On the other hand, the willingness of the Baltic states to join the West, NATO's Partnership for Peace, and the tension that began between

Europe and Russia have caused the Baltic States to become prominent members of the EU (Lehti&Smith, 2003: 57). For this to happen, membership in the EU became a roadmap for the Baltic states after becoming a member of NATO. Thus, in 2002, the Baltic states were called for NATO membership negotiations (Smith, 2005: 4).

Becoming a member of NATO is an important step in the roadmap to the EU (Zaneta, 2008). In 2004, these three Baltic States were members of NATO (Lejin, 1999: 7). It is also possible to see the soldiers of the Baltic States in NATO's Afghanistan and Iraq operations to strengthen this relationship. The membership of the Baltic States to NATO is supported by the United States. Russia has expressed its discomfort in this regard. In particular, a debate has arisen over the necessity of these independent Baltic States to participate in the accounts of nuclear weapons stations. Even if Poland and the Czech republic's NATO memberships were accepted by Russia, the participation of the Baltic States in these formations has strengthened Russia's concerns (Bilinsky, 1999: 3-4). It will be seen that the West, especially the US, is trying to isolate Russia. Henry Kissinger even said that Russia could have borders in Asia, Central Asia, and the Middle East, not in Europe, saying, "Russia is in, but not of Europe" (Kissinger, 2001; Krickus, 2001: 163). Therefore, Russia was described as Asian and tried to be removed from Europe and the Baltic states (Levesque, 1999: 158).

There are also theoretical approaches presenting different views on the reasons for the membership of the former member states of the USSR in the EU. There are debates between liberal and realist approaches on whether the EU should accept the Baltic states as members of the EU. In a rationalist cost-benefit analysis, the EU members do not seek selfish and instrumental benefits from being a member of the Baltic States. According to the neorealist perspective, power-based analysis is not necessary for balancing. Neorealists emphasize the "small is better" approach because of the decision-making process. Europe which is small and deep has a better function to make a decision easily. On the other hand, neoliberal perspective, meaning interest-based analysis, Baltic States' membership means the expected cost which exceeds the expected benefits for the EU. The main issue is an efficient institutional solution that ensures economic integration for the EU (Schimmelfenning, 1999: 1).

The EU makes the interest-based approach preferential as the 1999 Helsinki summit and membership in 2004 demonstrates. The Helsinki summit has been an important date for the Baltic states, which are among the 12 countries for which nominations are officially announced (Helsinki European Council, 1999). In 1997, the decision to pursue a successful enlargement process involving the European continent at Luxembourg meetings began to be adopted by the 1999 Helsinki summit. Finally, in May 2004, Baltic States joined the EU (TCDB, 2020).

The Baltic states and other eastern European countries became outsiders of the European unification due to the cold war. But the fifth enlargement of the EU is different from the other enlargements in the reunification of Europe process as it was the largest and most painful enlargement process. This enlargement also caused structural changes in the EU. Changes in the EU institutional structure and decision-making mechanism have been made due to the new participation (TCDB, 2020). These changes have caused a financial burden for former EU members. However, this expansion was deemed necessary for expected benefits.

The reason for being a painful process is the emergence of heterogeneity. These diversities come from peculiar historical, political, economical, and social heritage. Because they have a low economical situation and the most important problem of transformation from a communist society (Schimmelfenning, 1999: 5). So, the EU encourages the Baltic States to transform their social, political, and economical structure to succeed in enlargement.

After the accession of the Baltic states to the EU, relations between Russia and Europe continued to be strained. Moreover, the participation of the Baltic states in the Union has deepened

the Kaliningrad issue. Kaliningrad, an oblast region belonging to Russia, is between Lithuania and Poland. However, there is no connection with Russia. When Kaliningrad's selected manager proposes the free economic zone, the door to the closest relations with the West will be opened (Krickus, 2002: 5). The fact that an oblast linked to Russia enters such a process after the Baltic states' membership in NATO and the EU is a matter for Russia. Moreover, Washington Times claims that Kaliningrad has got nuclear weapons that are disposed of by Russia (Krickus, 2002: 6). This threat shows how important the Baltic states are to EU membership. Because the Baltic states could be the buffer zone for Europe against such a threat.

The transition of the Baltic states to Europe as a buffer emerges for Western European security. This was also used in the First World War. The region was useful for Allies in terms of national minorities. French Prime Minister Clemenceau called this region a "Condon saintaire" because of the role of a barrier between Germany and Russia (Wright, 2007: 182; Elletson, 2006: 4). Today, Baltic States has got the same situation. Especially, the Baltic states stand out as being an energy transition area and a barrier between Russia and central Europe.

The full membership of the Baltic States in the EU has also been influential in European energy policies. While the Baltic states were under the membership of the USSR, they were compromising their independence because of their energy dependency. Russia's energy trump card is the most effective tool in Europe. Since they are in the transit region after their independence, they are now starting to see themselves as the guardian of the stability of the flow of energy. In fact, in 2006, the Baltic heads of state wanted to sign a protocol on energy security, creating a summit. On the other hand, Poland was standing on a pipeline plan that would allow Russian natural gas to come directly from the Baltic Sea to Germany. In this way, the Baltic countries will be able to bypass. This plan has been criticized and it is voiced that similar to the agreement Nazi-Soviet Pact of 1939 (Elletson, 2006: 1).

None of the Baltic States is a natural gas producer. Most natural gas to meet domestic demand comes from Russian Gazprom. This is a dilemma for the Baltic states. Since they see themselves in a transit region, they can move easily against Russia. The other side is Russia's other pipeline route projects (e.g. the North European Gas Pipeline). In this case, the Baltic states may suffer from cheap energy imports. After the EU membership, problems have arisen in the purchase of cheap gas. Russia has increased gas prices (Elletson, 2006:12,13).

The European Union needs Russia for energy. Despite the search for alternative energy access, the EU requires energy-rich Russia. Russia's wide geography and energy transmission routes make this dependency bigger. Therefore, the Baltic States are an important energy transit region for both Russia and Western Europe. By using this advantageous position, the Baltic States can easily enter politics, which may sometimes be open to tension with Russia. At this point, the former EU member has to go to the policy of soothing the Baltic States.

The EU has concentrated on the high corruption rate in the Baltic States that gained independence. According to the research, the Baltic States lag behind Western European states in corruption and transparency (King et.al, 2004: 329-345). Since the membership process, The EU has encouraged the baltic states to sign declarations on transparency. Estonia in 1995, Latvia in 1994, and Lithuania in 1998 signed a declaration in transition. Moreover, OECD is also the leader in fighting corruption and good governance (OECD, 2011: 3). Now, Estonia, Lithuania, and Latvia is member of the OECD (OECD, 2022). It shows how much these Baltic States has grown economically thanks to the EU. The high level of corruption and bribery are obstacles to the economic and political significance of these countries and the transition period in the marketplace. Bribery incidents caused the privatization process to be particularly problematic in the EU membership process (Earle, 2000: 497). As a result,

private investments could be prevented because of corruption, but after the membership, this level decreases (Gray et al, 2004: 14).

Estonia is the country with the lowest corruption rate in the Baltic States. It is the best country to push the Soviet legacy out of the system. In Latvia, the situation is different. During the Soviet period, immigrants from other Soviet countries came to their country. This, in turn, gave the Soviet culture a lasting impression. The most common ethnic group in Latvia after Latvians is the Russians (Rislakki, 2008). This is influenced by the fact that the corruption rate is higher than in Estonia. In Latvia, the Soviet industry system was more common than in Estonia. So, after independence, it took more time to erase these heritages. Lithuania is in the middle level of these two countries (Transparency International, 2001). In sum, the corruption rate in the Baltic States was among the issues to be resolved in the EU membership process (Transparency International, 2017). Looking at the rates, it is also seen that the process of European membership negotiations and the rate of corruption are falling behind the membership (Gray et al, 2004).

Russian ethnic population in Latvia emerged as a cultural problem in the fight against corruption, while Russia used this Russian population in Latvia as a separate political pressure. After being a member of the EU and NATO, Baltic States are concerned about Russia's economic and political pressure. Just as the occupation crisis of Ukraine is with the West, the crisis has caused a new tension between the Baltic countries and Russia (McNamara, 2016). Because Russia is trying to use the Russian population, which it uses as a political tool in Ukraine, in the Baltic countries as well. In Latvia and Estonia, the second minority group is Russians. Russian minorities in these two countries are pursuing political moves that co-operate with Russia. Therefore, they are trying to create political parties to give an official qualification to anti-EU and anti-NATO rhetoric. This, in turn, forces these three EU members into democratic movements (Uhlin, 2006). In Lithuania, the situation is different. The second ethnic group after the Lithuanians consists of the Poles (TCDB, 2022). Russia is trying to use ethnic groups as a means through the Poles this time. Russia is using this Polish minority in Lithuania against Lithuania. Thus, Lithuania is the strongest anti-Russian in the three Baltic countries. As a result, Lithuania, which is a natural gas importer, is obliged to import natural minerals from Russia at a higher price than the other Baltic States (NCECP, 2016: 24). In response to this high demand, Lithuania, seeking an alternative, wanted to reduce its 100% dependence on Russia by negotiating natural gas with Norway in 2014. On the other hand, Russia has offered a discount to Lithuania (BBC, 2014). In addition to the Norwegian alternative, an agreement was signed in 2017 that began importing natural gas through the United States by ship. With this development, Lithuania is the first country to import energy sources from the USA among the former Soviet member countries (Sheppard, 2017). Lithuania is instrumental in this American support of the EU's energy dependence on Russia.

As a result of all these developments, after independence, the Baltic States are trying to apply all political, economic, and military policies to clear the Soviet heritage from their countries. NATO membership and EU membership have been the most important goals and they got it. However, the political and geographical position of the Baltic region has been influential in this. For Europe, it is seen as a buffer against Russia that it is a transitional region geographically. The EU's incentives for the Baltic region are ongoing. From the budget of the Association, economic restoration aids are made for the reforms and the agriculture sector is being tried to be strengthened. Transparency is being put to the forefront to combat corruption. Ethnic distribution is one of the biggest problems in the process of accession to the EU and after membership. Russia will continue to use ethnic elements against the EU as a means.

The Baltic States have gained political courage in the EU membership. In this regard, hard politics against Russia can easily enter. However, this tense situation is being balanced by the EU

council. The EU is not only promoting the Baltic states economically but also trying to protect them from political harm.

The Shanghai Cooperation Organisation (SCO)

There are so many differences between the EU, which is a supra-national structure, and SCO, an international organization. SCO is looking for an alternative in the region as to its purpose of establishment and operation. China and Russia have left the disputes between them. They have allied not to engage the European Union and the USA in Central Asia.

The SCO has begun to come up with a solution to the border issues as an institutional purpose. After World War II, a share was made between the USSR and the People's Republic of China in Central Asia. After the disintegration of the USSR, only the Central Asian border neighborhood with the USSR emerged in four quarters: Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Russia. Already the search for solutions that began just before the dissolution of the USSR intensified negotiations for the solution of the border problem with the increase of the border neighbor. The main purpose of China's initiatives is to provide border security to open up to the Asian market. Thus, on April 26, 1996, representatives of the border neighbors came to Shanghai to form the Shanghai Five (Denker-Karakurt, 2002: 4). The organization took the name of SCO with the participation of Uzbekistan on June 14. Thus, from this date, as a regional power, it has announced its policies with a multi-polar structure. This is particularly evident in the 2005 US Declaration on the reduction of military presence in the region (Nogayeva, 2011: 245).

As of 2017, the organization has grown with the participation of India and Pakistan. In 2021, it becomes a nine-member organization with the participation of Iran, which was previously an observer member. Thus, Iran become a full member by the approval of the other eight members, in the last membership meeting held in Dushanbe (IMFA, 2021).

SCO was created for economic relations after security issues. The issue of China's eastern Turkestan is also influential. China's concern about Uighur Turks and the weakness of Central Asia have contributed to economic and political interests. China has an effort to establish influence by organizing through SCO (Adibelli-Memmedov, 2010: 43). The Russian and Kazakh energy is another achievement of China through the influence of the SCO. Moreover, Russia is in the process of being re-active in the territory of the Former USSR through SCO in line with the same targets (Dikkaya, 2009: 294).

Russia sees preferable co-operation with China in Central Asia for the creation of regional power against the West. Therefore, the SCO is an international organization for the implementation of anti-Western policies. Even though it is in a position that can not be compared with the EU, its contribution to the formation of a regional multilateral structure can not be ignored.

The Central Asian countries, which are members of the SCO, economically had a closer relationship with the USSR. Therefore, the recovery process after independents became more difficult than in the Baltic countries. For example, Kyrgyzstan experienced a sharp decline in production in 1991. Moreover, the money in circulation in Kyrgyzstan was printed in Russia. This situation forced the country into trouble. The CIS member states were using Russian rubles. With this money coming from Russia, Kyrgyzstan owes money to Russia, thus gaining independence but there is an economic hardship. Kyrgyzstan's decision to switch to the national currency, -Som-, quickly changed its economic system. This initiative was a risky decision that must be made. After that time, production started to increase. The per capita GDP in 1991 was 16.4 Som and in 1996 it was 4094.2 Som (the US \$ 409.2) (Budak, 2000: 29,33,63).

The troubles in the post-1991 economic situation in Kazakhstan are the same as those of other Central Asian countries. Kazakhstan, an economy based on machine production, is experiencing

economic difficulties due to the lack of demand after independence. The transition to a national currency – Tenge- has begun to raise economic values through financial subsidies from the West and the operation of underground resources. The year in which it became a member of the SCO coincided with the same period in which the economic ascension passed. The two largest trading partners of Kazakhstan are the other SCO members Russia and China. After independence, Kazakhstan, which is trying to strengthen its relations with the US and the EU, has become a priority trade partner with Russia because it is the transit country for oil transportation. On the other hand, the liberal economy has been separated from other Central Asian countries in terms of the transition effort. Kazakhstan has the largest amount of privatizations (Kara-Yeşilot, 2011).

Following the independence of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Tajikistan, the EU aimed to successfully pass the transition period with the TACIS program. The Baltic States have not been included in this program. Because the Baltic States are intended to enter into a special relationship with the EU (Geybullayev-Arnold, 2006: 46-47). The difference in this situation is also the reason for the difference in development between the Central Asian countries involved in SCO and the Baltic States that are members of the EU.

Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Tajikistan have shown their balancing attitudes, including the SCO. It is possible to see traces of Russian political and economic cultures, which are still influenced by the region. Russia has been trying to take advantage of this and it has become a priority for China to form economic developments as a reaction against the West. On the other hand, observer participation of SCO of Iran, Pakistan, and India was indicative of possible future membership (Ari, 2010: 37). These countries, which have passed from the status of observer country to the status of a member country, will also affect the structure of the organization.

The SCO should not be compared with the EU's comprehensive policy and historical background. It can not be said that the former members of the USSR have made great progress in economic and political terms as a member of the SCO. They are trying to display a power image organized in the region with the exercises they perform in the military sense. They are trying to show that there is a force organized in the region by military exercises. It is not possible to see the institutionalism approach from a liberal perspective from SCO policies because of its international structure. In this respect, it is different from the EU. The organizational viewpoint is not actor-oriented but organizational priority and systematic organization contrast with SCO's actors and decisions in priority. As discussed in detail in the next section, the competition in the SCO and the region is a major obstacle to the functionality of SCO.

Development Factors: Central Asia Compared To The Baltic States

The change that began in the 1990s was the naming of the New World Order by US President Bush (Bush, 1990). With the end of the Cold War, liberal democracy declared victory. From a liberal point of view, the disintegration of the USSR will increase the power of institutionalization and the wars of interest will be determined by the power of economic and political organizations. The former USSR member states have tried to produce policies to find their place in the liberal economic system and have considered membership as a tool for regional cooperation based on economic cooperation. This includes the membership of the Baltic states in the EU and the membership of the Central Asian countries in the SCO. Compared with the Baltic states Latvia, Lithuania, Estonia, and Central Asia with Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Tajikistan, the Baltic States in economic terms seem to have stronger economies. These states, which were members of the former USSR and met with the liberal economy at the same time, were chosen to reveal as much as possible the effect of the economic organizations that were members of the analysis. The 1990s were the turning point for every two states in the region. In other words, two groups of states have begun to benefit from the support of the organizations they belong to at almost the same time. EU process of the Baltic countries started in the

middle of the 1990s and SCO has also been founded at the same time. Therefore, the effects on the developed levels of the former member states of the USSR that bet should be examined. The study was conducted in the Baltic States and Central Asian countries on the level of development in the EU and SCO. On the other hand, Tajikistan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Kazakhstan have been selected because they are members of SCO.

The Liberal Economy transition has made different progress for Baltic countries and Central Asia for Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Tajikistan. After their independence, there is a difference in development between the Baltic region and the Central Asian region. Naturally, this difference will be assessed with success and failure in harmony with the new world order. The greatest element among the causes of this difference is the organizations.

Europe has seen Baltic nations as a buffer and has tried to harmonize them with the European Union. It was tried to be purified from the Soviet destruction. However, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Tajikistan, which have experienced the transition process, have not succeeded in this process easier because they are the countries with the most united past ties with the USSR. For this, it is necessary to look at Russian influence in Central Asia and the historical policies of Europe and Russia. For example, The Russian empire ran to Asia to gain power against Europe. France even supported the Russian empire against England. The Tilsit treaty is evidence of the Russian alliance (Nester, 2013: 358). However, Russia, defeated by the Crimean War, has been forced to go to Central Asia (TCBDAGM, 2006). Russia has a long history in Central Asia than the Baltic states. Therefore, this situation, which is reflected daily, has caused the bonds to settle in the region. In terms of population, culture, language, politics, and economics, it is difficult to break away from Russia after independence compared to the Baltic states. This situation has been influential in the Central Asian countries, which have difficulties in terms of being able to exist in a liberal economy. Separately, the Baltic states are supported by the EU to eradicate the Russian past, but the SCO has not provided support to Central Asia members.

The Baltics States believed that they were capable of competing in the modern world. They were determined about independence. But Central Asian countries had some trouble with independence (McClaule, 2002: 51). Because they have more intensive relations with Russia. Their religious and cultural root were isolated nearly. After collopse of USSR, for Kazahistan, Kirgizistan, Uzbekistan and Tacikistan, Russia was an option to survive. For Central Asia, there was a single economic space to succeed market economy. But not for the Baltic States.

There are problems within the SCO regarding deepening and integration. Kazakhstan's economic situation is in a better position, while Kyrgyzstan and Tajikistan have lower levels of economic value. Moreover, the ethnic issues and the water issue in Central Asia affect the formation of deepening and stable policies. Kazakhstan, Tajikistan, and Kyrgyzstan are increasingly likely to cooperate with third countries due to the prevailing instability in the region. Security concerns are causing this (Ari, 2010: 14). The SCO does not go to the development of a mechanism to ensure inter-country harmony. On the other hand, the EU attaches importance to integration with the countries.

Central Asia has regional and ethnic conflicts. Therefore, the priorities to be resolved in the region are more than those of the Baltic States. The Baltic States have successfully engaged in Post-Soviet activities (Ubiria, 2016: 16). When Central Asia acquired their dependence, economic territories in Soviet times became state borders. So this situation caused ethnic conflicts. Because national self-awareness of the local nationalities grew (Andrei, 2010: 152).

The Baltic States are experiencing less ethnic conflict than the Central Asian countries member of the SCO. These ethnic problems in Central Asia make it difficult to integrate safely. Even as it is in the Fergana Valley, the water issue, combined with ethnic conflicts, causes the region to become unstable (Bichsel et.al., 2011: 253). The SCO's solution-oriented approach to this issue remains weak.

This is reflected in their backwardness in developmental levels. Russia and China are uncomfortable with the prominence of their ethnic and religious identities in the four Central Asian countries that gained their independence. SCO does not support the national selves of the central Asian countries. The EU is sensitive to the fact that any instability in the Baltic states will cause economic problems. thus the EU supports the Baltic states' pre-soviet history emphasis. The Baltic states, on the other hand, are European states, and it is often emphasized. The Baltic states have benefited from symbols that reflect the Baltic identity in the pre-Soviet period to excavate the Soviet legacy. This situation is welcome and acceptable by the EU. But, This situation is different for Kazakhstan, Tajikistan, Uzbekistan, and Kyrgyzstan in Central Asia. Although these four Central Asian countries wanted to embrace Turkish and Islamic identities to excavate the Soviet legacy, it was not possible (Ubiria, 2016: 2). The prominence of Turkish and Muslim symbols and reflections is undesirable by Russia and China, and SCO support is not even seen or even prevented in this regard.

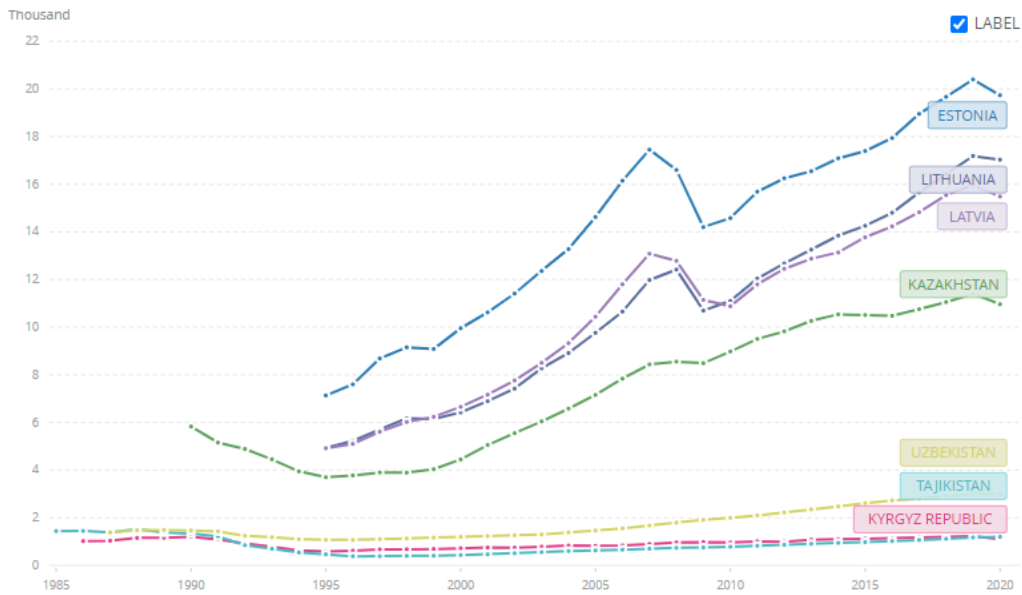
The fact that the EU is an older organization and that it has been operating in the liberal economy for many years has undoubtedly put the EU in front of SCO and even other economic organizations. SCO was established in 1996 for border security and then economic cooperation. But there is no supra-national institutional structure. This situation makes it difficult to closely follow the economic processes of member states. It is therefore impossible to compare a supra-national organization founded after the Second World War with an international organization after the Cold War in terms of experience and competence.

EU economic cooperation management profession. It is closely followed by the economic funds it provides to the Baltic states through its specialized sub-units of institutional structure. For example, there are 32,546 officers in commission-related directorates. DEVCO (Development and cooperation) has 3,119 staff (EC, 2017). In other words, the Baltic states, which are on their way to EU membership, have been followed by a professional structure, which has been influential in their economic development and being a member of the EU.

When the two organizations are compared in terms of their position in the world economy, the EU is arguably out of the question. This influences the success of the economic reforms of the Baltic states, and the better the outcome of the transition period than in Central Asia. As a single market, the EU is a major world trading power. The EU's economy measured in terms of GDP is ahead of the United States. The EU's trade with the rest of the world accounts for around 20% of global exports and imports. The EU is one of the three largest global players in international trade, next to the United States and China. Today, the EU accounts for 15% of the world's total trade. They were still ahead of the United States, which had a larger share of world imports than either the EU or China (EU, 2022). Therefore, the EU could provide a special contribution to the Baltic economically, resulting in a difference in development between the former members of the USSR. Moreover, Estonia and Latvia Lithuania have respectively become OECD members in 2010, 2016, and 2018 (OECD, 2022). This is a concrete example of this economic progress. In 2022, Estonia's GDP (37.735 US \$) and Lithuania's GDP (38.959 US \$) in OECD is better than 10 countries like Russia and Turkey (OECDa, 2022).

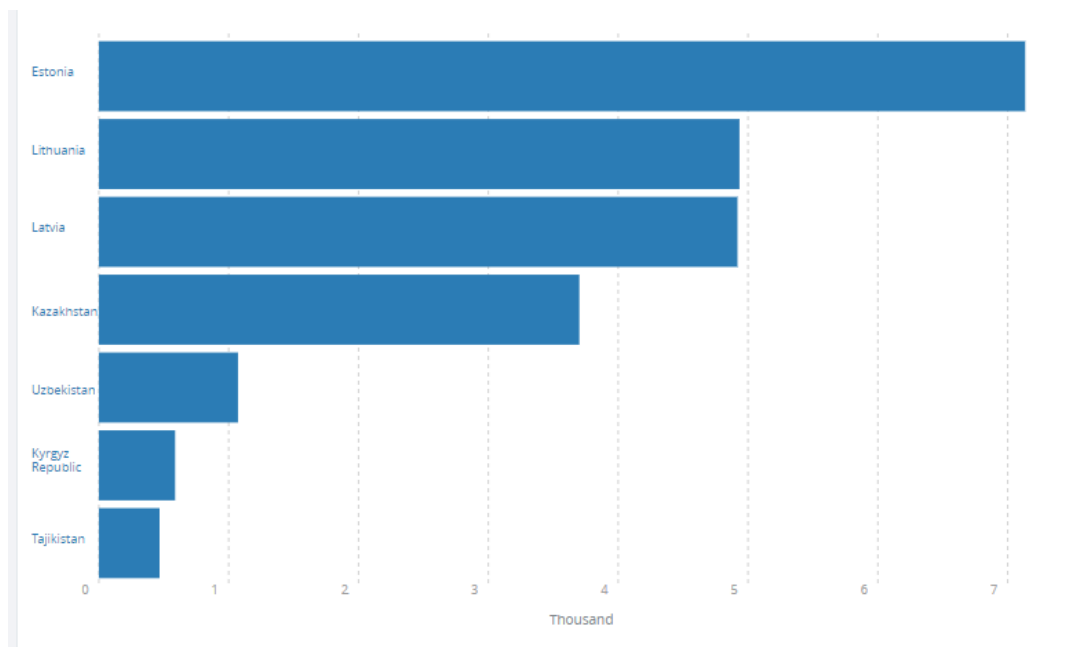
As seen in Table-1, the Baltic countries have gone up in GDP after the membership process. Economic progress has not been observed in two other Central Asian countries except Kazakhstan after being a member of SCO. In Kazakhstan, this rise is due to being an energy producer. Consequently, SCO did not make an economic contribution to its members as reflected in GDP data. The Baltic States have made economic progress since the beginning of the EU accession negotiations. This is the result of the contribution of the EU.

Table- 1: GDP per capita (current US\$). Between 1996 and 2020 Estonia, Latvia, Lithuania, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, and Tajikistan.

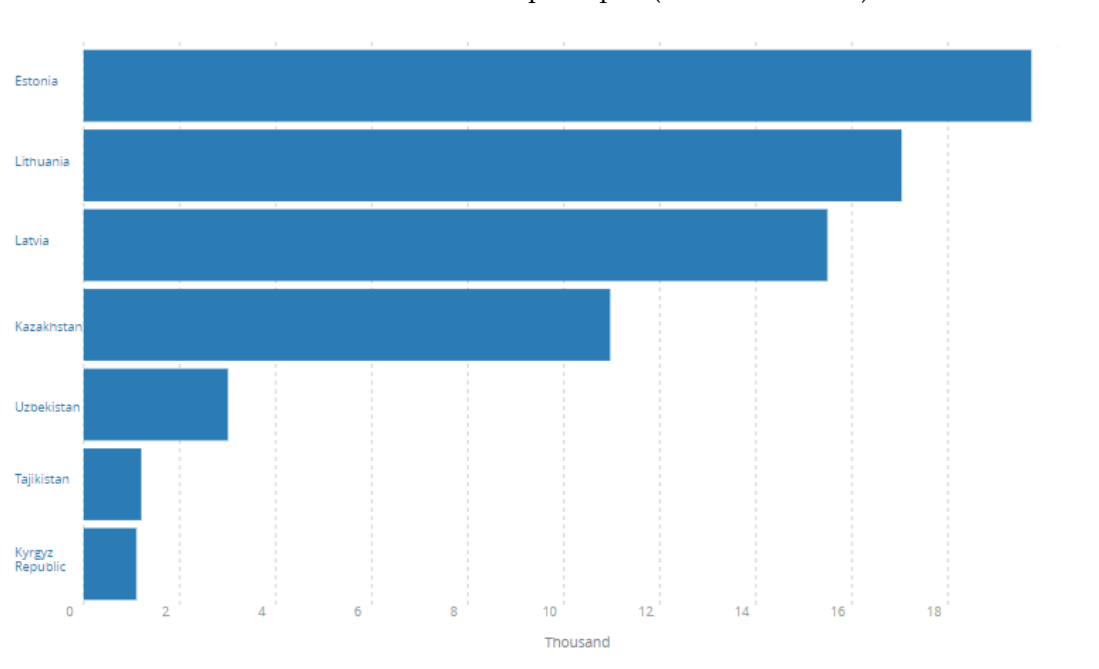
Source: The World Bank 2020

Table-2: GDP per capita (current 2015 US\$)

Source: The World Bank 2015.

Table-3: GDP per capita (current 2020 US\$)

Source: The World Bank 2020.

The difference between Table-2 and Table-3 is only the change between Lithuania and Latvia. GDP in 1995 and GDP in 2016 did not change except in these two countries. But except for the SCO members, the GDP values of the EU members have a remarkable boost after the EU membership.

Geography is also influenced by the fact that the two regions do not have the same development. Geography continues to be active in the 21st century as it is influential in world history (Scholving, 2016: 16). According to the Policy adviser of Reagan, Colin Gray, *“the political behaviour of a country is the reflection of that country’s history; and that country’s history is in great part (though certainly not entirely) the product of its geographical setting.”* (Gray, 1988: 43). Russia is not giving up on Central Asia. On the other hand, the Baltic states are just north of Europe, so they see themselves as European and it provides integration with Europe. The attitude towards the EU leads to the desire to move away from Russia. They want to use Russia’s energy concession in favor of the EU with their geography. Therefore, the EU can use this development of the Baltic states against Russia. In Central Asian countries, the geographical position is a stumbling block. Central Asian geography can not provide an advantage in maritime trade. In this case, it is possible to reach with the Central Asian energy transit road. In other words, Russia’s Soviet-era energy transmission lines are the most important market transports. Central Asian countries may have to find new allies that are not members of the SCO to create an alternative to Russia. Therefore, this will also remove the support of the SCO. Because Russia does not reinforce the liberal economy, but the policies that bind the region itself. The projects of new energy transmission lines are to be prevented by Russia, in particular in the case of the Caspian basin. Therefore, there is no contribution to economic independence for the central Asian countries as SCO. This can also be seen in the value given by Mackinder's Central Asia in the theory of Heartland, and one might think to conclude (Mackinder, 1904: 428).

There is a difference in the purpose of the establishment of the EU and the SCO. EU’s main aim is integration and economic-political unity. Therefore, Baltic States enjoy higher economic growth than Central Asia (Zielonka, 2006: 25). The SCO was formed based on border security between Russia and

China (McCauley-Chan, 2009: 15,16). The SCO has not caused a common foreign policy for all the members to solve the border problems with the purpose of the establishment. However, the EU's economic and political integration policy has revealed a common foreign policy objective and this has been reflected in the establishing agreement (EU, 2016: 28). These different origins have influenced the success of the member states' economic development.

EU members have become more successful at integration because they see threats across Europe as a common threat. However, as is the case with the SCO, it is a mutual concern among the member states. This concern is in particular the population of China and its military power. Moreover, it is a threat that dominates the region with the rising economy. This situation has brought China and Russia closer (Nogayeva, 2011: 244). This alliance is about short-term and specific issues. On the other hand, it is desired to be close to the West to balance Russia. Hence, the concern about SCO members caused the formation of the association but did not lead to progress in the level of development of the members by providing a successful integration. The fact that the SCO is seen as an instrument of Russia and China against the US in the region has also given second priority to the economic and political developments of Tajikistan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan.

Central Asian countries are balancing their Western-side policies as members of the SCO, which is in Russia and China to be able to understand the region's assets. The energy resources are not directly available to the market in a stable manner. For example, this leads Kazakhstan to be unable to have an advanced economy, as it is in the Arab countries in the economic sense of energy wealth. Moreover, despite being a member of the SCO, China did not want to establish Energy Club (McCauley-Chan, 2009: 18). Because China is an energy-poor country and needs to import more and more because of its growing economy (Jude, 2013: 222). Nonetheless, the SCO is composed of three big energy-producing and exporting countries (Russia, Kazakhstan, and Uzbekistan) and three energy-consuming and importing countries (China, Kyrgyzstan, and Tajikistan), which set up its Energy Club in 2007. From this point, these countries conflicting interests had to elaborate complex strategies (Rousselot, 2011: 122).

China is the largest creditor of Kyrgyzstan. 50 percent of the external debt of Kyrgyzstan is to China. They wanted to strengthen their economies to consolidate their independence. However, since this situation is due to external borrowing, there has not been a complete transition period (Zhumakunova-Abdieva, 2021: 1072-1073). This economic debt relief to China has created the danger of its penetration. Russia's fear of losing these countries on its axis has been rekindled with China. so the SCO has a much different appearance than a structure that attaches importance to coexistence.

China and Russia, which are UN permanent member states, can ensure that the SCO is effective. The number of permanent members of the UN is also two in the EU, but the presence of the United States among permanent members is in favour of the EU. Economically, Russia and China can strengthen the SCO. Russia and China are trying to direct this organization and region in their direction. Russia and China, the two permanent members of the UN, are allies of the short-term SCO. So this ally is weak and regional compared support of the USA to the EU.

More and more democratized decision-making processes and especially economic cohesion policies in the EU makes Baltic countries more successful. Progress in the EU institutional structure is ahead of the SCO. Therefore, this situation is influenced by the development of Central Asian and Baltic States. Despite having a wider area in terms of land width, SCO is weaker in function than the EU with 27 members. Having 27 members and having a more stereotyped structure in terms of history has led to the institutionalization of the EU.

Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, and Tajikistan are in the same region but they have different economic levels. This has made it difficult to implement a common policy, while baltic countries have similar economic standards with support in the EU. The main objective of the EU is to

create a common economic space similar to each other. so economic differences are being tried to be reduced. Tajikistan's national income is one-tenth of Kazakhstan's. Only Kazakhstan is rich in energy among the Central Asian countries that are members of the SCO (ADB, 2010: 30-33). This causes the growth of economic disparities among these four countries. Moreover, the excess of ethnic diversity in Kazakhstan is negating the fact that Russia is the most economically dependent country. Tajikistan and Kyrgyzstan are among the weakest economies in the Central Asian countries. This difference is seen as a disadvantage compared to similar economic political and cultural constructs that the baltic states have.

In the 1990s, common trade areas such as the EU were tried to be established in Central Asia. For example, in 1994, in addition to Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan also established a Central Asian Economic Community. This organization, which Russia is outside, has been formed to facilitate the harmonization of goods, services, and taxation. However, an economic market has not been established and economic alignment has not been successful. The lack of a central secretariat shows that the institutional structure is weak. Such programs, which are not in Russia and China, are especially supported by the EU and the UN (Dikkaya, 2009: 291-292). Yet they have not been effective. As a result, regional partnerships such as the SCO have begun to gain importance.

Baltic countries do not go much in the way of agreement with the third countries and members of the organizations independently of each other. But, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Tajikistan can go to different memberships. This is due to security concerns in the region. On the other hand in Central Asia, there is more political organization than commercial purpose. GUUAM, [Commonwealth of Independent States](#), and SCO are these (Jonson-Allison, 2001: 7).

The media is in a critical position for liberal elements. The free movement rate and level of development of the media and non-governmental organizations are parallel concepts. Central Asia republics never had a sustained independence existence before the collapse of the USSR, unlike the Baltic States. Baltic states had comparatively easier access to nearby independent media. Moreover, they had easier contact through cross-border trade (Freedman, 2011: 5). Because the EU in principle sees such values as part of liberal elements. In this way, a more successful and organized structure is formed.

All these data are the answers to how the former USSR-member states had different development levels after independence. Organizations are influential in this development difference.

Conclusion

In this study, an analysis was attempted on the former member states of the USSR. Among these countries, the Baltic states with the EU membership and Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Tajikistan from the SCO member Central Asia have had differences in the development levels. The incentives of the EU towards the Baltic states and the Central Asia policy of the SCO have been influential in the formation of these different outcomes. EU has made progress towards integration and economic similarity. On the other hand, both the rivalry between China and Russia and the regional alliance within the SCO have created a dilemma. which is also the most important factor in the instability and different levels of development of these four states in Central Asia. However, when a general examination is made, it is seen that many elements such as the concept of institutionalization-organization and conflict of interest, geography, and cultural heritage are influential in economic, political, and military development differences between the Baltic states and members of SCO in Central Asia.

The EU's integration policies with Central and Eastern Europe have caused the Baltic States to reform economically and politically. However, the security-based creation of the SCO and the unstable situation of Central Asia caused the development level of Kazakhstan, Kyrgyzstan,

Uzbekistan, and Tajikistan to be lagging behind the Baltic countries. The SCO should continue to use its economic strength against its unipolar structure. However, advancing integration rather than controlling Central Asian countries may increase the welfare of these countries.

Baltic states' GDP level has increased after membership. Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Tajikistan have the same economic level except for Kazakhstan. EU's specialized economic policy provides better incomes for the Baltic States. This is because of the supranational structure. Moreover, the EU's European neighbourhood policy can restrict SCO's political area.

These two groups of former Soviet Union members are different because of the different politics of the European Union and the SCO. While the initial conditions are the same in all states economically, this change of status because of the membership of different organizations clearly shows the contribution of the organizations. Competition in the SCO is one of the most important factors for Central Asia in staying behind. EU's organizational aim is a coherent Europe.

The EU's integration policies with Central and Eastern Europe have caused the Baltic States to reform economically and politically. However, the security-based creation of the SCO and the unstable situation of Central Asia caused the development level of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Tajikistan to be lagging behind the Baltic countries. The SCO should continue to use its economic strength against its unipolar structure. However, advancing integration rather than controlling Central Asian countries may increase the welfare of these countries.

As a consensus, Russia is not aiming for progress in the economic integration of the SCO. Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Tajikistan are affected by this. Therefore, these four countries are behind the Baltic States in terms of economic integration. Completing economic transitions following their independence will lead to strengthening ties with the West. The promotion of economic progress in the Baltic states by the EU countries is based on institutionalization, which defines EU integration and the new world order.

China's efforts to establish the SCO resulted in a short-term Russian alliance against the US rather than border issues. This creates worries among SCO members and is an obstacle to integration. The states that China and Russia want to see as SCO new members are different states. Interest war is dominant in SCO. China wants to meet the needs of the new market area in Central Asia. Increased economic capacity has led to increased energy demand. Central Asia is in a war zone. In addition, the SCO is a tool for creating a multi-polar structure against the West. Both Russia and China are allies and worried among themselves, which hampers the adoption of a permanent and integrated policy. Within the EU, increasingly participatory and democratic developments in the sharing of power and the decision-making space can prevent power excellence when compared to SCO. This has had a positive impact on the economic development of the baltic states. The ability of the SCO to become a successful organization in building a multi-polar structure depends on the ability of the members to trust their concerns.

Since the Baltic States started an independent turn, they have made great efforts to destroy the Russian identity, its habits, and culture. For this, they are more tightly embraced by their European self than before the USSR period because there is a need for another driving force to destroy an idea or culture. The Baltic states can also use their geographical advantage to use Western ideas and political and economic cultures against Russia. NATO and the EU have been the organizations that clearly show the road map of the Baltic states. The Baltic states, which have a moderate view of the American military presence, are not afraid to use the Western card against Russia. Europe is a major energy market for Russia. The fact that the Baltic states are on this transfer line also gives him political amnesty.

Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Tajikistan have not come to the desired position in terms of economic and political power because of their stuck positions and the fact that Russia does

not want to reach the level of development. China sees Central Asia as a security hotspot and fleet area. Therefore, this situation prevents the integration of SCO members. Regional welfare has been adversely affected by the fact that Russia and China are confined to specific topics of interest within the SCO. While the EU was trying to apply the “United Europe” demands by taking lessons from historical results, it gave importance to joint decision-making and legal arrangement. The SCO was formed by a temporary alliance for the creation of a multi-polar structure. As a result, the long-term prosperity of Europe will have positive consequences, while the fact that there is no historical mission among the members of the SCO will continue to enforce the individual interest policies of each state.

References

- Adıbelli, Barış; Memmedov, Asım. *Kan Kırmızısı Devrim*, Bilim Gönül Yayınları, İstanbul, 2010.
- Arı, Tayyar. *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbiliğine*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010.
- Asian Development Bank. "Central Asia Atlas of Natural Resources", Asian Development Bank, Printed in Hong Kong, China, 2010. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/27508/central-asia-atlas.pdf> (01.05.2022)
- BBC. "Rusya-Türkiye: Doğalgaz Hatlarıyla Gelen Ortaklık", 2014, http://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2014/12/141202_rusya_turkiye_dogalgaz. (01.05.2022).
- Bichsel, Christine; Mukhabbatov, Kholnazar; Sherfenidov, Lenzi. "Land, Water, and Ecology", *Ferghana Valley: The Heart of Central Asia, Central Asia*, S. Frederick Starr, et. al., (Eds.), M.E. Sharpe, New York, 2011, 253-277.
- Bilinsky, Yaroslav. *Endgame NATO's Enlargement The Baltic States and Ukraine*, Praeger, USA, 1999.
- Budak, Feyzullah. *Kırgızistan: Dünü, Bugünü, Yarını*, Ocak Yayınları, Ankara, 2000.
- Bush, George Walker. "Address Before a Joint Session of the Congress on the Persian Gulf Crisis and the Federal Budget Deficit", 1990, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-before-joint-session-the-congress-the-persian-gulf-crisis-and-the-federal-budget> (01.05.2022)
- Commonwealth of Independent States. "Charter of the Commonwealth of Independent States", 1993, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201819/volume-1819-I-31139-English.pdf> (01.05.2022).
- Çatalbaş, Nazım; Yıldırım, Zubeyr. "Geçiş Ekonomilerinde Bütçe Açıklarının Nedenleri: Polonya ve Kırgızistan Örneği", *Sosyoekonomi*, 7 (7), 2008, 133-155.
- Denker, Sami; Karakurt, Oktay. "Avrasya'da Çin-Rus Yakınlaşması ve Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2002, 1-18.
- Dikkaya, Mehmet. *Orta Asya ve Kafkasya: Dönüşüm ve Uluslararası Ekonomi Politik*, Beta Yayınları, İstanbul, 2009.
- Earle, Beverley. "Bribery and Corruption in Eastern Europe, the Baltic States, and the Commonwealth of Independent States: What is to be Done," *Cornell International Law Journal*, Vol. 33: Iss. 3, Article 3. 2000, 483-513.
- Elletson, Harold. *Baltic Independence and Russian Foreign Energy Policy*, GMB Publishing, London, 2006.
- European Commission. "HR Key Figures", 2017, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-commission-hr-key-figures_2017_en.pdf. (01.05.2022)
- European Council. "Presidency Conclusions", 1999, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/ACF_A4C.htm (01.05.2022).

- European Union. "Facts and Figures on the European Union Economy" 2022, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/key-facts-and-figures/economy_en#measuring_the_eu%E2%80%99s_economy.%20https://europa.eu/european-union/about-eu/figures/economy_en. (01.05.2022)
- European Union. "Treaty on European Union (Consolidated version 2016)", Title V, General Provisions On The Union's External Action And Specific Provisions On The Common Foreign And Security Policy, 2016, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016M/TXT&from=EN> (01.05.2022).
- Freedman, Eric. "Theoretical Foundations for Researching in the Roles of the Press in Today's Central Asia", *After the Czars and Commissars: Journalism in Authoritarian Post-Soviet Central Asia*, Eric Freedman; Richard Shafer (Eds.), Michigan State University Press, Michigan, 2011, 1-16.
- Galliev, Andrei. "Crisis Factor in Kyrgyzstan: The Regional, Clan, and Political Struggle", *Journal of Social and Political Studies*, Vol. 11, Issue. 3, 2010, 149-155.
- Geybullayev, Geybulla; Arnold, Ulli. *Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerinde Piyasa Ekonomisine Geçiş, Avrupa İlişkileri, Yatırımların Pazarlanması ve Yönlendirilmesi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2006.
- Gray, Cheryl; Hellman, Joel; Ryterman, Randi. *Anticorruption in Transition 2: Corruption in Enterprise-State Interactions in Europe and Central Asia 1999-2002*, The World Bank Press, Washington, 2004.
- Gray, S. Colin. *The Geopolitics of Super Power*, Lexington: University Press of Kentucky, Kentucky, 1988.
- Iran Ministry of Foreign Affairs. "Agreed by the 8 Member States; The Islamic Republic of Iran becomes 9th member of the Shanghai Cooperation Organisation", 2021, <https://en.mfa.ir/portal/NewsView/652127> (01.05.2022).
- Jonson, Lena; Allison, Roy. "Central Asian Security: Internal and External Dynamics", *Central Asian Security: The New International Context*, Roy Allison, Lena Jonson (Eds.), Brookings Institution Press, Washington, 2001, 1-23.
- Jude, Anthony. "The Asian Development Bank's Regional Perspectives, Policies and Issues Regarding Nuclear Energy and Sustainable Development in Southeast Asia" *Asia's Energy Trends and Developments: Innovation and Alternative Energy Supplies: Volume 1*, Mark Hong, Amy Lugg (Eds.), World Scientific Publishing, Singapore, 2013, 215-237.
- Kara, Abdulvahap; Yeşilot, Okan. *Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan, İstanbul Ticaret Odası Yayınları*, İstanbul, 2011.
- Karakaş Cemal. "Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye'nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı 16, 2007, 23-49.
- King, Gundar J et. al. "Corruption and Economic Development on The Baltic Littoral: Focus on Latvia", *Journal of Baltic Studies*, Vol. 35, No. 4, 2004, 329-345.
- Kissenger, Henry A. "Russia A partner but not in NATO", The Washington Post, 2001, <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2001/12/07/russia-a-partner-but-not-in-nato/b61cd02f-7d7f-43e8-ae76-2f06e50e2fa2/> (01.05.2022).
- Krickus, Richard J. *The Kaliningrad Question*, Rowman & Littlefield Publishers, New York, 2002.

- Lehti, Marco; Smith, David J. *Post-Cold War Identity Politics: Northern and Baltic Experiences*, Routledge, London, 2003.
- Lejins, Atis. "Joining the EU and NATO: Baltic Security Prospects at the Turn of the 21st Century" *The Impact of European Integration Processes on Baltic Security: NATO Fellowship Programme Final Report*, Daina Bleiere et al (Eds.), 1999, 5-12. <https://www.nato.int/acad/fellow/97-99/ozolina.pdf> (01.05.2022).
- Levesque, Jacques. "NATO's Eastward Enlargement: An Instructive Historical Precedent", *The Future of NATO: Enlargement, Russia, and European Security*, Charles Philippe David & Jacques Levesque (Eds.) McGill-Queen's University Press, London, 1999, 158-167
- Mackinder, Halford Jhon. "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4, April 1904, 421-437.
- McCauley, Robert N.; Chan, Eric. "Hong Kong and Shanghai: Yesterday, Today and Tomorrow", *Financial Sector Development in the Pacific Rim, East Asia Seminar on Economics: Volume 18*, Takatoshi Ito, Andrew K. Rose (Eds.), University of Chicago Press, 2009, 13-37.
- McClaule, Martin. *Afghanistan and Central Asia, A modern History*, Longman, Great Britania, 2002.
- McNamara, Eoin Michael. "Nordik-Baltık Bölgesinin Güvenliği" *NATO Dergisi*, 2016 <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2016/03/17/nordik-baltik-boelgesinin-guevenligi/index.html>. (01.05.2022)
- National Commission for Energy Control and Prices. "Annual Report on Electricity and Natural Gas Markets of the Republic of Lithuania to the European Commission", Vilnius, 2016, https://www.ceer.eu/documents/104400/3736793/C16_NR_Lithuania-EN.pdf/1c379f34-4e09-7311-e715-5974e45eab3f (01.05.2022)
- Nester, William. "Why Did Napoleon Do It? Hubris, Security Dilemmas, Brinkmanship, and the 1812 Russian Campaign", *Diplomacy & Statecraft*, Vol: 24, Issue: 3, 2013, 353-364.
- Nogayeva, Ainur. *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*, USAK Yayınları, Ankara, 2011.
- OECD. "Our Global Reach", 2022, <https://www.oecd.org/about/members-and-partners/> (01.05.2022)
- OECD. *Asset Declarations for Public Officials: A Tool to Prevent Corruption*, OECD Publishing, 2011.
- OECDa. "Gross Domestic Product (GDP)", 2022, <https://data.oecd.org/gdp/gross-domestic-product-gdp.htm>. (01.05.2022).
- Öztan, Ece. "Baltık Devletleri", *Avrupa Birliği Ansiklopedisi* (Birinci Cilt), Desmond Dinan (Ed.), Çev. Hale Akay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Rislakki, Jukka. *The Case for Latvia: disinformation Campaign Against a Small Nation*, Rodopi Press, Amsterdam, 2008.
- Rousselot, Helena. "The Energy Club of the SCO: A (Driving) Element of Regional Integration?", *Relations Internationales*, Vol. 145, Issue. 1, 2011, 117-132.

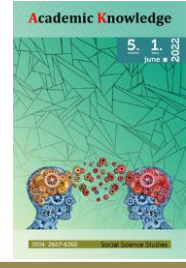

- Schimmelfennig, Frank. "The Double Puzzle of EU Enlargement Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Decision to Expand to the East", ECSA Sixth Biennial International Conference, Pitsburg, 1999, 1-50 <https://aei.pitt.edu/2379/1/002531.PDF> (01.05.2022)
- Scholving, Sören. "Geopolitics: An Overview of Concepts and Empirical Examples from International Relations", The Finnish Institute of International Affairs, FIIA Working Paper, 2016, <https://www.fiaa.fi/wp-content/uploads/2017/01/wp91-geopolitics.pdf> (01.05.2022).
- Sheppard, David. "Lithuania Becomes First Ex-Soviet State to Buy US Natural Gas" Financial Times, 2017, <https://www.ft.com/content/33113758-8680-11e7-8bb1-5ba57d47eff7> (01.05.2022).
- Smith, David J. "Editor's Introduction: The Baltic States and Their Region: New Europe or Old?", *The Baltic States and Their Region New Europe or Old*, David J. Smith (Ed). Rodopi Press, Netherlands, 2005, 1-10.
- The Treaty of Rome. "Article 237", 1957 March, https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf. (01.05.2022)
- The World Bank. "GDP Per Capita (constant 2015 US\$) - Estonia, Kazakhstan, Lithuania, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Latvia", 2015, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?end=1995&locations=EE-KZ-LT-KG-TJ-LV-UZ&start=1995&view=bar> (01.05.2022)
- The World Bank. "GDP per capita (constant 2020 US\$) - Estonia, Kazakhstan, Lithuania, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Latvia, Uzbekistan", 2020, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?end=2020&locations=EE-KZ-LT-KG-TJ-LV-UZ&start=2020&view=bar> (01.05.2022).
- Transparency International, "Corruption Perceptions Index", 2001, <https://www.transparency.org/en/cpi/2000> (01.05.2022)
- Transparency International. "Corruption Perceptions Index 2016", 2017, <https://www.transparency.org/en/news/corruption-perceptions-index-2016> (01.05.2022)
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. "Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı", Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu. 84. Ankara, 2006, <https://www.devletarsivleri.gov.tr/cdn/file/download?fileId=110> (01.05.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. "Avrupa Birliği'nin Genişlemesi", 2020, <https://www.ab.gov.tr/109.html> (01.05.2022)
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. "Ülke Künyesi", 2022, <https://www.mfa.gov.tr/litvanya-kunyesi.tr.mfa> (01.05.2022)
- Ubiria, Grigol. *Soviet Nation-Building in Central Asia: The Making of the Kazakh and Uzbek Nations*, Routledge, London, 2016.
- Uhlin, Anders. *Post-Soviet Civil Society: Democratization in Russia and the Baltic States*, Routledge Press, New York, 2006.
- Wright, Patrick. *Iron Curtain, From Stage to Cold War*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Zaneta, Ozolina. "European security and defence Policy. The Latvian Perspective", *New Security Issues in Northern Europe: The Nordic and Baltic States and the ESDP*, Clive Archer (Ed.), Routledge, Oxon, 2008, 113-138.

Zhumakunova, Tolkun; Abdiyeva, Raziya. "Kırgızistan'da Devlet Borçları ve Borç Yönetimi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 2021, 1070-1082.

Zielonka, Jan. *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*. Oxford University Press. New York, 2006.

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 29.12.2021
Kabul Tarihi / Date Accepted : 07.04.2022
Yayın Tarihi / Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Bahar / Spring

Ulusal ve Uluslararası Gıda Standardizasyonu

Ahu Karabal*

Anahtar Kelimeler:

Mevzuat,
Yönetmelik,
Standart,
Standardizasyon ve
Gıda.

ÖZ

Küreselleşmenin, rekabeti arttırdığı aşikârdır. Gelişen teknolojiyle birlikte ürün ve hizmetlerin değişkenliği, çeşitliliği ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda; standartların, ürün ve hizmetlerin kalite, güvenlik ve performans gerekliliklerini belirleyen kurallar ya da belgeler olduğu ve insanın yaşam kalitesini etkileyen, akabinde can ve mal güvenliğine ilişkin hizmetleri içeren bir kavram olduğu ifade edilmektedir. Beslenmenin, temel gereksinim olduğu düşünüldüğünde; sanayimizin sağlam temellere oturtulması açısından bireylerin gereği gibi söz konusu gereksinimlerini karşılayabilmek ve dış piyasalarda rekabet olanaklarının yaratılması için en önemli faktörlerden birinin de gıda maddelerinde standardizasyon olduğu ifade edilmektedir.

Bu çalışmada, "Ulusal ve Uluslararası Gıda Standardizasyonu" meselesinden bahsedilmiştir. Buna paralel olarak, ilgili hususlarda; temel sorunlar incelenmiş olup, çözüm önerileri vurgulanmıştır. İlk bölümlerde, "Standart ve Standardizasyon Kavramları, Standart ve Standardizasyonun Tarihiçesi, sonraki bölümlerde ise; Gıdalarda Standardizasyon, Kalite Güvencesi, Gıda Güvenliği ve Kalite Güvencesinde Ulusal ve Uluslararası Örgütler ile Standart Sistemler, Standardizasyon ve Kalite güvenliği Eğitimi" konularına değinilmiştir.

National and International Food Standardization

Keywords:

Law,
Ordinance,
Standard,
Standardization and
Food.

ABSTRACT

It is obvious that globalization has increased competition with the developing technology, the variability and diversity of products and services come to the fore. Therefore, standards are the rules or documents that determine the quality, safety and performance requirements of products and services and it is mentioned that human life is a concept that determines the quality of life and then includes services related to the safety of life and property. Considering that nutrition is a basic requirement; in order for our industry to solid foundations, it is mentioned one of the most important factors for individuals to meet their needs properly and to create competitive opportunities in foreign markets is "standardization in food stuffs".

In this review article, the subject of "National and International Food Standardization" is mentioned. Parallel to this, fundamental problems were studied in a rigorous manner; suggestions are highlighted. In the first chapters, "Standard and Standardization Concepts" and in the following chapters the subject of "Standardization in Foods, National and International Food Standardization, Quality Assurance in Food Standardization, Total Quality Management, National-International Organizations and Standard Systems in Food Safety and Quality Assurance, Standardization and Quality Security Training were mentioned.

* Öğr. Gör., Ege Üniversitesi, ahukarabal@gmail.com, Orcid:0000-0003-2488-6603.

1. Giriş

İnsanın varoluş sebebinin, yaşamını belirli bir nizam içerisinde idame ettirme çabasında olduğu bilinmektedir (Yavuzdoğan, 2017: 225-254). Sağlıklı ve hijyenik beslenmenin, insan hakkı olduğu düşünüldüğünde; bu bağlamda, standart ve standardizasyon kavramlarının önem arz ettiği görülmektedir (Gören ve Yalım, 2015:137-154; Şimşek, 2013: 19-44). Standartın, makul ve olması gereken çerçeveyi hedefleyebilir ve sonuçlandırılabilir nitelikteki bilgilerin ve tanımlamaların yapılarak görüş birliğinin ya da mutabakatın sağlanması ile oluşturulan ilgili kurum ya da kuruluşlarca tasdik edilen dokümanlar olduğu belirtilmektedir. İlgili belge ya da dokümanların, ürünlerdeki işlem ve üretimdeki yöntemlere uygulandığı; ayrıca, terminolojiyi, sembollerini, ambalajlamayı, işaretleme veya etiketlemelemlerdeki koşulları da ihtiva ettiği ifade edilmektedir. Standardizasyonun ise; imalatta, anlayışta, ölçüde ve deneyde beraberliği sağlayan; ekonomik ve kültürel hayatın bütün branşlarını kapsayan, dolayısıyla; standartların üretim ve tüketiminin temel faktörlerin başında yer aldığı anlaşılmaktadır (Tönük 1976: 19-21).

Gıda güvenliği ve kalite konusunda yapılan çalışmalarda standardizasyonun, Dünya Ticaret Örgütü, Sağlık ve Bitki Sağlığı Antlaşması'nın zorunluluklarının, Avrupa Birliği ile olan entegrasyon neticesinde ivedilik kazandığı belirtilmektedir. Zira dünya nüfusunun sağlıklı ve uzun yaşama arzusunun artmasının söz konusu olduğu; insanların güvenli ve kaliteli beslenme taleplerinin yasal düzenlemelerde sağlandığı ifade edilmektedir (Tunalıoğlu, 2010: 59-66). Bu bağlamda, ülkemizde de tarım ve gıdalardaki sektör ürünlerinin pazarlanmasında, gıdaların ve kalite güvenliğinin önem teşkil ettiği belirtilmektedir.

1.1. Standart ve Standardizasyon Kavramları

Standart sözcüğünün İngilizce "standard" sözcüğünden dilimize geçerek uluslararası anlamda muteber bir kavram olduğu, standardizasyon sözcüğünün ise bu kavramdan türetildiği belirtilmektedir. Kamu sağlığı ile işletmelerin katlanabileceği maliyetleri göz önünde bulundurarak standart kuruluşlarınca mali hizmetlerin, teknolojinin, ilgili süreçlerde ve sistemlerde bulunması zorunlu olan yapısal, teknolojik ve fonksiyonellik niteliklerini belirleyen kurallar dizisine "standart" denildiği ifade edilmektedir (Yörük 2017: 146-155). Uluslararası Standart Örgütü'nün (ISO) tanımlamasına göre standart; üretimde hizmette ve anlayışta, ölçme ve deneyde bir örneklik sağlanması olarak da belirtildiği ifade edilmektedir.

Standartların sağlık, güvenlik, çevre ve benzeri faktörlerin ihtiyaçları gözetilerek sanayicilerin, tüketicilerin, kamu otoritelerinin ve ilgili tüm tarafların mutabakatı sonucunda ortaya çıkarılan dokümanlar olduğu belirtilmektedir (Algan, 2013: 127-144). Özetle standart; standardizasyon çalışması sonucu ortaya çıkan belge veya eserler olduğu ifade edilmektedir.¹ Standartların içerisinde gerekli mutabakatın sağlanabildiği, ilgili tarafların katılımın geliştirildiği, müşterek ve mükerrer kullanıma ilişkin olarak hazırlanan dokümanların olduğu; standartların geliştirilmesi, uygulanması, gözetilmesi ve sürdürülebilir kılmak için yapılan faaliyetlerin tümüne "standardizasyon" denilmektedir (Yörük 2017: 146-155).

Standardizasyonun, standartlaşmış marka isimlerinin, kimliklerinin ve standartlara ilişkin konumlandırılması stratejilerinin kullanılması anlamına geldiği anlaşılmaktadır (Altuna 2007: 166-171). Standardizasyonun aynı zamanda; belirli bir faaliyetle ilgili olarak ticarete verimliliğin artırılması amacıyla globalleşme bağlamında, ticari ya da ekonomik faaliyetlerde senkronizasyonu sağlamak üzere bütün ilgili taraflarca müşterek iş birliğinin sağlanarak muayyen kaidelerin konularak uygulanması sistemi olduğu da belirtilmektedir (Algan, 2020: 175-201; Sanal ve Gürler, 2013: 82-86). Yine; standardizasyonun sanayi politikalarında inovasyonu destekleyerek dijital toplumda ağ ve

¹ <http://osmanguctekin.cbu.edu.tr>

sistemlerin koordineli bir şekilde çalışabilirliğinden tüketicilerin ya da kullanıcıların güvenliğinin kullanılmasına, engelli ve yaşlıların erişebilir olmasına, küresel ısınma ve benzeri alanlarda katkı payının olduğu aşıkardır. Standardizasyonun ayrıca; hizmet ürünlerinde pazarlamacılar için yeni bir kavram olduğu ifade edilmektedir (Sacchetti, 2011; Bozkurt, 2012).

Standardizasyonlardaki işlemler ile yaşama hakkının ve ekonomik anlamdaki özgürlüğün korunabilmesinin yanı sıra, aynı zamanda; belirlenen kalite ve düzenin altındaki mal ve hizmet üretimine izin verilmemesi amaçlanmaktadır.² Standardizasyonlardaki stratejilerin, işlevsel anlamdaki imajları ile ilgili bilgisayarların, kameraların, mücevher gibi lüks ürünlerin, kalp pili gibi teknolojik nitelikteki üretim maddelerinin yer aldığı anlaşılmaktadır (Altuna 2007: 166-171).

Standart çeşitleri incelendiğinde ortaya çıkan çeşitli kavramlar aşağıdaki şekilde tanımlanabilir:

- **Dış Ticarete Standardizasyon (Standardization In External Trade):** İthalatta ve ihracatta gerekli optimizasyon koşullarının uygulanabilmesi için mutabakat ya da iş birliğinin sağlanarak muayyen ve teknik nitelikteki kuralların konulduğu,
- **Teknik Düzenleme (Technical Regulation):** İlgili belgenin, bir ürüne işlem ya da söz konusu ürünlerdeki işlemler ile üretime ilişkin yöntemleri belirleyen ve uyma zorunluluğunu havi belgelerin olduğu,
- **Zorunlu Standart (Mandatory Standart):** TSE tarafından hazırlanmış ve bakanlıkça uygulamaya konulan standart olduğu,
- **Uyumlaştırılmış Standart (Harmonized Standard):** Ulusal bağlamdaki standardizasyona ilişkin yetkileri haiz olan kuruluşça hazırlanan bir standart olduğu,
- **Belgelendirme (Certification):** Ürünlerdeki, hizmetlerdeki ve personeldeki, laboratuvarlardaki veya sistemlerdeki, muayyen bir standart veya teknik kaidelere riayet edildiğinin yazılı olarak belirlenmesi işlemleri olarak yer aldığı,
- **Dış Ticarete Teknik Düzenlemeler ve Standardizasyon Rejimi (Technical Regulations and Standardization Regime in External Trade):** İhracat ve ithalattaki standardizasyona ilişkin faaliyetlerin salt yasal düzenlemeler altında toplanması ve uygulanması amacıyla faaliyet gösterdiği,
- **Akreditasyon (Accreditation):** Akreditasyonun, Laboratuvarların, belgelendirme, muayene kurum ve kuruluşlarının, üçüncü tarafın belirlediği ölçülere göre objektif bir kuruluşça onaylandığı,
- **Ulusal Metroloji Enstitüsü (National Metrology İnstitute):** Ülkemizdeki ihraca ilişkin ürünlerin pazarlandığı ülkelerdeki muteber kurallara ya da standartlara uygunluğundaki durumun belgelendirildiği,
- **Uluslararası Akreditasyon Forumu (IAF İnternational Accreditation Forum):** Amacının, belgelendirmeye yönelik faaliyetleri içeren akredite kurumlar arasındaki işbirliğinin sağlanması olduğu,
- **Kalibrasyon (Calibration):** Kalitedeki güvenceye ilişkin olan "ISO 9000" sistemlerinde, ölçümlerde gerçek değerlerin saptanmasının ve belgelendirilmesinin standartlara uygun yapıp yapılmadığını kapsayan düzeltme ya da sonuç olduğu,
- **Metroloji (Metrology):** Ölçme biliminin olduğu,
- **Türkiye Akreditasyon Konseyi-Türkak (Turkish National Accreditation Council):** Ülkemiz ile AB ilişkileri kapsamında kurulan ihraç ettiğimiz ürünlerin, birtakım engellerle karşılaşmasının önlenmesini sağlamak amacıyla uygunluk değerlendirme işlemlerinin ilgili normlara uygun olarak gerçekleştirilmesi,

² <http://torbalipirireis.meb.k12.tr/>

- **Kalite (Quality):** Kalitenin, bireylerin sağlığının ve can güvenliğinin, hayvanların, bitkilerin mevcudiyetinin ve çevre muhafazası veya çevrenin korunması veya tüketicilerin bilinçlendirilmesine yönelik ölçütlerin incelenerek bir ürün ya da hizmetlerde yer alan veya doğabilecek gereksinimleri karşılayabilme özelliğine dayanan yeteneklerin toplamı olduğu ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle kalitenin, ürünlerde ya da hizmetlerde talep edilen özellikleri taşıdığı ya da yetkili otoritelerce “ifade edilen standartlara riayet” şeklinde nitelendirildiği; aynı zamanda, kurum ve kuruluşlar yönünden zorlukları aşma ve amaca uygunluk derecesi olarak tanımlandığı ve kurumların varlığını sürdürdürebilmeleri ve gelişebilmelerinin ana şartı olarak belirtildiği görülmektedir (Adıgüzel ve Sağlam 2009: 83-103).

Kalitenin ise; kendi içerisinde, aşağıdaki şekillerde kategorize edildiği anlaşılmaktadır:

1. **Kalite Halkası (Quality Ring):** Ürünlerdeki ya da hizmetlerdeki kaliteyi etkileyebilen, söz konusu gereksinimlerin karşılanıp karşılanmadığını araştıran bir kavramdır.
2. **Kalite Politikası (Quality Policy):** Devlet yönetimi tarafından resmi olarak belirlenen kalite amaç ve yön olarak ifade edildiği,³
3. **Kalite Güvencesi (Quality Assurance):** Ürün ve hizmetlerdeki kalitenin gerçekleştirilmesi açısından planlanan, sistemli faaliyetlerin kapsandığı ve kalitedeki güvenliğinin, sağlanabilmesi için gerekli olan planlı ve sistematik faaliyetler bütünü olduğu ve dolayısıyla kalite güvencesinin, **a.** Kalite standartları belirleme, **b.** Kalite standartlarının, ilgili kural ya da kaidelere uygunluğunun saptanması, **c.** Standartlarla kalite güvencesi sağlanabilmesi amacıyla uygulanan hedeflerin olduğu belirtilmektedir (Adıgüzel ve Sağlam 2009: 83-103).
4. **Kalite Kontrolü (Quality Control):** İlgili taleplerin gerçekleştirilebilmesi için kullanılan uygulama tekniklerini ve faaliyetlerini içerdiği,
5. **Kalite Sistemi (Quality System):** Kalitedeki yöntemlerin uygulanabilmesi amacıyla ilgili kuruluş yapısının, sorumlulukların, projelerin, proseslerin ve kaynakların olduğu,
6. **Muayene (İnspection):** Ürünlerdeki veya hizmetlerdeki ölçülebilmesi, deney, mastarlama ve benzeri işlemlerden geçirilerek ilgili koşullara uygunluğunun sağlandığı,
7. **İzlenebilirlik (Traceability):** Birimlerdeki veya faaliyetlerdeki ilgili geçmişin uygulanabilmesi veya yerleşimlerin kayıtlara ilişkin teknikler ile izlenebilmesi kabiliyeti,
8. **Toplam Kalite Yönetimi (Total Quality Management):** Toplam kalite yönetiminin, nihai olan ürünlerdeki kontrollerin dışındaki prosesinin; yani ürünün meydana gelişi sürecindeki optimizasyonu amaçlayan bir yaklaşım olduğu; hammaddelerin safhasında başlayan, işletmelere girdilerin sağlandığı, yan sanayicileri de kapsamına alarak müşteri talep ve şikâyetlerini değerlendiren bir süreç olduğu,
9. **Codex Alimentarius (Food Code):** Söz konusu sistemin, Latince kökenli bir terim olduğu ve “Gıda Kodu” anlamına geldiği bilinmektedir. Komisyonun tasdikinden geçen mevcut tüm standartların ve ilgili ülkelerce derlenmiş tabloları kapsadığı anlaşılmaktadır. Codex sisteminin, küresel ticaretin geliştirilmesi açısından, ticaretin kolaylaştırılmasının ve uluslararası geçerliliği olan standartların harmonizasyonunun gerekliliğinin anlaşılması üzerine oluşturulduğu,
10. **TSE (Türk Standartlarına Uygunluk Belgesi- Certificate of Conformity to Turkish Standards):**
Ülkemiz Standartları Enstitüsünün ve markalaşmayı talep eden firmalar ile akdedilmiş olan sözleşmeleri ve TSE deki markaları havi malların; ticaret markaları, neveleri, sınıfları, tipleri ve türlerini içeren geçerlilik süresi 1 yıl olan belge olduğu,

³ <http://torbalipireis.meb.k12.tr/>

11. **TSEK Markası (Kalite Uygunluk Markası-Quality Conformity Brand):** TSEK markaları üzerlerine veya ambalajlarına konulabilen emtiaları, ülkemiz standartlarına haiz olmadığından bahisle; ilgili muhtelif ülkelerdeki standartlara ya da TSE tarafından tasdik edilmiş teknik koşullara haiz olarak imalinin sağlanıp arz edildiği,
12. **Kontrol Belgesi (Control Document):** İlgili mevzuatlar kapsamında, yetkili olan kurum ve kuruluşlarca düzenlendiği ve ithalatlardaki ya da ihracatlardaki safhalarda ürünlere ilişkin standart kaidelerine uygunluklarını tanımlayan bir belge olduğu ifade edilmektedir.

Standardizasyon çeşitlerine bakılacak olursa;

- **Şirket Standardizasyonu (Company Standardization):** Bir şirketin veya bir istihsal ünitesinin çeşitli departmanları arasında satın alma-imalat-satış ve diğer işlemlerin uygunluğunu sağlamak için hazırlanan standardizasyon olarak yer aldığı,
- **Ulusal Standardizasyon (National Standardization) :** Sorumlu olan milli kuruluş tarafından oluşturulan standardizasyonlar olduğu,
- **Bölgesel Standardizasyon (Regional Standardization):** Bölgesel anlaşmalar yapan ülkelerin ekonomik çıkarlarını korumak üzere hazırladığı standartları kapsadığı,
- **Uluslararası Standardizasyon (International Standardization):** Bağımsız ülkeler arasındaki anlaşmalar sonucunda oluşan uluslararası standardizasyon çeşidi olup; üretici ve tüketici bütün üye ülkelerin katkısı ile Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO), Uluslararası Elektroteknik Komisyonu (IEC) gibi örgütlerce hazırlanan standardizasyon türü olduğu belirtilmektedir (Şimşek 2013: 19-44).

1.1. Standart ve Standart Kavramlarının Tarihçesi

- Antik Çağlarda Sümerlerde ve Mısır'a ait uygarlıklarda kent planları, yapılardaki malzemeler ve benzeri konularda standartların hayata geçirildiği,
- Evlerdeki inşaatlar ile ağırlıklar ve diğer ölçü ya da ölçümlerin belirlendiği,
- Kitle ölçümlerinin standartlaştırılmasının Babil'e dayandırıldığı,
- Öncelikle ilk olarak ölçümde "Bega" sistemine ilişkin silindire benzer taşlardan yararlanıldığı,
- M.Ö. 2400-2350 yıllarına ait Babil'de Kral olan Dungi'ye ait ağırlığa ilişkin ölçülerdeki standartların tespitinin sağlanarak asıllarının saklandığı ve kalibrasyona yönelik çalışmaların olduğu,
- Atina'da alışverişlerde hem kendilerine hem de Pers ve Fenikelilere ait ölçü birimlerini kullandıkları,
- Çağdaşlaşma bağlamındaki standardizasyonlaşma hareketlerinin, Sanayi Devriminin akabinde olduğu,
- İşletmeler kapsamındaki standartlaşmaya ilişkin örneklerinin, 1793 yılında ABD ordusunun 10.000 adet tüfek siparişlerine yönelik parçaların birleştirilmesi suretiyle gerçekleştirilmesi,⁴
- Orta Çağda zanaatkarlıkta usta-çırak ilişkilerinin geliştirilmesiyle birlikte, standartlaşma için çırakların eğitilmesine yönelik görevin üstlenildiği,
- Orta Çağ Avrupası'nda Rönesans'a ilişkin dönemde geçişi sağlayan önemli olaylardan birinin matbaanın icadının gerçekleştiği ve bu manada değiştirilebilmesine yönelik standart parçaların üretilmesine ve kullanılmasına yönelik örnek teşkil eden bir uygulama olduğu,

⁴ <http://integralkalite.com.tr/?pages,1646/>

- Osmanlı İmparatorluğu'nda satışa arz edilen muhtelif malların ve hizmetlerin mevzuatlarını kapsayan İhtisap Kanunu'nun çıkarıldığı, (Sanal ve Gürler 2013: 82-86).
- Standart ve standardizasyona yönelik kavramların profesyonel anlamda profesyonel anlamda ilk kez 1973'te "Verman" tarafından ortaya atıldığı ifade edilmektedir (Yörük 2017: 146-155).

2. Gıdalarda Standardizasyon

2.1. Gıda Kavramı

Besinin, insanın yaşam fonksiyonlarının devam ettirilmesi için ihtiyaç duyduğu maddeler olduğu ifade edilmektedir. Gıda maddesinin, bireylerin en temel gereksinimleri arasında yer alan vücutta gelişim ya da büyümeyi sağlayan temel besin maddesi olarak tanımlandığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle; belirlenmiş öğünlerde tüketilebilen yiyeceklerin ve o maddelerde yer alan gerekli proteinlerin, vitaminlerin, minerallerin besin ya da gıda olarak nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Yine; çeşitli kanunlara göre gıdaların tanımının aşağıdaki şekillerde yapıldığı görülmektedir. Örneğin; 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu'nda gıdanın, "Canlı hayvanların, yemlerin, hasat edilmemiş bitkilerin, tütün ürünleri ile ilgili mamullerin üretimi, hazırlanması sırasındaki sularının veya herhangi bir maddenin", Gıda Hijyeni Yönetmeliği'nin 4. Maddesinde gıda ürünlerinin, "İşlenmiş veya işlenmemiş gıda olarak kategorize edildiği, işlenmiş gıdanın, hasat edilebilen, bölünebilen, parçalara ayrılabilen, dilimlenebilen, temizlenebilen, yayılabilen özelliklere haiz olduğu; işlenmemiş gıdanın ise, gerekli olan veya ilgili karakteristik özellikleri taşıyan mamulleri içerdiği; bunun dışında fonksiyonel gıda, takviye edici gıda ve özel tıbbi amaçlı gıdalar" şeklinde kategorize edildiği anlaşılmaktadır (Halaç 2002: 107-131; Soyer 2016: 1-184.)⁵

2.2. Gıda Güvenliği

Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulmuş olan Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) tanımına göre; gıda güvenliğinin, "Bireylerin her zaman itimat edebileceği ve besin değerini kaybetmemiş kâfi derecedeki gıda maddelerine fizyolojik ve ekonomik açılardan ulaşabilmesi" olduğu belirtilmektedir (Kesmen ve Karaduman 2017: 305-314; Koç, Bölük ve Aşçı 2008: 83-115). Güvenli gıdanın, insanların tüketimlerinde salgın ya da hastalığa yol açmayacak şekilde tehlikelerin mevcut olmadığı fiziki, kimyevi ve mikrobiyoloji anlamında birtakım özellikler itibarıyla bireyler açısından, tüketime engel teşkil etmeyen gıda ya da besinlerdeki değerleri koruyan bir sistem olduğu ifade edilmektedir. Yine; üretilen her gıda mamulünün standartlara uygun olarak hijyen koşullarının sağlandığı, donanımlı, yeterli eğitimden geçmiş personelin kullanılmasının, ilgili mamul sertifikalarının, kontrolünün sağlandığı, kayıtların izlenebilirliğinin, üretim tarihlerinin, ilgili numaralarının, girdi-çıkıtı sevkiyat formlarının, müşteri memnuniyetlerinin ya da şikayetlerinin değerlendirilmesinin ve bu bağlamda; ABD'deki Gıdalar ve İlaç Dairesi'nin, (Food and Drug Administration-FDA) görüş ya da önerileri incelendiğinde; muhtemel tehlikelerin önlenmesi amacıyla gıda sektöründeki firmaların denetlenebilirliğinin sağlanmasının önem teşkil ettiği ifade edilmektedir (Çevik ve Özpınar 2019: 702-713; Akın ve Akın 2020: 268-277).

Gıda güvenliği ile ilgili kontrol safhalarında; fiziksel, kimyasal ve biyolojik tehlikelerin varlığı bilinmektedir. Fiziksel tehlikelerin taşlar, kemikler ve camlardan; kimyasal tehlikelerin, tarımda kullanılan ilaçlardan, ilaç kalıntıları, antibiyotikler ya da ağır metallerden; biyolojik tehlikelerin ise; bakteriler, küfler, virüsler ve parazitlerden oluştuğu söylenebilir. Tüm bunlara ilave olarak; Covid 2019'un, dünyayı sarsan ve tehdit altına alan bir salgın hastalık olduğu, bu bağlamda; gıda

⁵ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yiyecek>

güvenliğinin ve gıdaların temin edilebilmesinin, aynı zamanda gıda sektöründe istihdam edilen personelin ya da işçilerin, söz konusu salgından korunabilmeleri için, ek önlemlerin alınmasının önem teşkil ettiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla; gıda işletmelerinde, örneğin; Gıda Yönetim Sistemi ya da HACCP ekibinin kurulmadığında ek önlemlerin alınmasının veya gıdalardaki zincirleme bütünlüğün korunmasının ve güvenilir gıdaların temininin sağlanamadığı belirtilmektedir.

Tüm hususlara binaen; Covid 19 semptomu olan bireylerin ya da personellerin, gıda üretim yerlerinden uzaklaştırılması, hastalığın bildirilmesinin de mühim olduğu, gıda mamullerinde teslimatların yapılmasını sağlayan sürücülerin ya da personelin, teslimat sırasında fiziksel mesafelerinin korunabilmesinin mühim olduğu ifade edilmektedir. Yine; tüketicilerin de mutlak surette, bireysel hijyen kurallarına uymaları gerektiği; zira virüsün, sindirime dayalı sistemlerde canlı kalabildiği ve dışkı yöntemiyle atılabildiği izah edilmektedir (Akın ve Akın 2020: 268-277).

Gıda güvenliği ile ilgili yargı kararları aşağıdaki şekillerde kategorize edilmektedir:

Örneğin; Danıştay 10. Dairesi'nin 1993/2069 K, 94/489 T.8.2. ile Danıştay İdari Dava Dairelerinin, E.82/260, 83/70, T. 25.3.1983 tarihli gıdaların mikrobiyolojik olarak bozulmasını havi bir kararda; "İlgili mevzuatlarda dondurulmuş nitelikteki etlerin muhafazasında ilgili sürelerin belirlenmemiş ve akabinde, insan gıdası olarak kullanımının yasaklanmamış olmasının; dondurulan etlerin bilimsel literatürlerinde belirlenmiş olan uygun koşullardaki optimumuna yönelik muhafazasındaki süreleri geçirilmesi hali söz konusu olsa bile; "insanların gıdaları" şeklinde kullanılmasına müsaade edilmesi anlamlarının yüklenemeyeceği ve besin değerini kaybeden Gıda Maddeleri Tüzüğüne göre depolanması ve satışı yasaklanan etlerin ithal edilmesinin, uygun görülmemesinin hukuksal anlamda hata kabul edilemeyeceği", yine; günümüzün teknolojik manadaki gelişme ve ilerleme bağlamında kremaların makinelerinden geçirilen ve çiğ sütler vasıtasıyla elde edilen tereyağların pastörize edilmeyenlerin kahvaltıda ve çiğ şekilde tüketilmesinin sağlık yönünden sakıncalı olmasından bahisle; ambalajlar ve gramajlar mevzusunda çeşitli kısıtlamalarda bulunulmasından mütevellit; idarenin, düzenlemesi yoluna gittiği" şeklinde karar verildiği anlaşılmaktadır.

2.3. Gıdalarda Standardizasyon

Gıdalarda kalite ve standardizasyonun sağlanabilmesi adına; söz konusu kaynaklardan bir tanesinin Babil'in Kanunları olduğu; bu bağlamda, gıda maddelerinin dağıtımında ve tesliminde kalitelerinin kontrol edilebilmesi için o dönemlerde, gerekli denetimlerin yapıldığı ifade edilmektedir (Mettke 1943; Çeviren: Ortan 1979: 249-270; Radbruch ve Aydın 2015: 147-150).

Bireylerin gereği gibi beslenmesi ya da gıdalarda güvenliğin sağlanması açısından en önemli faktörlerden birinin, gıda maddelerinde standardizasyon olduğu düşünüldüğünde; Türk Standartları Enstitüsü'nün, diğer dallar yanında gıda maddeleri üzerinde birtakım standart çalışmalarının olduğu görülmektedir. OECD, AEK, FAO/WHO gibi Uluslararası Standardizasyon Örgütlerince hazırlanan standartlardan yararlanılarak ve o konuda ülkemizde çalışma yapan bilimsel-kamu ve özel kuruluşların görüşleri de alınarak hazırlanan gıda standartları listesinin, "Taze, kuru, kurutulmuş ve işlenmiş meyveler, taze ve kuru sebzeler, et ve mamulleri, büyükbaş-küçükbaş hayvan gövde etleri, kavurma-salam-sosis-sucuk-pastırma, Süt ve süt mamulleri: Beyaz peynir, çiğ süt, pastörize süt, sterilize süt, süt tozu, yoğurt, tereyağı, krema, İçecekler: Şaraplar, portakal suyu, konsantre portakal suyu, domates suyu, şeftali nektarı, kayısı nektarı, kayısı nektarı, sirke, konserve: Bezelye konserve, domates salçası, taze bamya konserve, taze fasulye konserve, enginar konserve, türlü konserve, şeftali konserve, Turşular: Salatalık turşusu, tahıllar ve baklaçiller: Makarna ve benzeri, muayene ve deney Metotları ve meyve sebze mamulleri açısından ise asitlik tayini, suda çözünmeyen katı maddelerin tayini, mineral yabancı maddelerin tayini, toplam katkı madde tayini, etanol tayini, PH tayini." şeklinde kategorize edildiği görülmektedir (Şimşek 2003: 19-44)

2.4. Ulusal Gıda Standardizasyonu

- 1928 yılında Hayvanların Sağlık Zabıtası Hakkında Kanun'un çıkarıldığı,
- Gıda denetimlerinde ilk yasal dayanağın, 06.5.1930 tarihli 1580 sayılı Belediye yasası ile 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun yürürlüğe girdiği, (İnan, Bekar ve Uurlu 2021: 220-245).
- 1942 yılında Gıda Nizamnamesinin yayınlandığı,
- 1952 yılında bugünkü "gıda kodeksini oluşturan "Gıdalardaki Maddeler ile Umumi Sağlığı İlgilendiren Eşya ve Levazımın Hususi Vasıflarını Gösteren Tüzük" ün yayımlandığı, (Gezgin 2017: 46-54).
- 1960 yılında TSE'nin Başbakanlığa bağlı olarak kurulduğu,
- 1963 yılında ülkemizin Gıda Kodeksi Komisyonu'na (Codex Alimentarius Commission) katılmasıyla,
- 13 Şubat 1964 yılında Türk Milli Gıda Kodeksi Yönetmeliği'nin yayımlandığı,
- 1972 yılında Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı bünyesinde kurulan "Gıda İşleri Genel Müdürlüğü'nün yetkilendirilmesi ile söz konusu denetimlerin, Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca gerçekleştirildiği, (Adıgüzel 2008: 1-95).
- 1982 yılında, "Gıda İşleri Genel Müdürlüğü'nün, "Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü'nün kurulması nedeni ile kapatıldığı,
- 1995 yılındaki 560 sayılı Gıdalardaki Üretim-Tüketim ve Denetlenmesiyle ilgili KHK nin (Kanun Hükmünde Kararname) ve söz konusu düzenlemelerde ilk kez gıdalarda hijyen ve kalite analizlerinden bahsedildiği,
- 1997'de gıda kodlarına ilişkin Gıda Kodekslerine Dair Yönetmelik'in yayımlandığı, (Türk Gıda Kodeksi 2013: 49).
- 2000 yılında "Et Ürünleri Tebliğinin yürürlüğe girdiği,
- 2004 yılında 5179 sayılı "Gıdalardaki Üretime, Tüketime ve Denetlenmesine İlişkin Kanunun kabul edildiği,
- TS 13001 HACCP Standardının iptal edilerek; 2005 yılında çıkarılan EN ISO 22000 standardının, 24.04.2006 tarihinde Türk Standardı olarak kabul edildiği ve tüketici ya da müşterilerin hizmetlerine sunulduğu,
- 13.06.2010 tarihinde "5596 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu'nun yürürlüğe girdiği ve ilgili kanunda; yemlerin üretimini, işlemlerini, dağıtımını ve tüm aşamalarını, bitkilerin korunmasını, salgın veya bulaşıcı hayvan hastalıklarını, veteriner ve bitki sağlığını içeren düzenlemelerin yer alması ile gıdaların güvenliğine ilişkin ilgili hizmetlerdeki önemli bir kısmının,
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nda toplandığı, (İnan, Bekar ve Uslu 2021: 220-245).
- 2011 yılında Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın kurulduğu,
- Türk Gıda Kodeksi kapsamında, "Aroma Vericiler ve Aroma Verme Özelliği Taşıyan Gıda Bileşenleri Yönetmeliği" ile 28145 sayılı "Gıda Hijyeni Yönetmeliğinin yayımlandığı, (Gezgin 2017: 46-54).
- 29.12.2011 tarihinde 28157 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan Türk Gıda Kodeksi Etiketleme Yönetmeliği'ne göre; tüketicilere beslenmede yer alan ve gıda etiketleme kurallarının, reklamlarının ve tanıtımlarının yapılmasının önem arz ettiği,
- 2012 yılında "Türk Gıda Kodeksi Et ve Et Ürünleri Yönetmeliği" ile "Türk Gıda Kodeksi Bulaşanlar Yönetmeliği'nin yayımlandığı,
- 30 Haziran 2013 tarihinde "Türk Gıda Kodeksi Gıda Katkı Maddeleri Yönetmeliğinin yayımlandığı,
- 2014 yılında "Türk Gıda Kodeksi Yumurta Tebliği" ile "Türk Gıda Kodeksi Meyve Suyu ve Benzeri Ürünler Tebliğinin" çıkarıldığı,

- 2015 yılında “Gıdalarda Bulunan Kodeks Etiketlemelerine İlişkin Yönetmelik ”in yayımlandığı,
- 31 Temmuz 2015 tarihinde “Gıda kodeksi” kapsamında “Bireylerin Tüketilmesine Sunulan Hızlıca Dondurulan ya da Sıcaklıkların Resmi Anlamdaki Kontrolleri İçin Kontrole Dair Noktaların Seçilmesine ve Ölçümdeki Metotlara İlişkin Tebliğlerin yayımlandığı,
- 2016 yılında Türk Gıda Kodeksi kapsamındaki “Sofralarda Kullanılan Zeytin Tebliği” ile 26.07.2016 tarihinde ilgili yönetmeliklerin yayınlandığı ve bu yönetmeliğin amacının, son tüketicilerde olduğu kadar başka perakendeciye et ürünleri, et, kıyma, süt ürünleri, krema ve kaymak dışındaki balık ve süt ürünlerini ihtiva eden perakende gıda işletmelerinde söz konusu balık ve süt ürünlerinin, belirli miktarlarla sınırlandırılabilceği,
- 2017 yılında “Türk Gıda Kodeksi” kapsamındaki” Bulgur Tebliğinin yayımlandığı,
- 26.01.2017 tarihinde, Türk Gıda Kodeksi Beslenme ve Sağlık Beyanları Yönetmeliği'nin ve 07.03.2017 tarihinde Türk Gıda Kodeksi Hayvansal Gıdalarda Bulunabilecek Farmakolojik Aktif Maddelerin Sınıflandırılması ve Maksimum Kalıntı Limitleri Yönetmeliği'nin yayınlandığı,
- 24.02.2017 tarihinde “Türk Gıda Kodeksi Gıda Enzimleri Yönetmeliği” ile 03.04.2017 tarihinde “Türk Gıda Kodeksi Gıda Katkı Maddelerinin Spesifikasyonları Hakkında Yönetmelik ”in çıkarıldığı,
- 05.04.2018 tarihinde Türk Gıda Kodeksi Gıda ile Temas Eden Madde ve Malzemelere Dair Yönetmeliğin yayımlandığı,
- 29 Ocak 2019 tarihinde Etlerdeki Hazırlanan Karışımlar ve Süt Ürünlerindeki Tebliğ ile aynı yıl içerisinde “Türk Gıda Kodeksi Kapsamındaki Sporculara Yönelik Gıda Tebliğinin yayımlandığı,

2.5. Uluslararası Gıda Standardizasyonu

- 1890 yılında ABD'deki Gıdalar ve Tarıma ilişkin Bakanlık olan “USDA” ile Gıda Güvenliği ve Araştırma Birimleri olarak ifade edilen “IFSIS” tarafından, et ürünleri ile ilgili gıdalarda güvenliğe dair yasanın çıkarıldığı,
- 1930'lu yıllarda meyve ve sebze sektörlerinde “Bozulabilir Tarım Ürünleri Birimi Kanunlarının çıkarıldığı, (PACA)
- 1963 yılında Dünya Sağlık Örgütü ve Gıda ve Tarım Örgütü'nün katkıları ile kurulan Codex Alimentarius için, HACCP prensiplerinin aynı şekilde kabul edildiği,
- 1972'de tarımın organik manada yapılabilmesi açısından “IFOAM” (International Federation of Organic Agriculture Movements) adlı uluslararası federasyonun kurulduğu, (Koç, Bölük ve Aşçı 2008: 83-115).
- 1985 yılından itibaren “CE” işaretinin, Türkçedeki karşılıkları ile Avrupa'ya uygunluk açısından sağlıkta, güvenlikte, çevre ve tüketim konularında zorunlu koşulları havi bir işaret olduğu, (Savaş 2003).
- 1973 yılında Avrupa Elektronik Standardizasyonu (GENELEC) ile elzem mamullerin ve hizmetlerin, kalitedeki ilgili güvencelerin sağlandığı, (Savaş 2003).
- 1990-1991 yılları arasında ABD Tarım Bakanlığı (USDA) ile Gıdalar ve İlaçlar Dairesi'nin (FDA) gıda güvenliğinin sağlanması amacıyla “İyi Tarım Uygulamaları”nın (Good Agricultural Practices) başlatıldığı,
- 1993 yılında İsviçre'de “Research Institute of Agriculture-FİBL”nin kurulduğu ve dilimizdeki karşılığının “Organik Tarım ve Araştırma Enstitüsü” olduğu, (İnan, Bekar ve Urlu 2021: 220-245).

- 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması ile tarım ürünlerinin ihtiyacı olan standartların tespit edilerek global bir aşama kazandığı ve ilk ISO standardının söz konusu tarihte yayımlanarak kalitede güvenceyi amaçlayan belgeler kapsamında yer aldığı, (Oğuz ve Ustasüleyman 2015: 25-37).
- 1995 yılında 560 sayılı "Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine dair Kanun Hükmünde Kararnamenin çıkarıldığı,
- Ülkemizin, AB ile olan ilişkileri kapsamında, örneğin; Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi olan EFSA ile Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlık bünyesindeki Gıda Kontrol Müdürlüğü'nce koordineli olarak çalışıldığı,
- HACCP felsefesinin, 1993 yılında gıdalara yönelik maddelerin hijyeni açısından Avrupa Birliği'ne İlişkin Komisyon Yönergesinin vasıtasıyla önerildiği, (Hacıoğlu ve Girgin 2008: 281-3019).
- 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulduğu,
- 1997 yılında İngiltere'de "EUREP-Euro Retailer Producer Group" un (Avrupa Perakendeci Üreticileri) oluşturulduğu ve uluslararası anlamda gıda standardizasyonunu sağlamak amacıyla AB'de Yeşil Kitap'ın yayımlandığı, söz konusu kitabın, temel hedefleri arasında gıda güvenliği için asıl sorumluluğun ve risk analizlerinin belirlenerek çözüm önerilerinin sunulduğu, (Yalçın ve Esengün 2008: 37-49; Çopuroğlu ve Kasımoğlu 2015: 23-28).
- Avrupa Gıda Otoritesinin 2000'li yıllarda kurulması ile 12 Ocak 2000 tarihinde Avrupa Birliği Komisyonu tarafından Beyaz Kitap'ın (White Paper) yayımlandığı ve söz konusu kitabın ana hedeflerinin gıdaların üretilmesi, tüketilmesi ve ticaretine yönelik ilgili konularda gıda standartlarının uygulanması olduğu,
- 2002 yılında gıdalarda kalite ve güvenliğin sağlanabilmesi adına; Uluslararası Gıda Standardının (International Food Standardization-IFS) oluşturulduğu,
- Gıda ürünlerinde niteliklerin korunması adına; HACCP (Hazard Analysis Critical Control Point), GAP (Good Agricultural Practices), GMP (Good Manufacturing Practices), GHP (Good Hygiene Practices) gibi temel prensipleri içeren sistemlerin geliştirildiği, (Karagözlü 2003: 189-193; Demirbilek 2015: 46-53).
- Uluslararası anlamda gıda standardizasyonunu sağlamak adına; "Avrupa Birliği Eşleştirme Projesi" nin gıda kalite kontrol sistemlerinde önem arz ettiği ve Türkiye'deki kalite kontrolünün denetlenerek akabinde; "Gıda Güvenliği Bilgi Sistemleri" nin kullanımına başlanıldığı,
- 2004 yılında 853/2004 sayılı Konsey Tüzüğü'nün yayınlanması ile FSSC 22.000 Standardının, uluslararası bağlamda muteberlik kazandığı, (Gezgin 2017: 46-54).
- 2005 yılında "ISO 22000 Gıda Güvenliği Yönetim Sistemi" olan standardın yayımlandığı,
- 1987 yılında temelleri atılan ve 2008 yılında de etkileri devam eden "ISO 9001" Kalite Yönetim Sistemlerinin, tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayabilen, ürün veya hizmetlerin müşterilere ulaşabilmesine kadar geçen safhalarda da iyileştirmeyi amaçladığı, (Yeloğlu ve Yumak 2016: 65-88)
- Ekim 2012'de (1025) Avrupa Standardizasyon Tüzüğü'nün, standardizasyonu, sanayide ve ekonomide önem arz eden bir gereksinim olarak gördüğü ve standartların küresel ticaret üzerinde de etkili olduğu,
- "GENELEC" adı kapsamında "Elektronik Standardizasyon Komitesinin kurulduğu,
- "CEN" başlığı kapsamında "Avrupa Standardizasyon Komitesinin kurulduğu, (Karabal 2019: 179-198).
- Uluslararası Standart Örgütü'nün oluşturduğu "ISO PAS 220" standardının, bina ve müştemilatlarının yapısını, ekipmanlarının ve malzemelerinin seçimini, gıdalarda yeni

ürünlerin ve sabotaj yönetiminin bulunmasını, personel hijyenini ve benzeri uygulamaları içerdiği (Parlak 2020: 1-29) ifade edilmektedir.

3. Gıda Standardizasyonunda Kalite Güvencesi

3.1. Kalite Kavramı

Kalite kavramının Latince “qualis” ve İngilizce “quality” anlamlarına geldiği, kalitenin, günlük hayatta üstünlüğü ve iyiliği belirlediği; Federal Almanya’da 1973 yılındaki 1. NATO'nun, “Kalite ve Teminatı Sempozyumu'nda kalitenin, “bir mamulün belirli bir gereksinimini karşılamak üzere yapısındaki çeşitli faktörlerin toplamı” anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle kalitenin, “mal, iş, hizmetleri veya başkalarını diğerlerinden ayıran özellikleri, dereceler, cinsler, mükemmellikler ve uygunluklar standartları” olduğu anlaşılmaktadır.

ABD mevzuatında kalite için, “herhangi bir mamul maddesinin mükemmellik özelliğini saptayan bir kavram olduğu” ifade edilmektedir. Uluslararası Standartlar Teşkilatına göre; (ISO) ise kalitenin, “bir mal veya hizmetin muayyen gereksinimleri karşılayabilme yeteneğini belirleyen performans” şeklinde tanımlandığı görülmektedir.

Kalitenin tarihçesine baktığımızda; ilk kayıtlara, M.Ö 2150 yılındaki bulgular vasıtasıyla erişebildiği; ülkemizde ise ilk kalite örneklerine, Osmanlı İmparatorluğu zamanında 1502 tarihli Kanunname-i İhtisabı (Kontrol Kanunu) adlı yasal düzenlemeyle rastlandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kanunun, Bursa’daki ipekli kumaşların kalite ve denetim özelliklerinin ve kontrollerinin ekmeklerin, yağların, meyve ve sebzelerinin muhtelif tüketim maddelerinin satışlardaki koşullarını belirlediği ifade edilmektedir (Asoğlu, Kaya, Sevinç ve Sevinç, 2014: 87-103). Ancak kalitenin bir yönetim biçimi oluşuna 1930’larda rastlandığı; 1960’larda ise kalitenin, bir dış kuruluş tarafından onaylanarak belgelendiği, 1970’li yıllarda ise; İngiliz Standartları Enstitüsünce kalite sistemlerinin uygulanabilmesi ve değerlendirilebilmesi esaslarının belirlendiği görülmektedir (Metin 1977: 151-160).

3.2. Gıdalarda Kalite Kontrolü

Gıda güvenliği için oluşturulan kalite sistemlerinin, işletmelerde ürünlerin ve hizmetlerin kalitesinde düzelme ihracatta artış, standartların dışındaki üretimlerin azalması, üretim işlemlerinde belirli bir disiplinin oluşturulması, yönetimlerde etkinliği ifade ettiği bilinmektedir. Gıda sanayiinde kalite denetim ve kontrollerinin ana gayesinin, tüketicilerin memnuniyetlerini sağlayacak ekonomik anlamdaki gıda üretimlerini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda; bilim ve teknoloji yönündeki imkânlardan yararlanabilmesinin önem arz ettiği; dolayısıyla, sağlıklı ve güvenilir beslenmede, gıdalardaki zayıflarının önlenerek tüketicilerdeki gıdaların tedarik edilmesine ilişkin olarak beklentilerinin de karşılanması amaçlanmaktadır (Asoğlu, Kaya, Sevinç ve Sevinç 2014: 87-103; Kushwah ve Kumar 2017: 1-5).

Gıda ürünlerinde kalite denetiminin, gıda sektörünün gündeminde yer alan temel bir problem olduğu öne sürülmektedir. Uluslararası Standartlar Teşkilatına göre, kalite kontrolünün, “kalitenin islah ve sürdürmek amacıyla ve müşteriyi temin edecek ekonomik üretim düzeyini tesis edebilen analizlerin bütünü için başvurulan yöntem” olduğu anlaşılmaktadır. Bir gıda mamulünde kalitenin anlaşılabilmesi için; bünyesinde bulundurduğu hammadde ve imalatın kalitesi, ekipman, personel ve teknoloji kalitesi, ambalajlamadaki, muhafaza edilebilmesi ve pazarlamadaki kalite ve benzeri kriterlerin olması gerektiği ifade edilmektedir.

Gıdalarda kalitenin kontrolü nedenlerine bakıldığında; imalatçının prestiji, ekonomik pazar arayışı, imalatçı açısından iş disiplininin sağlanması, uluslararası anlamda gıda standardizasyonunun sağlanması, gıda mamulleri ile ilgili mevzuat koşullarına uyulmaması, imalatçılar ve tüketiciler arasında kaliteli ürünlerin piyasaya arz edilmesi gibi kriterlerin olduğu görülmektedir. Gıdalarda

kalite kontrolünün amaçları arasında ise; tüketicinin sağlığının ve ekonomik çıkarlarının korunması, toplumun daha iyi beslenmesi, gıdaların işleme, depolama, nakil ve pazarlamaları sırasında tekniğine uygun olarak muamelesi, kayıpların önlenmesi, yasa, standart, sözleşme ya da mevzuattaki kuralların yerine getirilmesi, gıda sanayinin gelişmesi ve dış alım ve dış satımlarda artışın oluşturulmasının sağlanmasının yer aldığı görülmektedir (Metin 1977: 151-160).

Bir diğer mevzunun, tüketicilerin istek, ihtiyaç ve alışkanlıklarının; tüketici davranış ve kültürel özelliklerini tanımlarının gıda kalite kontrollerinde de önem arz ettiği düşünülmektedir. Şöyle ki; gıdalarda örneğin, "Pillsbury tatlımsı mısıra ilişkin konservenin Fransa'daki salatalarda, İngiltere'deki sandviçlerde, Japonya'daki aperatiflere yönelerek yenilebilmesi gibi tüketim davranış değişikliklerine göre firmalardaki pazarlamanın stratejilerindeki muhtelif pazarlara dair uyarlamasının söz konusu olduğu ifade edilmektedir. Yine; nescafenin, "tüm ülkelerde yaşanan veya paylaşılan anların mutluluğu şeklinde konumlandırılması" söz konusu iken; Tayland'da, "rahatlamaya yönelik içecek ya da günün stresinden arınabilme içeceği" olarak nitelendirildiği de görülebilmektedir (Altuna 2007: 166-171).

Gıdalarda kalite kontrolünün aşamalara göre farklılık arz ettiği örneğin; gıda kontrolünün, hijyenik kontrolün, gıda maddelerinde özellikle ilgili denetimlerin yapıp yapılmadığının önem teşkil edeceği anlaşılmaktadır. Kalite standartlarının mevcut olması halinde ise; gıda maddesinin nitelik yönünden standartlardaki duyuşsal niteliklerin kontrolü, fiziksel, kimyasal, mikrobiyolojik, hijyenik kontroller ve mevzuata uygunluk gibi safhalarının varlığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda; imalat öncesi kalite planlaması ve tedarik aşaması, imalat sonrasında ise; depolama ve pazarlama kısımlarının yer aldığı anlaşılmalı birlikte; bazı gıda maddelerinin yapısı gereği, depolamanın, imalatın devamı niteliğinde olduğu ve bu nedenle, paketlenmeden sonra geldiği ve zamanla yer değiştirebileceği de öngörülmektedir.

Gıdalarda kalite kontrolünün oluşabilmesi için ise; devletin bu konuda gerekli önlemleri alması, tüketicinin bilinçlenmesi ve imalatçının kalite kontrolü için bir hassasiyet gösterilmesinin gerekliliği ifade edilmektedir. Gıda kalite kontrolünün, kimler tarafından yapılacağına gelince; ilgili kontrolün hangi kurum ve kuruluşlar tarafından yapılacağına önem teşkil edeceği aşikârdır. Örneğin; fabrikalarda yapılan kalite kontrolünün, mevzuatlara uygunluğu, tüketici talepleri dolayısıyla piyasa rekabeti ile örtüşmesi, ilgili laboratuvar ve eğitilmiş personelin yer aldığı bilinmektedir (Metin 1977: 151-160).

3.3. Kalite Güvenliği ve Toplam Kalite Güvencesi

Gıda sanayiinde ve diğer sektörlerde, ülkemizdeki ve dünyadaki kalite ve standart kavramlarına; kalite güvence sistemlerinin de eklendiği görülmektedir. Kalitenin, hayatın her safhasında istenilen ya da neticelendirilmesi beklenen ideal bir gaye olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde toplam kalite yönetiminin de sağlandığı ve söz konusu hedefin, müşterilerin memnuniyeti olduğu ile yoğun hizmet ya da beklentilerin karşılanması ile; kalitenin garanti altına alınması olduğu anlaşılmaktadır.

Toplam kalite kavramının, ihtiyaçların ve beklentilerin karşılanabilmesini tanımlayabilen bir kavram olduğu, toplam kalite yönetiminin ise; her faaliyeti bir süreç olarak ve müşterinin tam manasıyla tatminini hedefleyen yönetim sistemi olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle; toplam kalite kavramının, organizasyon olarak yapılan faaliyetlerde müşterilerin memnuniyetlerini sağlamak adına; yönetimde, personelde, yapılan işlerde ve ürünlerde hizmetlerde mevcut işgücünün ya da personelin katılımıyla hedeflerde ve fikirlerde konsensüsün sağlanarak incelenmesi olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda; toplam kalite yönetimi anlayışının, herhangi bir örgütteki müşterilerin memnuniyetlerinin sağlanması ve ilgili sürecin geliştirilerek takım ruhu ve çalışmalarının desteklenmesini sağlayan yaklaşımlar bütünü olduğu belirtilmektedir.

Söz konusu anlayışın, ilk kez 1980'li yıllarda W. Edwards, Joseph Juran ve Kaou Ishikowa tarafından geliştirildiği ve hedefleri arasında müşteri ve katılım ve takım çalışması odaklılığının, liderliği, sürekli gelişimin, sürekli eğitimin, sıfır hatanın, motivasyonun ve benzeri uygulamalarının olduğu anlaşılmaktadır. Toplam kalite yönetiminin, yeni post modern yaklaşımlardan biri olması ile başarıların ve performansların geliştirilmesi esaslarına dayandırıldığı, ideallerin ve mükemmeliyetçiliğin hedeflendiği yönetim anlayışı olarak adlandırıldığı görülmektedir (Ağın 2020: 1191-1207; Yaş 2021: 21-43).

Kalite Güvence sistemlerinin, tüketicilere olan fayda ve zararlarının aşağıdaki şekillerde kategorize edildiği görülmektedir:

- Tüketicilerin can ve mal güvenliklerini korudukları, kötü özelliklerdeki ürün veya hizmetlerin alınması gibi endişelerin kaldırılarak tüketicilere güven verdiği,
- Mukayese ve tercih kolaylıklarını sağladığı ve zaman kayıplarını önlediği,
- Standartlardaki uygulamaların taraflar arasında en kısa yoldan mutabakatları sağladıkları,
- Ucuz yöntemleri destekledikleri,
- Standardizasyonlar neticesinde dayanıklılığı havi tüketimdeki ürünlerin parça değişimlerinin ya da tamiratlarının yapılabilirdiği,
- Ülkemiz ekonomisine katkıda bulunarak örneğin ihracatta dağıtımdaki masrafları azalttığı, ifade edilmektedir (Asoğlu, Kaya, Sevinç ve Sevinç 2014: 87-103).

Toplam kalite yönetiminin ise; müşterilerin memnuniyetini hedef alabilen ve çalışan bireylerin, sürekli gelişimlerinin ve iyileştirmelerinin sağlandığı anlayışının benimsendiği bir sistem olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda; kaliteli ve ucuz üretim ile tüketici memnuniyetini karşılayan müşteri odaklılık, üst yönetimin liderliği ve sorumluluğu, toplam katılım ve katımlı yönetim ile kuruluşun performansını arttıracak sistemlerin kurumsallaştırılması yönündeki iş birliğini ve ilgili konsensüsün sağlanması ve benzeri hedeflerinin esas alındığı ifade edilmektedir (Oraman ve Güngör 1994).

3.4. Gıda Güvenliği ve Kalite Güvencesinde Ulusal-Uluslararası Örgütler ile Standart Sistemler

Beslenmenin, yaşamın temel gereksinimlerinden biri olduğu; standart ve standardizasyonun uygulandığı alanlardan birinin, gıda mamulleri olduğu belirtilmektedir. (Saraçoğlu, Kaya ve Aydın, 2016). Bu bağlamda; gıda ürünlerine yönelik standartlaştırılmış tarifelerin olduğu, yiyeceklerin ve maliyetlerin kontrollerin arz edilen yemeklerin kalitelerin, tatların, porsiyonların standartlarının ve standart besinlerdeki içeriklerinin sağlanabilmesi olduğu ifade edilmektedir. Ancak tarife standartlaşma aşamalarının tarife doğrulama, yemek değerlendirme, miktar ayarlama aşamalarında gerekli hassasiyetin gösterilmesinin önem teşkil ettiği anlaşılmaktadır (Dağ 2020: 25-31).

Gıda Güvenliğinin, kaliteli, sağlıklı ve beslenme alışkanlıklarımızı pekiştiren gıdaları satın alabilme ve tüketebilme hakkına sahip olduğumuz düşünülürse; gıda ürünlerinde, ilgili denetim ve kontrollerin yapılması ile akabinde gıda güvenliği ve kalite güvence sistemlerinin uygulanmasının önem arz ettiği bilinmektedir. Söz konusu sistemlerin, kalite ve verimin artırılmasına, ilgili marka değerlerinin korunmasına, gıdalardaki perakendecilerin ve gıda ürünleri tedarikçilerinin denetlenmesine yönelik olduğu bilinmektedir (Serin 2004: 34-35; Hacıoğlu ve Girgin 2008: 281-301; Özbek ve Fidan 2010: 92-99). Bu bağlamda; ilgili yasal düzenlemelerin, "Dünya Ticaret Örgütü, Gıda ve Tarım Örgütü, Gıda Güvenliği ve Kalite Güvencesi" olduğu belirtilmektedir. Gıda güvenliği ve kalite güvencesinin, toplam kalite yönetim sisteminin uygulanması anlamında standartlara bakılacak olursa; "GAP (Good Agricultural Practices), ISO serileri (Gıda Güvenliği ve Kalite Yönetim Sistemi Standardı), HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Point), BRC (British Retail Consortium), IFS (International Food Standard), OHSAS (Occupational Health and Safety Management Systems),

ISO 14001 (International Organization for Standardization 14001)” ve benzeri şekillerde sınıflandırıldığı ifade edilmektedir (Tunalıoğlu 2010: 59-66).

I. Dünya Ticaret Örgütü

Dünya Ticaret Örgütü'nün, ülkelerin, dolayısıyla; birden çok taraflı ticaret sistemlerinin legal olarak **kurumsallaşmış** organı olduğu, ekonomik, siyasi ve yönetim bağlamında uygulanan bir sistem olduğu görülmektedir. Avrupa Birliği'nde ise, istikrar anlamında güvenilebilir bir ekonomik sistemin varlığı hedeflenmektedir. Dünya Ticaret Örgütü'nün standardizasyon kapsamında belirlediği ilkelerin tüm ülkelerin literatüründe yer aldığı ve ivedilikle uygulandığı belirtilmektedir. Söz konusu standardizasyon prensiplerinin, Uluslararası Standart Teşkilatı (ISO), Uluslararası Elektroteknik Komisyonu (IEC), Avrupa Standardizasyon Komitesi (CEN), Avrupa Elektroteknik Standardizasyon Komitesi (CENELEC) gibi kuruluşlarca kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü'nün standardizasyon prensiplerine bakıldığında; şeffaflığın, aleniyetin, objektifliğin, uzlaşmanın, etkinliğin ve uygunluğun ve gelirinin boyutu olarak belirlendiği görülmektedir. Örneğin; Standart Kuruluşu üyelerinin kimseye ayrımcılık yapmaması, objektiflik ve eşitlik ilkelerine uygun bir şekilde davranılması, etkinlik ve uygunluk prensipleri gereğince standardizasyonların, safhaları neticesinde sonuçlara ulaşılabildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda; özellikle gelişmekte olan ülkelerin küresel ticarete yer alan standartların senkronize edilebilmesi ve yasal mevzuatların uygulanabilmesi açısından standardizasyon safhalarına katılabilmeleri önem arz etmektedir (Algan 2020: 175-201).

1945 yılında dünyada barışı, güvenliği, ekonomik, toplumsal ve kültürel amaçlarla kurulan Birleşmiş Milletlerin, standardizasyon stratejisine bakıldığında; söz konusu uygulamaların komisyonlar vasıtasıyla sağlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin; Birleşmiş Milletler Ekonomik Komisyonu olan “UNECE” nin mevzuatları ve standartların uygulanmasında entegre olabilmelerini ve ilgili ülkelerdeki senkronizasyonu sağladığı ve 2030 vizyonunu sağlayabilmek adına; gelişim ya da değişimlere katkı sunabileceği ifade edilmektedir. Yine; “Working Party on Agricultural Quality Standards” adlı grubun tarımda kaliteyi sağlayabilmek amacıyla kurulduğu ve söz konusu çalışma grubunun, taze meyveler, kuru ve kurutulmuş ürünlerin, et, patates, yumurta ve benzeri standartların hazırlanabilmesi için faaliyetlerini sürdürdüğü görülmektedir (Algan 2020: 175-201).

II. Uluslararası Standart Teşkilatı (International Standard Organization-İSO)

Uluslararası Standart Teşkilatı olan ISO'nun, 23 Şubat 1947'de Cenevre'de kurulduğu ve 162 ülkenin üye olduğu ifade edilmektedir. Faaliyet alanlarının, standartlaştırma, ölçebilme, adlandırabilme, makinelerdeki, deneylerdeki, idarecilerdeki, aletlerdeki, işlemlerdeki, yüzeylerdeki ve parçalardaki taşımak zorunda olduğu özelliklerdeki ve bu özelliklerin tespit edilebilmesi biçimlerinin belirlenmesi olduğu görülmektedir.⁶

III. Uluslararası Gıda Standardı (International Food Standard-İFS)

Gıda mamullerinde, gıda güvenliğinin sağlanabilmesi açısından; kalitede, verimlilikte ve maliyetlerde iyileştirmeleri sağlayan standartlar olduğu anlaşılmaktadır. Uluslararası Gıda Standardı olan İFS'nin ISO 9001 standardının temellerini oluşturduğu ve aynı zamanda perakendeci için oluşturulan ve gıda güvenliğini garanti altına alan bir araç olduğu ifade edilmektedir. Avrupa'daki gıda mevzuatları çerçevesinde perakendeciler zincirlerinin satışa arz ettikleri ürün ya da mamullerin güvenliğini sağlamakla mükellef oldukları, izlenebilir ve sürdürülebilir politikaları benimsemeleri gerektiği belirtilmektedir. 2002 yılında güvenilir gıda ve kalitesinin sağlanabilmesi adına; İFS nin

⁶ <https://tr.wikipedia.org/wiki/ISO>

bir başka deyişle, Uluslararası Gıda Standardının, (International Food Standardization) oluşturulduğu; ilgili standardın GFS (Global Food Safety Initiative) tarafından kabul edildiği görülmektedir (Atar ve Atayeter 2015: 362).

Uluslararası Gıda Standardının (IFS) genel prensiplerine bakıldığında, üst yönetimin sorumluluğu adı altında; işletmenin, müşterilerin odaklılığına yönelik yönetimin gözden geçirilmesinin, kalitedeki yönetim sistemine dayanan Codex Alimentarius prensipleri odaklı HACCP sisteminin, dokümantasyon ve kayıt tutma özellikleriyle birlikte uygulanabilmesinin, kaynaklardaki yönetimin belirlenmesiyle örneğin; insan kaynakları yönetiminin, personel hijyeninin ve bulaşıcılık niteliği taşıyan prosedürlerin, eğitim ve sağlığa yönelik şartlarının değerlendirilmesinin, üretime yönelik olarak; ürünlerin özelliklerinin, temizlenebilmesinin, satın alınabilmesinin, depolanabilmesinin, genetiğinin değiştirilip değiştirilmediğinin, önlemlere, analizlere ve iyileştirmelere yönelik çalışmaların ve müşteri memnuniyeti odaklı geri dönüşümlerin sağlanabilmesinin önem arz ettiği anlaşılmaktadır (Atar ve Atayeter 2015: 362).

IFS (Uluslararası Gıda Standardı) sertifikasını alacak kurum ve kuruluşların, EN 45011 ürünlerindeki belgelendirme standartları açısından onay belgelerini almalarının gerekli olduğu, söz konusu IFS denetimlerinde ise, HACCP nin gıdalarda güvenlik, kalitelerdeki yönetime uygun sistem eğitimlerini ve ilave olarak IFS tarafından (Uluslararası Gıda Standardı) düzenlenmiş sınavlarda başarılı olma şartı aranmaktadır.

IV. British Retail Consortium Standard-BRC)

“British Retail Consortium” adlı standardın, dilimizdeki karşılığının, “İngiliz Perakendecilik Konsorsiyumu” olduğu, 1998 yılında İngiltere’de perakendeciler tarafından oluşturulmuş olan ve gıda güvenliğinin geliştirilmesi yönünde birtakım katkıların sunulması olarak gıda güvenliğinin sağlanabilmesi adına; gereken şartları ihtiva eden standart olduğu anlaşılmaktadır. Faydaları arasında, şeffaflığın artması, yönetimin verimliliğinin artması, gıdalarda risklerin minimum düzeye indirilmesi ve benzeri nedenler sayılmaktadır.

V. ISO 22000 Gıda Güvenliği Yönetim Standardı

Hizmetlerin üretiminde tüketici beklentilerinin ve gereksinimlerinin analiz edilmesinin önem teşkil ettiği düşünüldüğünde; ISO 22000 GGYS nin, (Gıda Güvenliği Yönetim Standardı) standardı olarak adlandırıldığı; global anlamda, HACCP, IFS gibi standartlar ile birlikte senkronize şekilde uygulanarak gıdalardaki üretimin güvenliğini sağlamak için oluşturulmuş uluslararası bağlamda oluşturulmuş bir standart olduğu ve 2005 yılında yayınlandığı ifade edilmektedir. Aynı zamanda; gıda işletmelerinde personelin ve müşteriye arz edilen gıda mamullerinin güvenilirliği ile mevzuat gerekliliklerinin sağlanabilmesi, ilgili tüketicilere, sağlık açısından kaliteli ve güvenilir ürün ya da hizmetlerin sunulabilmesini sağlayan ve ilgili standardın temel prensibinin, müşterilerin gıda mamullerindeki kullanımlarının teminatını teşkil edecek planlayabilir, tasarlayabilen, uygulayabilen, işletebilir, bakımının ve güncellemelerinin yapılabilirdiği ve hayata geçirebileceği bir standart olduğu anlaşılmaktadır. İlgili standardın yararları arasında, tüketicilere güven sağlayarak hizmet kalitesini geliştirdiği ve üretim maliyetlerini azalttığı belirtilmektedir (Bucak 2011: 1-20).

VI. ISO 9000 Standardı

Gıda güvenliğinin sağlanması ve uygulanması mevzusunda çeşitli uluslararası standartların bulunduğu ve temel olarak ilk defa ISO 9001 standardının gıda üretiminde uygulandığı ifade edilmektedir. ISO 9000 standardının genel prensipleri arasında, müşteri odaklılığın, liderliğin, çalışanların katılımının, süreç yaklaşımının, sürekli iyileştirmenin, gelişimin ve değişimin yer aldığı ifade edilmektedir. ISO 9001 standardının aynı zamanda; müşteri memnuniyetinin artması için Uluslararası Standart Teşkilatı olan ISO tarafından yayımlanmış olan ve Kalite Yönetim Sisteminin

kurulması ile geliştirilebilmesi hususunda rehberlik eden standartlar bütünü olduğu belirtilmektedir (Bucak, 2011: 1-20; Halaç, 2002: 107-131). ISO 9000 standart verilerinin, global anlamdaki ticareti kolaylaştırmak amacıyla hazırlandığı gıda sektöründe ISO 9002 belgesinin tercih edildiği ve ISO 9000 belgesini alabilmiş firmalardaki fonksiyonlara bakıldığında, örneğin; et ve süt ürünlerinin, bitkisel yağların, konservelerin, salçaların ve dondurulan gıdaların, çikolataların, bisküvilerin, makarnaların, fındıkların ve kayısılar gibi mamullerdeki maliyetlerin düşmesi, organizasyonlarda verim artışı gibi faaliyetlerin planlanması, imajın geliştirilebilmesi gibi hedeflerin olduğu anlaşılmaktadır (Oğuz ve Ustasüleyman 2015: 25-37; Adıgüzel ve Aydın 2016: 1-20).

VII. HACCP Sistemi (Hazard Analysis Critical Control Point)

HACCP sisteminin açılımının, "Hazard Analysis Critical Control Point" olarak yer aldığı ve "Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktaları" olarak dilimize çevrildiği, dolayısıyla; gıdalarda denetim anlamında sistematiği olan bir sürecin olduğu anlaşılmaktadır. Sistemin, birçok ülkede üretim projeleri için gıdalarda güvenlik açısından stratejik anlamda hedef olarak gösterildiği belirtilmektedir (Hacıoğlu ve Girgin 2008: 281-301). Bu sistemin, tehlike analizleri ürün haline getirilmiş gıdaların hammaddeleri, gıdaların işlenebilmesi koşulları, hazırlanabilmesi, depolanabilmesi, paketlenebilmesi, dağıtılması ve tüketicilerin kullanılmasını içeren bölümleri ihtiva ettiği ve ilk defa 1959 yılında ABD'de astronotların, güvenli gıda gereksinimlerinin karşılanması ile ayrıca; yiyecek ve içecek gibi gıda ürünlerinin işlendiği kurumlarda potansiyel problemlerin oluşmasını önlemek için oluşturulan bir mekanizma olduğu ifade edilmektedir (Karagözlü 2003: 189-193; Özen 2004: 5-6). Gıda sektöründe HACCP uygulamasının, 1970 yılında "Food Protection" adlı bir konferans kapsamında gerçekleştirildiği ve söz konusu sistemin, muhtemel tehlikelerin önlenmesi, belirlenmesi ya da en az seviyeye indirebilir olması esasına dayandırıldığı anlaşılmaktadır. HACCP nin ABD'de, Avustralya, Japonya ve aynı zamanda ülkemizde de uyulması gereken bir sistem olduğu anlaşılmaktadır (Gürbüz, Güngör, Yüksel, İflazoğu ve Toprak 2019: 2685-2700).

Söz konusu sistemle ilgili tanımların, aşağıdaki şekillerde kategorize edildiği görülmektedir:

Tehlikenin, (Hazard) biyolojik, fiziksel ve kimyasal alanlarda meydana gelebilen ve olumsuz etkisi olan zararlar olduğu, **riskin**, gıda mamullerinde olası tehlikelerin düzeylerini belirlediği, **HACCP planlarının**, gıdaların güvenliği anlamında ürünlerin üretimleri süreçlerinde hazırlanan dökümanlar olduğu, **karar ağacının**, meydana gelen tehlikelerde kritik kontrol noktalarının olup olmadığı sağlanan mantıki anlamda sorular ve cevaplar dizini olduğu, **kontrol noktasının**, kontrollerin sağlanmasında ilgili tehlikelerin azaltıldığı basamaklar olduğu, **kritik kontrol noktasının**, gıdaların zincirinde olası tehlikelerin tespitinin sağlanarak gerekli kontrollerin yapılması, **izlemenin**, kontrollerin ya da denetimlerin yapılıp yapılmadığının gözlemlendiği, **doğrulamanın**, tespit etme, numunelerin alınması ve analiz metotlarının izlenerek ilgili izlenerek ilgili deneysel yöntemlerin kullanılması, **önleyici faaliyetlerin**, olumsuz koşulların meydana gelmesini veya ortadan kaldırılmasını sağlamak için yapıldığı; denetimin, gıdalardaki işletmelerin mevzuatlarda belirtilen teknik ve hijyenik şartlara uyulup uyulmadığının malzeme, ekipman ve ilgili materyallerin kontrollerinin yapılıp yapılmadığı, **HACCP karar ağacı ve kontrol planlarının**, depolama, paketleme, bulaşıcılığın önlenmesi için sıcaklık kontrollerinin belirlenmesi ile müşteri memnuniyeti, tedarikçilerin ya da personelin uyarılması, malın iadesi aşamalarını kapsadığı; **tehlike analizinin**, HACCP ekibinin oluşturulduğu, örneğin; bir mikrobiyoloji uzmanının, üretimdeki sorumluların, satın alma veya müşteri temsilcilerinin ilgili tehlikeleri belirleyen şemaların çizildiği ve tehlikenin boyutlarının ne olduğu şeklinde ifade edildiği görülmektedir (Yaralı 2018).

HACCP sisteminin, gıda kontrolünün koruyucu bir sistemi olduğu ve genel prensipleri arasında ürünlerde meydana gelebilecek tehlike ve risklerden korunabilmesi için bu hususlara binaen; bilimsel teorilere ve uygulamalara dayanan ve dinamik bir sistem anlayışının hâkim olduğu

anlaşılmaktadır. Ürünlerdeki kalite, tüketicilerin güvenliğini garanti altına alan gıdalarda güvenliği de sağlayarak gıda ürünlerindeki hastalıkların meydana gelmesini engelleyerek aynı zamanda; analiz maliyetlerinde azalma, firma itibarlarının ya da prestijlerinin korunabilmesi de ve ürünlerin geri dönüşümlerinde olumlu görüş belirtilmesi gibi avantajların sağlanmasının etkili olduğu düşünülmektedir. HACCP sisteminin, görevleri detaylı olarak incelendiğinde; ürünlerdeki kullanım şekillerinin belirlenmesi, potansiyel anlamdaki risklerin tespit edilebilmesi, kritik kontrol noktalarının belirlenmesi, izlenebilir ve düzeltilebilir faaliyetlerin belirlenmesi, dokümantasyonların ve kayıt sistemlerinin belirlenmesi olduğu anlaşılmaktadır (Soyer 2000: 413-422; Özçakmak, Gökçek ve Gül 2017: 259-273).

Düzeltilici faaliyetler ve sistemlerinin teyidinde; defterlerin tutulması ya da dokümantasyon işlemlerinin önem arz ettiği bu bağlamda; HACCP planlarının, işletmelerin ürünlerindeki gıdalarda güvenliği sağlamak için kendine münhasır bir yöntem haritasını oluşturduğu örneğin; aynı mamulü üretebilen iki farklı işletme varsa; yerleşimlerin planında, makinelerin ekipmanında veya uyulan teknolojide farklı bir durum mevcut ilgili HACCP planının da farklılık arz ettiği; birden fazla mamul üreten işletmeler için bir gıda mamulü ya da grupları için farklı bir HACCP planı ya da yön haritasının belirlendiği anlaşılmaktadır.

HACCP uygulamasına somut örnek verilecek olursa; tavuk kesiminde ya da paketleme işletmelerinde; evvela kesimhanedeki veya değişik departmanlardaki uzman kişilerden HACCP takımının oluşturulduğu ve ilgili takımın, HACCP sistemindeki dizaynından uygulanmasındaki sürece kadar ve takım çalışmalarındaki ürünlerin tanımının ve alımlarının şematik edilerek girdilerinin ve çıktılarının yansıtılmasının belirtilmesinin gerekliliği ifade edilmektedir. İlgili şemalarda ürünün tanımının, karakteristik özelliklerinin nasıl kullanıldığı, ambalajının, raf ömrünün, etiket bilgilerinin, dağıtım özelliklerinin, ürün hammadde ve katkı listelerinin ve HACCP planlarının ne kadar sıklıkla uygulandığı, örneğin; ürünün sıcaklık kontrollerinin ne kadarda bir yapıldığı önem arz etmektedir (Yaralı 2018).

HACCP sisteminin yararları arasında; mevzuatla, sertifikasyon ile senkronize bir şekilde uygulanmasının kanıtını teşkil ettiği, tüm gıda zincirlerinde uygulanabildiği, AB’de uluslararası alandaki ticaretlerde kolaylıkları sağlayabildiği, ürünlere ait güveni arttırabileceği, gıda mamullerindeki risk ya da tehlike kontrollerinin yapılarak potansiyel tehlikelerin ya da ürünlerdeki ve hammaddelerde kayıpların azaltıldığı anlaşılmaktadır (Yaralı 2018).

Sonuç olarak; HACCP sisteminin, her ne kadar gıda güvenilirliğini ve tüketicilerin sağlıklarının korunabilmesini amaçlayan ve aynı zamanda güven aşıl原因 bir sistem olduğu ifade edilse bile; gıda güvenliğinde eğitim ya da bilgi noksanlığını, personel eksikliğini, ekipmanlardaki ve alt yapılardaki yetersizlikleri, ulusal ve uluslararası ticaretlerde artışlar gibi birçok sorunu da beraberinde getirdiği düşünülmektedir (Wallace, Sperber ve Mortimore 2018: 21-22).

HACCP sisteminin, “iyi tarım uygulamaları, iyi üretim uygulamaları, iyi hijyen uygulamaları, iyi laboratuvar uygulamaları, iyi dağıtım uygulamaların ve iyi veteriner uygulamaları” şeklinde kategorize edildiği görülmektedir:

A- İyi Tarım Uygulamaları (Good Agricultural Practices-GAP)

İyi Tarım Uygulamalarının, İngilizce ifadesiyle, “Good Agricultural Practices-GAP” olarak nitelendirildiği ve global anlamda kabul edilen tarım uygulamaları olduğu görülmektedir. Tüketici bilincinin gıdalarda örneğin; hijyen ve benzeri anlamda sağlık açısından üretilebilen ve tüketilebilen ürünlerde “iyi tarım uygulamaları” sisteminin işlevselliğinin söz konusu olduğu görülmektedir. İyi tarım uygulamalarının, genellikle; GAP’S (Good Agricultural Practices) olarak ifade edildiği, kaliteli ve güvenli üretimin geliştirilmesine katkıda bulunmasına öncülük ettiği savunulmaktadır. İyi Tarım Uygulamaları (Good Agricultural Practices) aynı zamanda; Kritik Kontrol Noktalarına İlişkin

Tehlikelerin Analizi (Hazard Analysis at Critical Control Point-HACCP) ve İyi Üretim Uygulamaları (Good Manufacturing Practices-GMP) gibi sistemlerde gerekçe olarak nitelendirilmektedir. İyi tarım uygulamalarının amaçlarına bakıldığında;

- Üretimin çevre sağlığına zarar vermeyecek şekilde yapılması,
- Tarımda izlenebilirlik ve sürdürülebilirliğin korunması,
- Gıda güvenliğinin sağlanması olarak ifade edilmektedir (Yaşar 2017: 503-524).

Dünyada iyi tarım uygulamalarına bakıldığında; Dünya Ticaret Örgütü'nün getirdiği Tarım Antlaşması ve Sağlık Bitki Antlaşmasına paralel olarak insan yaşamının ve sağlığının korunması amacının gıda güvenliği kavramını da beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır. Bu antlaşma ile aralarında ülkemizin de taraf olduğu Dünya Ticaret Örgütü'ne üye ülkeler, gıda güvenliği ile ilgili olarak söz konusu önlemleri uluslararası standartlara ve ilkelerle birlikte uyumunu sağlama konusunu içselleştirmiş bulunmaktadır.

B- İyi Üretim Uygulamaları (Good Manufacturing Practices-GMP)

İyi Üretim Uygulamalarının, İngilizce ifadesiyle, "Good Manufacturing Practices-GMP" olarak tanımlandığı; aynı zamanda, üreticilerin ve tüketicilerin güvenli gıda beklentisini, ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına; en eski sistemlerden biri olduğu bilinmektedir. Söz konusu sistemin, gıda ürünlerinin üretim ve dağıtımında, ürünlerde, işlemede, hammaddelerde, ürün geliştirmede, paketlemelerde, depolamada ve dağıtımın tüm aşamalarının sürekli olarak uygulanmasında kalitenin sağlanması ve sürdürülebilmesi için gerekli olan bir dizi teknik safhayı ilgilendiren sistem olduğu ifade edilmektedir. (Kuzen ve Arkun 2018: 25-36). İyi Üretim Uygulamalarının ilk kullanıldığı alanın, gıda sektörü olduğu; hijyenik ve kalitedeki yönetime ilişkin uygulamaları içerdiği bilinmektedir. Uluslararası Standardizasyon Kuruluşuna göre; çevrenin, sağlığın, güvenlik, hijyen ve benzeri konuların, (International Organization for Standardization-ISO) kalite yönetimi ilkelerine göre geliştirilen standartların "kalitedeki sistemler" olarak tanımlandığı görülmektedir. İyi Üretim Uygulamaları'nın,1990 yılında ABD'de bulunan Gıda ve İlaç Dairesi tarafından, ürünlerin ve hizmetlerin üretim safhalarında, kişiler ile kuruluşların arzına dek olan kısımlarda ilgili standardın ve farklı yöndeki sektörlerin kalitede, sağlıkta ve hijyen kurallarında uymak zorunda oldukları sistem olarak yer almaktadır.

C- İyi Hijyen Uygulamaları (Good Hygiene Practices-GHP)

İyi Hijyen Uygulamalarının, İngilizce ifadesiyle,"Good Hygiene Practices-GHP" olarak tanımlandığı görülmektedir. Hijyen sözcüğünün, Fransızca "hygiene" ve Yunanca "hygiene" anlamlarına geldiği; aynı zamanda sağlıklı yaşama mahiyetinde de kullanılabildiği; sağlığımızın korunmasıyla ifade edilen "Hıfzıssıhha" tabiriyle de izah edildiği anlaşılmaktadır. Hijyenin, insan sağlığının korunabilmesi, geliştirilebilmesi ve devamlılığın sağlanabilmesi için alması gereken önlemleri içeren bir bilim dalı olduğu ifade edilmektedir.

Gıda mamulleri imalatında, gıda hijyeni ve sanitasyonu uygulamalarının önemli bir safhasını oluşturduğu bilinmektedir. Gıda hijyeninin, insan sağlığının korunmasını amaçladığı Gıdadan kaynaklanan hastalıkların önlenmesi amacı hijyen uygulamalarının sürekli olarak uygulanabilmesini zorunlu kılmaktadır. Hijyendeki uygulamalar incelendiğinde; 3 bölüme ayrılmaktadır:

- Bireysel Hijyen,
- Gıda Hijyeni ve Sanitasyonu (Gıda Güvenliği)
- İşteki Hijyen (Endüstriyel Hijyen) olarak ifade edilmektedir (Parlak 2020: 1-29).

Evvelki yıllarda gıda mamulleri üretimi yapan işletmelerde, hijyen ve sanitasyon denetimlerinin yapılabilmesi için TS-13001 Tehlike Analizleri ve Kritik Noktalarında (Hazard Analysis

and Control Point HACCP) gibi sistemlerden yararlanıldığı; ancak, sonraki dönemlerde ISO 13001'in yerini, TS EN ISO 22000: 2006'ya ve son aşamada TS EN ISO 22000: 2018 gıda güvenlik sistemlerine bıraktıkları görülmektedir. Temel hedefin, gıda mamullerinde belirlenen personel, ekipman, hammadde, ortam hijyeni ve benzeri hijyenik şartların oluşturulması dolayısıyla; tüketiciler açısından risk oluşturabilecek safhaların kaldırılması esasına dayanan ve ürünlerdeki güvenilirliğe dayanan bir sistem, sanitasyona bakıldığında ise; insan sağlığının korunmasını, iyileştirilmesini içeren süreçleri kapsayan bir bilim dalı olduğu ifade edilmektedir (Parlak 2020: 1-29).

Dünyadaki tüm ülkeler kadar Türkiye'yi de etkisi altına alan "pandemi" den korunabilmesi ile yayılabilmesini engelleyebilmek adına; "İyi Hijyen Uygulamaları" yanında 1593 Sayılı Umumu Hıfzıssıhha Kanunu'nun 23.ve devamı maddelerinde yer almaktadır. Aynı zamanda söz konusu salgın sürecinde; gıdaların ambalajlanması, depolanması, taşınması aşamalarının hijyenik kurallara riayet edilerek yapılmasının, azami olarak gerçekleştirilmesi beklenilmektedir. Bu bağlamda; örneğin, bakkallara, kasap ve manavlara maskesiz olan bireylerin alınmaması, kredi kartı ve benzeri uygulamalarda temassız işlemlerinin gerçekleştirilmesi; ilgili büfeci, kasap ve manav gibi işyerlerinin düzenli olarak temizliğinin yapılabilmesi ile 14 kural adı altında örneğin; ellerin su ve sabunla ovularak en az 20 sn boyunca yıkanması, öksürükler ve hapşürmeler esnasında ağız ve burunun mendille kapatılması, tokalaşma, sarılma ve benzeri eylemlerden kaçınılması, ellerin, ağızla, burun ve gözle temas ettirilmemesi, bulunulan ortamların sık havalandırılması, soğuk algınlığına ilişkin semptomları içeren bireylerle arada asgari iki-üç adıma ilişkin mesafenin bulunması, kıyafetlerin, 60-90 derecede yıkanması, havlu ve benzeri gibi kişisel eşyaların ortak kullanılmaması, bağışıklık sistemini güçlendiren gıdalarla beslenilmesi, bol sıvı tüketilmesi, uyku düzenine özen gösterilmesi, ateşin düşmemesi, öksürük ve nefes darlığı gibi belirtilerin olması durumunda en yakın sağlık kurumuna başvurulmasının önem arz ettiği anlaşılmaktadır (Özçakmak ve Var 2020: 433-441).

Kişisel hijyen kuralları dışında; gıda işletmelerinde çalışanların da söz konusu temizlik kuralları gibi zorunluluk arz eden birtakım kaidelere riayet edilmesi, gerektiğinde evden çalışabilmesi, dezenfekte edici antiseptiklerin kullanılması, yine; gıda işlemleri sırasında teması fazla olan tezgâh, bıçak, servis ve benzeri materyallerinin ekipman görevlilerince steril hale getirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Yine; Covid salgını ile mücadele kapsamında; pazaryeri satışlarıyla ilgili örneğin, tezgahlar ve sergiler arasında en az 3 metre mesafe olması ile ilgili zabıta memurlarınca ilgili kontrollerinin yapılması ve belediyelerce pazar esnafı ve vatandaşlara destek olunması vurgulanmaktadır (Dinçoğlu ve Rugji 2021: 651; Özçakmak ve Var 2020: 433-441).

D- İyi Laboratuvar Uygulamaları (Good Laboratory Practices-GLP)

İyi laboratuvar uygulamalarının, İngilizce ifadesiyle,"Good Laboratory Practices-GMP" anlamlarına geldiği, klinik çalışma ve yöntemlerin dışındaki sağlık ve çevresel anlamdaki güvenlik faaliyetlerinin planlanarak, izlenerek, kat edilerek ve arşivlenerek rapor edilmesi şeklindeki kalite sistemlerinden biri olduğu ifade edilmektedir. İyi Laboratuvar Uygulamaları sertifikalarının, planlanarak, kaydedilerek ve arşivlenerek rapor edilmesi şeklindeki kalite sistemlerinden olduğu belirtilmektedir (Yalçın ve Açıkgöz 2007: 43-56).

İyi Laboratuvar Uygulamaları sertifikasının, ABD'de OECD'de ve Avrupa Birliği ülkelerinde bakanlıklarca yapılabileceği görülmektedir. Ülkemizde, 25.06.2002 tarihinde Resmî Gazete 'de yayımlanan İyi Laboratuvar Uygulamaları prensipleri ve 88/320/EEC sayılı direktif ile bu bağlamda; örneğin, kozmetik ve tıbbi ürünlerde Sağlık Bakanlığı'nın, veteriner ilaçları, gıda katkı maddeleri konusunda Tarım, Gıda ve Hayvancılık Bakanlığı'nın, Tehlikeli Kimyasal Maddelerinin Yönetmeliğinde Çevre Bakanlığı'nın yetkili olduğu bilinmektedir.

E- İyi Dağıtım Uygulamaları (Good Distribution Practices-GDP)

İyi Dağıtım Uygulamalarının, İngilizce ifadesiyle, "Good Distribution Practices-GDP" olarak tanımlandığı ve iyi depolama uygulamalarının ilaç tedarik zincirlerinin temelini teşkil ettiği, eczaneler, ecza depoları, hastaneleri, yiyecek, mağaza ve benzeri uygulamalar ile ilgili lojistik zaman kapsamında yer alan depoların, bayilerin, hastanelerin arasında ürünler taşınırken muhafaza ısılarının mutlak surette değişmemesi gerektiği belirtilmektedir. İyi Dağıtım Uygulamalarının aynı zamanda, hastaların sağlığının ve güvenliğinin korunması açısından son derece önem teşkil ettiği anlaşılmaktadır (Uslu ve Akçadağ 2012: 149-158)

F- İyi Veteriner Uygulamaları (Good Veterinary Practices-GVP)

İyi Veteriner Uygulamalarının, İngilizce ifadesiyle, "Good Veterinary Practices-GVP" şeklinde nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Veterinerlikte, "İyi Hekimlik Kılavuzu'nun, etik kuralların ve hekimlik uygulamalarının kalitede standardizasyonun belirlenmesi açısından önemli olduğu, veterinerlerin kliniklerinde, kalite yönetim sistemine bakıldığında; ilgili hekimlerin evvela tüm personelin en yüksek seviyede hijyen ve temizliği sağlama noktasında azami olarak bireysel önlemlerin alınması gerektiği ifade edilmektedir (Cevizci ve Önal 2009: 73-82).

VIII. Codex Alimentarius Commission (Beslenme Kodeksi Sistemi)

Kodeksin, köken itibarıyla; Latince ve tıp alanında yer alan ve TDK'de tedavi edilebilme özelliği ile bilinen ve resmi kuruluşlarca onaylanan başvuru kaynakları anlamına geldiği ifade edilmektedir. Codex Alimentarius kavramının ise; gıda yasası veya gıdalarda kod anlamına gelen tüketicilerin ve üreticilerin gıda sanayinde sıkça kullandığı sözcük olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. 1960'lı yıllarda gıda kodekslerinin, Roma'daki Birleşmiş Milletlere bağlı olan kuruluşlardan olan Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ile Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından koordineli şekilde meydana getirildiği anlaşılmaktadır. Komisyonun amacının, gıda kodekslerinin, Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) prensiplerine dayanarak ticarete güvenlik standartlarını sağlayabilmek ve tüketicilerin sağlıklarını koruyabilmek amacıyla 20 adet farklı komisyondan oluştuğu görülmektedir. Bunlardan dikey komitelerin süt ürünlerinden, işlenebilen sebzeler, meyveler ve hububatlardan oluşabileceği; yatay komitelerin ise, etiketlemeler, hijyenler, pestisit kalıntılarında, gıda katkı ve bozulmalarından oluştuğu belirtilmektedir. Dolayısıyla; "Kodeks Alimentarius Standardı"nın gıdalarda uygulandığı, etiketlemeyi, hijyeni, pestisiti, veterinerlerdeki ilaçların kalıntılarını, ithalattaki veya ihracattaki denetimlerini, belgelendirme sertifikasyon sistemlerini, tahlil ve numune alma yöntemlerini, gıdalardaki katkı maddelerini, çikolataları, süt ve süt ürünlerindeki prensipleri ve bu prensiplerin ülkemizdeki Türk Gıda kodeksi mevzuatına dayandırılan tebliğleri kapsadığı anlaşılmaktadır (Soyer 2016: 1-184; Duru, Gül ve Hayran 2019: 1177-1185).

Gıda Kodeksi Komisyonlarında, ülkemizin de kurucu üye olduğu ve 45 üye ile 187 ülkenin yer aldığı bilinmektedir. Söz konusu gıda kodekslerinin temel amaçlarının, tüketicilerin korunması ve gıdalardaki ticaretlerde pratikliğin sağlanabilmesi olduğu ve Gıda Kodeksi Standartlarının, "GAPP ve BRC" gibi muteber standartların genel prensiplerini oluşturduğu ifade edilmektedir. Standartlarda kullanımı teşvik etmek için uluslararası bağlamda, "Gıda Ticareti Etik Kanunu'nun (Code of Ethics for International Trade In Food) yayımlandığı; ilgili kodekslerde bulunan standartların, gıdalarda güvenliği ve kalitelerin sağlanabilmesi adına, gıdalardaki teknolojilerde, bilimsel ve kültürel kamu kuruluşu olan üniversitelerde, tüketicilerde kullanıldığı izah edilmektedir. Kodeks standartlarının hazırlanırken, "The WTO Agreement On The Application of Sanitary and Phytosanitary Measures (SBS-Sağlık ve Bitki Sağlığı) ve Ticarete Dair Teknik Engelleri içeren Antlaşmaların (The Agreement on Technical Barriers to Trade- TBT) referans olduğu görülmektedir. Kodeks standartlarının üye ülkelerce Dünya Ticaret Örgütü tarafından muteber kabul edilen SPS anlaşmaları, denetimlerde ve sertifikasyonları olan işlemlerde Codex Alimentarius Komisyonu (CAC), Uluslararası Bitki Koruma Konvansiyonu Sekreteryası (IPPC) tarafından oluşturduğu bilinmektedir. (Duru, Gül ve Hayran, 2019:

1177-1185). SPS anlaşmalarının tüm ülkelerde, standartlarda, denetimlerde ve sertifikasyon işlemlerinde entegrasyon ya da senkronizasyonu amaçladığı anlaşılmaktadır (Duru, Gül ve Hayran 2019: 1177-1185).

IX. Türkiye'deki Gıda Kodeksi ve Uygulamaları

Türk Gıda Kodeksinin, gıda mevzuatları arasında en ayrıntılı düzenlemelere sahip olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu kodeksin, gıdalardaki ticarete tüketicilerin sağlığının korunabilmesi için ilgili kodları, kriterleri ya da esasları benimsediği görülmektedir (Soyer 2016: 1-184). Ülkemizde, ilk kodeks kanununun, "767 sayılı Türk Kodeksi Hakkında Kanun" olduğu; söz konusu kanunun, ilaç kullanılmasına ilişkin kanun olduğu ve takiben 1928 yılında "Hayvanların Sağlık Zabıtası Hakkında Kanun'un, 1930 yılında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun, 1942 yılındaki Gıda Nizamnamesinin, 1952 yılında Gıda Maddeleri Tüzüğü'nün yayımlandığı bilinmektedir. 13 Şubat 1964 yılında Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliği'nin yayımlandığı, 1982 yılında "Tarım ve Orman Bakanlığı Türk Milli Gıda Kodeks Komitesi" adının, 1994 yılında "Ulusal Gıda Kodeks Komitesi" olarak değiştirildiği, 16 Kasım 1997'de yayımlanan "Gıdalara Dair Kodeks Yönetmeliği'nin ve sair mevzuatların yayımlandığı, Kodeks Alimentarius Komisyonlarının ise, FDA, FAO, WHO ve AB'nin görüşleri doğrultusunda gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

4. Standardizasyon ve Kalite Güvenliği Eğitimi

Standartların nasıl geliştirildiği, uygulandığı ve yönetildiği ile ilgili yapılan öğrenci faaliyetlerinin tümüne "standardizasyon eğitimi" denilmektedir. Uluslararası şirketlerin bir çoğunun bünyesinde standardizasyonu, kalitedeki kontrolü, kalitedeki güvenceyi ve benzeri isimlerdeki kalitedeki birimleri bulduklarını, örneğin; "Siemens" in, Microsoft'un ve Mercedes "in ve benzeri küresel şirketlerin standardizasyon biriminin üretilen mal ve hizmetler ile standartlarda uygunluğu denetleyebilmenin yanı sıra standartları geliştirme, uygulama ve iyileştirme görevlerini de yerine getirmekte olduğu ve bu bağlamda standartlardan yararlanılarak kaliteli mal ve hizmet sunan şirketlerin sadık müşteri kitlesi oluşturdukları aşikardır.

Standartların geliştirilmesi, uygulanması, yönetilmesi hakkında yürütülen faaliyetlerin tümünün standardizasyon eğitiminin genel çerçevesini oluşturduğu; bu anlamda, hedef kitlesi olan öğrenci- öğretmen, çalışan ve yöneticilerin ilgi ve ihtiyacına uygun standardizasyon eğitim müfredatının geliştirilmesinin önem arz ettiği görülmektedir.

Eğitim programlarının hedefinin bilginin üretilmesi, paylaşılması, özgün hale getirilebilmesi, işgücü kaynağının geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Standartların ve kalite güvenliğinin, güncelliğini sürdürebileceği komiteler, kurullar, yayınlar (dergilerin-makalelerin-e-kitapların-interaktif kitapların vb.) açık bilgi havuzları, forumları, iş birlikleri projeleri, programları ve benzeri araçlarla aktörlerin yan yana getirilmesiyle gelişim ve değişimin doğru ve hızlı bir şekilde gerçekleşebileceği, bu bağlamda; "Uluslararası Bilgi Teknolojileri Standart Standardizasyon Araştırma Dergisi", akademik araçlara örnek verilebilmektedir. Bu durum, mal ve hizmet kalitesinin güncel tutulmasını sağlamaktadır.

Gıdalarda standardizasyon açısından tüketicilerin, satın aldığı gıdaların imalinde uygulanan tekniklerin ve kalite kontrolünün farkındalıkları önemlidir. Mamul kaliteleri arasındaki farkların, tüketicinin kolayca tespitine olanak verecek bilgi dokümantasyonu ve bilgi dağılımının ortaya çıkarılması ve söz konusu durumun kamu kurumlarının, üniversitelerin ve benzeri kuruluşlarının yayınlarıyla gerçekleştirilebilir olduğu düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Standartların, esas olarak kalite güvencesi ve sorumluluklarla ilgili olduğu gerekli ve yeterli nitelik düzeyinin önemli olduğu kullanıcının doğasını da kapsayan ve kullanılacak ürünler ile

hizmetlerdeki koşulların ilgili kesin kanıtlar üzerine ve kalitenin gerçekleştirilmesi adına oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Standardizasyonun ise; imalatta, anlayışta, ölçüşte ve deneyişte beraberliğı sağlayan; ekonomik ve kültürel hayatın bütün branşlarını kapsayan, dolayısıyla; standartların üretim ve tüketiminin temel faktörlerin başında yer aldığı anlaşılmaktadır.

Standardizasyonun avantajları arasında bilgi ve deneyimlerin muhtelif ülkeler arasında bilgi paylaşılabilmesine olanak sağlayabilme gibi özelliklerin yer aldığı belirtilmektedir. Dezavantajları arasında ise “tüketicilerin ihtiyaç, istek ve ürün kullanma modellerindeki farklılıklar, hukuksal çevre ayrılıkları, pazarlama kurumlarının ve yönetim prosedürlerindeki farklılıklar” olarak kategorize edildiğı ifade edilmektedir. Yine standardizasyonun müşteri ve firmalar arasında ileri vadede iletişim kurulabilmesine imkân sağladığı, markalarda itimat, güven ya da sadakat kavramlarının önem arz ettiği ve ilişkisel manadaki pazarlamaya yönelik stratejilerin tartışılabilmesi; günümüz koşullarında muteber bir strateji olmadığı görüşünün, söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Standart ve standardizasyon çeşitleri arasında belgelendirme, akreditasyon, kalibrasyon, kalite, ulusal, bölgesel ve uluslararası anlamında da çeşitlerinin olduğu bilinmektedir.

Standartların performans değerlendirmesinin oluşturulmasına öncülük ettiği, ancak; gelişime dayalı performansı temel alan hedefleri içermesi gerektiğı ifade edilmektedir. Akreditasyonun da bu bağlamda önem arz ettiği savunulmaktadır. Akreditasyona ve kalitedeki denetlemelere ilişkin olarak sadece niteliğe dair ölçütlerin yer almayıp, aynı zamanda; ilgili kurum ve kuruluşları teşvik edebilen niteliksel ölçütlerin mevcudiyeti belirtilmekte olup, öz değerlendirme ve kendi kurallarını koymanın farkındalığı belirtilmektedir. Standart ve standardizasyon hakkında ulusal kaliteyi arttırmak adına; bilimsel bilgiye uzmanlaşmış personele ihtiyaç duyulduğu aşikârdır. Bu bağlamda kaliteye dayalı bilgi birikiminin oluşturulması, standardizasyona dayalı yeni eğitim ve uygulama modellerinin geliştirilmesi gerektiğı anlaşılmaktadır. Standartların bilimsel gerçeklere dayandırılması, geliştirileceğı alan ve kurumun amaçları ile uyumlu olması, standartlarla ilgili toplumda ya da ilgili kurumda gerekli içselleştirmenin sağlanmasının mühim olduğu ifade edilmektedir.

Bu bağlamda; standart ve standardizasyonun sağlanabilmesi açısından da kalitenin önemli olduğu görülmektedir. Kalite kavramının, “muayyen nitelikteki ihtiyaçların karşılanabilmesine derecesine yönelik ürünleri ya da hizmetleri etkileyebilen özelliklerin toplamı” olarak ifade edildiğı görülmektedir. Toplam kalitenin ise; genel anlamda ihtiyaç ve beklentilere uygunluğu ifade ettiği, toplam kalite yönetiminin, müşterilerin tatmin edilmesini amaçlayan ve söz konusu beklentileri karşılayabilen bir yönetim felsefesinin olduğu düşünüldüğünde; zamanla artabilir ve iletişime yönelik nitelikteki imkan ya da fırsatlar ile artan hakkın aranmasına yönelik istekleri, yaygınlaşan özel nitelikteki sigortaların, usulsüz delillerin yargılamada delil teşkil etmemesi, artan rekabetin mevcudiyeti küreselleşme ile benzeri nedenlerin toplam kalite ilkelerinin uygulanmasını zorunlu kıldığı belirtilmektedir.

Ulusal gıda standardizasyonu bağlamında; “Gıda Kodeksi” nin, uluslararası kapsamda ise, “Avrupa Gıda Güvenliğı ve Gıda Otoritesi” olan “EFSA”nın 1990-2000’li yıllarda; 2002 yılında, Uluslararası Gıda Standardizasyonu olan Food Standardization’ın (IFS) faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Kalite denetim ve kontrollerinin yapılmasının gıdalarda standardizasyonun sağlanması adına; önem arz ettiği bilinmektedir. Bu bağlamda; beslenmenin, yaşamın temel gereksinimlerinden biri olduğu; standart ve standardizasyonun uygulandığı alanlardan birinin, gıda mamulleri olduğu belirtilmektedir.

Detaylı olarak incelendiğinde; gıda ürünlerinde standartlaştırılmış tarifelerin olduğu, yiyecek ve maliyetlerdeki kontrollerin, arz edilen yemeklerin kalitelerin, tatların, porsiyonların standartları ile standartlardaki gıda içeriklerinin sağlanması olduğu ifade edilmektedir. Ancak tarife standartlaşma aşamalarının tarife doğrulama, yemek değerlendirme, miktar ayarlama aşamalarında gerekli hassasiyetin gösterilmesinin önerildiğı anlaşılmaktadır.

Gıda mamullerinde güvenlik anlamındaki kalitenin, sağlıklı beslenme alışkanlıklarımızın pekiştirilmesi için önem arz ettiği ve bireylerin yaşam standartları ile gereksinimlerinin artması ile aynı

zamanda bilinçlenmelerinin, çeşitli gıda standartlarının ya da gıda güvenlik sistemlerinin uygulanmasını zorunlu hale getirdiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla; gıda güvenliğinde yönetim sistemlerinin, tüketiciler ve müşteriler arasında güven yarattığı aşıkardır. Bu sistemlerin, kalite ve verimliliğin artırılmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu sistemler arasında; "HACCP, Codex Alimentarius" gibi düzenlemelerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Bunlar arasında Tehlike Analizlerinde ve Kritik Kontrol Noktalarını ifade eden HACCP (Hazard Analysis Critical Control Point) sisteminin, gıdalardaki hammaddeleri, gıdalardaki işlenebilmesi koşullarını, hazırlanabilmesi, depolanabilmesi, paketlenilmesi, dağıtılabilmesi ve tüketicilerin kullanmasına tekabül eden bölümleri ihtiva ettiği; dolayısıyla gıda kontrollerinde koruyucu bir sistem olduğu, genel prensipleri arasında ürünlerde meydana gelebilecek tehlike ve risklerden korunabilmesini sağlayabilmek, aynı zamanda gıda ürünlerindeki hastalıkların önlenmesi analiz maliyetlerinde azalma, firma itibarlarının ya da prestijlerinin korunabilmesine öncülük ettiği ifade edilmektedir.

Ancak, tüm bunlarla birlikte; HACCP sisteminin, her ne kadar gıda güvenilirliğini ve tüketicilerin sağlığını koruyan, güven aşılayan bir sistem olsa dahi; gıda güvenliğinde eğitim ya da bilgi noksanlığının, personel eksikliğinin, ekipmanlardaki ve alt yapıdaki yetersizliklerin, ulusal ve uluslararası bağlamdaki ticaretlerdeki artışların ve daha birçok sorunu da beraberinde getirebileceği düşünülmektedir."Codex Alimentarius Commission"un (Beslenme Kodeksi Sistemi) gıda yasası veya gıdalarda kod anlamına gelen tüketicilerin ve üreticilerin, gıda sanayinde sıkça kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu komisyonun amacının, Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) prensiplerine dayanarak küresel ticarete güvenlik standartlarını sağlayabilmek ve tüketicilerin sağlığını korumak adına; gıdalarda uygulanacak etiketlemeyi, hijyeni, pestisiti, veterinerlerdeki ilaçların kalıntılarını, ithalattaki veya ihracattaki denetimlerini, belgelendirme, sertifikasyon sistemlerini, tahlil ve numune alma yöntemlerini, gıdalardaki katkı maddelerini ve gıda mamullerindeki prensiplerin incelenmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Ulusal manada ülkemizin, 1963 yılında Gıda Kodeksi Komisyonu'na katılmasıyla 13 Şubat 1964 yılında Türk Milli Gıda Kodeksi Yönetmeliği'nin yayımlandığı, daha sonra adının, 1994 yılında "Ulusal Gıda Kodeks Komitesi" olarak değiştirildiği, 16 Kasım 1997 yılında, "Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliği ile Gıda Mevzuatlarının oluşturulduğu, "Codex Alimentarius Komisyonları"nın, FAO, WHO, ABD Gıda ve İlaç Daireleri ile Avrupa Birliği'nin görüşleri doğrultusunda oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Ancak; Avrupa Birliği ile ulusal anlamda gıda standardizasyonları karşılaştırıldığında, mevzuatların hayata geçirilmesinin zorluğunun beyan edilmesiyle birlikte; örneğin, gıda genetiklerinin ülkemizde değiştirilmesi ile ilgili olarak söz konusu ülkelerde bunu önleyebilecek şekilde ve telaffuzunun; genetiği değiştirilmiş organizmalar olan GMO (genetically modified organism) etiketlerinin uygulandığı ifade edilmektedir.

Eğitim kurumlarının, deneylere ve gözlemlere dayanan bilimsel nitelikteki bilgilerin, sezgisel deneyimlerden gündeliğe ilişkin bilgilerin; beceriler ile kabiliyeti havi teknik bilgilerin yaratıcılık ve hayal gücünden sanatsal bilgiyi üretmek yararlanıcıların hizmetine sundukları görülmektedir. Bu bağlamda; gıda güvenliğinde standart ve standardizasyonların sağlanabilmesi adına; eğitim programlarının düzenlenerek söz konusu kalite güvenliğinin paylaşılması, üretilmesi, özgün hale getirilebilmesinin amaçlandığı; ayrıca, gıdaları temin eden üreticilerin, tüketici ve yöneticilerin ilgili eğitimlerle farkındalıklarının ya da bilinçlendirilmelerinin sağlanarak gerekli olan bilgi dokümantasyonlarının kamu kurumları, üniversiteler ve benzeri kuruluşlarca yapılan bilimsel yayınlarla sağlanabilmesinin önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak; esnek-uyumlu, koordineli şekilde ve uygulanabilirliği olan stratejilerin geliştirilmesinin ve bu stratejilerin geliştirilirken muhtelif pazar yapısının göz önünde bulundurularak firmalardaki uluslararası başarılarının önemli olduğu düşünülmektedir. Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının tüketici davranış ve kültürel özelliklerini tanımaları gerektiği ile uluslararası pazarlardaki başarının ise; başarının ancak firmalardaki yerele ilişkin hakkında bilgi sahibi olunması ile

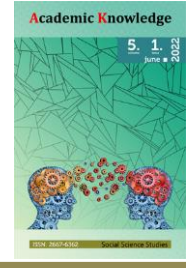
standardizasyonlarda ve uyarlamalardaki dengelerinin gözetilmesi ile mümkün olabileceği; bunun yanı sıra kültürel inanç ve değer farklılıklarının göz ardı edilmemesi gerektiği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- (Anonim). Ticaretin Evrensel Dili: Standartlar, <https://www.moment-expo.com/tr/dergiler/> (Erişim Tarihi: 04/08/2020).
- Adıgüzel, A. ve Sağlam, M. (2009). Öğretmen Eğitiminde Program Standartları ve Akreditasyon. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (3), 83-103.
- Adıgüzel, O. ve Aydın C. (2016). ISO 9001 Kalite Yönetim Sisteminin Bilişim Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmaların İşletme Performansı Üzerine Etkileri: Ankara İli Örneği, 12, 1-20.
- Adıgüzel, S. (2020). Avrupa ve Türkiye’de Lojistik Sektöründe Standardizasyon Çalışmaları. *Sosyal Bilimler ve Araştırmaları Dergisi*, XV/1, 309-321.
- Adıgüzel, T. (2008). Avrupa Birliği’nin Gıda Ürünleri İhracatının Gıda Güvenliği Açısından
- Ağın, K. (2020). Toplam Kalite Yönetimi Bağlamında Kaizen Felsefesinin Örgütlerin Maliyet Verimlilik ve Kalite Düzeylerine Etkileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (3), 1191-1207.
- Akın, M. ve Akın, M. (2020). Gıda Güvenliği ve Covid 19. *Harran University Journal of Engineering*, 5(3), 268-277.
- Algan, F. (2013). Standardizasyonun Ekonomik ve Sosyal Getirileri. (4), 127-144.
- Algan, F.M. (2020). Standardizasyon Sisteminin Yönetişimi. *Verimlilik Dergisi*, (4), 175-201.
- Altuna, O.K. (2007). Uluslararası Marka Strateji Formülasyonu: Standardizasyon ve Uygulama Yaklaşımları. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0 (37), 159-171.
- Anonim. Standardizasyonun Tarihi Gelişimi, <http://integralkalite.com.tr/?pages,1646/> (Erişim Tarihi: 29/09/2020).
- Aşcıoğlu, F. ve Berber, G. Adli Genetik Laboratuvarlarında Standardizasyon ve Standart Çalışma Prosedürlerinin Verimliliğe Etkisi, 2-13. <https://docplayer.biz.tr/12766927-Adli-genetik> (Erişim Tarihi: 02/10/2020).
- Asoğlu, V., Kaya, Kasım, Sevinç, M.R. ve Sevinç, G. (2014). Kalite Standartları ve Şanlıurfa İlindeki Tüketicilerin Kalite Standartlarını Önemseme Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 6 (11), 87-103.
- Atar, H.H. ve Atayeter, S. (2015). Su Ürünleri İşleme Sektörü Açısından BRC ve IFS Standartları. *Ziraat Mühendisliği*, 362.
- Bozkurt, A. (2012). Tourism Industry and Standardization Possibilities and Oppurtunities. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1).
- Bucak, T. (2011). Yiyecek, İçecek İşletmelerinde ISO 22000 Yönetim Sistemi (GGYS): Bir Literatür Taraması. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31 (1), 1-20.
- Çevik, B. ve Öpınar, H. (2019). Sütlü Tatlı Üretimi Yapan Bir İşletmede ISO 22000 Gıda Güvenliği Yönetim Sistemlerinin İncelenmesi. *IGSUSABDER*, 7 (702-713).
- Cevizci, S. ve Önal, A.E. (2009). Halk Sağlığı Açısından Hijyen ve İyi Üretim Uygulamaları. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 66 (2), 73-82.
- Çopuroğlu, G. ve Kasımoğlu A. (2015). Türk Gıda Mevzuatında Risk Analizi. *Etlik Veteriner Mikrobiyoloji Dergisi*, 26 (1), 23-28.
- Dağ, A. (2020). Toplu Beslenme Hizmetleri: Sorunlar ve Güncel Yaklaşımlar, Yemek Tarifelerinin Reçetelerinin Standardizasyonu. *Türkiye Klinikleri*, 25-31.
- Değerlendirilmesi. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dış İlişkiler Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, <https://www.tarimorman.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 14.12.2021)
- Demirbilek, M.E. (2015). Tarımda ve Gıdada Nanoteknoloji. *Gıda ve Yem Bilimi-Teknoloji Dergisi*, (15), 46-53.
- Dinçoğlu, A.H. ve Rugji, J. (2021). Covid 19 ve Gıda Yönetim Sistemleri. *Türk Klinikleri Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6 (3), 651.
- Duru, S. Gül, A. ve Hayran, S. (2019). Gıda Kodekslerinin Tarım ve Gıda Ürünleri Dış Ticaret Bakımından İncelenmesi. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2 (1177-1185).
- Gezgin, T. (2017). Türkiye’de Hayvansal Kökenli Gıdalar Mevzuatı. *TEAD*, 3 (2), 46-54.

- Güçtekin, O. (2018). Standardizasyon, <http://osmanguctekin.cbu.edu.tr/> (Erişim Tarihi: 04/08/2020).
- Gürbüz, S., Güngör, A.Ç., Yüksel, T.A., İflazoğlu, N. ve Toprak, L. (2019). Yiyecek-İçecek İşletmelerinde HACCP Sistemlerinin Uygulanmasının Önündeki Engeller: Mardin Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(4), 2685-2700.
- Hacıoğlu, N. ve Girgin, G. K. (2008). HACCP Sisteminin Otellerin Mutfak Çalışanları Tarafından Değerlendirilmesi: 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. 9 (2), 281-301.
- Halaç, E. (2002). Gıda Kalitesi ve Gıda Mevzuatı ile İlgili Temel Kavramlar Işığında Türk ve Avrupa Gıda Mevzuatının Karşılaştırılması. *A.İ.İ.B.F.*, 107-131.
- İnan, R., Bekar, A. ve Urlu, H. (2021). Tüketicilerin Organik Gıda Satın Alma Davranışları ve Tutumlarına İlişkin bir Değerlendirme, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9 (1), 220-245.
- ISO'nun Tanımı. <https://tr.wikipedia.org/wiki/ISO#:~:text=ISO%20> (Erişim Tarihi: 23.11.2021)
- Karabal, A. (2019). Gıda Mevzuatı ve Gıda Güvenliği. *International Journal of Social and Humanities Science*, 3 (1), 179-198.
- Karagözlü, N. (2003). Yeni Süt Ürünleri Geliştirme Proseslerinde HACCP ve Diğer Kalite Güvence Sistemlerinin Birlikte Kullanılabilirliği. Süt Endüstrisinde Yeni Eğilimler Sempozyumu, P1, 189-193.
- Kesmen, Z. Büyükkiraz, M.E. ve Karaman, N. (2017). Gıdalarda Hile Amacıyla Kullanılan Bazı Bitki Kaynaklı Bileşenlerin Gerçek Zamanlı PZR ile Tespiti. *The Journal Food*, 42 (3), 305-314.
- Koç, A.A., Bölük, G. ve Aşçı, B. (2008). Gıda Güvenliği ve Kalite Standartlarının İmalat Sanayiinde Yoğunlaşmaya Etkisi. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 16, 83-115.
- Kurşun, Ö. (2004). Gıda İşletmelerinde Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktalarına Göre Gıda Güvenliği. *Akademik Gıda Dergisi*, 2 (5), 5-6.
- Kushwah, A. ve Kumar, R. (2017). HACCP-Its Need And Practices Background of Topic Selection. *Acta Chemica Malaysia*, 1 (2), 1-5.
- Kuzen, A. ve Arkun, G. (2018). Investigation of Compliance on Good Manufacturing Practices (GMP) and Hygiene Conditions in Enterprises That Supply Mass Catering Services. (4), 25-36.
- Lüleci, M., İkizler, C. Ve Aytekin, G.K. (2019). Sağlık Kurumlarında Toplam Kalite Yönetimi ve Personel Performansını Etkileyen Faktörler: Bir Vakıf Üniversitesi Örneği. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 1-29.
- Metin. M. (1977). Gıdalarda Kalite ve Kalite Kontrol. *Gıda*, 2 (4), 151-160.
- Mettke, T. (1943). Gıda Hukuku Gelişimi. Çeviren: Ortan A.N. (1979). *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 249-270.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2016). <http://torbalipireis.meb.k12.tr/> (Erişim Tarihi: 04/08/2020).
- Oğuz, A. ve Ustasüleyman, T. (2015). Analitik hiyerarşi Sürecini kullanarak ISO 9001: 2008'e Kalite Yönetim Sistemi ile Müşteri Memnuniyeti Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi.
- Oraman, Y. ve Güngör, H. (1994). Gıda Sanayisinde Toplam Kalite Yönetiminin Performans Artışları Üzerine Etkileri: Konserve Sanayi Örneği. <https://tarekoder.org/1998ankara/38-1.pdf> (Erişim Tarihi: 22.11.2021).
- Özbek, Ş. ve Fidan, H. (2010). Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Gıda Standartları. *Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 24 (1), 92-99.
- Özçakmak, S. Gökçek, M. ve Gül, O. (2017). Pirinç Üretiminde HACCP Sisteminin Uygulanması. *CBÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 13 (1), 259-273.
- Özçakmak, S. ve Var, I. (2020). Covid 19 Salgınının Yayılmasını Önleyici Hijyen Uygulamaları. *Akademik Gıda Dergisi*, 18 (4), 433-441.
- Parlak, T. (2020). Gıda Ürünleri Üretiminde Hijyen Kavramına Farklı Bir Bakış. *İş Sağlığı ve Güvenliği Akademi Dergisi*, 3 (2), 1-29.
- Radbruch, G. ve Aydın, M.B. (2015). Hukuk Kavramı. *And HD*, 1 (2), 147-150
- Sacchetti, F. (2011). Regulation on European Standardization, E.C.

- Sanal, Ş. Ve Gürler, A.M. (2013). Hayvancılık Standartları Üzerine bir İnceleme. Harran Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 2 (2), 82-86.
- Saraçoğlu, G.V., Kaya, A.D. ve Aydın, M. (2016). Türkiye’de Gıda üzerinde Çalışanlarda Yapılan Mikrobiyolojik Tetkikleri Düzenleyen Mevzuatın İncelenmesi. *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 23 (2).
- Savaş, H. (2003). Avrupa Birliği Standardizasyon Kurumluğu ve CE İşareti. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (2).
- Serin, N. (2004). Avrupa Birliği Gıda Standartları. *Akademik Gıda*, 2 (5), 34-35.
- Şimşek, M. (2013). Helal Belgelendirme ve SMC Standardı. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22, 19-44.
- Soyer, A. (2000). Et İşletmelerine HACCP Programlarının Yerleştirilmesi. *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 25 (6), 413-422.
- Soyer, E. 2016. Sağlık Kamu Düzeni Bağlamında Gıda Güvenliği. Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Sırrı Düğer, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1-184.
- Standart Nedir? <https://www.sozcu.com.tr/hayatim/kultur-sanat-haberleri/> (Erişim Tarihi: 04/08/2020).
- Tönük, A. (1976). Gıda Standartlarımız. *The Journal of Food*, 1 (1), 19-21.
- Tunalıoğlu, R. (2010). Türkiye’de Zeytinyağı Pazarlamasında Gıda Güvenliği Kalite Güvence Sistemlerinin Uygulanması ve Gelişmelerin Değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomi Dergisi*, 16 (2), 59-66.
- Turan, B. (2014). Standartlar ve Standardizasyon, http://web.bilecik.edu.tr/bulent_turan/files/2014/11/std.pdf (Erişim Tarihi: 04/08/2020).
- Uslu, Ş. Ve Akçadağ, M. (2012). İlaç Sektöründe Tersine Lojistik ve Dağıtımın Rolü. *Niğde Üniversitesi İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 149-158.
- Wallace, C.A., Sperber, W.H., ve Mortimore, S.E. (2018). Food Safety for the 21st Century: Managing HACCP and Food Safety Throughout the Global Supply Chain.
- Yalçın, D. ve Açıkgöz, İ. (2007). İyi Laboratuvar Uygulamaları. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27 (2), 43-56.
- Yalçın, H. ve Esengün, K. (2008). Türkiye’de Gıda Mevzuatı ve Tokat İli Sanayi İşletmelerinin Yapısal Analizi. *Ziraat Fakültesi Dergisi*, 25 (2), 37-49.
- Yaralı, E. (2018). <https://akademik.adu.edu.tr/myo> (Erişim Tarihi: 27/10/2021).
- Yaş, S.Z. (2021). Toplam Kalite Yönetimi Anlayışının Sağlık Hizmetlerinde Uygulanması, Trakya Üniversitesi, *Journal of Quality and Strategy Management July*, 1 (1), 21-43.
- Yaşar, G. (2017). İyi Tarım Uygulamaları: Migros Ticaret A.Ş. Örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 503-524.
- Yeloğlu, O.Y. ve Yumak, C.Y. (2016). ISO 9001: 2008 Kalite Yönetim Sistemi’nin Uygulanabilirliği Sorunu: Gönüllülük mü, Zorunluluk mu? *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 2 (1), 65-88.
- Yiyecek ve Besinin Tanımı. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yiyecek> (Erişim Tarihi: 02.11.2021).
- Yörük, Mustafa. (2017). Standardizasyon Akademisi. *Türk Standartları Enstitüsü Eğitim Daire Başkanlığı Dergisi*, 7/3 146-155.

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 10.02.2022
Kabul Tarihi / Date Accepted : 20.05.2022
Yayın Tarihi / Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Bahar / Spring

Jean-Paul Sartre'da Kendinde-Varlık, Kendi-İçin-Varlık ve Hiçlik Kavramlarının Fenomenolojik Bağlamda İncelenmesi

Yelda Akıllıgöz*

Anahtar Kelimeler:

Sartre,
Fenomenoloji,
Kendinde-varlık,
Kendi-için-varlık,
Hiçlik.

ÖZ

Varoluşçuluk düşüncesi, 20. yüzyılda, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında yaşanan sıkıntılar nedeniyle özgürlük düşüncesinin pekişmesi sonucu önem kazanmıştır. Bu düşüncenin temeli, insan varlığının özden önce gelmesidir. Var olan insan, seçimlerinde özgürdür. Böylece kendini seçerek özünü yaratabilir. Bu akımın temsilcilerinden biri de Jean-Paul Charles Aymard Sartre olup; fenomenolojik ontoloji yönteminde, kendinde-varlık, kendi-için-varlık ve hiçlik kavramlarını ortaya atmıştır. Sartre, kendi-için-varlık fenomenini, kendinde-varlık fenomenini olumsuzlamak suretiyle var etmektedir. Hiçliğin önce var edilip; sonra reddedilmesi ile insanın özgür olduğunu, insanı insan yapan gerçekliğin bu şekilde oluştuğunu ifade etmektedir. İnsanı bütün olarak inceleyen fenomenolojik ontolojinin merkezindeki insan, kendi-için-varlık fenomeniyle ve zihin edimleriyle; toplum içinde bütün yapıp etmelerinden sorumludur. Bu derleme makalesinde, Sartre'ın varlık anlayışı ve ilgili kavramların bağlamlarının incelenmesi amaçlanmaktadır.

Examination of The Concepts of Being-in-Itself, Being-for-Itself and Nothingness in The Context of Phenomenology in Jean-Paul Sartre

Keywords:

Sartre,
Phenomenology,
Being-in-itself,
Being-for-itself,
Nothingness.

ABSTRACT

Existentialism thought gained importance in 20. century as a result of the consolidation of the idea of freedom due to the troubles after the First and Second World Wars. The basis of this idea is that human existence precedes the essence. An existing person is free in his choices. So he can create his essence by choosing himself. One of the representatives of this thought is also Jean-Paul Charles Aymard Sartre, who introduced the concepts of being-in-itself, being-for-itself and nothingness in his phenomenological ontology method. Sartre creates the phenomenon of being for himself by negating the phenomenon of being in himself. He expresses that a person becomes free by first existing and then rejecting nothingness and that the reality that makes a person a person is formed in this way. The person at the center of the phenomenological ontology, which examining the human as a whole, is responsible with his being-in-itself phenomena and actions of the mind; he is responsible for all their actions in society. In this review article, it is aimed to examine Sartre's thought of being, and contexts of related concepts.

* Dr. Ecz. / Felsefeci, yelosca@gmail.com ORCID: 0000-0001-5299-907x

Giriş

20. yüzyılın varoluşçuluk düşüncesi, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında yaşanan siyasal ve ekonomik sıkıntılar, modern dönemle birlikte yeni toplum düzeninin inşa edilmesi, sınıf farklılıklarının oluşması, kapitalizm, bireylerin yalnızlaşmaya başlaması, bireysel özgürlüğün yitirildiğinin düşünülmesi nedeniyle; bireyin varlığını ortaya koyarak özgürlüğünü elde etmek istemesiyle doğmuştur (Bender, 2014: 24; Demir, 2020: 1).

Varoluşçuluk akımının temsilcilerinden Fransız düşünür Jean-Paul Charles Aymard Sartre (1905-1980), varlığın özden önce geldiğini ifade ederek (Sartre, 2011: 761); duyulur dünya ile insan arasındaki zıtlığı, "Kendinde-varlık" ve "Kendi-için-varlık" kavramlarıyla ortaya koymuştur. Bu iki kavramın, özgürlük için gerekliliğini ifade etmiş; insan varlığı üzerine düşüncelerini, fenomenolojik ontoloji yöntemi ile temellendirmiştir (Lewis ve Staehler, 2019: 176). Sartre'ın araştırmalarında fenomenolojiye yönelmesinin nedeni; fenomenolojinin, yalnız olumsal olguları tasvir eden ampirik bir bilim olmasıdır (Lewis ve Staehler, 2019: 178, 179). Sartre'a göre; bilinç, tikel olarak değerlendirilmelidir. Çünkü bilincin pek çok formu bulunmaktadır ve şu andaki bilinç bunlardan biridir. Lewis ve Staehler'in ifadesiyle; Sartre'ın, "*bilincin doğası, spesifik olmayan bir olanak olarak değil; tikel, olumsal ve olgusal biçimlerde var olmalıdır*" şeklinde ısrarı söz konusudur (Lewis ve Staehler, 2019: 178). Bu nedenle, fenomenolojik yöntemi kullanarak; tikel olarak gerçekleşen bilinç durumlarını araştırmıştır (Lewis ve Staehler, 2019: 179). Kendi-için-varlıkla özdeş tutulan bilinç, kendinde-varlığa (nesne) yönelmek suretiyle, hiçliği oluşturmaktadır. Nesnelere ait bilgi de bilen bilincin bilgisi olmaktadır (Sartre, 2011: 27).

Sartre, fenomenlerin gerçek olduğunu ifade ederek; çalışmalarını somut kavramlar üzerinden yürütmüştür (Sartre, 2011: 22); Nesnelere, bilinçte var olmaları, hayal ederek veya algılamak suretiyle olmaktadır. Buna sebep, bilincin nesnelere yönelimidir (Cevizci, 2009: 676). Sartre, fenomenolojik ontoloji yönteminde, "Kendinde-varlık" ve "Kendi-için-varlık" kavramlarından hareketle (Sartre, 2011: 761, 763, 764), fenomenlerin zihindeki durumları ve çevre ile bağlantıları konusunda çalışmıştır.

1. Varoluşçuluk (Egzistansiyalizm) Akımı

Varoluşçuluk kavramı, ilk olarak Yeni Kantçı Fritz Heinemann (1889-1970) tarafından, 1929 yılında kullanılmıştır (Rosenthal ve Yudin, 1997: 517). Felsefe tarihinde varoluşçuluk akımının, belli bir sistemi mevcut değildir (Copleston, 1956: 125) ve varoluşçu düşünürlerin farklılıklarını ortaya koymak zordur (Protevi, 2005: 193). Kültürel birikimler, entelektüel ilişkiler, yaratıcılık vb. unsurlar nedeniyle, pek çok filozofun yolu kesişmiş ve varoluşçuluğu betimleyen zihin edimlerinde bulunmuşlardır (Collins, 2020: 924). Søren Kierkegaard, 19. yüzyılın, Gabriel Marcel, Karl Jaspers, Martin Heidegger ve Jean-Paul Sartre, 20. yüzyılın varoluşçu düşünürleridir (Lacey, 1996: 108). Simone de Beauvoir, Maurice Merleau-Ponty, Nicolas Berdiyaev, Lev Şestov ve Karl Barth da, varoluşçu düşünürler arasında sayılmaktadır (Bochenski, 2020: 180). Varlık sorunlarını ele almış olsalar da; Aziz Augustinus, Thomas Aquinas (Copleston, 1956: 125) ile Blaise Pascal ve Edmund Husserl, varoluşçu filozoflar arasına girmemektedir (Bochenski, 2020: 178, 179). Lukacs tarafından, Husserl'in varoluşçuluk akımını etkilediği ifade edilmiştir (Timuçin, 2004: 493). Henri-Louis Bergson (1859-1941), Wilhelm Dilthey (1833-1911) ve Friedrich Nietzsche (1844-1900)'nin de son yapılan çalışmalarda, varoluşçu düşünürler arasında sayıldıkları bilinmektedir (Bochenski, 2020: 181). Bu akımın temsilcisi olan düşünürler, teist ve ateist olmak üzere 2 gruba ayrılmıştır (Taliaferro ve Marty, 2010: 83, 84). Sartre, ateist varoluşçulardandır (Protevi, 2005: 193).

Varoluşçuluk akımı, insanın var olmasıyla birlikte yaşamaya başladığı sorunları ele almıştır (Bochenski, 2020: 178). Varoluşçu düşünürler, formların ve şeylerin özünün, soyut ve değişmez olduğunu ifade eden Platonizm (Özcülük) akımını eleştirmişlerdir (Taliaferro ve Marty, 2010: 83, 207). Buna karşılık, insan doğası üzerine yoğunlaşarak; bireyi somut olarak ele almış; bireyin, sorumlulukları, yapıp etmeleri ve değerleri konusunda özgünlük arayışına girmişlerdir (Taliaferro ve

Marty, 2010: 83, 84). Ben ve varoluş, bir bütün olarak kabul edilmiştir (Çavuşoğlu, 2017: 772). Radikal özgürlüğü savunarak; bireyin ölüm karşısında duyduğu endişeyi, anlamsızlığı, hiçliği sorgulamışlardır (Taliaferro ve Marty, 2010: 83, 84). Cevizci, varoluşçuluk akımını "İnsanın varoluşuyla doğal nesnelere özgü varlık türü arasındaki karşıtlığı büyük bir güçle vurgulayan, iradesi ve bilinci olan insanların, irade ve bilinçten yoksun nesnelere dünyasına fırlatılmış olduğunu öne süren felsefe okulu" olduğu şeklinde ifade etmiştir (Cevizci, 2005: 1695). Timuçin ise; varoluşçuluğu, "İnsanın, önceden belirlenmiş bir varlık olmadığını ve özgür eylem içinde kendini var ettiğini öne sürer", "bireyi, somut gerçeklik olarak ele alıp incele" şeklinde belirtmiştir (Timuçin, 2004: 490).

Varoluşçuluk akımında, varoluş, özden önce gelmektedir (Bochenski, 2020: 181). Cevizci'nin çalışmasında, insan, irade özgürlüğüne sahiptir; dolayısıyla özünü kendi meydana getirme yetisi bulunmaktadır. Bu durumda insan, özgürlüğe de mahkum olmaktadır. Bu anlayış, varoluşçuluğun, determinizm karşıtı olduğunu göstermektedir (Cevizci, 2005: 1696). Varoluşçuluk, tikel varoluşu kabul etmektedir. Bu nedenle, "gerçekliğin tin, akıl, geist, bilinç, ide, ruh olarak var olduğunu öne süren idealizmlere karşı çıkar." Varlığın manasını araştırır. Dünya ile insan ilişkisini betimler (Cevizci, 2005: 1695). Cevizci, varoluşçuluğun, nesnellikle ilgilenmediğini, hakikatin öznel olduğunu; bu nedenle, "korku, yabancılaşma, hiçlik duygusu, insanlık hali gibi öznel konular" üzerinde durduğunu ifade etmekte; ayrıca akımın, evrenin anlamsızlığından bahsettiğini belirtmektedir (Cevizci, 2005: 1696).

1.1. Sartre'da Varoluşçuluk

Sartre'in varoluşçuluk düşüncesi, insan yaşamının doğasına odaklıdır (Blackburn, 1996: 409). İnsan varlığını, değerini, özgürlüğünü, gerçekliği sorgulamış; somut kavramlar üzerine çalışmış, "varoluş özden önce gelir" demiştir (Protevi, 2005: 194, 195). Varlığın özden önce geldiği düşüncesini, "Varoluş özden önce gelir. İyi ama ne demektir bu? Şu demektir: İlkin insan vardır; yani insan önce dünyaya gelir, var olur, ondan sonra tanımlanıp belirlenir, özünü ortaya çıkarır" diyerek ifade etmiştir (Sartre, 1985: 62). Varlığın özden önce gelmesi düşüncesi, Sartre'in ateizm anlayışına bağlanmıştır (Sartre, 1985: 63, 64). Sartre, idealizm akımına karşı olmuştur (Sartre, 2011: 317, 340, 406).

Sartre, gerçeklikle ilgili olarak metafiziği reddetmiştir. "Niçin varlık var" ve "Varlığın niçin olduğu" sorularını sorarak; varlığı, fenomenleri (görünümleri) betimlemek için ontolojiyi nitelendirmiştir (Sartre, 2011: 763, 764). Sartre, varoluşçuluğunu, 20. yüzyılın ilk yarısında, kendi fenomenolojisini kurarak tanımlamıştır (Collins, 2020: 928). Kierkegaard, Husserl ve Sigmund Freud'dan etkilenmiştir (Frolov, 1991: 414). Varoluşçuluk akımının temelinde, öz ve varlık kavramları mevcuttur. Sartre'da öz, varlığı kendi yapandır ve varlık, özden önce gelmekte; insan var olmasıyla birlikte zaman içinde özünü meydana getirmektedir (Sartre, 1985: 8). "Varlık ise; özünden koparılmca sade ve boş dolaysızlık" haline gelecektir (Sartre, 1966: 45; Sartre, 2011: 61).

Öncesinde, bir tasarıdan ibaret olan insanın, var olmasıyla birlikte özünü oluşturacağını, kendini yapacağını, kendini nasıl tasarlırsa; gelecekte de öyle olacağını ifade etmiştir (Sartre, 1985: 52, 62, 63). Çünkü Sartre'a göre insan, sahipsiz bir şekilde, yaşamı boyunca bir yol göstericisi olmadan dünyaya fırlatılmıştır (Sartre, 2011: 610; Sartre, 1985: 14, 70).

Sartre, dini radikalleştirerek; dünya ve insan varlığının anlamsız (Collins, 2020: 929, 930), evren ve yaşamın gereksiz ve amaçsız (Bender, 2014: 27), doğum ve ölümün saçma (Sartre, 2011: 680) olduğunu belirtmiştir Collins, Sartre için "tek anlamın insani özgürlük aracılığıyla yaratılan şey" olduğunu ifade etmiştir (Collins, 2020: 929, 930).

2. Fenomenolojik Yöntem

Fenomenoloji, Franz Brentano (1838-1917) ile başlamıştır (Lacey, 1996: 252). Brentano'nun cevaplayamadığı konulara açıklık getirmeye çalışan (Çiçen, 2005: 230) Edmund Husserl (1859-1938), fenomenolojinin kurucusu olarak kabul edilmiştir (Lacey, 1996: 252). Lacey' in ifadesi ile fenomenoloji, insanların düşüncelerinde gerçek ya da gerçek dışı nesnelere var olması duygusudur (Lacey, 1996:

252). Cevizci çalışmasında, René Descartes (1596-1650)'ın, "Düşünüyorum" sözü yerine, Husserl'in, "Bir şeyi düşünüyorum" dediğini (Cevizci, 2009: 653) ifade etmiştir. Çünkü bilinçteki şeyler, bilincin yönelimselliği nedeniyle var olmaktadır (Sartre, 2011: 27). Bilincin yöneldiği bu nesnelere fenomen denmektedir. Fenomen, görünen demektir. Fenomenoloji, fenomenin özünü tanımlamaktadır. Düşünülen gerçek dışı bir şeyin özü gerçektir (Lacey, 1996: 252). Bilincin özünü irdeleyebilmek ve tasvir edebilmek için, temel düşüncelerden sıyrılmak gerekmektedir (Çüçen, 2005: 231). Bu gereklilik, Husserl'in fenomenolojik yönteminde, özleri sezgisel olarak incelemek ve temel düşüncelerden sıyrılmak için, indirgeme (redüksiyon) denen önyargıları paranteze alma işlemleri (epoche) ile gerçekleştirilmektedir (Lacey, 1996: 252).

2.1. Sartre'da Fenomenolojik Yöntem

Sartre'ın 1943 yılında yazdığı *Varlık ve Hiçlik (L'être et le Néant)* adlı eseri, fenomenolojik ontoloji denemesidir (Lewis ve Staehler, 2019: 174, 205). Ayrıca soyut deneyimlerini, bu dünyadan tiksintisini, kendinde-varlığa karşı duyduğu bulantıyı, 1938'de yazdığı *Bulantı (Le Nauseé)* adlı eserinde, romanın kahramanı Antoine Roquentin'in yaşadıkları üzerinden anlatmaktadır. Eserde, dünyanın kendinde-varlığının, insana bulantı verdiğini, varlıkların anlamsızlığını ve dolayısıyla gerçeklerin de anlamsız olduğunu ifade etmektedir (Sartre, 1964: 215, 269-271).

Sartre, her tür insan bilimine ve fenomenolojiye uygulanabileceğini ifade ettiği; Henri Lefebvre (1901-1991)'nin;

- a) Betimsel: deneyin ve genel kuramın kılavuzluğu altında gözlem yapmak
- b) Çözümsel-geriye yönelik: gerçeği tarihlendirmek
- c) Tarihsel-kalıtımsal: bugünü açıklayıcı biçimde tekrar ortaya çıkarmak şeklinde açıkladığı yöntemin 3 basamağını, *Yöntem Araştırmaları - Diyalektik Aklın Eleştirisi (Questions de Methode)* (1960) adlı eserinde vermektedir (Sartre, 1981, 178).

Sartre için fenomen, bilinç tarafından imlendiği, bilince görüldüğü ve fenomenin fenomen ötesi varlığı olduğu için, bireyin numenal varlık alanına dahil değildir. Fenomen, dünyaya ait bir varlıktır (Sartre, 2011: 39). Bu nedenle, fenomenolojinin metafizik kavramlarını reddetmiştir (Collins, 2020: 928, 930). Sartre, fenomenolojik yönteminde, bireyin karşısına başka bireyi çıkartır, fenomenlere yönelen bireyde numenal varlık alanını reddeder. Onun için, fenomenler gerçektir (Sartre, 2011: 20, 22). Kendini ortaya çıkaran görünüşlerin toplamından oluşmaktadır. Görünüş de, kendini ortaya çıkaran görünüşlerin toplamıdır. Çünkü görünüş; olmayandır, yanlısamadır ve hatanın varlığıdır (Sartre, 2011: 19, 20).

Sartre'a göre varoluşun özden önce gelmesi, onun mutlak olduğunu göstermektedir. Bu mutlak, tözsel ve göreceli olmayıp; insan deneyiminin temelini oluşturmaktadır. Bilinç de aynı şekilde tözsel değildir, mutlaktır ve sadece görünüşten ibarettir (Sartre, 2011: 32). Bilincin özünü, var olması oluşturmaktadır. İçinde barındırdığı hiçbir şey yoktur. Sadece kendisidir. Oluş ile varoluş farklı kavramlardır. Bu nedenle bilincin oluşu yoktur. Oluş, varoluştan önce gelmektedir. Hiçlik düşüncesi için bilincin varlığı gereklidir. Kendi-için-varlık olarak ifade edilen bilinç, kendinde-varlığa yönelmek suretiyle hiçliği oluşturmaktadır. Nesnelere ait bilgi de bilen bilincin bilgisidir (Sartre, 2011: 31). Husserl'in transandantal ben fikrine karşıt olarak; egonun bilincin dışında oluştuğunu ifade etmiştir. Ego, bilinç sayesinde vardır. Ama her zaman bilincin dışındadır. Dünyanın içinde, dünyaya aittir (Sartre, 2011: 168).

Cevizci çalışmasında, Sartre'ı, varlığı nedensellik üzerine yorumlanan bir dünyada, bilincin çözümlenmesiyle birlikte, bireyin anlaşılabilirliği; böylelikle insanların özgürlük ve sorumluluklarıyla ilgili problemlerinin de çözülebileceği şeklinde yorumlamıştır. Bu nedenle Sartre, bilinç ve hayal gücü konularında çalışmaya önem vermiştir (Cevizci, 2009: 677).

Sartre'a göre; bilincin özünü, fenomenlere olan yönelim oluşturmaktadır (Sartre, 2011: 27). Cevizci'de bilinç, hem algılayarak hem de hayal ederek nesnelere zihindeki varlıklarını mümkün kılmaktadır (Cevizci, 2009: 676). Buna imkan veren; bilincin, nesnelere yönelimidir (Sartre, 2011: 76, 77). Hayal etme ve algılama, yönelinen nesnenin nitelikleri açısından farklıdır. Hayal etmede, gerçek dışı ve var olmayan nesnelere yönelim söz konusudur. Ayrıca iki etkinlik esnasında, zihin içeriğinin de farklılaştığını ifade etmektedir. Hayal eden bilinç zengindir (Cevizci, 2009: 676).

2.2. Sartre'da Kendinde-Varlık, Kendi-İçin-Varlık ve Hiçlik Kavramları

Sartre, varlığı ve fenomenleri betimlemek için kullandığı temel ontolojik ayırımı "Kendinde-varlık" (être-pour-soi) ve "Kendi-için-varlık" (être-en-soi) olmak üzere iki kavramdan bahsetmektedir (Sartre, 2011: 761, 763, 764). Bu ayrımı, ilk kitabı olan *İmgelem (L'Imagination)* (1936)'de yapmıştır (Lewis ve Staehler, 2019: 206). *Varlık ve Hiçlik* adlı eserinde, birbiriyle ilgisiz görünen kendinde-varlık ve kendi-için-varlık kavramlarını önce sorunsallaştırmaktadır. Sonrasında bazı fenomenler aracılığıyla ilişkili olduklarını tespit etmektedir (Sartre, 2011: 761).

2.2.1. Kendinde-Varlık

İnsan, fenomenlerin bilinçte varlığı ve fenomen bağlamında çevreyle girdikleri ilişki ile mevcuttur. Bu çevre, bilincin var olabilmek için yönelmiş olduğu fenomenler dünyası olup; Sartre'da bu dünya, "kendinde-varlık" olarak ifade edilmektedir (Sartre, 2011: 33, 57, 761). Kendinde-varlık kavramı, nesnelere dünyasını ifade etmektedir (Cevizci, 2009: 677). Örnek olarak; bilincimizde bir masa düşüncesi vardır. Bu düşünce, masaya ilişkin bilgimizden önce gelmektedir. Yani masanın görünüşü, varlık olarak bilincimizdedir (Sartre, 2011: 33).

Kendinde-varlık, bazı özelliklere sahiptir. Ne ise odur. Etkin veya edilgin değildir. Olumsuzlama ve olumlamanın dışındadır. Zamansallığı yoktur. Türetilemez, indirgenemez, yaratmamıştır, yaratılmamıştır, sınırsızdır. Kendisiyle özdeşdir. Gizemden yoksundur, devinimsizdir, doluluktur, dışarıyı yoktur, olumsaldır (Sartre, 2011: 19, 42-44, 134). Kendinde-varlık, kendi-için-varlığın belirmesiyle olumlanmaktadır (Sartre, 2011: 302).

2.2.2. Kendi-İçin-Varlık

Kendinde-varlığın zıttı, kendi-için-varlıktır (Sartre, 2011: 43). Bilinç, kendi-için-varlık ile özdeşdir (Sartre, 2011: 143). İnsanın gerçekliğini ve varlığını ortaya koyan da kendi-için-varlıktır (Sartre, 2011: 684). Sartre'a göre; kendi-için-varlık, "ne ise o olmayan ve ne değilse o olan olarak" vardır (Sartre, 2011: 43). Dolayısıyla, burada geçerli olan "özdeşlik ilkesi, kendinde-varlığın bağrında her türden ilişkinin olumsuzlanmasıdır" (Sartre, 2011: 138). Bilinç, kendinde-varlık aracılığı ile değil; hiçleme edimiyle kendini varlıktan ayıran olumsuzlama yoluyla var olmaktadır (Sartre, 2011: 399).

Bilinç olarak ifade edilen kendi-için-varlık, olumsuzluğun başladığı yerdir (Sartre, 2011: 302). Çünkü yaşamımızda bütün olumsuzluklar, zihinsel faaliyetlerimiz nedeniyle ve bilincin yargılayabilme, sorgulayabilme yetisi bulunmaktadır (Sartre, 2011: 29). Dolayısıyla, ön yargılara da sahiptir. Olumsal bir varlık olduğu ifade edilen kendinde-varlık; ancak kendi-için-varlığın edimleri neticesinde kendini belli edebilmektedir. Bu durum, kendi-için-varlık olan bilincin, kendinde-varlığa yönelimiyle mümkün olabilmektedir (Sartre, 2011: 31, 142, 143). İnsan bilinci, var olanların mevcudiyeti ile ortaya çıkmaktadır. Bilinç, bunları anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bilincin etkin olabilmesi için insanın bir gayesi, gerçekleştirmek istediği bir edimi olmalıdır. Bu amaçla insanın yönelimleri edilgin özelliktedir. Etkin olan bilinç, kendinde-varlığı olumlar ya da olumsuzlar (Sartre, 1943, 2011: 42, 43, 59, 101).

Kendi-için-varlık, fenomenolojik olarak zamansaldır. Bir bütün olarak ele alınan geçmiş, şimdi ve gelecek zamanın arasında, kendini hiçleyerek zamansallık özelliği kazanmaktadır (Sartre, 2011: 207, 214).

Kendi-için-varlığın içi boştur (Sartre, 2011: 31). Algılamak, düşünceleriyle geleceğini tasarlayabilmek, faaliyette bulunabilmek için, içinde bulunduğu boşluğu doldurmak ister (Sartre, 2011: 167). Bu faaliyetler için de boşluğa sahip olması gerekir (Cevizci, 2009: 680). Bu durumda, bilincin özü aslında hiçbir şey değildir, yani hiçliktir (Cevizci, 2009: 677). Ayrıca, kendinde-varlık ile kendi-için-varlığın ilişkisi, insanın doğası hakkında bilgi de vermektedir (Lewis ve Staehler, 2019: 207).

Kendi-için-varlık, varlık kavramını sorgulayabilmektedir. İnsanın özgürlüğü de sorgulamayla başlamaktadır. Özgürlük fikrinin temelini, bireyin şeylere yönelme durumu oluşturmaktadır (Sartre, 2011: 27). Collins'in çalışmasında, bireyi, "yaşamsal enerjinin hiçliği" olarak gören Sartre, başlangıçta bir boşluktan ibaret olan bilincin, zaman içinde değerlendirebileceği olguları, gelecek için merkezi konuma yerleştirebileceğini ifade etmiştir (Collins, 2020: 926).

İnsan, kendine yönelerek hiçlediğinde; kendini olumsuzlamakta ve aldatmaktadır Gerçeği kendinde olumlarken; başkasına olumsuzladığında yalan oluşmaktadır. Böylece insan, kendisini de aldatmış olmaktadır (Sartre, 2011: 97, 102).

2.2.2.1. Kendi-İçin-Varlık'ın Zamansallık Özelliği

Sartre'da zaman, saat ile ölçülen zamandan farklıdır (Sartre, 2011: 90, 191). Bu nedenle, kendisi-için-varlık, ekstatik zamanın içinde vardır ve dünya, gelecekte, geçmişte ve şimdide var olmaktadır (Sartre, 2011: 172, 188, 192, 214, 225). Sartre için şimdiki zaman önemlidir (Sartre, 2011: 173). Psikik olan hiçleme süreci, şimdiki zaman ile geçmiş zaman arasında kopmaya neden olur. Hiçleme sürecinin varlığı, kopuş anıyla anlam kazanır. Kopuşun yaşanması zorunluluktur. Bu kopuş anına hiçlik denmektedir. Kendini hiçlemesi nedeniyle, bir varlık, başka bir fenomenin kökeni olmamaktadır (Sartre, 2011: 78). Şimdiki zaman, geçmiş ve geleceği şartlandırmaktadır (Sartre, 1943, 2011: 214). Şimdi olan kendi-için-varlık, geçmiş haline gelerek kendinde-varlığa dönüşmektedir. Geçmiş, şimdiden hareketle anlam kazanmaktadır. Bu nedenle insan varlığı, kendi geleceğini tasarlayabilir, geçmişine anlam katabilir (Sartre, 2011: 173, 182, 189, 197). Geçmiş, geriye dönük olarak vardır. Ne ise odur (Sartre, 2011: 219). Demir'in çalışmasında, aşkınlık, zamansallık ve mekansallığın, insanın varlığının reddedilişi olarak var olduğu ifade edilmektedir (Demir, 2020: 48). İnsanın geçmişi, farklılıklarıyla da olsa geleceğini inşa edebilir (Sartre, 2011: 182). Bunu, hiçleme edimiyle yapar. Hiçlemenin niteliği, geçmişin, kendinde-varlık niteliği sayesinde (Sartre, 2011: 220). Özgürlük, hiçleme, zamansallık ve seçim aynı şeylerdir (Sartre, 2011: 588).

2.2.2.2. Kendi-İçin-Varlık'ta Özgürlük

Sartre, *Varlık ve Hiçlik* adlı eserinde, seçimlerin kaynağının, insan özgürlüğü olduğunu ifade ederek; varoluşçuluk düşüncesi üzerinden bu kavramı incelemiştir (Sartre, 2011: 605, 615). Sartre'a göre; bilincin varlığını tayin eden; özgürlük düşüncesidir. Ayrıca özgürlüğün, bilincin varlığı olması durumunda, bilincin de, özgürlük bilinci olması gerektiğini belirtmektedir. Özgürlük bilincini incelediğinde; insanın hem geçmişinin hem de geleceğinin, onun özünü oluşturduğunu görmektedir. Bu öze sahip olabilecek birey, kendisini var edebilmek için, kendi özünü oluşturmak durumundadır. İç daralması ile vuku bulan bu sorumluluk, özgürlüğü, insan varlığında problem haline getirmektedir (Sartre, 2011: 79, 87). Özgürlük nedeniyle var olan gerilim, kendinde-varlık ve kendi-için-varlık arasındaki gerilim nedeniyledir. Çünkü kendi-için-varlık, özgürlüğün yük oluşturduğunu görmesi nedeniyle inkar etmekte ve özgürlüğü olumsuzlamaktadır. İnsan, özünü oluşturabilmek için, olumsuzluğunu kaldırmaya ve bilinci sayesinde hiçleyerek var olmaya çalışmaktadır (Sartre, 2011: 79). Özgürlük de kendi varlığını hiçlemek suretiyle var olabilmektedir (Sartre, 2011: 624).

Varoluşçuluğa göre insan, anlamsız bir dünyanın içine atılmıştır (Audi, 1999: 298). Sartre, "Özgür olmak, özgür olmaya mahkum olmaktır" diyerek; *Varlık ve Hiçlik* adlı eserinde, insanın sahipsiz ortaya bırakılışının sonuçlarını, bireyin sorumluluklarının yükü nedeniyle endişesini ortaya

koymuştur (Sartre, 2011: 199). Lacey, çalışmasında, insanların özgürlüğünün, varoluşçu düşünceye sahip insanlar için endişe kaynağı olduğundan bahsetmiştir. İnsanların, kendileri ve dünyadaki diğerleriyle, ölüm, seçim vb. her türlü karşılığın bilincinde olduklarından; bu durumun kişide, "Hiçbir Şey" olabilme durumu nedeniyle; umutsuzluk, ıstırap, korku vb. duygulara neden olduğunu belirtmiştir (Lacey, 1996: 108).

Demir, çalışmasında, olumlama ile varlığa ulaşılırken; sorgulamak, hayal kurmak, olumsuzlamak gibi edimlerin hiçliğe ve özgürlüğe götürdüğünü ifade etmektedir (Demir, 2020: 52). Örneğin; "Ben bu masa değilim" dersem; yaptığım iç olumsuzlamadır. Burada hem masanın bilinci hem de masa olmayan olarak Ben'in bilinci vardır. Dış olumsuzlama ise; kendi-içinin iki varlık arasında kurduğu olumsuzlama ilişkisidir. "Masa, kahve fincanı değildir" bir dış olumsuzlamadır. Burada hem masanın hem de kahve fincanının ne olduğunun bilinci vardır. Her iki olumsuzlama da varlıkla kurulan hiçlik ilişkisidir. Bu hiçlikten dolayıdır ki; mutlak özgürlük vardır ve kendi-içinin varlıkta belirişi mutlak olaydır (Sartre, 2011: 252, 265). Özgürlüğün gerçek olabilmesi için, kendisinin kısıtlaması olarak olgusalılığı var etmesi gerekir (Sartre, 2011: 621). Olgusalılık ve özgürlük, var olma bakımından birbirlerine bağlıdır Sartre, 2011: 622).

2.2.2.3. Kendi-İçin-Varlık'ta Aldatma ve Yalan

İnsan, kendine yönelerek hiçlediğinde; kendini olumsuzlamakta ve aldatmaktadır. Gerçeği kendinde olumlarken; başkasında olumsuzladığında ise; yalan oluşmaktadır. Bu edimleri neticesinde insan, kendinde-varlık olamamaktadır (Sartre, 2011: 97, 102). Lewis ve Staehler, özgür olduğumuzu inkar etmek, kendimizi aldatmanın başlangıcıdır şeklinde ifade etmişlerdir (Lewis ve Staehler, 2019: 207).

İnsan, dünyayı bilinci sayesinde ve niyetlenmek suretiyle izlemektedir. Bireyin, dünyada yer alma şekli, sorumluluk gerektirmektedir. Bu sorumluluk, genellikle kişide taşınamayacak bir yük haline gelmektedir (Blackburn, 1996: 409). Cevizci, çalışmasında, hiçlik sayesinde her istediğini yapabilecek yetiye sahip olduğunu bilen kişinin, endişeye düştüğünü, bu sorumluluğun ağır geldiğini, bu sebeple özgürlüğünü inkar ettiğini ifade etmiştir. Kendinde-varlık yerine kendini bir şeye indirgediğini, bunun da aldatma ve yalan yoluyla, kendi gerçekliğini yitirmesine sebep olduğunu belirtmiştir (Cevizci, 2009: 682).

2.2.3. Hiçlik

Cevizci, Sartre'da hiçliğin, dışsal ve içsel hiçlik, epistemolojik olarak hiçlik ve duygusal bakımdan hiçlik şeklinde farklı şekillerde ifade edildiğinden bahsetmiştir. Fenomenolojik yöntemle ilgili olan hiçliğin (Cevizci, 2009: 677, 678) içsel hiçlik olduğunu belirtmiştir. Olumsuzlama kavramı, içsel hiçliktir (Sartre, 2011: 608).

Hiçlik, insanda var olan ve eylemleri, düşünceleri ve algılarıyla doldurmaya çalıştığı boşluktan ibarettir (Sartre, 2011: 64, 92). Kendi-için-varlık ile özdeş olan bilinç, hiçleme; yani olumsuzlama yoluyla var olmaktadır (Sartre, 2011: 72). Varlığı hiçlenen insan, kendini aramakta, böylece bilgi meydana gelmektedir (Sartre, 2011: 142). Kendinde-varlık, kendisiyle örtüşür; ancak bilinç, kendisiyle örtüşmediğinden olumsuzlanması söz konusudur. Böylece bilincin varlığı, hiçliği meydana getirmektedir (Sartre, 2011: 134). Cevizci'nin ifadesiyle; gerçek insan, kendinde-varlığının olumsuzlanmasıyla var olmaktadır (Cevizci, 2009: 678).

İnsan, farklılıklarıyla bir bütündür. Bütün ile buradakinin ilişkisi, Gestalt teorisinde olduğu gibi; şekil-zemin ilişkisine dayanmaktadır. Burada dediğimiz, henüz bir şey olmayacak oluşumdur. Sartre, "Buradakinin açığa çıkışı, fonun bağdaştırıcı silinişi içinde belli bir olumsuzlamanın ötekilerden mesafeli olarak "vurgulanmasını" varsayar; yani kendi-için; ancak, radikal olumsuzluğa bütünlüğü içinde mesafeli kalarak oluşan bir yadsıma olarak var olabilir" demektedir (Sartre, 2011: 261). Algılama esnasında her zaman bir şeklin, bir zemin üzerinde inşası söz konusudur. Yani şekil ile zemin arasında fark vardır.

Bu fark, bilincin hiçlenmesiyle meydana gelebilir (Lewis ve Staehler, 2019: 215). Bireyin arka zemine indirilmesi esnasında, figür, dünyanın bir elemanı olarak varlık bulur (Sartre, 2011: 261, 262).

Cevizci'ye göre; insan ile dünya arasındaki ilişki, hiçlik kavramı ile açıklanabilmektedir. Hiçlik, bilinçli varlığa özeldir ve kendisi-için-varlık olan bilinç için içseldir (Cevizci, 2009: 680). İnsan, dünyada bilinciyle yönelmektedir (Sartre, 2011: 27). Yönelirken sorgulamaktadır. Aldığı olumlu cevap varlığa, olumsuz cevap hiçliğe gönderide bulunmaktadır (Demir, 2020: 50). Sartre'da insan gerçekliği, eksiklikle birlikte gelmektedir. Bilinç, hiçlik olup; bu eksikliğinden kurtulabilmek için mükemmelliği aramaktadır (Sartre, 2011: 141). İçsel hiçlik; bilince, boşluk kavramına gönderme yapmaktadır (Sartre, 2011: 143). Cevizci'nin ifadesiyle, kendisi-için-varlık, dünyanın algılanması ve etkinlikte bulunulmasını sağlamaktadır. İçsel boşluğun, özgür olan insanın yapıp etmeleriyle dolması mümkündür (Cevizci, 2009: 677).

Sonuç

Varoluşçuluk felsefesinde, varlık, özden önce gelmektedir. Dolayısıyla, sonradan kendi özünü yaratabilen canlının, insan olduğu ifade edilmektedir. Çünkü insan, bilinç sahibidir. Ateizmi benimseyen Jean-Paul Sartre için, dünyaya sahipsiz olarak fırlatılmış insan, özünü yaratma ve yapıp etmeleri konusunda tamamiyle özgürdür. Buna sebep, varlığın özden önce geldiği; dolayısıyla Tanrı'nın yokluğu fikrinden hareketle, zorunlu özgürlüğün olduğu düşüncesidir. Yine bu sebeple, insanın yaratılışındaki mucizeyi (akıl sahibi ve bilgi sahibi olma) ve insan varlığını, olumsuzlama olarak görmediği hiçlenmesine dayandırmaktadır.

Sartre'ın fenomenolojik ontoloji yönteminde, iki çeşit fenomenolojik varlık söz konusudur. Bunlar, kendinde-varlık ve kendi-için-varlıktır. Kendi-için-varlık, kendinde-varlığın hiçlenmesi suretiyle var olmaktadır. Hiçliğin varlığına sebep ise; insanın varlığıdır. Bu durumda, bilincin kendini var edebilmesi için, dünya gerçekliğini reddetmesi ve özgür kalması gerekmektedir. Bunun için önce hiçliğe ulaşması lüzumludur. Sonrasında hiçliği reddetmesi ve kendinde-varlık olarak dünyada özgür kalması mümkündür. Buraya kadar bütün etkinlikleri gerçekleştiren insandır.

İnsan, toplum içinde sosyal bir varlıktır. Sürekli olarak kendisini yenileme, sorumluluk sahibi olma, yaşamının ve etkinliklerinin bilincinde hareket etme zorunluluğu vardır. Birey olmaya, kendini var etmeye çalıştığı bu etkinlikler arasında, "ben" olmaktan da kurtulamamaktadır. Bu sorumluluk yükü, ıstırap haline gelmekte, insanı kendisini aldatmaya yöneltmekte, özgürlüğe de mahkum etmektedir.

Sartre'ın, bilinç sahibi bir insanın, varlığını ortaya koyabilmesi ile ilgili düşünceleri, bazı soruları da akla getirmektedir. Sartre, kendinde-varlığın, zamansal olmadığını ifade etmektedir. Zamansallığın dışında olmak ne demektir? Kendinde-varlık olan dünya, neden zamansallığın dışındadır? Oysaki; zamana bağlı olarak kendinde gerçekleşen pek çok özelliği barındırmaktadır. Kendisini oluşturan bütün canlı ve cansız varlıkların, dünyayı dünya yapan bütün kavramların, dünya sözcüğüne anlam katan bütün doğa bilimlerinin nesnesini oluşturan bütün özelliklerin sayılması mümkündür. Bu durumda, kendinde-varlık olan dünya, bilinç sahibi olmadığı; yani kendi-için varlık olmadığı ve zamana bağlı gerçekleşen olguları da barındırdığı halde; salt kendinde-varlık kategorisinde nitelendirilmesi ne şekilde değerlendirilmelidir?

Bilinç, kendi-için-varlık olabilmek için yeterli ve zorunlu koşul mudur? Bilinç sahibi insanın, özünü yaratabilecek bilinçli bir varlık olduğu söylenmektedir. Bilişsel yetenekleri farklılık gösteren hayvanlar ya da bitkiler üzerinde, nörobilim tarafından çalışmalar yapılmaktadır. Bilişsel kapasitesi, insana benzemeyen bu varlıkların, kendi zenginliklerini ifade ettikleri, hiçliği anlamlı hale getirebilecek ve kendinde-varlık olan dünyadaki boşluğa değer kazandırarak var olduklarını gösterdikleri davranışları yok mudur? Bu davranışların, fenomenolojik yöntemle incelenebilmesi mümkün müdür?

Sartre, bir insanın yeteneklerini keşfettiğinde, her istediğini yapacak özgürlüğe sahip olduğunu anladığında ve içindeki boşluğu farkettiğinde; bundan endişe duyacak ve özgürlüğünü inkar edecektir demektir. Bu ifade, bilince sahip bütün insanlar için genellenmiş bir ifade değil midir? Her insan, kendindeki boşluğu doldurma arzusuna sahip midir? Belki hayati önemi olan bütün etkinliklerin de boşluğu doldurma çabası olduğu söylenebilir. Ancak bu etkinliklerin tümü ya da özgürlük adına yapılan, toplum içinde yaşayan ve sosyal bir varlık olan insanın yapmak istediği her etkinlik, kendi varlığı için zenginlik midir? Her konuda özgür olan bireyin, bundan dolayı endişelenme zorunluluğu var mıdır? Bu durum nasıl ve ne şekilde açıklanabilir? Fenomenolojik yöntem, bu içsel durumu açıklamada ve endişe duymayan bireyleri analiz etmede yeterli olabilecek midir?

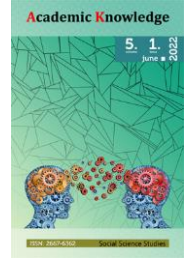
İnsan, hem tamamıyla hiç değildir, yani boşluk alanı mevcuttur, hem de özgür olmak için kendisini hiçlemelidir. Bu nasıl mümkündür? Hiçlemenin oranı nedir? İnsanın sağlıklı yapıp etmeleri, bu orandan nasıl etkilenmektedir? Sartre'ın, özellikle hiçleme konusunda, Nietzsche'den etkilendiğini görmekteyiz. Nietzsche'de insanın özgürlüğü, sınırları ve hiçleme suretiyle - ki; Sartre'daki hiçlemeden farklı olmakla birlikte o da determinist değildir - güç istenci yaratabilme ve iyi-kötünün ötesinde bir hayat tarzı benimseyerek üst insan olabilme koşulları ifade edilmektedir. Sartre, insan varlığındaki boşluğun doluluk niteliğinden ziyade; neden doldurulması gerektiğinden bahsetmiştir. Nitelik hakkındaki cevapların, Nietzsche'nin, *İyinin ve Kötünün Ötesinde (Jenseits von Gut und Böse)* (Nietzsche, 2019) ve *The Will to Power* (Nietzsche, 1968) adlı eserlerinde bulunabileceği kanısındayım.

Sartre'dan anlaşıldığı üzere; insanın dünyaya sähipsiz olarak atılmasının psikolojik etkileri, ağır şekilde seyretmektedir. Toplum içinde, bir arada yaşayan birden fazla insanın, aynı şartlarda dünyaya atıldığını, herkesin var olabilme mücadelesi içinde bir yol gösterici olmadan ayakta durmaya çalıştığını, bunu yaparken ıstırap çektiğini, kendi içinde özgürlüğünü dahi layıkıyla yaşayamadığını gördüğümüzde; bireyin şimdiki zamanda ve geleceği için vereceği kararlar, bizi düşünmeye sevk edebilir. Değerleriyle var olmuş insanlardan bazılarının, sürekli olarak yaşamın anlamsızlığını savunmalarının, bireysel ve toplumsal etkileri ne şekilde olacaktır?

Duyulur dünyada, insan denen canlı, var olmuştur. Yapıp etmeleriyle, doğumundan ölümüne geçen süreç içinde her anı, kendine özel anlamıyla yaşayarak var olmaya devam edecektir. İnsan, bilinç sahibiyken ve kendiliğinin farkında olduğu sürece, yaşamı boyunca, zihin edimleriyle, ürettikleriyle, var olma çabasıyla, toplumsal ilişkileriyle değerli bir varlıktır. Değerinin bilincindeki insan, kendine tanınan özgürlük sınırları içerisinde varlığını, var olma anlam ve değerini, etik kurallara uygun yapıp etmelerini devam ettirmeli, sorumluluklarını unutmamalıdır. Her ne olursa olsun, hangi koşullarla karşı karşıya kalırsa kalsın bunalmamalı, pes etmemelidir. İnsan, insan olabilme özelliklerini, yaşamı boyunca var etmelidir.

Kaynakça

- Audi, Robert (1999). *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, New York: Cambridge University Press, 2.Baskı, 298.
- Bender, Merih Tekin (2009). "Varoluşçuluk ve Jean Paul Sartre Örnekleme". *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1: 23-33.
- Blackburn, Simon (1996). *The Oxford Dictionary of Philosophy*. New York: Oxford University Press, 2. Baskı, 409.
- Bochenski, Jozef Maria (2020). *Çağdaş Avrupa Felsefesi* (Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu), Ankara: Fol Yayınları, 2.Baskı, 178-206.
- Cevizci, Ahmet (2005). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 6.Baskı, 1695-1696.
- Cevizci, Ahmet (2009). *Felsefe Tarihi*, (Ed. Derya Önder). İstanbul: Say Yayınları, 649-684.
- Collins, Randall (2020). *Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu* (Çev. Tufan Göbekçin), İstanbul: Alfa Yayınları, 1.Baskı, 924-930.
- Copleston, S. J. Frederick (1956). *Contemporary Philosophy: Studies of Logical Positivism and Existentialism*, London: Burns & Oates, 1.Baskı, 125.
- Çavuşoğlu, Halis (2017). "Genel Olarak Varoluşçuluğa Bakış ve Varoluşçuluk Çeşitleri", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 4: 772-780.
- Çüçen, A. Kadir (2005). *Bilgi Felsefesi*, Bursa: Asa Kitabevi, 2.Baskı.
- Demir, Emine (2020). *Jean-Paul Sartre'in Varlık Görüşü Bağlamında Özgürlük Düşüncesi*, Yüksek lisans tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 1-56.
- Frolov, Ivan (1991). *Felsefe Sözlüğü* (Çev. Aziz Çalışlar), İstanbul: Cem Yayınevi, 1.Baskı, 414.
- Lacey, Alan (1996). *A Dictionary of Philosophy*. London: Routledge, 3.Baskı, 108.
- Lewis, Michael ve Staehler, Tanja (2019). *Fenomenoloji* (Çev. Osman Baran Kaplan vd.) Ankara: Fol Yayınları, 1.Baskı, 174-215.
- Nietzsche, Friedrich (1967). *The Will to Power* (Ed. Walter Kaufmann), (Çev. Walter Kaufmann ve R. J. Hollingdale). New York: Vintage Books.
- Nietzsche, Friedrich (1886). *İyinin ve Kötünün Ötesinde* (Çev. Aycan Özüpek). İstanbul: Dorlion Yayınları.
- Protevi, John (Ed.). (2005). *The Edinburgh Dictionary of Continental Philosophy*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 193.
- Rosenthal, Mark ve Yudin, Pavel (1997). *Felsefe Sözlüğü* (Çev. Aziz Çalışlar), İstanbul: Sosyal Yayınlar, 5.Baskı, 517.
- Sartre, Jean-Paul (1964). *Bulantı* (Çev. Alkan Erdoğan), İstanbul: Can Yayınları, 3.Baskı, 215-271.
- Sartre, Jean-Paul (1966). *Being And Nothingness* (Çev. Hazel E. Barnes). Washington: Square Press, 1.Baskı, 72.
- Sartre, Jean-Paul (1981). *Yöntem Araştırmaları - Diyalektik Aklın Eleştirisi* (Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu), İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 178.
- Sartre, Jean-Paul (1985). *Varoluşçuluk (Existentialisme)*, (Çev. Asım Bezirci), İstanbul: Say Yayınları, 8.Baskı, 9-64.
- Sartre, Jean-Paul (2011). *Varlık ve Hiçlik* (Çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen). İstanbul: İthaki Yayınları, 4.Baskı, 20-761.
- Taliaferro, Charles ve Marty, Elsa J. (Ed.) (2010). *A Dictionary of Philosophy of Religion*, New York: Sheridan Books. 83-84.
- Timuçin, Afşar (2004). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Bulut Yayınları, 5.Baskı, 490-493.

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 17.02.2022
Kabul Tarihi / Date Accepted : 07.04.2022
Yayın Tarihi / Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Bahar / Spring

The Un Security Council From The Perspective of World-Systems Analysis¹

Murat GÜL* Ege DEMİREL**

Keywords:

Core,
Semi-Core,
Semi-Periphery,
Periphery,
UN Security Council.

ABSTRACT

In this study, the function/role of the UN Security Council in the world-system is examined. In the theoretical framework, World-Systems Analysis has been used. Besides, dialectical/historical materialism is preferred in the study. The primary objectives of this study can be claimed as: First, it will be questioned how the UN Security Council plays a role in maintaining the status quo at the systemic level. The second is researching whether the UN Security Council is an important mechanism in core-periphery relations. The main conclusions are as follows: The structure of the UN Security Council has changed after Russia's and China's integration into capitalism. Therefore, Russia and China should be evaluated as a part of the "center". Thus, the UN Security Council can be defined as "center" holistically. Within this context, the UN Security Council is a functional tool that controls the periphery. The structure and role of the UN Security Council are under severe criticism and might undergo a serious reform process.

Dünya Sistemleri Analizi Perspektifinden BM Güvenlik Konseyi

Anahtar Kelimeler:

Merkez,
Yarı-Merkez,
Yarı Çevre,
Çevre,
BM Güvenlik Konseyi

ÖZ

Bu çalışmada dünya sistemde BM Güvenlik Konseyi'nin işlevi/rolü incelenmektedir. Kuramsal çerçevede Dünya Sistemleri Analizi kullanılmıştır. Ayrıca bu çalışmada diyalektik/tarihsel materyalizm tercih edilmiştir. Çalışmanın öncelikli amacı şu şekilde ifade edilebilir: İlk olarak sistem seviyesinde BM Güvenlik Konseyi'nin statükosunu koruyarak nasıl bir rol oynadığı incelenecektir. İkinci olarak BM Güvenlik Konseyi'nin merkez-çevre ilişkilerinde önemli bir mekanizma olup olmadığı araştırılacaktır. Temel sonuçlar ise şu şekildedir: BM Güvenlik Konseyi'nin yapısı, Rusya ve Çin'in kapitalizme entegrasyonu sonrasında değişmiştir. Bu sebeple Rusya ve Çin "merkez" in bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Böylece BM Güvenlik Konseyi bütüncül olarak merkez şeklinde tanımlanabilir. Bu bağlamda, BM Güvenlik Konseyi, çevreyi kontrol eden işlevsel bir araçtır. BM Güvenlik Konseyi'nin yapısı ve rolü ciddi eleştiri altındadır ve BM Güvenlik Konseyi'nin önemli bir reform süreci geçirmesi söz konusu olabilir.

¹ This study is based on the doctoral dissertation of the second author (Ege Demirel, Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı Kapsamında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, KKÜ, S.B.E., 2021).

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, murat_gul@email.com, ORCID ID: 0000-0003-2949-2873

** Dr., egedemirel5@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9880-4741

Introduction

The United Nations (UN) draws attention as an important actor with its performance and role in the world-system since its establishment, therefore, many studies have been carried out about the UN. In these studies, researchers have tried to analyze the UN according to the different theoretical perspectives. For example, according to Liberalism, the UN is considered an organization that increases cooperation in the international arena, focuses on absolute gains instead of relative gains in international relations, and contributes to peace and security at the international level. On the other hand, Realism considers this organization as a tool used for the balance of power. In this study, the organization is examined from the World-Systems Analysis perspective in the context of the UN Security Council. It is foreseen that important conclusions and determinations about the UN Security Council can be reached with the analyzes to be made in terms of World-Systems Analysis.

In this respect, it is especially important to examine the UN Security Council resolutions and sanctions in terms of World-Systems Analysis. Besides, the UN Security Council will be analyzed in the context of legitimacy. The main argument of this study can be summarized as follows: The UN Security Council is one of the intervention tools that enables the core to maintain its dominant role in the capitalist world-system.¹

Herein, some critical points, argued by Samir Amin, should be mentioned briefly. Amin claims that some institutional tools play an auxiliary role in the center's ability to control the periphery. These institutions can be expressed as follows: in the economy, the International Monetary Fund (IMF), the World Bank (WB), and the World Trade Organization (WTO); in terms of military, NATO (Amin 2004: 25). In this study, it is claimed that the UN Security Council is among these institutional mechanisms. Therefore, it is concluded that the UN Security Council has been transformed into an intervention tool by the center politically, economically, legally, and militarily through its powers and duties.

In addition, it should be emphasized that the transformation of the UN Security Council into an institutional control tool is a phenomenon that can be observed after the Cold War. Since, the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) and the People's Republic of China (China), which were socialist states during the Cold War, could prevent the interventions of the center. However, due to the fact that Russia integrated into the capitalist system following the collapse of the USSR and China's reconciliation with capitalism starting from the Deng Xiaoping period after Mao Tse Tung, the UN Security Council also underwent a significant change. Thus, Russia and China as the central countries have begun to evaluate the UN Security Council as a tool for the exploitation or control of the periphery. In addition, China and Russia need institutional mechanisms at the international level to achieve the "center" status. In this context, the Shanghai Cooperation Organization (SCO), Collective Security Treaty Organization (CSTO), Commonwealth of Independent States (CIS), and BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa) can be considered as noteworthy initiatives. The UN Security Council has become an institutional tool from the perspectives of China and Russia.

At this point, it is necessary to state the objectives, theoretical framework, and method. Two main aims are determined in this study. First, the role of the UN Security Council in maintaining the status quo as an instrument of systemic control and supervision is examined. It is worth remembering; here that systemic control and the function of supervision play a very important role in preventing the

---

¹ From the Marxist perspective, it is known that the UN is an instrumentalized factor in terms of capitalism. (See: Kelly-Kate S. Pease, *International Organizations Perspectives on Global Governance*, Routledge, New York, 2019, p. 76-87). However, in this study, the semi-core category is used for China and Russia. Therefore, it differs from other studies. In addition, it should be emphasized that in the study, first of all, Amin's perspective is taken into consideration. Besides it should be noted "semi-core" is firstly used in that study: Ege Demirel, Yükselen Güçler Miti: Brezilya Örneği, 3. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Kongresi, Trabzon, 12-13 September 2019.

international system from being changed by radical and shocking developments such as the French Revolution or the collapse of the USSR. Since, even if the status quo cannot be maintained, the UN can sustain the stability of the international system thanks to possible controlled reform. Second, the argument which is the UN Security Council is a means used in center-periphery relations will be tested. As explained in the study, China and Russia, which differ from the semi-periphery, are close to the core/center because of many important features (for example, being a part of nuclear oligopoly and permanent membership in the UN Security Council). For this reason, considering the ineffective performance of the Elected Members, the UN Security Council is examined as a center in the light of the activities of permanent members.

In terms of the method, dialectical materialism and historical materialism are preferred, as in the Marxist approaches. It should also be emphasized that the level of analysis is the world-system. There are two main reasons for determining the world-system as the level of analysis: the focus of World-Systems Analysis is the world-system, and the UN has a significant role in the world-system.

THEORETICAL FRAMEWORK

The theoretical framework of the study is based on World-Systems Analysis. Considering the arguments, and theses of the theory, it is thought that World-Systems Analysis is the most explanatory scope in terms of the subject among social science theories. In the context of World-Systems Analysis, especially the arguments set forth by Immanuel Wallerstein and Samir Amin form the theoretical focus of the study. From this point, Wallerstein's analysis of core-semi-periphery-periphery and Amin's analysis of triad/collective imperialism are especially important for the study.

The modern world-system has revealed a structure that will embody almost all national communities and states globally. In this respect, the modern world-system also includes a single global economy. This global economy encompasses international trade, international capital flows, the production of transnational corporations in many regions/continents, and many economic relations within states and locally. Therefore, the modern world-system is not just about international relations. Politically, the modern world-system can be characterized as an inter-state system. It is observed that some states compete with each other, and some form alliances with each other (Chase-Dunn, Inoue, Neal, Heimlich 2015: 151).

In terms of the above-mentioned factors, the phenomenon of sovereignty is evaluated differently from this perspective compared to classical sovereignty approaches. Economic activities in the world-system prevent state sovereignty from being evaluated within a single "sovereignty" phenomenon. Therefore, "sovereignty" cannot be interpreted in the same way in terms of core, semi-core, periphery, and semi-periphery. The core intervenes to the periphery and semi-periphery by making use of many intervention tools. In this context, the international institutional intervention mechanisms (IMF, WB, WTO, and NATO) mentioned by Amin are crucial. Likewise, the UN Security Council has become an intervention tool due to the existence of the semi-core. For this reason, these tools make it hard to maintain sovereignty in terms of semi-periphery and periphery (see: the US invasion of Iraq and NATO's intervention in Libya).

On the other hand, the core cannot control the semi-core in the same way by making use of these tools. There have been some intervention attempts for this. To illustrate, after the intervention in Crimea, Russia encountered critical sanctions. However, Russia cannot be taken under control as it is for peripheral/semi-peripheral countries. This argument shows that Russia is more powerful than the semi-periphery/periphery politically, militarily, and economically. In this respect, it is very important that Russia possesses nuclear weapons and is a permanent member of the UN Security Council. Likewise, China is trying to be put under pressure by the core in the context of human rights and democracy (e.g., Hong Kong and Uyghur issues). China, like Russia, can respond to the interventions

of the core. So, China is more powerful than semi-periphery/periphery in politics, economy, and military, just like Russia. Besides, China also has nuclear weapons and is a permanent member of the UN Security Council. As a result, the semi-core's sovereignty is stronger than the semi-periphery and periphery.

In addition, the UN Security Council has an effect that strengthens the peripheral status of peripheral countries. Hence, these countries cannot defend themselves in the light of the arguments such as invasion or violation of international law when the interventions are carried out by the UN. Nonetheless, these countries can defend themselves in terms of international law when they are invaded/intervened without the UN's authorization. Thus, the UN Security Council also functions in terms of the legal basis of domination of the periphery. On the other hand, this makes the periphery more open to interventions. Thus, in this case, the periphery's sovereignty is damaged.

At this point, it is necessary to mention the importance of the theory on the subject. World-Systems Analysis has important explanatory arguments about the UN Security Council. In this context, topics such as systemic control tools and center-periphery relations are very important for evaluating the UN Security Council. For example, the theory functions as an explanatory role in examining the effects of institutions such as the IMF, WB, WTO, and NATO in the international system, explaining the inequalities between states and analyzing how the UN Security Council is evaluated by the center.

In this regard, the UN Security Council has two principal functions. The first is to play the role of a tool in the center's exploitation of the periphery by functioning as an international control and supervisor instrument. The second is to contribute to the sustainability of the status quo (i.e., capitalism) as a structure that ensures the balance of power among the permanent members. Herein, it should be reminded that the USA, UK, and France are the core countries. However, Russia and China are also trying to become an alternative center in the world-system for the periphery through state capitalism. Therefore, considering the ineffective performance of the Elected Members, it is possible to consider the UN Security Council holistically in the center-periphery relations.

At this point, it should not be ignored that states can also intervene without the UN's authorization. These interventions do not have a legitimate basis and are more costly economically. For example, Russia's interventions in Georgia and Crimea and Turkey's intervention in Cyprus occurred without UN approval. As a result, these states have even faced sanctions or embargoes. Therefore, there will be economic and legal costs of interventions without the UN's authorization. Apart from this, interventions made through the UN can have legitimacy grounds for the countries that intervene in terms of the manufacture of consent; however, manufacturing consent does not occur in the interventions made by the states themselves.

On the other hand, as Wallerstein mentioned, the world-system has lost its balance. Now with Wallerstein's words, there is a stage of global anarchy. In this respect, he claims that there is a structural crisis. For this reason, Wallerstein argues that the world-system cannot continue with its current structure in the next 25-50 years. At this point, Wallerstein, who reminds us that order construction always takes place after the chaos, predicts that a new order will be adopted (Wallerstein 2003: 4).

In this respect, the control tools of the core are significant. In that, the core has been strived against to prevent "anarchic" tendencies and movements. IMF, WB, WTO, and NATO are more critical tools in this particular. In addition to these tools, the UN Security Council has now been added thanks to the semi-core. These intervention tools are helpful elements in preventing anarchic movements and developments to destabilise international system. In particular, the UN plays a functional role in legitimacy and cost-sharing. The core tries to hamper the anarchic tendencies about

protecting the five important monopoly areas (science and technology, weapons of mass destruction, natural resources, media/communication, and finance) stated by Amin. On the other part, the antisystemic movements (Arrighi, Hopkins, Wallerstein, 1989) have been observed between whiles. In addition, there is a rivalry between the core and the semi-core. From this point of view, it can be asserted that there is a hierarchical structure in the world-system in general. However, traces of the phenomenon of anarchy are also observed.

At this juncture, it is necessary to emphasize some points regarding the importance of NATO and UN Security Council interventions for the world-system. Both the NATO and the UN interventions allow the center to benefit from concepts such as diplomacy, legitimacy, and multilateralism. Thus, these organizations play a role in ensuring obedience and manufacturing consent in the world-system. Besides, these interventions also reduce the financial burden of the military. In short, peripheral and semi-peripheral countries, which are members of NATO and the UN, are contributing to the interventions in the periphery financially, militarily, and in terms of legitimacy.

On the other hand, it should not be overlooked that the UN Security Council also offers a critical advantage for the semi-core. First, the semi-core has the chance to prevent the interventions of the core, thanks to its permanent membership and veto power. Since China and Russia are politically, economically, and militarily strong compared to the periphery, they can prevent interventions. However, thanks to the UN Security Council, these countries have the chance to hamper possible interventions much earlier. Secondly, the semi-core can also benefit from the UN Security Council's interventions to the periphery, just like the core. For example, Russia took advantage in the issues such as Syria and Crimea. On the other hand, China and Russia did not prevent the intervention by abstaining from the intervention in Libya. Therefore, core and semi-core benefit from the UN Security Council concerning the interventions.

Therefore, it is crucial to maintain control and dominance over the periphery. Since events that may cause revolutionary results in the periphery will also destabilize global accumulation (Kowalewski 1991: 71). To maintain the stability of the world-system, antisystemic movements/revolutions in the periphery must be removed. For this reason, interventionist policies and intervention tools come to the fore.

WITHIN THE CONTEXT OF WORLD-SYSTEMS ANALYSIS THE UN SECURITY COUNCIL'S PERFORMANCE

In this part, the UN Security Council will be analyzed according to the theory's arguments and the world-system. For this reason, some important points will be emphasized in terms of World-Systems Analysis. Then, findings and inferences will be stated.

It is observed that the UN Security Council mainly functions within the framework of the permanent members' actions and policies in terms of their geopolitical, geoeconomic, and national interests, rather than ensuring collective security. Therefore, it has been seen that the UN Security Council is perceived as a balance of power instrument. Besides, the UN Security Council's performance has proved this argument, as can be seen from the establishment of the UN. However, since the post-Cold War era, it is not possible to evaluate the UN Security Council only as a balance of power instrument. Hence, as stated before, during Russia and China's integration into capitalism, the UN Security Council has also performed to play a more important role in center-periphery relations.

In this context, according to the World-Systems Analysis, the UN Security Council can be analyzed as an instrument that exploits (or at least controls) the periphery. This argument should be

evaluated with the responsibilities given to the UN Security Council in the UN Charter (UN 1945). Hence this provides a crucial opportunity to the permanent members in the interventions to the periphery/semi-periphery. Permanent members may intervene in various ways on the periphery/semi-periphery with the claim of maintaining international peace and security. In this respect, it is possible to raise the claim that the UN Security Council functions as an exploitative for the periphery/semi-periphery in terms of its authority and legitimacy.

Western permanent members' (the USA, UK, and France) performance and perspective on humanitarian intervention/responsibility to protect lead to inferences confirming this determination. In this regard, these states are criticized because of regime change initiatives and gain-oriented approaches (e.g., the US, UK, and France's actions on Libya and Syria in the UN Security Council). Likewise, it is criticized that the activities such as peacekeeping/peacemaking/peacebuilding are not carried out within the economic development or transition to democracy, as the liberals asserted. For this reason, it should be emphasized that changing the political and economic policies of the countries or reforming/revolting the government through external intervention will cause a violation of international law. The principles of self-determination and non-interference in internal affairs are crucial in this regard.

At this point, based on Antonio Gramsci's views on hegemony (Gramsci 1971), it is possible to argue that the UN Security Council has a role in ensuring obedience and consent in the system. In this context, it can be argued that the UN Security Council enables legitimacy to the permanent members. Thus, it is ensured that UN members consent to the Security Council's resolutions and sanctions. The consent is manufactured by the UN members' compliance with resolutions and sanctions. In addition, the UN Security Council's monopoly on the use of force (except for the right of self-defense) matters in forcing in terms of deterrence. It should be emphasized here that the permanent members are part of the nuclear oligopoly. This monopoly upholds permanent members' power of coercion.

From Samir Amin's perspective, it can be asserted that the UN Security Council plays a role in the institutional tools used by collective imperialism (Amin 2004). Although this situation is not valid, when the USSR was a member of the UN Security Council during the Cold War, it is valid for post-Cold War. Because the existence of Russia, which is integrated into capitalism after the USSR, and China, which transitioned to market socialism (i.e., state capitalism, which can be for Russia) after Mao, causes the UN Security Council to be evaluated from this perspective.

In this case, the USA, the United Kingdom, and France represent the center. Besides, Russia and China, which are semi-core countries, do not pose a problem with capitalism. Thus Russia and China represent the status quo, even though they conflict with the center. As a result, when controlling the periphery/semi-periphery, the permanent members benefit from the UN Security Council. In this respect, the lack of representation of the periphery/semi-periphery in the UN Security Council is a serious problem. For example, Syria hasn't had power in the decision-making process. Thus, Syria can't affect the decisions to be taken by the permanent members for herself. Although preventing intervention in Syria thanks to Russia ensures that Syrian leader Bashar Assad remains in power, and even if it is an important gain for the Syrian government, Syria's dependence on Russia is increasing. In this context, it is necessary to mention the general framework in terms of World-Systems Analysis, before expressing detailed theoretical analyzes on the concept of semi-core about Russia and China.

As Immanuel Wallerstein pointed out, the core is where the profit and surplus-value in the world-system are collected. Despite that, the periphery is the region that loses the surplus value and profit. Thus, the core improves the conditions of production by concentrating the capital in itself, and the difference between itself and the periphery is expanded (Wallerstein 2004: 23-41; Wallerstein 1979: 1-36; 66-92). In addition, Wallerstein claims that there are countries/regions that he describes as semi-

periphery (Wallerstein 1979: 96-97). These countries/regions are more developed politically and economically than the periphery. However, semi-periphery could not compete against the core (Wallerstein 2011: 347-357). Therefore, the semi-periphery does not have the instruments and capacity of control like the core. As a result, the semi-periphery cannot control the developments and decisions at the systemic level. On the other hand, it is seen that some arguments have been put forward about the semi-periphery within the framework of the concept of rising powers. Therefore, some clarifications should be made to this end.

Recently, some researchers have focused on a new power category called rising powers. This category includes BRICS countries (Brazil, Russia, India, China, and South Africa), and countries such as Indonesia, South Korea, Mexico, and Turkey. These countries have recently come to the fore with the rapid increase in economic growth rates and their increasing activities in the political and cultural fields. In addition, it is seen that the rising powers are trying to play a more active role in the international system by trying to be effective in international institutions and regional organizations. Besides, these countries can be qualified as regional leaders. Therefore, the increasing importance of geopolitical position is a crucial indicator for being a rising power. For this reason, the countries need to interact with their regions (Tank 2012: 1,3). However, when evaluated in a systemic context, it can be claimed that the concept of rising power is not functional in many respects. Hence, the concept of rising power should be analyzed from a systemic and theoretical perspective.

First, it is seen that the effectiveness of the center and the institutional mechanisms under the center's control have decreased compared to previous periods. This situation indicates that the center has problems in regulating the world economy. On the other hand, it is mentioned that new powers come to the fore. These powers have not reached the capacity to change the system. In the light of these, the situation can be evaluated as a transitional stage. At this point, when talking about new powers, it should be warned that "state capitalism" should not be ignored. Because some states characterized as "rising powers" adopt state capitalism (*e.g., China and Russia*)². It is observed that these states are attempting to regulate in areas such as trade, capital, the flow of services, and the mobility of labor at the global level (Dos Santos 2011: 45).

Within the above-mentioned context, considering the findings and inferences from the study, the current situation can be evaluated as the crisis of the order established after World War II. Thus, the problems faced by institutions such as the IMF, WB and WTO, which have crucial roles in the system, are important indicators in this respect. However, some steps are being taken to overcome the problems. For example, the efforts to strengthen the G-20 are significant in this regard. In addition, the quests for the UN reform, in the focus of the UN Security Council, are another noticeable development. In this new period, which can be identified as a transitional stage, it should be also mentioned that the G-7 made an opening on the emerging powers from Russia and the Third World. Apart from this, the acceptance of BRICS³ as part of international finance is due to the need for a realistic vision to adapt to the new era or changing order (Dos Santos 2011: 46).

However, it should be noted here that the emerging powers do not have the systemic control instruments (IMF, WB, WTO, and NATO) as in the center, and they cannot change/transform the system in terms of politics, economy, and military. In addition, it can be asserted that the concept of emerging powers will reach incorrect results to characterize the countries. For example, China and Brazil have significant differences in many respects. It is not suitable to classify these countries as

---

² Emphasis mine.

³ Dos Santos stated the "BRIC". Because South Africa was not a member of BRIC when the study was published. For this reason, S has been stated as italic.

emerging powers. Apart from this, another serious problem is the analysis of emerging powers with an economic focus. In this sense, elements, which are political, economic, military, and, systemic should be analyzed holistically. For this reason, it is more appropriate to classify the emerging powers within the framework of World-Systems Analysis. From this point of view, for example, Brazil, India, and South Africa are typical semi-periphery countries. However, Russia and China differ from these countries. Therefore, it is necessary to provide some essential explanations about these countries.

As it is known, Wallerstein added the semi-periphery category to the core-periphery analysis. Because semi-periphery, unlike the periphery, has shown a certain degree of political and economic development, and thus it is separated from the periphery category. In addition, Wallerstein claims that semi-periphery is a political/economic factor that can play a significant role in the world economy (Wallerstein 2011: 347-357). In the light of this perspective, it is possible to bring the semi-core category to the agenda for Russia and China. Since, Russia and China are close to the core rather than semi-periphery in terms of many features. Therefore, the evaluation of these countries with the semi-periphery category will lead to misleading results. On the other hand, the reflections of the policies and actions of China and Russia, which act just like core, are also seen in the UN Security Council. As in the case of the USA, the UK, France, China, and Russia also consider issues such as international security and peace from a geopolitical and geoeconomic perspective. At this point, why the term "semi-core" should be used for Russia and China must be explained. The features that make these countries close to the core can be briefly listed as follows (Demirel 2021: 139-140):

1-Russia and China, unlike the semi-periphery, have permanent membership and veto power in the UN Security Council like the USA, the UK, and France, which are core countries.

2-Russia and China have nuclear power as core countries. Russia and China are part of the nuclear oligopoly, so these countries are separated from semi-periphery. On the other hand, it should be stated that some countries such as India also have nuclear weapons. However, in terms of the UN and international law, nuclear activities of these countries are not legal as permanent members are. In addition, comparing the nuclear power capacity of the permanent members with countries such as India, it is understood that the permanent members are superior.

3-Russia and China are applying state capitalism by offering an alternative to the capitalist world-system under the control of Western core countries. This situation shows that Russia and China may create a different center for the periphery/semi-periphery.

4-Russia and China adopt alternative political management styles against the liberal democracy implemented by the core. For example, China claims to have implemented a revised new socialist model compatible with capitalism, which she described as market socialism. Russia, however, adopts a different political management style, which she describes as a sovereign democracy⁴. Thus, from a political point of view, Russia and China offer an alternative model to the semi-periphery and the periphery.

5-Russia and China are significant regional powers. It is observed that they have more autonomy because of their increased activities within the near abroad. In this respect, Russia's increasing military power and its concrete achievements militarily (2008 Georgia, 2014 Crimea, Syria since 2015) draw attention; China, on the other hand, has reached the level to compete with the USA

---

⁴ From the Russian perspective, this concept is used to define an understanding of democracy that focuses on stability and order and is based on respect for conservative values. (See: Fatma Aslı Kelkitli, "Rusya'nın Egemen Demokrasi Modelinin Orta Asya Devletleri Üzerindeki Etkisinin Analizi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Volume 6, Number 2, 2018, p. 170; Vladislav Surkov, "Commentaries on the Discussion of 'Paragraphs pro Sovereign Democracy'", *Russian Studies in Philosophy*, Volume 47, Number 4, 2009, p. 85-96).

through its economic successes and scientific-technological developments. Thus, China has shown its effectiveness and the leading role both at the regional and the global level.

6-Russia and China compete with the core in space, unlike the semi-periphery. In this field, Russia and China are making significant investments in space.

7-Russia and China compete with the core in media. USA [Associated Press (AP), Cable News Network (CNN), Voice of America (VOA), New York Times], United Kingdom [British Broadcasting Corporation (BBC), Reuters, The Guardian], France [Agence France-Presse (AFP), Le Monde] and, Germany [Deutsche Welle (DW), Der Spiegel] have many crucial media corporations in this field. On the other part, Russia [Russia Today (RT), Sputnik, Telegrafne Agentsva Sovietskova Soyuz (TASS)], and China [China Xinhua News Agency, China News, People's Daily] also have important media corporations. Thus, it is seen that the semi-core tries to reflect their perspective against the core to be effective at the international level. Since, in the global age, media and news sources are very critical tools in terms of soft power. Besides, as we know, media and news sources are very significant, especially proclaiming the arguments in the international community.

On the other hand, some features prevent Russia and China from being described as core countries (Demirel 2021: 141):

1-Russia has not yet reached a level that can compete with the core countries in the economy.

2-Although China comes to the fore in terms of the economy, she is insufficient militarily against NATO and the USA.

3-Russia and China do not have the economic and military institutional control mechanisms that the core has. That is to say, the Shanghai Cooperation Organization (SCO), the Commonwealth of Independent States (CIS), the Eurasian Economic Union (EAEU), and the Collective Security Treaty Organization (CSTO) could not compete against the IMF, WB, WTO (even if Russia and China are member Countries in WTO, the organization is controlled by the core), and NATO.

4-Despite the recent cooperation between Russia and China, there is also a competitive situation. This situation is a factor that prevents these countries from reaching their core status.

In the light of the data and findings of the study, the semi-core status has been tried to be explained. Besides these, it would be appropriate to state some significant indicators. For this reason, import-export data, gross domestic product data, population values, geographical sizes, natural resource reserves, and military power capacities of these countries -which are also used when measuring the power index of countries- should be mentioned.

First of all, when the economic indicators are evaluated, assessing the gross domestic product is an important factor. According to 2019 data, China is the 2nd in the world with 15.27 trillion dollars (1.USA-22.32 trillion dollars, 3.Japan-5.41 trillion dollars). Russia is in 11th place with 1.66 trillion dollars (IMF 2019). When the export and import figures are analyzed in the light of 2019 data, China is the leader in the export ranking in the world with 2216 billion dollars (2nd USA-1553 billion dollars), and China second place with an import amount of 1740 billion dollars. (1.USA-2361 billion dollars, 3.Germany-1135 billion dollars). On the other hand, the export and import data of Russia, the other semi-core country, are as follows: There is an export amount of 353 billion dollars (14th) and an import amount of 238 billion dollars (19th) (Indexmundi 2020).⁵

---

⁵ Indexmundi pointed out that the data has been prepared in the light of the data of the CIA Factbook 1 January 2019, unless otherwise stated.

Second, another significant factor is military power. According to the military power index, Russia ranks second in the world after the USA (0,0606) with a score of 0.0681 (0.001: perfect ratio/the best score) (GlobalFirePower 2020). The number of active military personnel in Russia is 1,013,628 (5th), and it ranks 2nd in the power index of the air force with 4163 points. Looking at the ground forces, Russia has 12950 tanks (1st), 3860 rocket launchers (1st), 27,038 armored vehicles (3rd), 6083 Self-Propelled Artillery Systems (1st), and 4465 towed artillery (1st). In the naval power index, Russia ranks 3rd with 603 points (1st DPRK, 4th USA) (GlobalFirePower 2020). According to the military power index, China is in 3rd place with a score of 0.0691 (4. India 0.0953) (GlobalFirePower 2020). The number of active personnel is 2,183,000 (1st). It is in 3rd place in the power index of the air force with 3210 points. Military equipment for the land forces is as follows: 3500 tanks (7th), 2650 rocket launchers (2nd), 33,000 armored vehicles (2nd), 3800 Self-Propelled Artillery Systems (2nd), and 3600 towed artillery (4th). It ranks 2nd in the naval power index with 777 points (GlobalFirePower 2020).

Finally, population, geographical size, and natural resources should be mentioned. Russia ranks first in the world in an area of 17,098,242 km². In terms of population, it ranks 9th with 142,122,776 people. As for natural resources, Russia has 80.000.000.000 barrels of proven oil reserves (8th). 10.580.000 barrels of oil production/day (1st) and 3.225.000 barrels of oil consumption/day (5th) are made (GlobalFirePower 2020). Apart from oil, Russia also has natural gas, which is another important and strategic natural resource. In this area, Russia is the world leader in terms of reserves (The Gas Exporting Countries Forum (GECF) 2020). While China ranks 4th with an area of 9,596,961 km². China is the 1st country in the world with 1,384,688,986 people. On the other hand, China has 25,620,000,000 barrels of proven oil reserves (13th). In addition, China makes 838,000 barrels of oil production/daily (7th) and 13,500,000 barrels of oil consumption/day (2nd) (GlobalFirePower 2020).

As the data show, regarding the center-periphery issue, Russia and China more resemble core than the semi-periphery. Because it is understood from the economic, military, and human indicators that Russia and China are among the leading countries in many fields. In some data, they can even compete with the core countries. For example, Russia's military capacity and China's import-export data are concrete indicators in this respect. It should also be reminded that these countries are members of the G-20, which comprises the 20 most developed economies. Apart from that, Russia, whose membership was frozen because of Crimea, is a member of the G-8. Finally, the BRICS, which includes Russia and China, is an important organization in terms of economy and politics (Demirel 2021: 143).

As determined according to some basic features and numerical data, a reassessment should be made about Russia and China from a center-periphery perspective. These countries are characterized as semi-core. Thus, the UN Security Council could be analyzed holistically as a core/center. As emphasized before, the UN Security Council functions as a tool for the center to control the periphery and increase the effectiveness of the center in the system. Russia and China, which are semi-core countries, have a similar perspective with the USA, United Kingdom, and France, which are the core countries. In this context, the UN Security Council can be analyzed concretely through the policies and actions of the permanent members.

ANALYSIS OF THE PERMANENT MEMBERS IN THE LIGHT OF THE WORLD-SYSTEMS

In this part, the permanent members will be discussed in the theoretical context. First of all, the USA and the UK will be examined. This is due to the fact that, theoretical evaluation of these members will enable significant findings. When the situation of the USA in the UN Security Council is examined, it is seen that there are important issues that can be evaluated from the perspective of World-Systems Analysis. Though, first, a point about the world vision of the Liberal approach should

be mentioned: While there is a direct hegemonic power in liberalism; in neoliberalism, there is an international system created through international regimes (Bozdağlıoğlu & Özen 2004: 76).

In this respect, it is necessary to compare the hegemonies of the UK and the USA. The British Empire applied directly to the colonial method in early capitalism. Therefore, the periphery is exploited within the framework of a relationship of domination by making use of military means, which is a part of coercion. It is possible to say that this was an effective factor in the failure of the League of Nations (LN), which was an institutional mechanism created to provide control at the systemic level. Because Britain and France, the two leading members of the LN, could maintain control over the periphery based on their colonial past and coercion (Demirel 2021: 368).

On the other hand, the USA benefits from the institutional framework to manufacture consent. Thus, she prefers indirect methods when exploiting the periphery/semi-periphery. Therefore, there is an indirect exploitation perspective through the IMF, WB, WTO, and NATO. In addition, the UN Security Council is also a substantial instrument for the USA in the domination and control of the semi-periphery/periphery. That's why it was possible to carry out military operations within the UN by reducing the costs, using a legitimacy factor, and consent factor in the control over the periphery. In this sense, for example, the initiatives in the UN Security Council in the Gulf Wars and the Libya intervention in 2011 stand out as crucial, palpable facts (Demirel 2021: 368).

From the perspective of World-Systems Analysis, the UK makes use of the UN Security Council and its veto power to provide control and supervision over the semi-periphery and the periphery. For example, the attempts made by the UK and the USA to ensure the legitimacy in the UN Security Council during the 2003 invasion of Iraq and the efforts for the Libyan intervention in 2011 stand out as concrete and crucial indicators in this context.

Democracy and humanitarian reasons came to the fore both in the invasion of Iraq (Roth 2006) and in the intervention in Libya (Hehir & Murray 2013). Despite this, in reality, the invasion of Iraq and intervention in Libya are concrete examples of imperialist interventions. The core attacked both Iraq and Libya⁶ because of the oil reserves, which are a crucial and strategic natural resource for the core, and because of these states' geopolitical and geostrategic importance. The aim is to control the oil resources of these countries and to take control of strategic places against powerful rivals such as Russia and China. In this context, the UK fulfilled its duty as a core country. Considering that, after the interventions in Iraq and Libya, there were no positive developments in terms of humanitarian issues or democracy. In a nutshell, these interventions are made for the needs of the core in terms of the core's political and economic purposes. As a core country, the United Kingdom is one of the beneficiaries of these interventions (Demirel 2021: 394-404).

At this point, an important point regarding the UK should be stated: Despite the loss of power since World War II and the world hegemony lost to the USA, the UK can be effective in international relations thanks to its permanent membership. Thus, it is possible to say that permanent membership functions as a power multiplier for the UK.

Another important permanent member is France. First, it is possible to assert that France, just like the UK, can be an active power in international relations thanks to its permanent membership. Since, with World War II, France suffered a significant loss of power, and its colonies became

---

⁶ At this point, it can be asked why Russia and China, especially in Libya, abstained and did not prevent NATO intervention through veto. Because of the semi-core's relations with the Arab League and China's relationship with Saudi Arabia can be evaluated as significant factors (see: Orkun Sürücüoğlu, "Koruma Sorumluluğu: Darfur krizi ve Libya Müdahalesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Volume 19, Number 4, 2018, p. 604).

independent states. In this respect, it can be argued that the permanent membership status is a crucial gain for France.

First of all, France has the chance to be active in decisions on international peace and security, thanks to its permanent membership and veto power. In this respect, just like other permanent members of the UN Security Council, France benefits from its permanent membership status while implementing imperialist policies and actions. In this respect, France used permanent membership in terms of interventions to the periphery and to ensure the legitimacy of the domination relationship established over the periphery. To put it concretely, France benefited from its permanent membership status during the events such as the Suez Crisis, Algeria's independence process, and the Libyan intervention (Demirel 2021: 404-412).

After the permanent members in the core, it is necessary to mention the analysis of the semi-core countries (i.e., Russia and China). First, when Russia is analyzed, it would be appropriate to focus on some important issues from a theoretical point of view. As it is known, Russia experienced a re-establishment phase after the collapse of the USSR and the state mechanism was restructured. During the Boris Yeltsin period, Russia tried to realize the policies and actions for the transition to liberal democracy and capitalism. In this period, it can be argued that Russia regressed from its superpower status to almost semi-peripheral status. Although Russia is a permanent member of the UN Security Council and has nuclear capacity, the political and economic crisis in the country has created serious problems. Thus, Russia could not take full advantage of its power resources. For example, it was not effective enough in the disintegration process of Yugoslavia and the intervention in Kosovo in this period.

However, in the Vladimir Putin era, it is observed that Russia has experienced a very significant recovery process. In this regard, certain events especially can be emphasized. First of all, the high incomes obtained from the export of raw materials and the completion of integration to the capitalist system brought Russia to the fore in the economy. Second, Putin's uninterrupted involvement in the administration has revealed a stable state administration. In addition, resolving the Chechen problem, even by military means, is a crucial gain in terms of political unity. Thus, it was possible for Russia, which solved its internal problems, to play an active role in foreign policy and international relations. Third, Russia asserts to be a great power again in this period. In this sense, Russia has an active role in regional and international issues. Therefore, the permanent membership in the UN Security Council has played a very functional role. For example, Russia has made significant gains in Syria and Crimea, thanks to permanent membership. Fourth, the military power put forward in the solution of Georgia, Syria, Crimea, and the Chechen issue reminded that Russia is still a very effective power in the military arena. Fifth, Russia's active role has emerged through institutional and bilateral relations with international cooperation initiatives. BRICS, CSTO, EEU, CIS, and SCO are critical instruments in this sense (Demirel 2021: 377-378).

Under the light of these factors, Russia has a position closer to the core rather than semi-periphery. Besides, Russian initiatives in space and media are other substantial features, as stated before. However, Russia, to become a core country, needs some tools to create an alternative for the periphery. Undoubtedly, membership of the UN Security Council and veto power are very significant in this regard. From Russia's point of view, thanks to the UN Security Council, it is possible to develop relations with peripheral/semi-peripheral countries. The UN Security Council offers crucial opportunities for Russia to emerge as a serious alternative in the competition with the center for semi-periphery/periphery. In practice, this situation has been observed in the Syrian issue. It is a fact that it is impossible for Syria to resist the intervention of the core without Russian support and assistance. Therefore, Russia uses the UN Security Council to compete with the permanent members (USA-UK-

France), which are part of the core. Thus, the UN Security Council is a critical instrument to protect its political and economic gains and ensure the exploitation and control of the periphery/semi-periphery.

A similar assessment can be argued for China. First, after China transitioned from the socialist economic model to market socialism/state capitalism during the Deng period, through which substantial economic developments have been experienced. In the process, China began to come to the fore as an important actor in the capitalist world-system. Many factors, such as export-import data, economic growth data, and production indices, have supported this argument. In addition, depending on the economic power, it can be stated that China has become a leading country in terms of high value-added products and scientific-technological aspects. In this context, the performance of Chinese universities, Chinese scientists, and Chinese technology companies provides serious data. Likewise, improvements in space studies can also be considered in this context.

Apart from the developments in the economy, it is seen that China stands out. In this sense, China has become an important military power regionally and globally by increasing its military power. In addition, China, like Russia, is making investments in the media area and trying to establish effectiveness in the presence of other countries through soft power. Besides, China is trying to promote relations with neighboring and semi-peripheral countries by making use of its economic and military power. Thus, it presents an active profile in international relations. Therefore, institutional cooperation efforts in the international arena have also been one of the essential Chinese foreign policy tools. In this context, BRICS and SCO are leading platforms. In addition, the permanent membership in the UN Security Council plays a crucial role in China's relations with semi-peripheral and peripheral countries. For example, China can affect the results of the UN Security Council's resolutions for the advantage of her allies. Thus, China can be effective in peripheral and semi-peripheral countries.

CONCLUSION

In this part, based on the theoretical framework, the inferences and outcomes have been discussed. First, following the end of the Cold War, the structure of the UN Security Council has changed. In this context, Russia, integrated into capitalism, took place in the UN Security Council instead of the USSR. Besides China, since the Deng period, integrated into capitalism. These developments have had impact on many developments and actors in international relations.

Within this scope, there has been an essential change in the UN Security Council. Thereafter, the UN Security Council comprises the core capitalist countries such as the USA, UK, and France, and semi-core capitalist countries, which are China and Russia. From now on, China and Russia have adopted policies, which make up pragmatist strategies and focus on material gains like the other permanent members. This outcome has caused semi-core to act only on the axis of own geopolitical and geoeconomic interests when deciding an issue related to semi-periphery/periphery comes to the fore in the UN Security Council.

This situation has a significant impact on the semi-periphery/periphery as well. Since, all permanent members have been part of the capitalist world economic system. From one point of view, Russia and China can offer an alternative to the imperial or hegemonial relation model. From another point, from the perspective of all permanent members, it is easier to prevent or control the reformist/revisionist movements that may occur in the semi-periphery/periphery.

Another essential issue is legitimacy. The legitimacy has a binding element through the resolutions of the UN Security Council. It is possible to evaluate legitimacy as an element of the consent of the world-system. In addition, the UN Security Council's monopoly on the use of force

(excluding self-defense) and sanctions show coercive power. Besides, the core/semi-core has an advantage over the semi-periphery/periphery regarding the General Assembly. Although the General Assembly does not have binding decision-making authority, it is an influential body on the members in the normative context. In this way, the core/semi-core can benefit from the permanent membership position. For example, the core/semi-core decides in the General Assembly by making some promises to the periphery or by threatening the periphery, thanks to its permanent membership and veto power. In this sense, the UN Security Council's resolutions and sanctions are crucial means.

As a result, it can be predicted that the status quo powers will make efforts with reformist moves to maintain the stability of the system and maintain their position. For example, it is possible to gain time by negotiating with the G-4 countries. However, as in the French Revolution; or the October Revolution, revolutionary forces/antisystemic movements can bring about a necessary transformation in the system by threatening the status quo. In this context, dissatisfaction with the increasing mass opposition to neoliberal policies in Latin America (e.g., the Bolivarian Revolution in Venezuela and the *piquetero* movement that emerged as a reaction to neoliberalism in Argentina) and even in central countries in the core (e.g., Yellow Vests Movement and environmental movements) are significant events. In addition, some countries such as North Korea (and potentially Iran), apart from the permanent members, have nuclear capacity is another important factor that threatens the system. Besides, terrorism and civil wars revealing events reminiscent of the Middle Ages (e.g., ISIS) is another systemic blockage point.

Therefore, inevitably, the effects of these cases on the world-system will also affect the UN. From this standpoint, it is possible to argue that the current structure of the organization, which is the shadow of the Security Council, cannot be sustained in the long term. This structure will change because of the revolutions/transformations, which were effective at the systemic level that had previously occurred in the world-system. For example, the disappearance of the LN is a palpable case in this context. It would not be a surprise that the UN faced a similar result.

To summarize, the findings of the study can be briefly as following points: It is observed that the UN Security Council can play the role of control and supervision at the systemic level through its powers and duties in the UN Charter. For this reason, UN Security Council's resolutions and the UN Charter VI/VII sections are of critical importance. Its duties and responsibilities within this framework allow the core/semi-core to maintain the status quo and control over the periphery/semi-periphery. In this respect, the argument that the UN acts within the framework of the main purpose of ensuring peace and security in the international arena is baseless. As revealed in the study, it is understood that the systemic function of the UN is to ensure that the core/semi-core maintains the status quo and establishes the balance of power between the core and the semi-core.

On the other hand, from the perspective of World-Systems Analysis, the USA, UK, and France are the core countries. However, within the framework of this article, it is argued that the same argument can be enlarged to contain the other permanent members. Since, as stated in the study, it is not appropriate to evaluate these countries within the semi-periphery/periphery classification. China and Russia are close to the center in many respects. Therefore, it is claimed that the concept of semi-core should be used to analyze the policies and actions of Russia and China correctly. Thus, it is possible to consider the UN Security Council as a center holistically. The reason why China and Russia are evaluated as "potential" core/center countries. The main features expressed in the study and the empirical data presented in the military and economic context, support this argument.

In this sense, there is a significant rivalry between the status quo and revisionist powers. This rivalry emerges in three different ways: The first rivalry occurs between the semi-core and the core countries in the UN Security Council. Second, as observed regarding antisystemic movements, there

are significant resistance movements in and around the semi-periphery/periphery. For example, the reactions to neoliberal policies in Latin America are concrete indicators in this context. As mentioned earlier, social movements like the Bolivarian Revolution (Venezuela) and the piquetero can be evaluated within this framework. In addition, indigenous movements in Mexico and Bolivia and the rise of the left in Latin America in the 21st century are other considerable indicators. In terms of the core, the Yellow Vests Movement (France), the Democratic Socialists of America (DSA) in the USA, and during Jeremy Corbyn's leadership of the Labor Party in the UK are noteworthy cases. The third is the G-4 group's (Germany, India, Brazil, and Japan) desire for permanent membership in the UN Security Council.

Thus, it is understood that there is a problem of legitimacy and a crisis of governance in the world-system. Under the light of these facts, findings of the study, and the theoretical inferences, as Wallerstein states, there may be chaos and anarchy in the world-system. For this reason, it is possible to encounter a structure focused on wars, conflicts, and irregularities. In these circumstances, there can be two options: First, it could be an essential reform process for the UN. Second, the UN may disappear just like the LN. Although it is not possible to make a definite prediction at this stage, it can be asserted that the UN cannot continue with its current structure for a long time.

Finally, the study's contribution to the literature should be evaluated. It is seen that the UN is analyzed with three methods when the UN studies are examined. First, many studies are about technical information related to the UN; second, there are studies on the history and performance of the organization chronologically; third, there are analyzes within the scope of international law and legitimacy. However, this study aims to contribute by analyzing the theoretical framework of the UN Security Council based on World-Systems Analysis. Herein, especially, some points should be highlighted.

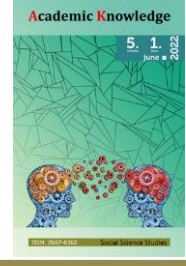
First of all, in this sense, the concept of semi-core should be stated. This concept has been put forward to reach more accurate inferences with the evaluations about Russia and China. A better analysis of the policies and actions of the two essential permanent members is very crucial in terms of determinations and arguments about the UN Security Council. On the other hand, Amin's theoretical approach includes institutional mechanisms that enable the center to establish control over the periphery. In these mechanisms, the IMF, WB, and WTO in the economy and NATO in the military are the institutional mechanisms that the center benefits. In this study, it has been tried to contribute to Amin's perspective by claiming that the UN Security Council is also an institutional mechanism used by the center due to the existence of the semi-core. It should be remembered that the UN is a coercive or control factor, according to the Marxist approaches (Pease, 2019). However, in this study, the analysis framework is adopted over the concept of the semi-core. Besides, it should be added that the UN Security Council is examined in center-periphery relations, considering the central potential of the semi-core.

REFERENCES

- Amin, Samir. (2004). *The Liberal Virus : Permanent War and the Americanization of the World*. Translated by James Membrez. Monthly Review Press: New York.
- Arrighi, Giovanni, Hopkins, Terence K., Wallerstein, I. (1989). *Antisystemic Movements*. Verso Book: New York.
- Bozdağlıoğlu, Yücel, Özen, Çınar. (2004). "Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık". *Uluslararası İlişkiler* 1(4), 59-79.
- Chase-Dunn, Christopher, Inoue, Hiroko, Neal, Teresa, Heimlich, Evan. (2015). "The Development of World-Systems". *Sociology of Development* 1(1), 149-172.
- Demirel, Ege, Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı Kapsamında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, KKÜ, S.B.E., 2021, Kırıkkale.
- Demirel, Ege, Yükselen Güçler Miti: Brezilya Örneği, 3. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Kongresi, September 12-13, 2019.
- Dos Santos, Theotônio. (2011). "Globalization, Emerging Powers, and the Future of Capitalism". *Latin American Perspectives* 38(2), 45-57.
- GlobalFirePower. (2020). "2020 Military Strength Ranking". <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp> (04.11.2020).
- GlobalFirePower. (2020). "Russia Military Strength (2020)". https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=russia (04.11.2020).
- GlobalFirePower. (2020). "China Military Strength (2020)". https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=china (04.11.2020).
- Gramsci, Antonio. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. Translated and edited by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith. International Publishers: New York.
- Hehir, Aidan, Murray, Robert W. (2013). *Libya, the Responsibility to Protect and the Future of Humanitarian Intervention*. Palgrave Macmillan: London.
- IMF. (2019). "IMF Data Mapper World Economic Outlook (October 2019) GDP Current Prices", <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORD/CHN> (04.11.2020).
- Indexmundi. (2020). "Country Comparison Exports TOP 100", <https://www.indexmundi.com/g/r.aspx?t=100&v=85&l=en> (04.11.2020).
- Kelkitli, Fatma Aslı. (2018). "Rusya'nın Egemen Demokrasi Modelinin Orta Asya Devletleri Üzerindeki Etkisinin Analizi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(2), 157-175.
- Kowalewski, David. (1991). "Core Intervention and Periphery Revolution, 1821-1985". *American Journal of Sociology* 97(1), 70-95.
- Pease, Kelly-Kate S. (2019). *International Organizations Perspectives on Global Governance*. New York: Routledge.
- Roth, Kenneth. (2006). "Was the Iraq War a Humanitarian Intervention?". *Journal of Military Ethics* 5(2): 84-92.
- Surkov, Vladislav. (2009). "Commentaries on the Discussion of 'Paragraphs pro Sovereign Democracy'". *Russian Studies in Philosophy* 47(4): 85-96.
- Sürücüoğlu, Orkun. (2018). "Koruma Sorumluluğu: Darfur krizi ve Libya Müdahalesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19(4), 603-628.

- Tank, Pinar. (2012). "The Concept of "Rising Powers"". *NOREF Policy Brief*, 1-4. <https://www.files.ethz.ch/isn/146521/aa7c23bf5887ab060f1af737a39a000a.pdf>
- The Gas Exporting Countries Forum (GECF). (2020). "Russia (member)". <https://www.gecf.org/countries/russia> (04.11.2020).
- United Nations. (1945). *Charter of the United Nations*. <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf> (01.17.2022).
- Wallerstein, Immanuel. (1979). *The Capitalist World-Economy*. Cambridge University Press, New York.
- Wallerstein, Immanuel. (2003). "Knowledge, Power, and Politics: The Role of an Intellectual in an Age of Transition", Opening Presentation at UNESCO Forum on Higher Education, Research and Knowledge Global Research Seminar, Paris, 1-24. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000183329> (08.04.2020).
- Wallerstein, Immanuel. (2004). *World-Systems Analysis: an Introduction*. Duke University Press: Durham and London.
- Wallerstein, Immanuel. (2011). *The Modern World-System I, Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. University of California Press: Berkeley, Los Angeles.

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 15.01.2022
Kabul Tarihi / Date Accepted : 25.06.2022
Yayın Tarihi / Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Bahar / Spring

Gemi Brokerlerinin Mesleki Etik İlkelerinin AHP ve TOPSIS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi

Murat YORULMAZ* Bahadır TONGUÇ**

Anahtar Kelimeler:

Gemi brokerleri,
Gemi işletmeciliği,
Mesleki etik,
AHP,
TOPSIS.

ÖZ

Her mesleğin belli bir teorik veya uygulamaya yönelik bilgi ve beceri gerektirmesinin yanında o mesleğe yönelik değerlerin bulunması ve değerlerin olduğu bir yerde de meslek etiğinin olması doğaldır. Gemi brokerliği mesleği oldukça eski bir meslek dalı olmakla birlikte, kişisel özelliklerin öne çıktığı, dünya çapında önemli bir ağa, mesleki değerlere ve güvene dayalı bir uzmanlık alanıdır. Bu özelliklerinden dolayı, gemi brokerlerinin mesleki etik ilkeleri diğer birçok meslek dalına ışık tutabilir. Bu çalışmanın temel amacı, gemi brokerliği mesleğindeki etik ilkelerin çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP tekniği ile önceliklendirilmesi ve bu değerlere göre seçilmiş olan gemi brokerlerinin sahip olduğu etik ilkeler açısından TOPSIS yöntemi ile sıralamasının yapılmasıdır. Çalışmada, gemi brokerlerinin mesleki etik ilkelerinin önem derecelerinin AHP ile elde edilmesi sonrasında, elde edilen önem dereceleriyle TOPSIS tekniği kullanılarak, mesleki etik ilkelere en çok bağlı gemi brokerini belirlemek amaçlanmaktadır. Araştırma bulguları, gemi brokerlerinde aranan niteliklerin başında "dürüstlük, hukuka uygunluk ve tarafsızlık" geldiğini gösterirken, bu etik ilkelere en uygun gemi brokeri türü olarak ise "bağımsız" çalışan gemi brokerleri olduğu saptanmıştır.

Evaluation of the Professional Ethical Principles of Ship Brokers with AHP and TOPSIS Methods

Keywords:

Ship brokers,
Ship management,
Professional ethics,
AHP,
TOPSIS.

ABSTRACT

In addition to the fact that every profession requires a certain theoretical or practical knowledge and skill, it is natural that there are values for that profession and that there is professional ethics where there are values. Although the profession of shipbroking is a very old profession, it is a specialty that is based on an important worldwide network, professional values and trust, where personal characteristics come to the fore. Because of these features, the professional ethical principles of ship brokers can shed light on many other professions. The main purpose of this study is to prioritize the ethical principles in the ship brokerage profession with the AHP technique, which is one of the multi-criteria decision-making methods, and to rank the ship brokers selected according to these values with the TOPSIS method in terms of ethical principles. In the study, it is aimed to determine the ship broker that is most committed to professional ethical principles by using the TOPSIS technique with the obtained importance degrees after the importance levels of the professional ethical principles of the ship brokers are obtained with AHP. Research findings show that "honesty, legality and impartiality" are the most sought-after qualifications for ship brokers, while "competitive" ship brokers are found to be the most suitable type of ship broker for these ethical principles.

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, murat.yorulmaz@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5736-9146

** Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, bahadirtonguc@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4860-2778

1. GİRİŞ

Deniz taşımacılığının diğer taşımacılık türlerine göre öncelikli olarak tercih edilmesinin sebebi, havayolu taşımacılığı, karayolu taşımacılığı, demiryolu taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığına kıyasla önemli bir maliyet avantajına sahip olmasıdır. Küresel ticaretten kaynaklı yüklerin yaklaşık %80'i denizyolu ile taşınmaktadır (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı [UNCTAD], 2020). Türkiye'nin 2019 yılında ithal ettiği yüklerin %95'i ve ihraç ettiği yüklerin %79'u denizyolu ile taşınmıştır. Dünya çapında deniz taşımacılığının payı geçtiğimiz elli yıl içinde %20 civarında artış sağlamıştır (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı [UAB], 2020-2021). Ticari filo istatistiklerine bakıldığında; 2019 yılı itibarıyla, 150 groston ve üzeri Türk deniz ticaret filosu toplam 2.024 gemiden oluşan 6.760.509 DWT kapasiteye sahiptir. Bu kapasite dâhilinde 298 adet genel kuru yük gemisi, 178 adet sıvı ve gaz tankeri ve 56 adet dökme kuru yük gemisi mevcuttur. Bu veriler neticesinde Türk sahipli deniz ticaret filosu 2017, 2018, 2019, 2020 yıllarında dünya sıralamasında 15. sıradadır (UAB, 2020). Küresel ticarete bu denli yere sahip bir taşımacılık türünün yönetilmesi aşamasında, denizcilik sektöründe yer alan; armatör-gemi işletmeleri, gemi brokerleri, gemi acenteleri ve liman işletmeleri gibi denizcilik işletmeleri faaliyet göstermektedirler. Uluslararası yük taşımacılığında deniz taşımacılığının tek modlu (unimodal) taşımacılık türlerinden biri olan deniz taşımacılığının (Yorulmaz, 2017) özellikle "düzensiz açık yük taşımacılığı" (tramp) bölümünün asıl paydaşları olan taşıyanlar (armatör/shipowner) ve taşıtanların (kiracı/charterer) yanında, bu iki taraf arasındaki ilişkiyi kuran ve düzenleyen gemi brokerleri önemli işlevlere sahiptirler.

Taraflar arasında bir köprü görevi gören gemi brokerinin birçok özelliğe sahip olması, görevini başarıyla yürütmesine imkân verir. Dökme sıvı yükler ve dökme kuru yüklerin denizyolu ile düzensiz rotalar üzerinde taşınmasında kullanılan taşıma/kira (çarter) sözleşmeleri, sefer çarteri ve zaman çarteri olarak iki ana sınıfa ayrılmaktadır (Ülgener, 2017). Bahsi geçen taşıma sözleşmeleri, konteyner ve RoRo taşımacılığında kullanılan ve düzenli hat taşımacılığına hizmet eden yeknesak sözleşmelerden oldukça farklıdır. Çarter sözleşmelerinin kapsamı, yük cinsine, gemi tipine, ticaretin gereksinimlerine ve diğer birçok faktöre göre şekillenmekte ve özel gereksinimlere hizmet eder bir yapıya sahiptir. Yüzlerce liman, onlarca yük tipi ve onlarca gemi tipi, her çarteri birbirinden bağımsız ve benzersiz hale sokmaktadır. Bu dinamizme ayak uydurmak için gemi brokerinin deniz hukuku bilgisine, ticari bilgiye, finans bilgisine, sosyal kabiliyetlere ve belki de hepsinden önemlisi olan "mesleki etik değerlere" sahip olması gerekmektedir (Informa, 1993). Doğal olarak tüm meslek türlerinde mesleki etik büyük öneme sahiptir; fakat gemi brokerlerinin hizmet alanı, sorumlulukları ve daha da önemlisi her geçen gün daha fazla sorgulanan ticari pozisyonları sebebiyle etik ilkeler bu mesleğin en önemli yapı taşlarından biri olmayı sürdürmektedir.

Mesleki etik açısından değerlendirildiğinde, gemi brokerliği ile benzer değerlere sahip meslek dalları olarak, finans sektörü ve gayrimenkul sektöründeki meslekler sayılabilir. Ancak bu mesleklerden farklı olarak, gemi brokerlerini uluslararası alanda temsil eden ve

1911 yılında Londra’da kurulmuş, 1920 yılında ise kraliyet imtiyaznamesi alan tek resmi kurum olan İmtiyazlı Gemi Brokerleri (Institute of Chartered Shipbrokers- ICS) ile Baltık Borsası’nın (Baltic Exchange) ortak ilkesi olan “sözümüz senedimizdir” anlayışı, gemi brokerliğinde mesleki etiğe bakışı net olarak ortaya koymaktadır. ABD’nin New York eyaletinin Manhattan şehrinde yer alan “elmas bölgesi” (diamond district), 5.6 milyar dolarlık değerli taş ticaretine ev sahipliği yapmaktadır. Milyon dolarlık satışların gerçekleştiği bu sektörde anlaşmalar bir el sıkışması ve “mazal u’bracha” (iyi şanslar ve iyi dilekler) sözleri ile neticelendirilir ve bu sözün bağlayıcılığı vardır (Lesly, 1993). Gemi brokerliği açısından bakıldığında, bağlantı olarak nitelendirilen bir charter sözleşmesi kurulması noktasında nihai onayın verilmesi her ne kadar yazılı olsa da, öncesinde sözlü olarak ilan edilebilmektedir. Gemi brokerinin bu sözü ile milyon dolarlık navlun bedellerine sahip charter sözleşmeleri onaylanmış sayılır. Bu açıardan bakıldığında, gemi brokerinin ağzından çıkan söz, bir senet niteliğindedir ve böyle de olmalıdır. Değerli taş ticareti ile karşılaştırıldığında göze çarpan bir diğer benzerlik ise, armatör ile kiracı arasındaki müzakere süreci boyunca armatör ve kiracı birbirlerine sadık kalmalı ve eşzamanlı olarak başkaları ile müzakerelere girmemeleri gerekiyorsa, değerli taşların ticaretinde de satıcı, alıcıya karar vermesi için belirli bir süre tanımaktadır. Bu süre boyunca taşlar “brifka” adı verilen bir zarf içinde saklanır, üzerine potansiyel alıcının ismi yazılır ve son mühlet yazılır. Bu süre boyunca satıcı başka hiçbir alıcı ile müzakerede bulunamaz (Bernstein, 1992). Güvene dayalı mesleklerde yapılacak en ufak bir hatanın telafisi yoktur; çünkü itibar parayla satın alınamaz.

Bu çalışma dâhilinde; gemi brokerliğinde hangi mesleki etik ilke daha önemlidir, seçilmiş gemi brokerlerinin etik ilkelere bağlılık sıralaması nasıldır, hangi gemi brokerinin etik değerleri daha yüksektir gibi sorulara cevap aranmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, gemi brokerlerindeki mesleki etik ilkeler ile bu ilkelerin önem düzeyleri incelenmek ve gemi brokerliği mesleğindeki etik ilkelerinin çok kriterli karar verme yöntemlerinden Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemi ile önceliklendirilmesi ve bu değerlere göre seçilmiş gemi brokerlerinin sahip olduğu etik ilkeler açısından İdeal Çözüm Benzerlik Yoluyla Tercih Sıralama Tekniği (TOPSIS) yöntemi ile sıralamasının yapılmasıdır. Çalışmada, gemi brokerlerinin mesleki etik ilkelerinin önem derecelerinin AHP ile elde edilmesi sonrasında elde edilen önem dereceleriyle TOPSIS yöntemi kullanılarak mesleki etik ilkelere en bağlı gemi brokerini belirlemek amaçlanmaktadır. Literatürde etik konusu ile ilgili birçok çalışma mevcut olmasına rağmen, gemi brokerliği mesleğindeki etik ilkelerin incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Etik açıdan gemi brokerliği ile benzer özellikler gösteren meslek dallarında yapılmış çalışmaların yanında denizcilik sektöründe yapılmış ve etik konusuna da değinen çalışmalara literatür bölümünde yer verilmiştir. Gemi brokerliği mesleği ve mesleğin uygulama alanı olan gemi kiralama sektörüne ilişkin yapılmış olan bu çalışmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. Deniz Ticaretinde Gemi Brokerliği

Deniz ticareti endüstrisini oluşturan birçok yan ve alt sanayi bulunmaktadır. Bu unsurlar içindeki en önemlileri gemi işletmeciliği, limancılık, gemi inşa sanayi ve bunker hizmetleridir. Denizyolu taşımacılığı bir türev taleptir ve ticaret kaynaklıdır (Rodrigue, 2005; Yorulmaz & Tonguc, 2021). Başka bir deyişle, bu sektörler pozitif korelasyon içindedirler ve küresel ticaret hacmi azalırsa denizyolu taşımacılığı hacmi de benzer oranda azalır.

Deniz ticaretinin en önemli göstergelerinden olan Baltık Kuruyük Endeksi (BDI), aynı zamanda küresel ticaretin de göstergesi niteliğindedir (Lin & Sim, 2013). Denizyolu taşımacılığı hacmi 2019 senesinde 11,08 milyar ton olarak kayıtlara geçmiştir ve toplam hacmin 3,17 milyar tonu sıvı ve gaz yüklerin ticaretinden, 3,22 milyar tonu temel dökme kuru yük ticaretinden, 4,69 milyar tonu da diğer kuru yük ticaretlerinden kaynaklanmıştır (UNCTAD, 2020). Tüm bu veriler neticesinde deniz taşımacılığının hem dünya ticareti için hem de farklı coğrafyalardaki toplumların ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için ne kadar önemli olduğu görülmektedir.

Deniz taşımacılığı sektöründe birçok paydaş bulunmaktadır; fakat gemi kiralama piyasası, taşıma sözleşmesi veya charter sözleşmesi açısından bakıldığında asıl aktörler; armatör, kiracı, gemi acentesi ve gemi brokeri olarak sayılabilir. Armatör olarak tanımlanan taraf geminin ticari işletmeciliğini yapmakta olup, hukuki açıdan “taşıyan” niteliğine sahiptir. Kiracı olarak adlandırılan taraf ise yükün denizyolu ile taşınması için taşıma sözleşmesine taraf olan, geminin tamamını veya bir kısmını kiralamış olan “taşıtan” konumundadır (Yorulmaz, 2009; Lin & Sim, 2013). Düzensiz (tramp) yük taşımacılığı alanında yük tarafı ve gemi tarafı birbirleri ile bir aracı olmaksızın görüşebilirler, müzakere edebilirler ve bir sözleşme kurabilirler; fakat bu iki tarafın birbirlerini daha iyi anlayabilmeleri, dengeli bir sözleşme kurulabilmesi ve daha birçok avantajından ötürü taraflar arasında genellikle bir veya birden fazla gemi brokeri bulunabilir (ICS, 2014). Gemi brokerleri, taraflar arasında tampon görevi de görerek konfor ortamı yaratmaya çabalarlar.

Gemi brokerliği müessesesini bu açıdan emlak komisyonculuğuna benzetebiliriz. Bir emlak komisyoncusu ihtiyaca yönelik seçenekleri sıralar, piyasa bilgisi verir, adil bir pazarlık ortamı sağlar ve sözleşmenin tarafları eşit şekilde korumasını amaçlar. Gemi brokerleri de hizmet verdikleri taraflara piyasa bilgileri sağlarlar, mevcut yükleri veya gemileri rapor ederler, müzakere sürecinde arabuluculuk ve danışmanlık görevi yürütürler, sözleşme aşamasında ise sahip oldukları hukuki bilgiler de dahil olmak üzere birçok teknik ve ticari bilgiden yararlanılmasını sağlarlar (Yorulmaz & Tonguc, 2021; Prasad, 2020; Skallist, 2018). Gemi brokerleri “bağımsız” (competitive), “münhasır” (exclusive) ve “kurum içi” (in-house) olarak üç gruba ayrılır (Prasad, 2009). Bağımsız gemi brokerleri, gemi brokerliği şirketlerinde çalışan, yük veya gemi tarafı ile münhasır ilişkiler içerisinde olmayan, erişim sağladıkları uygun yükler ile gemileri eşleştirmeyi amaçlayan bireylerdir. Münhasır gemi brokerleri ise yine bir gemi brokerliği şirketinde çalışan, yük sahibi veya gemi sahibi ile münhasır ilişki içerisinde olan bir gemi brokeri türüdür. Gemi sahibi; yani armatörlük şirketinde veya yük

sahibi; yani kiracı (çarterer) şirketinde çalışan ve gemi brokerliği yapan şahıslara “kurum içi” gemi brokeri denilebilmektedir.

Bir gemi brokeri ofisinde otururken; on binlerce tonluk bir geminin belirli bir limana gelmesine, dünyanın bambaşka bir köşesindeki insanların ihtiyaçlarını karşılayacak yükleri yüklemesine, milyonlarca dolar navlunun el değiştirmesine ve deniz emekçilerinden oluşan mürettebatının riskli bir maceraya atılarak denizleri geçmesine vesile olmaktadır. Gemi brokerlerinin yetki ve sorumlulukları geniş bir alanı kapsamaktadır bu nedenle yapılacak en ufak hata, ciddi sonuçlar doğurabilmektedir. Bireyler arasındaki ilişkinin niteliği ve güven boyutu, karşılıklı bilgi paylaşımı ile doğru orantılıdır (Skallist, 2018). Tüm bu sebeplerden ötürü gemi brokerinin ticari denizcilik piyasasında çok önemli bir pozisyonu bulunmaktadır ve bu sebepten ötürü güvene dayalı ilişkiler ile saygınlık gibi erdemlerin öne çıkan özellikler olduğuna inanılmaktadır.

Bir brokerin temsil yetkisini ihlal etmesi, ihmalkarlık veya özensizlik kaynaklı da olsa sıkça rastlanabilen bir durumdur (Ulukaya, 2015). Brokerlik mesleği kötü niyetli bireylerin suistimal edebileceği bir alandır ve etik dışı uygulamalar sebebiyle tarafları telafisi zor zararlara sokabilmektedirler. Bu açıdan ele alındığında, gemi brokerliği ve diğer meslek dalları arasındaki en önemli farklar olarak; aracılık edilen ticaret dâhilinde navlun gibi yüksek meblağların el değiştiriyor olması ve taraflar arasındaki iletişimin broker üzerinden ilerliyor olması sayılabilir. Dolayısıyla bu iletişimin sağlıklı yürüyebilmesi için ilişki ağını yürüten ve yönlendiren taraf olan gemi brokerlerinde mesleki etik ilkeler önemli olmaktadır.

2.2. Etik Kavramı

“Etik” ve “Ahlak” kelimeleri genellikle eşanlamı kullanılmaktadırlar. “Etik” kelimesi Yunanca “Ethikos” kelimesinden türemiş olup, “insanın olağan davranış şekli, karakteri” gibi anlamlar barındırmaktadır. “Ahlak” kelimesi ise Latince “Mos” kelimesinden gelmektedir ve “sosyal grupların teamülleri” anlamını işaret eder. Etik kavramına ait birden fazla tanım mevcuttur ve bu tanımların ortak paydasında “iyi insan olmaya çalışmak”, “davranışlarımızın diğer insanlara ne tür etkiler doğurabileceğini düşünmek”, “doğru olanı yapmaya gayret etmek” gibi değerler yatmaktadır (Agalgatti & Krishna, 2007). Bir davranışın etik olup olmadığını hızlıca test etmek adına Konfüçyus’un ünlü sözü “Kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma” yaklaşımı kullanılabilir.

Etik ve ahlak kavramları kişi ve toplum ile ilgiliyken, iş etiği kurumsal yapının çevresine karşı sorumluluklarından yola çıkan ve sosyal sorumluluk tabanlı bir kavramdır (Dinçer & Özdemir, 2013). İş etiğini oluşturan unsurlar da genel etik ve ahlak kurallarının içinde değerlendirilmektedir. İş etiği çerçevesinde öne çıkan evrensel kurallar arasında “dürüstlük”, “güvenilirlik”, “adil olmak” gibi temel kavramlar “doğru” kabul edilir. “yanlış” kabul edilen davranışlar da “yalan söylemek”, “aldatmak”, “çalmak”, “sorumsuz davranmak” gibi olumsuzluklar içermektedir. İş etiğinden bahsederken önemli bir farkı

ortaya koymak gerekir. İş dünyasında ortak amacın “kişisel çıkar” olması sebebiyle bazı açılardan etik değerler ile tezat oluşturmaktadır. Bireylerin grup içindeki davranışları farklılaşabilmektedir ve grup dinamiklerinin bireyin karar aşamalarında önemli etkileri olabildiği düşünülmektedir (Yazar, 2018). Gemi brokerliği, hizmet üreten bir meslek dalı olması sebebiyle etik değerlerin öne çıktığı bir alandır ve ticari ilişkilerde güven tesis edilmesine hizmet etmektedir (Skallist, 2018). Gemi brokerleri, iş etiği ve ahlaki değerleri barındıran evrensel ilkelere bağlı davranışları neticesinde rekabet avantajı kazanabilmektedirler.

2.3. Gemi Brokerlerinin Mesleki Etik İlkeleri

Londra şehir arşivlerinin 1285 senesine dayanan kayıtlarına göre “Şehirde, kabul görmüş ve belediye başkanı ve ihtiyar heyeti tarafından kabul edilmiş ve yemin etmiş olanların haricinde broker bulunmamasına” hükmedilmiştir. Bununla birlikte, brokerlere 5 pound karşılığında bir lisans verilmekteydi ve onurlu bir davranış içinde bulunmalarını temin etmek adına bazı kuralları takip edeceklerine dair söz vermeleri talep edilmekteydi. Altı asır süren bu uygulama neticesinde “tarafsız arabulucu” (honest broker) kavramını doğmuştur (ICS, 2021). Gemi brokerliği hem ülkemizde hem de dünya genelinde saygın bir meslek dalı olması yanında geleneklerine fevkalade bağlıdır.

Gemi kiralama ve brokerlik piyasasına yönelik bir takım kurallar ve prensipler; Baltık ve Uluslararası Denizcilik Konseyi (Baltic and International Maritime Council - BIMCO), ICS ve Gemi Brokerleri ve Acenteleri Ulusal Birlikleri Federasyonu (Federation of National Associations of Ship Brokers and Agents - FONASBA) gibi sektörün önde gelen kurum ve kuruluşları tarafından yayınlanmıştır. Baltic Exchange ve ICS’in ortak düsturu “Sözümüz senedimizdir” şeklindedir (Barty-King, 1977). Gemi brokerliği sektörü söze en fazla değer verilen iş alanlarından biridir, dolayısıyla mesleki etik ilkeleri gemi brokerleri için oldukça önemli ve vazgeçilmez değerlerdendir.

Denizcilik sektöründe güncelliğini yitirmeyen konulardan biri, etik dışı uygulama yapan ve tarafları mağduriyete sürükleyen gemi brokerleridir. Bu durum gemi brokerlerine özel olmamakla birlikte, emlak piyasasındaki gibi aracı konumundaki diğer bireylerde de gözlenmektedir (Çabuk & Zeren, 2009). Görevin suistimal edilmesi birçok durumda meslek dalının saygınlığını da etkilemektedir. Dolayısıyla mesleki etik ilkelerinin belirlenmesi ve önceliklendirilmesi gemi brokerliği açısından da önemli olmaktadır.

Tablo 1’de, gemi kiralama sektöründe ve gemi brokerliğinde uyulması gereken mesleki etik ilkelerinin ortak ve farklı öğeleri gösterilmektedir. Bu çalışmada kullanılan kriterler için, belirtilen meslek örgütlerinin yayınları temel alınmıştır.

Tablo.1: Gemi kiralama ve gemi brokerliğine ilişkin mesleki etik ilkeleri

ETİK İLKELER	BALTIC EXCHANGE	FONASBA	BIMCO
1 Müvekkilden alınan yetki ile müzakere yapmak	X	X	X
2 Müvekkilin geçmişi ve itibarından emin olmak	X	X	-
3 Kurulu iletişim kanallarına bağlı kalmak	X	-	-
4 Sözlü muhaberatı yazılı tekrar etmek	X	-	-
5 Ön şart sürelerine uymak	X	-	-
6 Yeterli mesleki tecrübeye sahip olmak	X	X	-
7 Gizli bilgiler ve ticari sırları korumak	X	X	-
8 Sigorta kapsamına sahip olmak	X	X	-
9 Brokerin komisyonunu ödemek	X	-	-
10 Yetkiler ve ticari pozisyona ilişki yalan beyanından kaçınmak	X	X	X
11 İhtilafları kendi dosyaları içinde değerlendirmek	X	-	-
12 Aynı anda birden fazla gemi veya yükü elde tutmak	X	X	X
13 Tarafların brokeri atlayarak birbirleri ile direkt görüşmek	X	-	-
14 Piyasa araştırması yaparken gemiyi elde tutmak	X	-	-
15 Zaman esaslı charterde gemiyi erken geri teslim etmek	X	-	-
16 Hacim sözleşmelerinde gemiyi nomine edememek	X	-	-
17 İhtilafsız borçları sebepsizce alıkoymak ve ödememek	X	-	-
18 Kanunlara, kurallara uygun çalışmak	-	X	-
19 Dürüstlük ilkesine bağlılık ve namus	-	X	X
20 Sağlam ve itibarlı bir mali yapıya sahip olmak	-	X	-
21 Şirket personelini eğitime teşvik etmek	-	X	-
22 Kalıcı adreste faaliyet gösteriyor olmak	-	X	-
23 Tüm işlerin gerçekliğinin araştırılması	-	X	-

(FONASBA, 2008; Baltic Exchange, 2020; BIMCO, 1969)

2.4. Gemi Brokerleri ve Mesleki Etik İlkeleri İle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Gemi brokerleri, gemi brokerliği mesleği ve bu mesleğin uygulama alanı olan gemi kiralama piyasası ile ilgili konularda yapılmış çalışmaların az olması, hatta özellikle gemi brokerliğine özel etik ilkeler gibi bir konuda hiç çalışma yapılmamış olması nedeniyle, emlak komisyonculuğu, sağlık hizmetleri ve değerli taş ticareti gibi benzer meslek dallarında mesleki etik ile ilgili yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Gemi brokerliği mesleğinin bazı yönleri ile benzerlik gösteren emlak danışmanlığı haricinde, hemşirelik ve mali müşavirlik gibi mesleklere yönelik yapılmış çalışmalar değerlendirilmiştir.

Denizcilik etiği, ilk olarak yazılı olmayan deniz örf, adet ve geleneklerine dayandırılmış, sonrasında bazı kurallara bağlanmış daha sonra ise modern bakış açısıyla öz değerler sisteminin bir unsuru olmuştur. Denizcilik mesleğinin yapısı gereği hem gemide hem de gemi ile ilgili işletmelerin kara departmanlarında görev alan çalışanların ortak değerler kapsamında bütünleştirilmesi, geleneksel deniz örf, adet ve gelenekleri ile modern işletme biliminin gereklerine göre oluşturulan denizcilik etiği ile oluşturulabilir. Denizcilik etiği, denizcilik işletmelerinde, etik kodlar ve ilkeler şeklinde görülmektedir (Cerit, 2013).

Cerit (2003), farklı etnik kökenden olan uzakyol gemi kaptanları ile yaptığı çalışmada, ulusal, toplumsal, kültürel ve örgütsel farklılıkların, gemi kaptanlarının etik anlayışları üzerinde farklı etkileşimlere yol açtığını rapor etmiştir. Ayrıca çalışmada Türkiye’deki gemi kaptanlarının ulusal değerler ile emniyet ve çevre konularına öncelik verdiğini, diğer ülkelerdeki gemi kaptanlarının ise öncelikli olarak işletme yönetiminin sorumluluklarını düşünen bir yaklaşım sergiledikleri tespit edilmiştir.

Çabuk ve Zeren (2009) tarafından yapılan ve emlak pazarında satış etiğini konu alan çalışmada emlak sektöründe çalışan satışçıların ahlaki değer yargıları ve etik davranışları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Adana Ticaret Odası’na kayıtlı 109 emlak firmasında çalışan 125 satışçıdan anket formu ile elde edilen veriler neticesinde, etik değer yargıları ve etik davranma eğilimi arasında olumlu bir ilişki bulunduğu saptanmıştır.

Güneş ve Duru’nun (2013) yaptığı bir çalışmada ise gemi brokerliği mesleği özelinde iş etiği, belirli bir iş kolundaki çalışma hayatında uygulaması beklenen standart davranışlarına rehberlik eden prensipler bütünü şeklinde nitelendirilmiş olup, sektör bazında değişiklikler gösterebileceğine dikkat çekilmiştir. Gemi brokerliği sektöründeki dijitalleşmenin rekabeti arttırdığı ve böylece etik dışı uygulamalara daha sık rastlandığı gerçeğinden yola çıkarak, imtiyazlı gemi brokerleri veya benzer akreditasyonlara sahip brokerler ile çalışmanın avantajlarına değinen çalışma, etik ilkelerin ihlallerine yönelik örnekler de vermektedir. “Güven” ve “gizlilik” ilkelerini detaylı biçimde işlenmiş olması göstermektedir ki brokerlikte gizlilik unsuru büyük önem taşımaktadır. Çalışmanın sonucundaki yorumlara göre etik bilincin temellerinin profesyonel iş yaşamı henüz başlamamışken, okulda verilmesi gerekmektedir.

Cerit vd., (2013) tarafından denizcilik etiği eğitimi ile ilgili yapılan çalışmada, denizcilik eğitimi alan öğrencilerin hem okullarında hem de stajlarında; denizcilik mesleğinin geleneksel yapısı, deniz örf ve adetleri ile etik değerleri kapsayan denizcilik etiği eğitimini içselleştirmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca çalışmada gemiadamı eğitimi verilen yükseköğrenim birimlerinde “denizcilik etiği”, denizcilik sektöründe kara personeli olarak görev alacak kişilere de “deniz işletmeciliği etiği” dersinin de zorunlu bir olarak okutulması önerilmiştir.

Gemilerin kiralanmasından doğabilecek ticari risklerin farklı açılardan incelendiği bir çalışmada (Plomaritou & Nikolaidis, 2016) etik kaynaklı risk unsurlarına da ticari riskler kapsamında yer verilmiştir. Etik olmayan davranışların hem bireyin hem de işletmenin saygınlığına olumsuz etkisi yadsınamaz. Bu sebeple işletmeler ekiplerinin etik davranışları sebebiyle itibar kaybına uğrayabilecekken, bireyler de işletmelerin etik davranışlarından ötürü saygınlıklarını kaybedebilirler.

Farklı bir alan olan hemşirelik mesleğindeki etik ilkelerin incelendiği bir çalışmada ise 'Flornce Nightingale Andı' ve 'Hemşirelik Etik Kodları' anlatılmaktadır (Kıvanç, 2005). Kurallar dâhilinde yer verilen; meslek standartlarının yükseltilmesi için çaba göstermek, sır saklamak, bilgiyi doğru amaçlar için kullanmak, risklerden ve tehlikelerden kaçınmak gibi kurallar sadece hemşirelik mesleği için değil, diğer bazı meslek grupları için de genel ahlaki değerler oluşturmaktadır. Aynı çalışmada yer alan öz disiplin, sorumluluk, saygı, dürüstlük, yaratıcılık, gizlilik gibi kişisel özellikler de gemi brokerlerinde bulunması beklenen bazı özelliklere benzerlik arz etmektedir. Etik belirsizliğin olumsuz getirilerine karşın, bir mesleğin profesyonel etik koda sahip olması ve mesleğin mensuplarının karar verebilme becerisinin o mesleğe genel anlamda katkı sağladığı da bir gerçektir.

Akbaş ve Çırpan (2021) tarafından yapılan bir araştırmada ise serbest muhasebeci mali müşavir meslek mensuplarının karmaşık etik problemleri, keşfedici desen durum çalışması kullanılarak incelenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul'da mukim 10 serbest muhasebeci mali müşavir oluşturmuştur. Eğitim düzeyi olarak lisans ve yüksek lisans mezunlarından oluşan katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile yöneltilen 11 soru ile toplanan veriler betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular ve sonuçlar dâhilinde göze çarpan etik dışı davranışlar arasında; diğer bir meslektaşının müşterisini elinden alma ve fazla kazanma hırsına sahip mükellef baskısı yer almaktadır. Etik olmayan davranışların azaltılmasına yönelik çözüm önerileri niteliği taşıyan bulgular göstermektedir ki aile içi eğitim de dâhil olmak üzere "eğitim" konusu başı çekmektedir. Etik dışı davranışların düzeltilmesi noktasında "Meslek Odaları ve Birlikleri" tarafından alınacak önlemler, uygulamalar ve eğitimlerin de faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu araştırma göstermektedir ki, yasal düzenlemeler tek başına yeterli olmamaktadır. Serbest muhasebeci mali müşavirlik mesleği ile gemi brokerliği arasında da bazı benzerlikler mevcuttur. Bu iki mesleğin en önemli ortak noktaları arasında, birden fazla paydaşın çıkarını koruyarak adil bir ticaret ortamı yaratmaktır ve bu durum etik ikilemlere yol açabilmektedir.

3. YÖNTEM

Çok kriterli karar verme problemlerinin çözümünde çeşitli yöntemler mevcuttur. Problemin türü, bu yöntemlerden hangisi veya hangilerini kullanacağımızı belirlemektedir. Seçenekler arasında AHP, TOPSIS, VIKOR, PROMETHEE gibi yöntemler sayılabilir (Yıldırım & Önder, 2015). Bu çalışmada araştırma problemi olan "gemi brokerinin seçimi" için hem kriterlerin hem de alternatiflerin birbirini takiben incelenecek olması sebebiyle,

seçim amacına hizmet eden AHP ve sıralamayı gerçekleştirmeye yarayan TOPSIS birlikte kullanılmıştır.

Literatürde AHP ve TOPSIS yönteminin birlikte kullanıldığı çalışmalarda gemi kiralama veya gemi brokerliği ile ilgili bir kaynağa rastlanmamıştır; fakat farklı alanlardaki araştırmalar arasında; Ilgaz (2018) tarafından lojistik sektörüne ilişkin Davras ve Çetintürk (2016) tarafından konaklama işletmelerinin yetenekleri üzerine yapılmış bir araştırmaya ek olarak, Durmuş ve Tayyar'ın (2017) AHP ve TOPSIS kullandığı kullandıkları çalışmada farklı kriterlerin ağırlıklandırma yöntemlerinin kullanılması ve karar verici görüşleriyle karşılaştırılması ele alınmıştır. Tedarikçi seçimine ilişkin bir araştırma ise Oğuz ve Köksal (2018) tarafından yapılmıştır.

Tablo.2: Gemi brokerlerinin mesleki etik ilkeleri

Dürüstlük	Gemi brokerlerinin yalan söylememesi ve sadece doğruları söylemesi, güvenilir olması, sözünün arkasında durması, yolsuzluk yapmaması gibi değerleri içerir.
Hukuka uygunluk	Yerel ve uluslararası hukuk kurallarına uygun ticaret yapılması, mesleğin gerektirdiği kurallara bağlı çalışılması ile ilgilidir.
Sır saklama (Gizlilik)	Gemi brokerinin sadece hizmet ettiği tarafın değil, içinde bulunduğu işlemlerde yer alan tüm ilgili taraflara ait sırların saklanmasıdır. Gemi brokeri, herhangi bir kişinin diğer(ler)ine karşı haksız üstünlük sağlamasına yol açmaktan kaçınmalıdır.
Tarafsızlık	Gemi brokeri tüm işlemlerde tarafsızlığını korumalı ve adil bir ticaret gerçekleşmesine katkı sağlamalıdır.
Şeffaflık	Gemi brokerlerinin hesap verebilir ve şeffaf çalışmalarını, önemli bilgileri gizleyerek manipülasyona yer verilmemesini ifade eder.
Haksız rekabet yapmama	Rekabete müdahale etmemek ve rakipler üzerinde haksız üstünlük sağlamaya çalışmamak ile ilgilidir.
Bilgi paylaşma	Bir gemi brokerinin, doğruluğuna inanılan piyasa verilerini, güncel haberleri ve öngörülerini hizmet verdiği taraf(lar) ile paylaşmasıdır.
Sorumluluk	Gemi brokerinin görev ve sorumluluklarını vakitlice ve profesyonel bir şekilde yürütmesi, ilişki içinde bulunduğu tarafları zarara uğratabilecek sorumsuzluklardan kaçınması ve işini yaparken gerekli tüm sorumlulukları göstermesidir.
Bağımsızlık	Gemi brokerlerinin çeşitlerinden olan "competitive" yani bir armatör veya kiracı ile münhasırlık anlaşması içinde olmayan, "bağımsız" ve sadece kendi namına ve hesabına çalışan brokerleri işaret eder.

Çalışmada gemi brokerlerinin mesleki etik ilkeleri için kullanılan kriterler Tablo 2'de tanımlanmıştır. Tablo 2'de gösterilen gemi brokerlerinin mesleki etik ilkeleri, Baltic Exchange, FONASBA ve BIMCO gibi gemi brokerliği ile ilgili kurumların etik ilkelerinden

ve literatürden (Ergün & Gül, 2005; Yılmaz & Bahadır, 2011) yola çıkılarak oluşturulmuştur.

3.1. Karar Verici Grup

Çalışmada karar verici grup olarak, Türkiye’de faaliyet gösteren 20 gemi brokeri seçilmiştir. Gemi brokerlerinin 10’u armatör firma yetkilisi ve 10’u kiracı firma yetkilisi olup, yaş aralıkları 32 ila 57 arasında değişmekte ve gemi brokeri olarak profesyonel tecrübeleri ise ortalama 12 yıldır. Katılımcıların asgari eğitim düzeyi üniversite olmakla birlikte, iyi derecede İngilizce bilmektedirler. Katılımcıların denizcilik sektöründeki faaliyet alanları ise kuru dökme yük ve sıvı dökme yük piyasalarıdır.

3.2. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP)

AHP çok kriterli karar verme tekniği olup, 1970’lerde Thomas L. Saaty tarafından geliştirilmiş nicel bir yöntemdir. Saaty, Ernest Forman ile birlikte 1983 senesinde Expert Choice yazılımını da geliştirmiştir. Yaklaşımında hiyerarşik bir yapı kullanılmakta ve nitel kriterler, nicel kriterlerle birlikte değerlendirilebilmektedir. AHP karar vericilerin birçok seçenek arasında seçim yapabilmesine olanak sağlar (Golden, Wasil, & Harker, 2012).

AHP’nin temelinde; yapılandırılmamış verileri parçalara ayırmak, parçaları hiyerarşik düzene sokmak, kriterleri karar vericilerin değerlendirmelerine göre ağırlıklandırmak ve sonrasında hangi kriterin en yüksek öneme sahip olduğunu saptamak yer almaktadır. AHP’nin öne çıkan özelliği, sonuçların tutarlılığını da test etmesidir (Saaty, 2012). Birçok kriter ve alternatif üzerinde basit ve etkili biçimde çalışmaya olanak sağlaması sebebiyle yöntem günümüzde birçok alanda pratik biçimde kullanılmaktadır (Lesly, 1993; Kulakowski, 2021).

AHP yönteminin gemi brokeri seçim problemine uygulanması altı adımda aşağıdaki şekilde açıklanmıştır (Saaty, 2008; Ghodsypour ve O’Brien, 1998; Bruno vd., 2012);

Adım.1: Problemin tanımlanması

Bu aşamada karar vericinin ulaşmak istediği amaç ve problem belirlenir. Amaca yönelik kriterler belirlenirken literatürden ve uygulamadan yararlanılır.

Adım.2: Hiyerarşik Yapı Oluşturulması

Bu aşamada modelleme yapılmaktadır ve hiyerarşinin tepesine “hedef” koyulur. Hedefin altına tüm kriterler dizilir ve varsa alt kriterler ve alternatifler alt kademelere yerleştirilir. Bu aşamanın ardından, her kriterin bir diğeri ile kıyaslanmasına olanak veren ikili karşılaştırma matrisi oluşturulur.

Adım.3: İkili Karşılaştırma Matrisi Oluşturma

Kriterlerin kolaylıkla karşılaştırılabilmesi amacıyla oluşturulan kare matriste kriterlerin kendileri ile kıyaslandıkları köşegenler ($i=j$) “1” değerine sahip olacaktır. Köşegenlerin üzerinde kalan hücrelerde Saaty’nin Tablo 3’de gösterilen ölçeği kullanılır. Köşegenlerin

altında kalan hücrelerde ise $a_{ji} = 1/a_{ij}$ formülü kullanılarak “karşılık olma özelliği” neticesinde değerler elde edilir.

Tablo.3: Saaty'nin Standart Tercih Tablosu

Önem Derecesi	Tanım
1	Eşit Önemli
3	Diğerine göre zayıf önem
5	Kuvvetli derecede önemli
7	Çok kuvvetli derecede önemli
9	Mutlak önemli
2, 4, 6, 8	Ara değerleri

$$A = \begin{bmatrix} 1 & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} = 1/a_{12} & 1 & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} = 1/a_{1n} & a_{n2} = 1/a_{2n} & \dots & 1 \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım.4: Normalizasyon ve Öncelik Matrisi

Kriterleri karşılaştırarak elde edilen matristeki değerlerin (a_{ij}) “normalleştirilmesi” gerekmektedir. Bu aşamada her bir değer, bulunduğu sütunun toplamına bölünerek, normalleştirilmiş değerlerin oluşturduğu yeni bir matris elde edilir. Her bir sütun toplamı “1” sonucunu verir.

$$c_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}} \quad (2)$$

Normalleştirilmiş matrisin satır toplamları, matrisin boyutuna bölünerek ortalaması alınır ve böylelikle kriterlerin önem ağırlıklarına ulaşılır. Önem ağırlıkları öncelik vektörünü oluşturur.

$$w_n = \left(\frac{1}{n}\right) \sum_{i=1}^n a_{ij}, i, j = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

Denklemleri kullanarak kriterlerin birbirlerine kıyasla önemlerini gösteren yüzdesel değerler elde edilir.

Adım.5: Öncelik Vektörü Belirleme

İkili karşılaştırma matrislerinin oluşturulmasından sonraki adım, ilgili matristeki her bir ögenin diğer öğelere göre önemini gösteren öz vektörün hesaplanmasıdır (Sipahioglu, 2008: 5). İkili karşılaştırma matrislerinden faydalanarak öncelik vektörü hesaplanır. Her bir değer diğer değere kıyasla önemini gösteren öncelik vektörü aşağıda yer alan formül ile hesaplanır. Önem vektörü (W), kriterlerin önem ağırlıklarını belirtmektedir.

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n a_{ij} w_j}{n} \quad (4)$$

Adım.6: Tutarlılık oranının hesaplanması

İkili kriter karşılaştırmaları yapıldıktan ve öncelikler belirlendikten sonra tutarlılık hesaplaması yapılır. CI (Tutarlılık Endeksi - Consistency Index) katsayısının hesaplanması için aşağıdaki formül kullanılır

$$\lambda = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\frac{\sum_{j=1}^n a_{ij} w_j}{w_i} \right) \quad (5)$$

$$CI = \frac{\lambda - n}{n-1} \pi r^2 \quad (6)$$

$$A = \begin{bmatrix} 1 & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} = 1/a_{12} & 1 & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} = 1/a_{1n} & a_{n2} = 1/a_{2n} & \dots & 1 \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \vdots \\ w_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \vdots \\ x_n \end{bmatrix} \quad (7)$$

$$d_i = \frac{x_i}{w_i} \quad (8)$$

$$i = 1, 2, \dots, n \quad (9)$$

$$\lambda_{max} = \frac{\sum_{i=1}^n d_i}{n} \quad (10)$$

Tutarlılığı test ederken RI (Random Index) kullanılır. RI değeri, Tablo 4'te gösterilen ve toplam kriter sayısına karşılık gelen bir sabittir.

Tablo.4: Saaty'nin Rassal Endeksi (RI)

1	0.00
2	0.00
3	0.58
4	0.90
5	1.12
6	1.24
7	1.32
8	1.41
9	1.45
10	1.49

CI ve RI değerleri bulunduktan sonra CR (Tutarlılık Oranı - Consistency Ratio) elde edilir. Saaty'ye göre CR değerinin %10'un altında çıkması, tutarlı bir sonuç elde edildiğini göstermektedir. Oran %10'un üzerinde ise karar vericilerin değerlendirmelerinde tutarsızlık olduğu varsayılır.

3.3. İdeal Çözüm Benzerlik Yoluyla Tercih Sıralama Tekniği (TOPSIS)

Çok kriterli seçim ihtiyacı doğuran uygulamalarda, karar verici birden fazla etkeni objektif biçimde değerlendirir. Uygulama aşamasında seçenekler bazı kriterlere göre

değerlendirilmesi amacıyla çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri kullanılır (Şimşek, Çatır, & Ömürbek, 2015). TOPSIS 1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından geliştirilmiştir (Chen, Lin, & Huang, 2006). TOPSIS uygulaması aşağıda yer alan yedi adımdan oluşmaktadır.

Adım.1: Karar matrisinin oluşturulması

Karar matrisinin satırlarına alternatifler, sütunlarına da kriterler yerleştirilir. Karar matrisinde “m” adet alternatif ve “n” adet kriter yer alır. A matrisi de denilen karar matrisi, karar vericilerden toplanan veriler doğrultusunda oluşturulur. Karar matrisi aşağıdaki gibidir

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (11)$$

Adım.2: Normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulması

Normalize edilmiş karar matrisi (R), A karar matrisindeki verileri aşağıdaki formül ile işleyerek oluşturulur.

$$R_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad (12)$$

Normalize edilmiş karar matrisi aşağıdaki gibidir

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad (13)$$

Adım.3: Ağırlıklı standart karar matrisinin oluşturulması

Ağırlıklı standart karar matrisinin oluşturulması için öncelikle kriterlerin ağırlık değerlerinin (W_i) saptanması gerekmektedir. Kriterlerin ağırlık değerlerinin toplamı 1'e eşit olacaktır.

$$\sum_{i=1}^n W_i = 1 \quad (14)$$

Ağırlıklı karar matrisi (V), normalize edilmiş karar matrisinin her bir sütunundaki değerler ile kriterlerin ağırlık değerlerinin çarpımı neticesinde bulunur.

Ağırlıklı karar matrisi aşağıdaki şekildedir

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 s_{11} & w_2 s_{12} & \dots & w_n s_{1n} \\ w_1 s_{21} & w_2 s_{22} & \dots & w_n s_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1 s_{m1} & w_2 s_{m2} & \dots & w_n s_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} v_{11} & \dots & v_{1n} \\ v_{21} & \dots & v_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ v_{m1} & \dots & v_{mn} \end{bmatrix} \quad (15)$$

Adım.4: İdeal (A*) ve negatif ideal (A-) çözümlerin oluşturulması

İdeal çözüm, ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisinin en iyi değerlerinden oluşur. Negatif ideal çözüm ise ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisinin en kötü değerlerinden oluşur.

$$A^- = \left\{ \left(\min_i v_{ij} \mid j \in I \right), \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J \right) \right\} \quad (16)$$

$$A^* = \left\{ \left(\max_i v_{ij} \mid j \in I \right), \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J \right) \right\} \quad (17)$$

Adım.5: Ayırım ölçülerinin hesaplanması

Alternatifler arasındaki mesafe öklidyen uzaklık yaklaşımı kullanılarak ölçülür. Ağırlıklı standart değerler ile ideal uzaklıklar arasındaki farklar her bir değer için alınır. İşlem ideal ve negatif ideal ölçüler için ayrı yapılır. Eğer kriterlerden bazılarının negatif değerleri makbul ise, negatif ideal uzaklık kullanılarak ölçüm yapılır. Farkların karelerinin toplamalarının karekökleri alınır.

$$d_{ij} = \sqrt{\sum_{k=1}^p (x_{ik} - x_{jk})^2} \quad (18)$$

$$s_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad (19)$$

$$s_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad (20)$$

Adım.6: İdeal çözüme göreli yakınlığın hesaplanması

Her bir alternatifin ideal çözüme göreli yakınlığının (C_i^*) hesaplanabilmesi için bir önceki adımda bulunan S_i^+ ve S_i^- değerleri kullanılmaktadır. Negatif ideal ayırım ölçümünün toplam ayırım ölçüsüne bölünmesiyle elde edilen değer, ölçüt olarak kullanılmaktadır. C_i^* hesaplanırken aşağıdaki formül kullanılır

$$C_i^* = \frac{s_i^-}{s_i^- + s_i^+} \quad (21)$$

C_i^* değeri 0 ile 1 arasındadır. C_i^* değeri 1'e yakın ise ideal çözüme yakınlık vardır. C_i^* değeri 0'a yakın ise negatif ideal çözüme yakınlık olduğu anlaşılır.

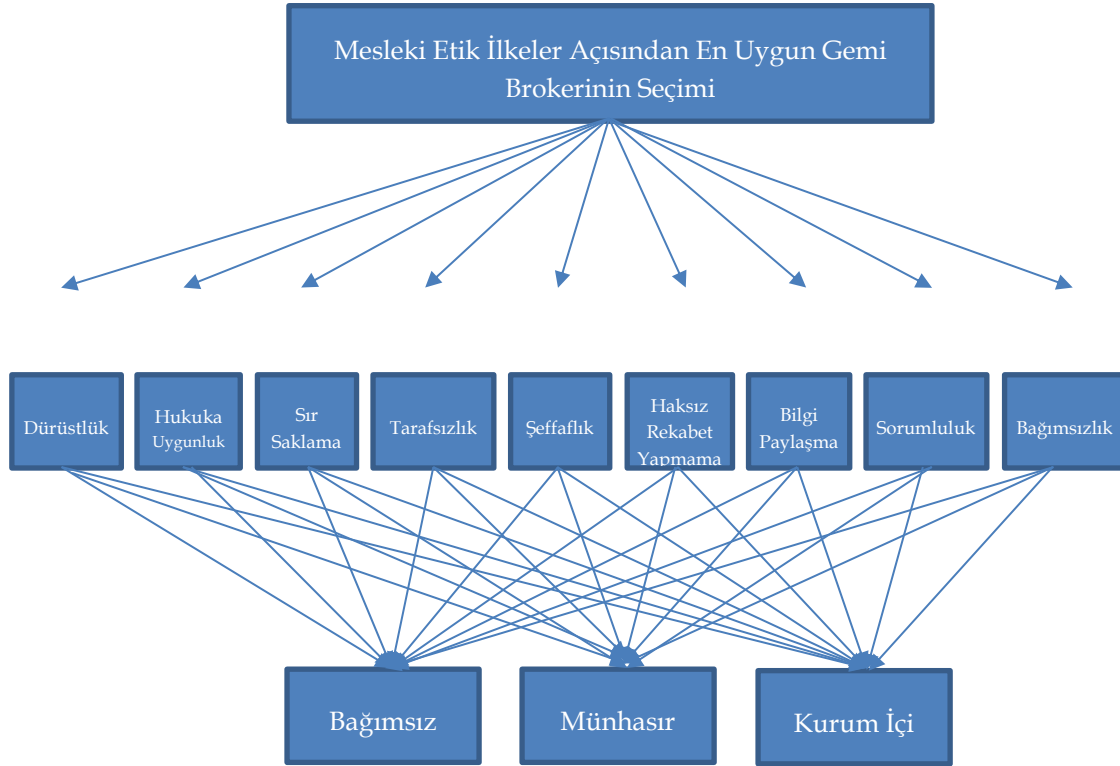
Adım.7: Her bir alternatifin göreceli sıralamasını ve sonuç

Bir önceki adımda elde edilen değerler ideal çözüme göreli yakınlık (C_i^*) değerlerine göre sıralanırlar. Maksimum C_i^* değeri seçilir.

4. UYGULAMA VE BULGULAR

Baltic Exchange, FONASBA ve BIMCO gibi gemi brokerliği ile ilgili kurumların etik ilkelerinden ve literatürden (Ergün & Gül, 2005; Yılmaz & Bahadır, 2011) yola çıkarak oluşturulan gemi brokerlerinin mesleki etik ilkelerinin önem düzeylerini belirlemek üzere uzman katılımcılardan anket yöntemi ile veri toplanmış ve AHP tekniği ile analiz edilmiştir. Aynı katılımcılardan diğer bir anket ile hangi gemi brokeri türünün kriterlere hangi oranda sahip olduğuna ilişkin görüşleri sorulmuş ve elde edilen veriler TOPSIS ile tekniği ile analiz edilmiştir.

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden, AHP ve TOPSIS kullanılarak “mesleki etik ilkeler açısından en uygun gemi brokeri seçimi” hedeflenmiş ve gemi brokeri seçim probleminin çözümü amaçlanmıştır. Belirlenen kriterlere yönelik problem hiyerarşisi Şekil 1’de gösterilmiş ve uzmanlar bu kriterlere göre değerlendirme yapmıştır.

Şekil.1: Problem hiyerarşisi

Belirlenen kriterler AHP yöntemi ile ağırlıklandırılmış ve katılımcıların değerlendirmeleri doğrultusunda oluşturulan karar matrislerinin geometrik ortalaması Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo.5: Karşılaştırma matrisi

	DÜRÜSTLÜK	HUKUKA UYGUNLUK	SIR SAKLAMA	TARAFSIZLIK	ŞEFFAFLIK	HAKSIZ REKABET YAPMAMA	BİLGİ PAYLAŞIMI	SORUMLULUK	BAĞIMSIZLIK
DÜRÜSTLÜK	1	1,47	4,87	1,47	4,51	4,51	7,00	6,68	5,30
HUKUKA UYGUNLUK	0,68	1	4,47	1,64	4,07	4,70	7,33	7,33	5,93
SIR SAKLAMA	0,21	0,22	1	0,95	0,95	0,85	2,52	3,65	2,37
TARAFSIZLIK	0,68	0,61	1,06	1	2,65	0,85	2,86	5,21	4,08
ŞEFFAFLIK	0,22	0,25	1,06	0,38	1	1,00	1,83	2,14	1,21
HAKSIZ REKABET YAPMAMA	0,22	0,21	1,18	1,18	1,00	1	6,03	6,35	2,43
BİLGİ PAYLAŞIMI	0,14	0,14	0,40	0,35	0,55	0,17	1	1,00	0,60
SORUMLULUK	0,15	0,14	0,27	0,19	0,47	0,16	1,00	1	0,44
BAĞIMSIZLIK	0,19	0,17	0,42	0,25	0,82	0,41	1,67	2,25	1
TOPLAM	3,4919	4,2020	14,7259	7,3993	16,0128	13,6436	31,2313	35,6077	23,3651

	DÜRÜSTLÜK	HUKUKA UYGUNLUK	SIR SAKLAMA	TARAFSIZLIK	ŞEFFAFLIK	HAKSIZ REKABET YAPMAMA	BİLGİ PAYLAŞIMI	SORUMLULUK	BAĞIMSIZLIK
DÜRÜSTLÜK	1	1,47	4,87	1,47	4,51	4,51	7,00	6,68	5,30
HUKUKA UYGUNLUK	0,68	1	4,47	1,64	4,07	4,70	7,33	7,33	5,93
SIR SAKLAMA	0,21	0,22	1	0,95	0,95	0,85	2,52	3,65	2,37
TARAFSIZLIK	0,68	0,61	1,06	1	2,65	0,85	2,86	5,21	4,08
ŞEFFAFLIK	0,22	0,25	1,06	0,38	1	1,00	1,83	2,14	1,21
HAKSIZ REKABET YAPMAMA	0,22	0,21	1,18	1,18	1,00	1	6,03	6,35	2,43
BİLGİ PAYLAŞIMI	0,14	0,14	0,40	0,35	0,55	0,17	1	1,00	0,60
SORUMLULUK	0,15	0,14	0,27	0,19	0,47	0,16	1,00	1	0,44
BAĞIMSIZLIK	0,19	0,17	0,42	0,25	0,82	0,41	1,67	2,25	1
TOPLAM	3,4919	4,2020	14,7259	7,3993	16,0128	13,6436	31,2313	35,6077	23,3651

Normalleştirilmiş karşılaştırma matrisi Tablo 6'de yer almaktadır. Öncelikler vektörüne göre en önemli kriter dürüstlük ve sonrasında hukuka uygunluk şeklindedir.

Tablo.6: Normalleştirilmiş karşılaştırma matrisi

	DÜRÜSTLÜK	HUKUKA UYGUNLUK	SIR SAKLAMA	TARAFSIZLIK	ŞEFFAFLIK	HAKSIZ REKABET YAPMAMA	BİLGİ PAYLAŞIMI	SORUMLULUK	BAĞIMSIZLIK	TOPLAM
DÜRÜSTLÜK	0,2684	0,3675	0,3860	0,1937	0,2761	0,4834	0,2175	0,1780	0,2338	2,6042
HUKUKA UYGUNLUK	0,1827	0,2502	0,3546	0,2162	0,2495	0,5043	0,2278	0,1952	0,2617	2,4421
SIR SAKLAMA	0,0551	0,0559	0,0793	0,1248	0,0580	0,0909	0,0782	0,0972	0,1046	0,7440
TARAFSIZLIK	0,1827	0,1526	0,0838	0,1318	0,1621	0,0909	0,0888	0,1387	0,1798	1,2112
ŞEFFAFLIK	0,0595	0,0614	0,0838	0,0498	0,0612	0,1072	0,0569	0,0570	0,0536	0,5904
HAKSIZ REKABET YAPMAMA	0,0595	0,0532	0,0935	0,1555	0,0612	0,1072	0,1876	0,1691	0,1073	0,9940
BİLGİ PAYLAŞIMI	0,0384	0,0341	0,0315	0,0461	0,0335	0,0178	0,0311	0,0266	0,0264	0,2855
SORUMLULUK	0,0402	0,0341	0,0217	0,0253	0,0286	0,0169	0,0311	0,0266	0,0196	0,2441
BAĞIMSIZLIK	0,0507	0,0422	0,0334	0,0324	0,0504	0,0441	0,0519	0,0600	0,0441	0,4092

AHP Yöntemiyle elde edilen kriter ağırlıklarının Tablo 7'da yer alan tutarlılık oranı "tutarlı" çıkmıştır ve ağırlıklar TOPSIS yöntemine aktarılmıştır.

Tablo.7: Tutarlılık oranının hesaplanması

	D	KRİTER AĞIRLIKLARI	E
DÜRÜSTLÜK	2,6042	27%	9,7031
HUKUKA UYGUNLUK	2,4421	25%	9,7610
SIR SAKLAMA	0,7440	8%	9,3832
TARAFSIZLIK	1,2112	13%	9,1869
ŞEFFAFLIK	0,5904	6%	9,6413
HAKSIZ REKABET YAPMAMA	0,9940	11%	9,2722
BİLGİ PAYLAŞIMI	0,2855	3%	9,1875
SORUMLULUK	0,2441	3%	9,1665
BAĞIMSIZLIK	0,4092	4%	9,2741

λ Ortalama 9,3973

	CI	0,049664667
TUTARLI (CR < 0,10)	CR	0,034251494

Seçilmek üzere belirlenen üç tip gemi brokeri için katılımcılar belirlenen kriterler için gemi brokerlerine 1 ila 10 arasında puanlar vermişlerdir. Katılımcıların değerlendirmesi neticesindeki veriler kullanılarak Tablo 8’de yer alan matris oluşturulmuştur.

Tablo.8: Karar matrisi

	DÜRÜSTLÜK	HUKUKA UYGUNLUK	SIR SAKLAMA	TARAFSIZLIK	ŞEFFAFLIK	HAKSIZ REKABET YAPMAMA	BİLGİ PAYLAŞMA	SORUMLULUK	BAĞIMSIZLIK
A	9	7	7	1	3	3	3	7	3
B	7	5	5	7	5	5	9	5	9
C	9	9	9	3	1	1	1	9	1

Karar matrisindeki her bir değerın karesi alındıktan sonra sütun toplamının karekökü alındıktan sonra değer bu sayıya bölünerek Tablo.9’daki standart karar matrisine aktarılır. Bu tabloda AHP’den aktarılan ağırlıklar da yüzde olarak gösterilmektedir.

Tablo.9: Standart karar matrisi

	100%	26,6394%	25,6325%	8,1567%	12,4831%	6,0989%	11,2060%	2,9986%	2,4832%	4,3015%
	DÜRÜSTLÜK	HUKUKA UYGUNLUK	SIR SAKLAMA	TARAFSIZLIK	ŞEFFAFLIK	HAKSIZ REKABET YAPMAMA	BİLGİ PAYLAŞMA	SORUMLULUK	BAĞIMSIZLIK	
A	0,619585552	0,56225353	0,56225353	0,130188911	0,507092553	0,507092553	0,314485451	0,56225353	0,240965799	
B	0,481899874	0,401609664	0,401609664	0,911322377	0,845154255	0,845154255	0,943456353	0,401609664	0,722897396	
C	0,619585552	0,722897396	0,722897396	0,390566733	0,169030851	0,169030851	0,104828484	0,722897396	0,080321933	

Standart karar matrisindeki değerler, kriterlere ait ağırlıklar ile çarpılarak Tablo 10’da yar alan ağırlıklı standart karar matrisi oluşturulur.

Tablo.10: Ağırlıklı standart karar matrisi

	HUKUKA					HAKSIZ REKABET		BİLGİ	
	DÜRÜSTLÜK	UYGUNLUK	SIR SAKLAMA	TARAFSIZLIK	ŞEFFAFLIK	YAPMAMA	PAYLAŞMA	SORUMLULUK	BAĞIMSIZLIK
A	0,165053908	0,144119727	0,045861541	0,016251641	0,030927255	0,056825032	0,009430057	0,013961723	0,010365132
B	0,128375262	0,102942662	0,032758244	0,113761489	0,051545425	0,094708387	0,028290172	0,00997266	0,031095396
C	0,165053908	0,185296791	0,058964839	0,048754924	0,010309085	0,018941677	0,003143352	0,017950787	0,003455044

Ağırlıklı standart karar matrisi oluşturulduktan sonra, çalışma maksimizasyon temelli olduğu için her bir sütunun en yüksek değeri alınır. Ağırlıklı standart değerler ile ideal uzaklıklar arasındaki farklar her hücre için alınır. İşlem ideal ve negatif ideal ölçüler için ayrı yapılır. Farkların kareleri alındıktan sonra toplamları ayrı bir sütuna işlenir ve bu toplamların karekökleri alınır.

Tablo.11: İdeal ve negatif ideal çözüm önerileri

İDEAL ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	HUKUKA					HAKSIZ REKABET		BİLGİ	
	DÜRÜSTLÜK	UYGUNLUK	SIR SAKLAMA	TARAFSIZLIK	ŞEFFAFLIK	YAPMAMA	PAYLAŞMA	SORUMLULUK	BAĞIMSIZLIK
	0,165053908	0,185296791	0,058964839	0,113761489	0,051545425	0,094708387	0,028290172	0,017950787	0,031095396

NEGATİF İDEAL ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	HUKUKA					HAKSIZ REKABET		BİLGİ	
	DÜRÜSTLÜK	UYGUNLUK	SIR SAKLAMA	TARAFSIZLIK	ŞEFFAFLIK	YAPMAMA	PAYLAŞMA	SORUMLULUK	BAĞIMSIZLIK
	0,128375262	0,102942662	0,032758244	0,016251641	0,010309085	0,018941677	0,003143352	0,00997266	0,003455044

İdeal ve negatif ideal çözüm değerleri Tablo 11’de ve ayırım ölçüleri ise Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo.12: Ayırım ölçüleri

AYIRIM ÖLÇÜLERİ (İDEAL ÖLÇÜLER İÇİN)											
	HUKUKA					HAKSIZ REKABET		BİLGİ		TOPLAM	s_i^*
	DÜRÜSTLÜK	UYGUNLUK	SIR SAKLAMA	TARAFSIZLIK	ŞEFFAFLIK	YAPMAMA	PAYLAŞMA	SORUMLULUK	BAĞIMSIZLIK		
A	0,00000	0,00170	0,00017	0,00951	0,00043	0,00144	0,00036	0,00002	0,00043	0,01404	0,118478
B	0,00135	0,00678	0,00069	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000	0,00006	0,00000	0,00888	0,09422294
C	0,00000	0,00000	0,00000	0,00423	0,00170	0,00574	0,00063	0,00000	0,00076	0,01306	0,11429451

$$d_{ij} = \sqrt{\sum_{k=1}^p (x_{ik} - x_{jk})^2} \quad s_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad s_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

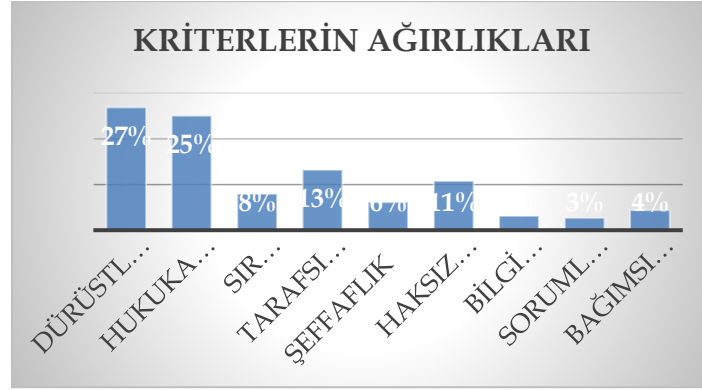
AYIRIM ÖLÇÜLERİ (NEGATİF İDEAL UZAKLIKLAR İÇİN)											
	HUKUKA					HAKSIZ REKABET		BİLGİ		TOPLAM	s_i^-
	DÜRÜSTLÜK	UYGUNLUK	SIR SAKLAMA	TARAFSIZLIK	ŞEFFAFLIK	YAPMAMA	PAYLAŞMA	SORUMLULUK	BAĞIMSIZLIK		
A	0,00135	0,00170	0,00017	0,00000	0,00043	0,00144	0,00004	0,00002	0,00005	0,00518	0,07194451
B	0,00000	0,00000	0,00000	0,00951	0,00170	0,00574	0,00063	0,00000	0,00076	0,01835	0,13544575
C	0,00135	0,00678	0,00069	0,00106	0,00000	0,00000	0,00000	0,00006	0,00000	0,00993	0,09967159

Tablo 13’te gösterilen ideal çözüm tablosu incelendiğinde “B” brokerinin ideal çözüme olan yakınlığı yüksek ve üstünlüğü kanıtlanmıştır.

Tablo.13: İdeal çözüm tablosu

A	0,01404	0,00518	0,2694
B	0,00888	0,01835	0,6739
C	0,01306	0,00993	0,4320

Kriterlerin AHP yöntemine göre ağırlıkları Şekil 2’de verilmiştir. Karar verici görüşlerine göre “dürüstlük” %27’lik bir oranla en yüksek ağırlığı göstermektedir. Bunu sırasıyla “hukuka uygunluk” (%25), “tarafsızlık” (%13), “haksız rekabet yapmama” (%11), “sır saklama” (%8), “şeffaflık” (%6), “bağımsızlık” (%4), “bilgi paylaşımı” (%3) ve “sorumluluk” (%3) takip etmektedir.

Şekil.2: Kriterlerin ağırlıkları

AHP yöntemi sonucuna göre tutarlılık oranı (CI) 0,034 çıkmıştır ve oran 0,10’ dan az olduğu için bulgular tutarlı kabul edilmektedir.

Tablo 14: Alternatifler

A	Münhasır (Exclusive)	Bir armatör veya kiracı şirket ile münhasırlık sözleşmesi bulunan “gemi kiralama şirketinde” çalışan gemi brokeri
B	Bağımsız (Competitive)	Bir bağımsız brokerlik şirketinde çalışan gemi brokeri
C	Kurum İçi (In-House)	Armatör veya kiracı şirket bünyesinde çalışan gemi brokeri

AHP yönteminde kullanılan kriterlerin Şekil 2’de gösterilen saptanan ağırlıkları, TOPSIS yöntemine aktarılmış ve Tablo 14’te verilen alternatifler üzerinde yöntem uygulanmıştır. TOPSIS yönteminin sonucuna göre bağımsız broker “B” %67 oran ile ilk sırada ve ideal çözüm olarak yer almaktadır. Kurum içi broker “C” %43 ve münhasır broker ise “A” %27 orana sahip olduğu tespit edilmiştir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada gemi brokerliği hizmetine talep yaratan tarafların, gerekli niteliklere yeterli oranlarda sahip olmayan gemi brokerlerinin standart dışı hizmet kaliteleri sebebiyle yaşadıkları problemlerden dolayı en uygun gemi brokeri türünün seçilmesi için ÇKKV yöntemlerinden AHP ve TOPSIS teknikleri uygulanmıştır. Öncelikle gemi kiralama ve gemi brokerliğine yönelik kriterlerin seçimi amacıyla literatür taraması yapılmış ve uygulamada yer alan kaynaklardan yararlanılmıştır. AHP yöntemi kullanılarak kriterlere yönelik ağırlıklar belirlendikten sonra TOPSIS yöntemi ile gemi brokerleri sıralanmıştır. En önemli ilk üç kriter dürüstlük, hukuka uygunluk ve tarafsızlıktır. Sonuçlar incelendiğinde mesleki etik ilkeler açısından en uygun gemi brokeri türü “bağımsız” (competitive) çalışan B kişisidir.

Gemi brokerliği eski bir meslek dalı olmasına rağmen, farklı pozisyonlardaki gemi brokerlerinden beklenen nitelikler ve hangi tür gemi brokerinin, hangi amaca hizmet ettiği sektör tarafından tam bilinmemektedir. Bu çalışmada ele alınan kriterler ve ağırlıkları, işletme yöneticilerinin gemi brokeri seçimi yaparken daha hızlı ve güvenli kararlar alabilmesini beraberinde getirecektir. İş dünyasının ve iş insanlarının değişmez etik değerlerini korumaya ve uygulamaya gayret gösteren gemi brokerlerine, karar vericilerin yeterli desteği göstermeleri ve etik dışı uygulamaları kesinlikle desteklememeleri neticesinde bu meslek dalı varlığını sürdürecektir. Hizmet satın alan ve karar alıcı konumundaki kişilerin, etik ilkelere uygun olmayan gemi brokerlerinden aldıkları hizmetler neticesinde ciddi sorunlar yaşadıklarına çokça şahit olunmaktadır.

Bu çalışma ile sektöre yeni giren kişilerin mutad uygulama ve mesleğin sarsılmaz değerlerine hızlı adaptasyonu amaçlanırken, mesleki etik ilkelerin de zaman içinde deformasyona uğramadan aktarılması amaçlanmaktadır. Bir diğer amaç ise, ticaretin sürekli değişen dengelerine uyum sağlamak adına, etik ilkelerin güncel önem sıralamasını tespit etmektir. Literatürde diğer meslek dallarına ait etik ilkelerin incelendiği çalışmalar mevcuttur; fakat gemi brokerliği özelinde yapılmış çalışma bulunmamaktadır. Çeşitli kriterlerin farklı gemi brokeri türleri ile birlikte değerlendiren ve daha önce yapılmamış bir çalışma olması nedeniyle de literatüre bir katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Ayrıca bu çalışmada kullanılan kriterler ve çalışmanın sonuçları, gemi brokerliği mesleğine yönelik ulusal etik kod oluşturulması aşamasında da fayda sağlayacaktır. Çalışmada gemi kiralama sektörü ve gemi brokerliği mesleğine yönelik uluslararası kuralların birlikte ve karşılaştırılmalı olarak incelenmiş olmasının ötesinde, gemi brokerliği mesleki etik ilkeleri inceleyen ilk çalışma olması nedeniyle literatüre katkı sağlayacaktır.

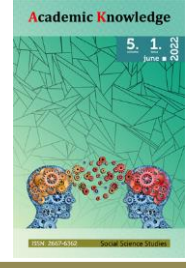
Bu çalışma Türkiye’de çalışan gemi brokerleri üzerinde yapılmıştır. Gemi brokerliğinin gemi kiralama ile ilgilenen kısmı hedef alınmış ve gemi alım-satım brokerleri hariç tutulmuştur. Gelecekte yapılacak çalışmaların uluslararası boyutta yapılması ve gemi alım-satım piyasasının da çalışmaya dâhil edilmesi faydalı olacaktır. Gemi kiralama sektöründe yapay zekânın geniş bir kullanım alanı kazanması ile birlikte, gemi brokerliği hizmeti tedarikine ilişkin yapı da değişime uğrayacağı için bu konu üzerinde güncel araştırmalar yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Agalgatti, B., & Krishna, S. (2007). Business ethics. Pune: Nirali Prakashan.
- Akbaş, Ö. F., & Çırpan, H. (2021, Mart 31). Serbest muhasebeci mali müşavir meslek mensuplarının karmaşık etik problemleri. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 79-91.
- Altaş, S. S., & Çekmecelioglu, H. G. (2007). İş tatmini, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışının iş performansı üzerindeki etkileri: bir araştırma. *Öneri*, 47-57.
- Ashkanasy, N. M., Wilderom, C. P., & Peterson, M. F. (2011). The handbook of organizational culture and climate. Thousand Oaks: Sage.
- Baltic and International Maritime Council. (1969, May). Recommended principles for the use of parties engaged in chartering and ship's agency procedures.
- Baltic Exchange. (2020). The Baltic Exchange. Retrieved from The Baltic Code: <https://www.balticexchange.com/en/who-we-are/the-baltic-code.html>.
- Barty-King, H. (1977). The Baltic Exchange: The history of a unique market. Hutchinson.
- Bernstein, L. (1992). Opting out of the legal system: extralegal contractual relations in the diamond industry. *The Journal of Legal Studies*, 115-157.
- Büyükyılmaz, O., & Ay, F. A. (2017). Etik liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolü. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 209-234.
- Çabuk, S., & Zeren, D. (2009, Ocak). Emlak pazarında satış etiği. *Öneri Dergisi*, 8(31), 1-8.
- Cerit, A. G. (2003). Maritime Business Ethics and Organizational Impacts: An Analysis on Safety and Environmental Determinants, The International Association of Maritime Economists Annual Conference 2003 Conference Proceedings, Busan, Korea, 3-5 September 2003, 852-863.
- Cerit, G., Nas, K. S., Yilmazel, K. M., & Alemdağ, K. Ö. (2005). Mesleki değerler ve etik eğitimi: Denizcilik uygulaması. *Ethics*, 58, 307-325.
- Chen, C.-T., Lin, C.-T., & Huang, S.-F. (2006). A fuzzy approach for supplier evaluation and selection in supply chain management. *International Journal of Production Economics*, 289-301.
- Davras, G. M., & Çetintürk, İ. (2016). Konaklama işletmelerinin temel yeteneklerinin AHP temelli TOPSIS yöntemi ile analizi. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 79-98.
- DeConinck, J. B. (2011). The effects of ethical climate on organizational identification, supervisory trust, and turnover among salespeople. *Journal of Business Research*, 617-624.
- Diñer, M. A., & Özdemir, Y. (2013). Kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları ve eşbçimlilik: On büyük Türk holdingi üzerine vaka çalışması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, IIBF Dergisi*.
- Durmuş, M., & Tayyar, N. (2017). AHP ve TOPSIS ile farklı kriter ağırlıklandırma yöntemlerinin kullanılması ve karar verici görüşleriyle karşılaştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 65-80.
- Ergün, H., & Gül, K. (2005). Muhasebe mesleği etik kuralları ve bu kuralların meslek mensuplarınca algılanışı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (25), 144-154.
- Federation of National Associations of Ship Brokers and Agents [FONASBA]. (2008, October). Code of conduct. Retrieved from Fonasba: <https://www.fonasba.com/fonasba-member/code-of-conduct>.
- Gerçek, M. (2017). Etik iklim ve örgütsel güvenin üretkenlik karşıtı davranışlar üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
- Güneş, E., & Duru, O. (2013). Violation of shipbroking code of ethics. *International Scientific- Applied Conference Bulgaria "New Technologies in the Off Shore Industry"*.
- ICS (2021). <https://www.ics.org.uk/about-us/history>, E.T: 29.10.2021.
- İlgaz, A. (2018). Lojistik sektöründe personel seçim kriterlerinin AHP ve TOPSIS yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 586-605.
- Informa. (1993, March). Lloyd's List. Retrieved from Lloyd's List: <https://lloydslist.maritimeintelligence.informa.com>.
- Institute of Chartered Shipbrokers. (2014). Dry cargo chartering.
- Kıvanç, M. (2005). Hemşirelikte etik karar verme. *Florence Nightingale Journal of Nursing*, 13(55), 63-68

- Kulakowski, K. (2021). Understanding the analytic hierarchy process. Boca Raton: CRC Press.
- Lansing, P., & Petersen, M. (2011). Ship-owners and the twenty-first century Somali pirate: The business ethics of ransom payment. *Journal of Business Ethics*, 507-516.
- Lesly, E. (1993, May 3). It's rough in the diamond district. Retrieved from Bloomberg: <https://www.bloomberg.com/news/articles/1993-05-02/its-rough-in-the-diamond-district>.
- Lin, F., & Sim, N. (2013). Trade, income and the Baltic Dry Index. *European Economic Review*, 59, 1-18.
- Oğuz, M. A., & Köksal, M. (2018). AHP ve TOPSIS yöntemi ile tedarikçi seçimi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 69-89.
- Papadopoulos, A., & Plomaritou, E. (2019). Shipbroking and chartering practice. Informa Law from Routledge.
- Plomaritou, E., & Nikolaidis, E. (2016). Commercial risks arising from chartering vessels. *Journal of Shipping and Ocean Engineering*, 261-268.
- Prasad, K. (2020). Shipbroking and technology adoption. *Palarch's Journal Of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(6), 9311-9317.
- Rodrigue, J.-P. (2005). Challenging the derived transport demand thesis: Issues in freight distribution. *Environment & Planning A*, 1449-1462. Retrieved Nisan 2021, from T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı: <https://denizcilik.uab.gov.tr/denizcilikte-endustri-4-0>.
- Saaty, T. L. (2012). Decision making for leaders. Pittsburg: RWS Publications.
- Schweperker Jr., C. H. (2001). Ethical climate's relationship to job satisfaction, organizational commitment, and turnover intention in the salesforce. *Journal of Business Research*, 39-52.
- Schweperker Jr., C. H., Ferrell, O. C., & Ingram, T. N. (1997). The influence of ethical climate and ethical conflict on role stress in the sales force. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 99-108.
- Şimşek, A., Çatır, O., & Ömürbek, N. (2015). TOPSIS ve Moora yöntemleri ile tedarikçi seçimi: Tuzirm sektöründe bir uygulama. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 133-161.
- Skallist, S. (2018). *Which behaviours do shipbrokers use to create interpersonal trust and relationships with clients?* (Master's thesis, University of South-Eastern Norway).
- UAB, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2020). 2019 yılı deniz ticareti istatistikleri. Retrieved from T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı: <https://denizcilik.uab.gov.tr/uploads/pages/yayinlar/deniz-ticaret-istatistikleri-2019.pdf>.
- UAB, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2021). Ulaşan ve erişen Türkiye 2020. Retrieved from T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı: <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/ulasan-ve-erisen-turkiye-2020.pdf>.
- Ülgener, M. (2017). Çarter sözleşmeleri 1. İstanbul: Der Yayınları.
- Ulukaya, S. (2015). Deniz ticareti hukukunda brokerin hak ve yükümlülükleri. İstanbul: On iki Levha Yayınları.
- UNCTAD, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı. (2020). Review of maritime transport. New York: United Nations Publications.
- Wang, Y.-M., Liu, J., & Elhag, T. M. (2008). An integrated AHP-DEA methodology for bridge risk assessment. *Computers & Industrial Engineering*, 513-525.
- Yazar, A. (2018). *Bireylerin grup baskısına karşı direnme ve özneleşme deneyimleri*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yılmaz, A., & Bahadır, Ö. G. İ. (2011). Otel İşletmelerinde Önbüro Çalışanlarının Etik Algulamalarına Yönelik Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 21-40.
- Yorulmaz, M. (2009). Deniz taşımacılığı ve deniz sigortaları. İstanbul: Akademi Denizcilik Yayınları.
- Yorulmaz, M. (2017). Deniz ulaştırma lojistiği. İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Yorulmaz, M., & Tonguc, B. (2021). Denizcilik sektöründe gemi brokerliğinin yeri, önemi ve brokerlerde bulunması gereken nitelikler. 5. International Paris Conference on Social Sciences, 972-986. Paris.
- Zehir, C., Müceldili, B., & Zehir, S. (2012). The moderating effect of ethical climate on the relationship between job satisfaction and organizational commitment: Evidence from Large companies in Turkey. 8th International Strategic Management Conference, 734-743.

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 06.03.2022
Kabul Tarihi / Date Accepted : 12.05.2022
Yayın Tarihi / Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu / Pup Date Season : Bahar / Spring

التحقيق الأصولي في زكاة منتجات الأرض¹

Mohamed SHABLİ* Ramazan KORKUT**

الكلمات المفتاحية

أصول الفقه،
الزكاة،
منتجات الأرض،
النصاب،
المقارنة.

الملخص

تكمن مشكلة هذا البحث في رؤيتين مختلفتين؛ الأولى: تتمثل في توجّه الإمام أبي حنيفة الذي قال بعموم الآيات وأحاديث العشر التي توجب الزكاة في كلّ ما تخرجه الأرض من الزروع والثمار والنبات في قليله وكثيره بدون تحديد النصاب. الثانية: تمثّل رأي الجمهور في توجّههم بوجود زكاة الزروع والثمار إذا بلغت نصاباً، ولكنهم استثنوا الخضراوات والفواكه مع أنّهم توسّعوا في أنواع الأموال الأخرى التي لم يرد بها النص الذي اعتمدوا عليه في وجوب زكاة ما توسّعوا فيه. ويهدف هذا البحث إلى: إيجاد حلّ لهاتين الرؤيتين المختلفتين؛ وذلك من خلال منهجية الاستقراء واستقصاء أقوال العلماء مع أدلتها تحليلاً وتفسيراً ومقارنةً واستنتاجاً وتقييماً للأقوال في توجيه هذه الأدلة من الناحية الأصولية، ومن ثم الوصول إلى ما يهدف إليه الباحث في حلّ عقدة هذا التشابك وتقرير النتيجة المؤيدة بالأدلة والبراهين. ويمكن القول بأن زكاة العشر واجبة في جميع ما تخرجه الأرض من الزروع والثمار والخضراوات إذا بلغت نصاباً.

Toprak Ürünlerinin Zekâtına Dair Usul Merkezli Bir İnceleme

Anahtar Kelimeler

Fıkıh Usulü,
Zekât,
Toprak Ürünleri,
Nisap,
Karşılaştırma.

ÖZ

Fıkıhta toprak ürünlerinin zekâtına dair bir birine tamamen zıt olmamakla birlikte, ana hatlarıyla iki farklı görüş bulunmaktadır. İmam Ebû Hanife, oşür zekâtını emreden naslardan umumdan hareketle topraktan elde edilen her türlü ziraî ürün, sebze ve meyvelerde zekâtın vacip olduğu ve bunun için nisap miktarının şart olmadığı görüşündedir. Cumhura göre ise buğday, arpa, üzüm ve hurma gibi toprak ürünlerinde oşür zekâtı vaciptir, ancak zekâtın vacip olması için bu ürünlerin nisap miktarına ulaşması şarttır. Cumhur, hakkında nassın varid olmadığı farklı ürünleri de kıyas yoluyla oşür zekâtı kapsamına alırken, sebze ve meyvelerin bu kapsama girmediğini savunmuştur. Bu araştırma arz edilen iki temel yaklaşımı mukayese ederek sebze ve meyvelerin oşür zekâtı kapsamına girip girmediğini, oşür kapsamına girdiği takdirde zekâtın vacip olması için nisabın şart olup olmadığını ele almayı hedeflemektedir. Araştırmada öncelikle fakihlerin konuyla ilgili görüş farklılıkları delilleriyle birlikte ortaya konulmuştur. Bilahare bu konudaki deliller karşılaştırılmış ve fıkıh usulü açısından analiz edilmiş; nihayet sebze ve meyvelerin de oşür zekâtı kapsamına girdiğine, ancak zekâtın vacip olması için nisap miktarının şart olduğuna ulaşılmıştır.

¹ Bu çalışma Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KORKUT danışmanlığında Mohamed SHABLİ tarafından 27.02.2022 tarihinde tamamlanan "Toprak Ürünlerinin Zekâtı: Usul Merkezli Karşılaştırmalı Fıkıh Çalışması" adlı Yüksek Lisans Tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

هذه المقالة مستلة من رسالة ماجستير بعنوان "التحقيق في زكاة ما تنتجه الأرض: دراسة فقهية و أصولية" و تم مناقشتها بنجاح وقدمت الى المعهد العلوم الاجتماعية عام 2022 بجامعة بنغول.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, mohamedshabli1976@gmail.com, Orcid: 0000-0001-7229-0623.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, rkorkut@bingol.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3619-1622.

المدخل

إنّ الزكاة إعانة الضعيف وإغاثة اللهيء وإقدار العاجز وتقويته على أداء ما افترض الله عليه من التوحيد والعبادات، والوسيلة إلى أداء المفروض مفروض (الكاساني، 1986: 3/2). فالزكاة تطهر نفس الغني من الشح والبخل، وهذه أمراض خطيرة، فتعوده على البذل والسخاء والأخلاق الكريمة، وهي أيضاً تطهر نفس الفقير من الحقد والحسد لأخيه الغني الذي يراه ينعم بالأموال ويتلذذ بأصناف المتع، وهو لا يملك شيئاً، وذلك يوغر صدره، وتسوء نيته عليه، فيكون خطراً يهدد أمن الغني وأمواله. فالمنتجات الزراعية لا تتجاوز هذا المعنى، فتجب الزكاة بمقتضى العقل والنقل.

واتفقت كلمة الفقهاء في وجوب زكاة ما تخرجه الأرض من القمح والشعير والكرم والتمر. لأنّ الله تعالى يقول: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ﴾ (البقرة 267/2) أي أنفقوا أيضاً ممّا أخرجنا لكم من الأرض فتصدّقوا وركّوا من النخل والكرم والحنطة والشعير وممّا أوجبت فيه الصدقة من نبات الأرض (الطبري، 2000: 557/5). ويدل على هذا قوله تعالى ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرِ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلِ وَالزَّرْعِ مُخْتَلِفًا أَكْلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ﴾ (الأنعام 141/6) وعن سالم بن عبد الله عن أبيه رضي الله عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ﴿فيما سقت السماء والعيون أو كان عثرياً العشر، وما سُقي بالنضح نصف العشر﴾ (البخاري، الزكاة، رقم الحديث: 1483). وأجمعت الأمة على وجوب الزكاة فيما تخرجه الأرض من حيث الجملة (الكاساني، 1986: 54/2؛ الشريبي، 1994: 81/2).

وتبين من خلال ما تقدم من الآيات والسنة والإجماع والمعقول أنّ وجوب زكاة الخارج من الأرض ثابتة من حيث الجملة. ولكن السؤال: أيّ هذه الحاصلات الزراعية تجب فيها زكاة العشر؟ وهل تجب في كل ما يخرج من الأرض من زروع وثمار وفواكه وخضراوات أم في بعضها؟ وهل يشترط النصاب لوجوب العشر أم لا؟ والهدف من هذا البحث محاولة الإجابة عن هذه الأسئلة من خلال عرض آراء الفقهاء مع أدلتها والمقارنة بين الأدلة وتقييم الموضوع من الناحية الأصولية. وإشكالية البحث في هذا الإطار تكمن في الجواب عن السؤال السابق. وهناك بعض الدراسات المعاصرة تناولت هذه الإشكالية من ناحية الفروع ووصلت إلى أن العشر واجب في جميع ما تخرجه الأرض ولكن يشترط لوجوب العشر بلوغ المحصول إلى النصاب وهو خمسة أوسق. (القرضاوي، 1973: 39/1). إلا أننا لم نعثر على مقالة تتناول هذه الإشكالية وأيضاً الدراسات السابقة لم تركز على تقييم الموضوع من الناحية الأصولية فدراستنا تختلف عن الدراسات المشار إليها بحيث أننا نتناول الموضوع من الناحية الأصولية من خلال عرض آراء المذاهب ومناقشتها و تقييمها من ناحية الدليل والأصول.

1. آراء المذاهب في زكاة ما تخرجه الأرض ومناقشة أدلتهم

تجب الزكاة عند الإمام أبي حنيفة في كل الخارج من الأرض مما يقصد بزراعته نماء الأرض واستغلالها عادة، فكثيره وقليله في ذلك سواءً إلا الحطب والحشيش والقصب الفارسي، لأنّ هذه الأشياء لا تُستمنى بها الأرض، ولا تُستغلّ بها عادة، وذلك لأن الأرض تفسد بها ولا تنمو، أما لو اتخذها مقصباً أو مشجرةً أو منبتاً للحشيش فإنه تجب فيها الزكاة. وتجب الزكاة في قصب السكر والذريرة لأنه يُطلب بها نماء الأرض، وفي الخضراوات كالبقول والرطاب والخيار والقثاء والبصل والثوم. وعند صاحبين لا تجب الزكاة إلا في الحبوب وما له ثمرة باقية (الزيلي، 1313: 292/1؛ السرخسي، 1993: 3/2).

قال الإمام مالكٌ والسنة عندنا وجوب الزكاة في الحبوب التي يدخرها الناس ويأكلونها. فتجب الزكاة في الحنطة والشعير والسلت والذرة والدخن والأرز والعدس والجلبان واللوبياء والجلجلان وما أشبه ذلك من الحبوب التي تصير طعاماً (مالك، الموطأ: 281/1). قرّر المالكية وجوب الزكاة فيما تخرجه الأرض في كل ما يُقتات ويُدخّر، ويبيس من الحبوب والثمار، وقد أوصل المالكية أنواعها إلى عشرين (الدسوقي، د.ت.: 447/1؛ عليش، 1989: 28/2). وأما الخضراوات والفواكه فلا تجب فيها الزكاة. حيث قال مالك: السنة التي لا اختلاف فيها عندنا -أهل المدينة- والذي سمعت من أهل العلم أنه ليس في شيءٍ من الفواكه، مثل الرمان والفرسك والتين وما أشبه ذلك، ولا في القصب والبقول صدقة؛ ولا في أثمارها إذا بيعت حتى يحول عليها الحول من يوم بيعها وقبض صاحبها ثمنها (مالك، 2000: 286/1).

وعند الشافعي تجب الزكاة فيما يزرعه الأدميون ويبيس ويدخّر ويقتات مأكولاً خبزاً أو سويقاً أو طبيخاً. ولا يؤخذ من الثقأ (حب الرشاد: tere otu) ولا الأسبيوش وبذر القطن (karmıyank otu)؛ لأن الأكثر من هذا أنه ينبت للدواء، ولا ممّا في معناه من حبوب الأدوية ولا من حبوب البقل لأنها كالفواكه، وكذلك القثاء والطبخ وحبّ لا زكاة فيه لأنه كالفواكه، ولا يؤخذ من حبّ العصفور (safran) bitkisi ولا بزر الفجل ولا بزر بقل ولا سمسم (الشافعي، 1990: 37/2؛ الشيرازي، 1992: 503/1؛ النووي، د.ت.: 492/5).

وعند الحنابلة تجب الزكاة فيما جمع هذه الأوصاف وهي الكيل والبقاء والبيس وذلك من الحبوب والثمار مما ينبت في أرضه سواء كان قوتاً كالخطة والشعير والسلت والأرز والذرة والدخن أو من القطنيات كالباقلي والعدس والملح والحمص أو من الأبايزر. وتجب أيضاً فيما جمع هذه الأوصاف من الثمار كالتمر والزبيب والخيار والباذنجان واللفت والجزر (ابن قدامة، 1968: 3/3-4). ولا تجب الزكاة في عتّاب وزيتون وقطن وكتان وقنب وزعفران وورس وفوه وغبيراء وحناء ونأرنجيل وجوز وسائر الفواكه كالتين والمشمش والتفاح والإجاص والخواخ والكثيرى والسفرجل والرمان والبنق والزعرور والموز، لأنها ليست مكيلة (البهوتي، د.ت.: 204/2).

اتفقت كلمة الأئمة جميعاً على وجوب الزكاة، العشر أو نصفه في الثمار، ثمرة العنب والنخل، وفي الزروع، القمح والشعير (ابن عبد البر، 2000: 227/3؛ الزركشي، 1993: 467/2؛ ابن رشد، 2004: 27/2؛ الكاساني، 1986: 54/2). تجب الزكاة في هذه الأربعة عند الجمهور، إذا بلغت نصاباً وهو خمسة أوسق وإلا فلا. وخالفهم في ذلك الإمام أبو حنيفة فقال: تجب الزكاة في القليل والكثير، أي لم يشترط نصاباً (الكاساني، 1986: 54/2).

اتفق الجمهور على عدم وجوب الزكاة في الخضراوات كالبقول والرباط والخيار والقنّاء والبصل والثوم ونحوها؛ وخالفهم في ذلك الإمام أبو حنيفة فذهب إلى أنّ الزكاة واجبة في كل ما تخرجه الأرض ولم يستثن إلا الحطب والحشيش والقصب الفارسي. اتفقت كلمة الجمهور في تعليل وجوب الزكاة في كل ما يُقتات ويُدخر وإن اختلفت تعبيراتهم في ذلك، فقد أضاف الشافعية إلى هذين الوصفين، وصف ما ينبت الآدميون. وقال الحنابلة: تجب الزكاة في الكيل والبيس والبقاء وما ينبت الآدميون من الثمار فأضافوا على الشافعية وصف الكيل. وعند المالكية: تجب الزكاة في كل ما يُدخر ويُقتات ويبس. وعند الصحابين، محمد وأبي يوسف لا تجب الزكاة إلا في الحبوب وما له ثمرة باقية.

فقد تبين من خلال استعراض آراء أئمة المذاهب الأربعة أنّها ترجع إلى مذهبين اثنين من حيث النتيجة:

الأول: مذهب الإمام أبي حنيفة، تجب الزكاة في كل ما تخرجه الأرض وقصد به نماؤها وسبب وجوب الزكاة عنده هو الأرض النامية. الثاني: مذهب الجمهور من حيث إنهم يعللون وجوب الزكاة في كل ما يُقتات ويُدخر ويُنبته الآدميون، فلا يجب عندهم العشر إلا في منتجات محدودة سبق ذكرها. فظهر أنّ الإجماع منعقد على وجوب الزكاة في الأصناف الأربعة: العنب والتمر والقمح والشعير وبقي الاختلاف في الخضراوات والفواكه واشتراط النصاب أو عدمه. إذاً: محل الخلاف، وجوب الزكاة في الخضراوات كالبقول والقنّاء، والفواكه كالتفاح والمشمش والتين والرمان واشتراط النصاب وعدمه. ومن خلال عرض الأدلة والمناقشة وطريق الاستدلال سنرى هل تجب الزكاة في الخضراوات والفواكه وإذا وجبت هل يشترط النصاب للوجوب أو لا؟

1.1. أدلة الإمام أبي حنيفة

استدل أبو حنيفة لوجوب الزكاة فيما تخرجه الأرض وعدم اشتراط النصاب بعموم الوارد في الكتاب والسنة وكذلك استدلال بالمعقول.

أ- الأدلة من الكتاب

1- استدلال بقوله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ﴾ (البقرة 267/2). و محل الاستدلال قوله تعالى: ﴿وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ﴾ فهي عامة تعم كل مخرج من الأرض، وأحق ما تتناوله هذه الآية الخضراوات، لأنها هي المخرج من الأرض حقيقة، وأما الحبوب فإنها غير مخرج من الأرض حقيقة بل من المخرج من الأرض (الكاساني، 1986: 59/2).

2- قوله تعالى: ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكَلُهُ الزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾ (الأنعام 141/6). محل الشاهد: قوله تعالى: ﴿وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ﴾ وجه الاستدلال هو: أنّ الحصاد هو القطع، وأحق ما يُحمل الحق على الخضراوات لأنها هي التي يجب إيتاء الحق فيها يوم القطع وأما الحبوب فيتأخر الإيتاء فيها إلى وقت التنقية (الكاساني، 1986: 59/2). ومن جهة أخرى فإن الله سبحانه وتعالى قد ذكر الزرع بلفظ عموم ينتظم لسائر أصنافه، وذكر النخل والزيتون والرمان ثم عقبه بقوله: ﴿وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ﴾ وهو عائد إلى الجميع المذكور، فمن ادعى التخصيص بشيء منه لم يسلم له ذلك إلا بدليل فوجب بذلك إيجاد الحق وهو الزكاة في الخضراوات وغيرها وفي الزيتون والرمان (الخصاص، د.ت.: 178/4).

ب- الأدلة من السنة

1- عن سالم بن عبد الله عن أبيه رضي الله عنه عن النبي ﷺ قال: ﴿فيما سقت السماء والعيون أو كان غزيراً العشر، وما سقي بالنضح نصف العشر﴾ (البخاري، الزكاة، رقم الحديث: 1483). وهذا خبر قد تلقاه الناس بالقبول فهو في حيز التواتر وعمومه أي: قوله ﷺ: فيما سقت السماء وهو محلّ الشاهد يدل على وجوب الزكاة في جميع ما سقته السماء من غير فصل بين الحبوب والخضراوات وذلك لأن سبب وجوب الزكاة هو الأرض النامية بالخارج، والنماء بالخضراوات أبلغ لأن ربعها أوفر (الخصاص، د.ت.: 178/4؛ الكاساني، 1986: 59/2).

2- وما روي عن مجاهد عن رسول الله ﷺ: ﴿فيما سقت السماء العشر وفيما سقي بنضح أو غزب نصف العشر في قليله وكثيره﴾ (ابن أبي شيبه، 1409: 371/2).

قال الطحاوي: ففي هذه الآثار أنّ رسول الله ﷺ جعل فيما سقت السماء ما ذكر فيها ولم يُقدّر في ذلك مقدار ففي ذلك ما يدل على وجوب الزكاة في كلّ ما خرج من الأرض قلّ أو كثر (الطحاوي، 1994: 37/2). وما هو مروى عن أبي حنيفة عن حماد عن إبراهيم قال: في كلّ شيء أنبتت الأرض العشر (عبد الرزاق، 1403، رقم الحديث: 7195).

ج- دليل المعقول

والنظر الصحيح يدل على وجوب الزكاة في جميع ما تخرجه الأرض، وذلك أننا رأينا الزكوات تجب في الأموال والمواشي في مقدارٍ منها معلوم بعد وقت معلوم وهو الحول، فكانت تلك الأشياء تجب في مقدار معلوم ووقت معلوم. ثم رأينا ما تخرجه الأرض يؤخذ منه الزكاة في وقت ما تخرج ولا ينتظر به وقت، فلما سقط أن يكون له وقت يجب فيه الزكاة بمحلوله، سقط أن يكون له مقدار يجب الزكاة فيه لبلوغه.

ومؤدى قول الإمام الطحاوي: أنّ جميع الفقهاء متفقون على سقوط اعتبار الحول في زكاة الزروع والثمار، وهذا لآية ﴿وآتوا حقه يوم حصاده﴾ فوجب أن يسقط اعتبار المقدار - وهو النصاب - كالركاز والغنائم وهو بذلك يريد أن يتخلص من تخصيص أحاديث النصاب المقدرة بخمسة أوسق للآية حتى يسلم له الاستدلال بعموم الآيات وعموم الأحاديث التي توجب العشر أو نصف العشر. ولكن لا بد من السؤال هنا هل يسلم له هذا الاستدلال في عدم اشتراط النصاب لوجوب الزكاة في الخضراوات، بينما هذا النوع من الاستدلال يعارض الأحاديث التي تقدر النصاب بخمسة أوسق في زكاة العشر؟ وسنناقش هذه الاشكالية في الصفحات الآتية، بعد عرض آراء المذاهب الأربعة والأدلة التي اعتمدوا عليها في الموضوع.

1.2. أدلة الجمهور في زكاة ما تخرجه الأرض

أ- الأدلة من الكتاب

1- استدلال الجمهور بقوله تعالى: ﴿يا أيها الذين آمنوا أنفقوا من طيبات ما كسبتم ممّا أخرجنا لكم من الأرض﴾. قوله تعالى: "وآتوا حقه يوم حصاده" وجهة نظر الجمهور: أنّ الآية الأولى توجب الزكاة والإنفاق في كلّ ما أخرجته الأرض دون أن تُبيّن مقداره ووقته. ثم جاءت الآية الثانية تُبيّن وقت أداء هذا الحق وهو يوم الحصاد، ولكنّ هذا الحق المذكور في الآية الثانية مجمل فحاء قول رسول الله ﷺ: ﴿فيما سقت السماء والعيون أو كان غزيراً العشر، وما سقي بالنضح نصف العشر﴾ فبيّن المراد من هذا الحق وهو العشر أو نصفه. ثمّ لما كان المقدار الذي إذا بلغه المال لكي يؤخذ منه الحق مجملاً بيّنه أيضاً رسول الله ﷺ بقوله: ﴿ليس فيما دون خمسة أوسق من تمر ولا حب صدقة﴾ (مسلم، الزكاة، رقم الحديث: 979). فتبيّن من خلال ذلك أنّ إخراج الزكاة يكون عند الحصاد، وأن الحق فيها هو العشر أو نصف العشر، وأن ذلك مشروط ببلوغ الخارج خمسة أوسق وهو النصاب. ويبدو أن هذا التوجيه في اشتراط النصاب أكثر معقولة من التوجيه السابق لموافقته الدليل.

ب- الأدلة من السنة

1. عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: ﴿ليس فيما دون خمسة أوساق من حب ولا تمر صدقة﴾ (مسلم، الزكاة، رقم الحديث: 979). وجه الاستدلال: قالوا: إنّ هذا الحديث مُخصّص لعموم الأحاديث التي استدلت بها الإمام أبو حنيفة "فيما سقته السماء... لأنّ الأحاديث التي استدلت بها الإمام أبو حنيفة تشمل خمسة أوسق وما دونها، وحديثنا هذا خاص بقدر خمسة أوسق فلا تجب الزكاة فيما دونها (الشوكاني، 1993: 168/4؛ ابن حجر العسقلاني، 1379: 349/2). أراد الجمهور بهذا الكلام تضعيف استدلال إمام أبي حنيفة رحمه الله تعالى بعموم الأحاديث والآيات لأنّ العام عنده قطعي الدلالة إلا إذا خصص. وهذا ما سيأتي بيانه لاحقاً إن شاء الله تعالى.

2. عن عمرو بن حزم عن أبيه عن جده أن رسول الله ﷺ كتب إلى أهل اليمن بكتاب فيه الفرائض والسنن فكتب فيه: ﴿لما سقت السماء أو كان سحاً أو بعلأ فيه العشر إذا بلغ خمسة أوسق، وما سُقي بالرشاء أو بالدالية ففيه نصف العشر إذا بلغ خمسة أوسق﴾ وهذا الحديث نص صريح في تبين المقدار الذي يبلغه الزرع أو الثمار وهو خمسة أوسق حتى تجب فيه الزكاة (الحاكم، رقم الحديث: 1447، البيهقي، رقم الحديث: 7255، الطحاوي، 1994، 35/2).

3. ما روي عن معاذ بن جبل وأبي موسى الأشعري رضي الله عنهما أن رسول الله ﷺ قال لهما لما بعثهما إلى اليمن يعلمان الناس أمر دينهم: ﴿لا تأخذوا الصدقة إلا من هذه الأربعة: الشعير، والحنطة، والزبيب، والتمر﴾ (الحاكم، رقم الحديث، 1459؛ الدار قطني، رقم الحديث: 1921، البيهقي، رقم الحديث: 7474). وهذا الحديث قال فيه البيهقي: رواه ثقات وهو متصل (الشوكاني، 1993: 170/4). ورواه الطبراني في الكبير ورجاله رجال الصحيح (الهيثمي، 1994: 75/3).

وجه الاستدلال هو أن النبي ﷺ نهي معاذاً وأبا موسى الأشعري رضي الله عنهما في أخذ الصدقة إلا من هذه الأصناف الأربعة ولم يوجب في غيرها، فخرجت بذلك الحضراوات خاصة وأن هذا الحديث في مجال التعليم وخلال قيامهم بمهمة نشر تعاليم الإسلام، فلو كانت الزكاة واجبة في الحضراوات لذكر ذلك لهما رسول الله ﷺ حيث المقام يقتضي ذلك.

4. عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه أن النبي ﷺ قال: ﴿ليس في الحضراوات صدقة﴾ (الدار قطني، رقم الحديث: 1907). وهذا الحديث مروى عن عدد كثير من الصحابة، عن عليٍّ وعائشة ومعاذ وعن طلحة والد موسى بن طلحة وعبد الله بن جحش وأنس بن مالك وأبي موسى الأشعري رضي الله عنهم جميعاً. وقال البيهقي هو قول مجاهد والحسن والنخعي وعمرو بن دينار ورويناه عن الفقهاء السبعة من تابعي أهل المدينة (البيهقي، 210/4).

قال القرطبي: إن الكوفة افتتحت بعد موت النبي ﷺ وبعد استقرار الأحكام في المدينة، أفيجوز أن يتوهم متوهم أو من له أدنى بصيرة أن تكون شريعة مثل هذه الشريعة عطلت فلم يعمل بها في دار الهجرة ومستقر الوحي ولا في خلافة أبي بكر حتى عمل بذلك الكوفيون؟ إن هذه لمصيبة فيمن ظن هذا وقال به! وما يدل على هذا من معنى التنزيل قوله تعالى: ﴿يا أيها الرسول بلغ ما أنزل إليك من ربك فإن لم تفعل فما بلغت رسالته﴾ (المائدة 67/5). أثره يكتم شيئاً أمر بتبليغه أو بيانه؟! حاشاه عن ذلك، وقال تعالى: ﴿اليوم أكملت لكم دينكم وأتممت عليكم نعمتي﴾ (المائدة 3/5). ومن كمال الدين كونه لم يأخذ من الحضراوات شيئاً (القرطبي، 1994: 101/7).

وهناك وجه آخر وهو أن المال الذي لا يُدخر لم تكتمل ماليته لعدم التمكن من الانتفاع به في المال، وذلك مثل الحضراوات فالمالية غير مكتملة فيها، ثم إن النبي ﷺ قدر ذلك في الكيل فقال: ﴿ليس فيما دون خمسة أوسق صدقة﴾ والتقدير بالكيل يدل على إناطة الحكم به (الزركشي، 1993: 470/2). ويدل على ذلك القاعدة الأصولية: ربط الحكم بمشتق يؤذن بعليّة ما منه الاشتقاق.

1.3 مناقشة الإمام أبي حنيفة لأدلة الجمهور

ناقش الإمام أبو حنيفة أدلة الجمهور في النقاط الآتية:

أولاً: الدليل الأول للجمهور والذي مقتضاه: تخصيص عموم الآية بحديث العشر أو نصف العشر أو بحديث خمسة الأوسق، وذلك من عدّة وجوه (الخصاص، د.ت.: 182/4).

أحدها: أنه إذا روي عن النبي ﷺ خبران أحدهما عامٌّ، والآخر خاصٌّ، واتفق الفقهاء على استعمال أحدهما واختُلف في استعمال الآخر، فالمتفق على استعماله قاضٍ على المختلف فيه، ولما كان خبر العشر متفقاً على استعماله واختلفوا في خبر المقدار، كان استعمال خبر العشر على عمومته أولى، وكان قاضياً على المختلف فيه، فإما أن يكون الآخر منسوخاً أو يكون تأويله محمولاً على معنى لا ينافي شيئاً من خبر العشر. لكن يمكن الجمع بين هذين الخبرين، بوجوب العشر فيما بلغ مقداره خمسة أوسق، والمعلوم: أن الخبر لا يؤول أو يدعى فيه النسخ إلا عند عدم الجمع = فهذا استدلال منهم ضعيف. (الخصاص، د.ت.: 182/4).

ثانيها: قوله ﷺ: ﴿فيما سقت السماء العشر﴾ عامٌّ في إيجابه في الموسوق وفي غير الموسوق؛ وخبر خمسة الأوسق خاصٌّ في الموسوق دون غيره فلا يجوز أن يكون بياناً لمقدار ما يجب فيه العشر، وذلك لأن حكم البيان يجب أن يكون شاملاً لجميع مقتضى البيان. ولما لم يكن كذلك وكان خبر الأوساق مقصوداً على ذكر مقدار الوسق دون غيره وكان خبر العشر عموماً في الموسوق وغيره، علمنا أنه لم يرد مورد البيان لمقدار ما يجب فيه العشر.

ثالثها: لقد ذُكر في الخبر أنّ الله حقوقاً واجبة في المال غير الزكاة: عن فاطمة بنت قيس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ﴿إن في المال حقاً سوى الزكاة﴾. (الترمذي الزكاة، رقم الحديث: 660). ثم نُسخت بالزكاة كما رُوِيَ عن أبي جعفر بن جرير الطبري والضحّاك قالا: نسخت الزكاة كل صدقة في القرآن، فيكون التقدير بخمسة أوسق معتبراً في تلك الحقوق التي كانت واجبة فنسخت (الجصاص، د.ت.، 184/4). وذلك مثل قوله تعالى: ﴿وإذا حضر القسمة أولو القربى واليتامى والمساكين فارزقوهم منه﴾ (النساء 8/4). ولكن الجمهور لم يسلموا للحنفية هذا الاستدلال كما سيأتي في مناقشة الجمهور لأدلة الحنفية.

ومثل ما رُوِيَ عن مجاهد: إذا حصّدت طرحت للمساكين وإذا كسّدت وإذا نقيت وإذا علمت كيله عزلت زكاته وهذه الحقوق غير واجبة اليوم فدلّ على نسخها وإذا احتمل ذلك لم يجز تخصيص الآية والحديث المتفق على نقله بهذه الأحاديث التي ذكرها الجمهور. (الجصاص، 184/4).

رابعها: قوله ﷺ: ﴿ليس فيما دون خمسة أوسق صدقة﴾ يرد به زكاة التجارة بحيث أن السائل سأل عن أقلّ من خمسة أوسق طعام أو تمر للتجارة فأخبره أنه لا زكاة فيه لقصور قيمته عن النصاب في ذلك الوقت، فنقل الراوي كلام النبي ﷺ وترك ذكر السبب كما يوجد ذلك في كثير من الأخبار.

خامسها: لما تعارض عموم الآية: ﴿وأتوا حقه يوم حصاده﴾ وعموم حديث: ﴿فيما سقت السماء العشر﴾ من جهة مع خصوص حديث خمسة الأوسق من جهة أخرى في إيجاب الزكاة ومن المعلوم لدينا أنه إذا علم تقديم العام على الخاص حُصّ العام بالخاص، وإن علم تأخير العام كان العام ناسخاً للخاص هذا إذا علم التاريخ. أما إذا لم يُعلم فإن العام يُجعل آخراً لما فيه من الاحتياط.¹ وهنا في مسألتنا لم يُعلم التاريخ فيجعل آخراً وأولى للاحتياط وأقرب لمصلحة المساكين والفقراء (الزيلعي، 1997: 385/2؛ ابن الهمام، د.ت.: 188/2). وقد أيد هذا القول ورجحه ابن العربي وهذا منه دليل على عدم تعصبه - رحمه الله - قائلًا: وأما أبو حنيفة فقد جعل الآية مرآته فأبصر الحق وقال: إن الله أوجب الزكاة في المأكول قوتاً كان أو غيره، وبين النبي ﷺ ذلك في عموم قوله: ﴿فيما سقت السماء العشر﴾ وأما قول أحمد أنه فيما يوسق لقوله ﷺ: ﴿ليس فيما دون خمسة أوسق من حب أو تمر صدقة﴾ فضعيف. لأنّ الذي يقتضي ظاهر الحديث أن يكون النصاب معتبراً في التمر والحب، فأما سقوط الحق عمّا عداها فليس في قوة الكلام. وأما التعليق بالقوت فدعوى ومعنى ليس له أصل يُرجع إليه وإنما تكون المعاني موجبة لأحكامها بأصولها (ابن العربي، 2003: 284/2).

ثانياً: ناقش الإمام أبو حنيفة رحمه الله تعالى متن أحاديث الخضروات فقال: إنّ حديث ﴿ليس في الخضروات صدقة﴾ لعلّ أحسن ما قيل فيه وفي رواياته أنه مرسل وعلى افتراض صحته وصحة حديث: ﴿نهي رسول الله ﷺ أن يؤخذ من الخضروات صدقة﴾. فإن المنفي هنا ما يأخذه العاشر إذا مرّ بما عليه ويشير إلى هذا المعنى لفظ هذا الحديث المرسل إذ قال فيه: نهي أن يؤخذ وهو لا يستلزم نفي وجوب أن يدفع المالك للفقراء بنفسه، والمعقول من هذا النهي أنه عندما يأخذ العاشر الصدقة من الخضروات، والخضروات مما يتسارع إليه الفساد إذ لا بقاء لها فنفتوت بذلك مصلحة الفقير لأن الفقراء ليسوا مقيمين عند العاشر (ابن الهمام، د.ت.: 244/2؛ الجصاص، د.ت.: 179/4).

ويحقّ للإمام أبي حنيفة أن يتساءل مع الجمهور بهذه التساؤلات، لماذا لم يلتزم الجمهور على ما جاء بنصّ الحديث وهي: الشعير والحنطة والزبيب والتمر؟ فلا أنتم التزمتم بنصّ الحديث والافتقار على ما ورد فيه، ولا أنتم قلتم يمثل ما نقول بوجوب الزكاة بكلّ ما أخرجته الأرض استدلالاً بعموم الآيات وأحاديث العشر؟!

1.4 مناقشة الجمهور لأدلة الإمام أبي حنيفة

ذهب الإمام أبو حنيفة في فهم حديث: ﴿نهي رسول الله ﷺ أن يؤخذ من الخضروات صدقة﴾ إلى أنّ المنفي هنا ما يأخذه العاشر هذا من جهة، ومن جهة أخرى فإنّ مصلحة الفقير تقتضي إيجاب الزكاة في الخضروات. وللجمهور أن يردّوا على الإمام أبي حنيفة ويناقشوه من خلال النقاط الآتية:

أولاً: لا خلاف بين الفقهاء أن للإمام المطالبة في الزكاة وأخذها ممن وجبت عليه. ولا خلاف أيضاً أن الإمام إذا أخذ الزكاة سقط الفرض عن صاحبها وبرئت ذمته. والدليل على ذلك قوله تعالى: ﴿خذ من أموالهم صدقة﴾. إذ أن الله أمر نبيه أن يأخذ الزكاة فدلّ أنّ للإمام المطالبة بذلك والأخذ وإلى هذا المعنى يشير قوله تعالى: ﴿والعاملين عليها﴾. (ابن قدامة، 1968: 428/2).

¹ هذه من قواعد أصول الفقه الحنفية، فلا يصلح الاحتجاج بما أمام الخصم على أنهم لا يقولون بما. إلا أننا عرضنا هذه القاعدة في ادلتهم لبيان وجهة نظرهم والتماشى معهم في بيان وجهة نظرهم ثم ناقشناها في مبحث مناقشة الجمهور لأدلة الحنفية. وفي مبحث تقييم الآراء.

ثانياً: سؤال يُطرح على الإمام أبي حنيفة -رحمه الله تعالى- ومن ذهب مذهبه، إذا دفع ربُّ المال زكاة ماله -سواءً أكان من المال الظاهر أم الباطن- بنفسه هل يجزئه ذلك؟ ومن ثم هل تبرأ ذمته من المطالبة بما؟ فالأموال الظاهرة هي: المواشي والزروع والثمار والخضروات، والأموال الباطنة: هي الذهب والفضة والأوراق النقدية.

فإن قال: نعم، فإن جوابه هذا مخالف لمذهبهم من حيث تقسيم الأموال الزكوية إلى ظاهرة وباطنة، وأن الأموال الظاهرة لا تبرأ الذمة فيها إلا إذا أخذها الساعي أو العاشر.

قال الكاساني: ولو قال: - أي المزكي الذي وجبت عليه الزكاة - أديت زكاتها - فيما كان من الأموال الظاهرة - إلى الفقراء لا يُصدّق، وتؤخذ منه عندنا، وعند الشافعي لا تؤخذ... إلى أن قال: ولنا أنّ حق الأخذ للسلطان، فهو بقوله: أديت بنفسه أراد إبطال حق السلطان فلا يملك ذلك (الكاساني، 1986: 37/2).

رابعاً: وأما جواب الجمهور في شأن مصلحة الفقير فقد قالوا: إنّنا نقدّر مصلحة الفقير من حيث أنّ الخضروات والفواكه إذا بيعت وحال على ثمنها الحول فإنه يجب فيه الزكاة ولكن على أساس أنه زكاة مال لا زكاة زروع وثمار (مالك، 2000: 286/1).

خامساً: وأما ردّ الجمهور على عدم اقتصرهم على الأصناف الأربعة الواردة في الحديث وهي: الشعير والخنطة والزبيب والتمر، فهو من باب الحصر الإضائي بالنسبة إلى ما كان موجوداً عندهم وكونه غالب قوت الناس في ذلك الوقت، هذا شيء وشيء آخر هو أنّ النخل بمثابة الأصل لأنّها أكثر شهرةً فذكرت بالحديث لغلبتها، وبالتالي فما ذُكر في الحديث هو من باب ذكرها على أنّها أجناس تدخل تحتها أنواع وأصناف.

قال النووي رحمه الله تعالى: وتضمّ الأنواع من جنس واحد بعضها إلى بعض فيضم العلس إلى الخنطة (النووي، د.ت.: 505/5-506).

استدل الإمام أبو حنيفة في عدم اشتراط النصاب بالمعقول ومفاده باختصار: أنّ جميع الفقهاء متفقون على سقوط اعتبار الحول في زكاة الزروع والثمار، فوجب أن يسقط اعتبار المقدار أي النصاب كذلك فيكون حكم المقدار والميقات في هذا سواءً، إذا سقط أحدهما سقط الآخر (الطحاوي، 1994: 38/2). ولكن الجمهور لم يقبلوا هذا النوع من الاستدلال، وردّ على هذا الاستدلال ابن قدامة قائلاً: ولنا قول النبي ﷺ: ﴿ليس فيما دون خمسة أوسق صدقة﴾. (البخاري، الزكاة، رقم الحديث: 1484). وهذا خاص يجب تقديمه وتخصيص عموم ما روي - يريد بذلك الإمام أبا حنيفة - به كما خصصنا قوله: ﴿في الرِّقَّة ربع العشر﴾. (البخاري، الزكاة، رقم الحديث: 1454). بقوله: ﴿ليس فيما دون خمس أواق صدقة﴾ ولأنه مألٌ تجب فيه الصدقة فلم تجب في يسيره كسائر الأموال الزكوية، وإنما لم يعتبر الحول لأنه يكمل نماؤه باستحصاده لا ببقائه، واعتبر الحول في غيره لأنه مظنةٌ لكمال النماء في سائر الأحوال، والنصاب اعتبر ليبلغ حدّاً يحتمل الموساة فيه فلهذا اعتبر فيه، بحقه أنّ الصدقة إنما تجب على الأغنياء بما ذكرنا فيما تقدّم، ولا يحصل الغنى بدون النصاب كسائر الأموال الزكائية (ابن قدامة، 1968: 7/3).

2. مناقشة المسألة أصولياً والترجيح

2.1 مناقشة المسألة أصولياً

يتبيّن من خلال ما مرّ من المناقشات أنّ أبا حنيفة -رحمه الله تعالى- تمسك بعموم قوله تعالى: ﴿وما أخرجنا لكم من الأرض﴾ وعموم قوله تعالى: ﴿وأتوا حقه يوم حصاده﴾ وعموم قوله ﷺ: ﴿فيما سقت السماء أو كان عثرياً العشر﴾، ولم يخص هذا العموم بحديث خمسة الأوسق، وبحديث: ﴿لا تأخذوا الصدقة إلا من هذه الأربعة﴾ وبحديث الخضراوات، بينما خصص الجمهور عموم الآيات وعموم أحاديث العشر بالأدلة التي ذكرناها من خلال استدلالهم بالسنة.

والخلاف في ذلك يرجع إلى مسألة أصولية وهي: دلالة العام على أفراده ظنية أم قطعية؟ فالجمهور يرون أنّ دلالة العام على أفراده ظنية ليست قطعية (السرخسي، د.ت.: 144/1؛ التفنازاني، د.ت.: 72/1؛ ابن أمير الحاج، 1983: 239/1؛ البوطي، د.ت.: 153/2). وخالف الحنفية في ذلك فذهبوا إلى أن دلالة العام على أفراده قطعيةٌ مالم يُخصّص ولا يجوز تخصيصه إلا بدليلٍ قطعي، فإذا حُصّص كانت دلالته ظنيّة (صدر الشريعة، د.ت.: 73/1). لذلك فقد ردّ السادة الحنفية الأحاديث التي استدلت بها الجمهور بحجة أنّها أحاديث آحاد وإن كانت صحيحة وبعضها مروّي في الصحيحين. لكن الجمهور طرحوا بعض التساؤلات على الإمام أبي حنيفة -رحمه الله تعالى- واحتجوا عليه بتطبيقه العملي لهذا الذي منعه فقالوا: ألم يخص آية الجلد للزاني بحديث رجم المحصن وهو حديث آحاد! ألم يخص عموم قوله تعالى: ﴿وأحلّ الله البيع﴾ (البقرة 275/2). بخصوص الأحاديث الدالة على البيوع الفاسدة كالغرر والنجش ونحوها، ألم يخص عموم قوله تعالى: ﴿والسارق والسارقة فاقطعوا أيديهما﴾ (المائدة 38/5).

بتقدير نصاب القطع وهو عشرة دراهم ولا قطع فيما هو أقل من ذلك محتجاً بما روي عن ابن عباس - رضي الله عنهما - قال: كان ثمن المِجَنِّ على عهد رسول الله ﷺ يقوم بعشرة دراهم (الترمذي، الزكاة، رقم الحديث: 1446).

وربما يجيب الإمام أبو حنيفة بأن هذه الأحاديث قد تلقاها الصحابة والتابعون بالقبول فهي في قوة المتواتر أو المشهور أو بأن إجماع الصحابة على مضمون هذه الأحاديث هو الذي خصص عمومات الكتاب المقابلة لها، والإجماع دليل قطعي (البوطي، د.ت.: 221).

وقد ردّ البوطي - رحمه الله تعالى - هذا الجواب قائلاً: وهذا الجواب مردود لأن الإجماع إنما استند بدوره إلى الأحاديث المخصصة وليس هو المخصص بحد ذاته، أي فلولا ورود هذه الأحاديث لم يثبت الإجماع (البوطي، د.ت.: 221).

وما ذهب إليه الإمام أبو حنيفة بأن دلالة العام على أفراده قطعية، وبناء عليه لا يجوز عنده لظنيّ الدلالة من الأحاديث التي استدلت بها الجمهور تخصيص قطعيّ الدلالة، يبدو ضعفه من خلال مناقشة الجمهور بالأمثلة التطبيقية في مخالفة الحنفية مذهبهم في ذلك، حيث أنهم خصّصوا عموم آيات وأحاديث صحيحة بأحاديث آحاد مطعون بسندها كحديث المِجَنِّ بعشرة دراهم في نصاب السرقة وغيره.

ويمكن أن يضاف إلى ذلك أن العام الذي دخله التخصيص تصبح دلالة ظنيّة عند الحنفية وما استدلووا به من عموم الآيات والأحاديث مثل حديث ﴿فيما سقت السماء العشر﴾ فإنّ هذه العمومات قد دخلها التخصيص بحديث خمسة الأوسق وهو حديث متفق عليه ولا مطعن فيه وإذا كان الحنفية قد خصّصوا عمومات الآيات والأحاديث بأحاديث أقل درجة كما بيّنا آنفاً، فإنّه يحقّ للجمهور أن يخصّصوا عموم الآيات وأحاديث العُشْرِ بحديث خمسة الأوسق، والعام إذا دخله التخصيص فإنّ دلالة ظنيّة بعد أن كانت دلالة قطعية وذلك حسب منهج الحنفية، وبالتالي أصبحت تلك العمومات التي استدلت بها الحنفية ظنيّة في دلالتها، وإذا كان كذلك، فإنّ أحاديث الآحاد التي استدلت بها الجمهور في عدم وجوب الصدقة في الخضراوات بمجموعها مع حديث خمسة الأوسق تصلح لتخصيص العموم الذي استند إليه الإمام أبو حنيفة. وبذلك يسلم استدلال الجمهور بتخصيص عموم الآيات وعموم حديث فيما سقت السماء العشر بحديث خمسة الأوسق وأحاديث عدم وجوب الصدقة في الخضراوات وحديث: ﴿لا تأخذوا الصدقة إلا من هذه الأربعة: الشعير والحنطة والزبيب والتمر﴾.

وهناك تساؤل آخر حول هذا الموضوع من الناحية الأصولية: بمعنى هل يجوز القياس في الزكاة، أو لا، لأنّها من العبادات؟ وهل الزكاة من العبادات المحضة؟ أو ليست كذلك؛ بل يتعلّق فيها جانب ماليّ تُدرِكُ علته وبالتالي يجوز القياس فيها؟ وهذه الأسئلة لا بد من الإجابة عنها. ما ذهب إليه الجمهور من استدلالهم بحديث أبي موسى ومعاذ - رضي الله عنهما - : ﴿لا تأخذوا الصدقة إلا من هذه الأربعة: الشعير والحنطة والزبيب والتمر﴾ فإنّهم قد خصّصوا بهذا الحديث عموم الآيات وأحاديث العشر التي توجب الزكاة في جميع ما أخرجته الأرض. ولكنّهم لم يلتزموا بنصّ هذا الحديث بالاقصصار على هذه الأصناف الأربعة، ولم يقولوا بعموم ما قال به الإمام أبو حنيفة، ووقف الجمهور في مذهبهم هذا في منطقة وسطى بين عموم الآيات وبين خصوص حديث الأصناف الأربعة، وبالتالي فكيف وقفوا هذا الموقف؟ وكيف تسوّى لهم هذا الإلحاق؟ وعلى أيّ اعتبار إذا قلنا أنّ الزكاة عبادة محضة والعبادات لا يجوز فيها القياس؟!

ولكن بعد امعان النظر في تعليقات الجمهور، نجد أن فقهاء المالكية يعللون الزكاة في الحبوب بالادخار. حيث قال الإمام مالك رحمه الله تعالى: السنة عندنا في الحبوب التي يذخر الناس ويأكلونها (مالك، 2000: 281/1). ويزداد الأمر وضوحاً عند المالكية حينما صرحوا بالاستدلال بالقياس فيما ذكره ابن رشد وهو يستشهد بوجوب زكاة الزيتون وجواز خرصه قياساً على النخل والعنب بقوله: واختلف من أوجب الزكاة في الزيتون في جواز خرصه. والسبب في اختلافهم في قياسه في ذلك على النخل والعنب؛ والمخرج عند الجميع من النخل في الزكاة هو التمر لا الرطب، وكذلك الزبيب من العنب لا العنب نفسه، وكذلك عند القائلين بوجوب الزكاة في الزيتون هو الزيت لا الحب قياساً على التمر والزبيب (ابن رشد، 2004: 29/2).

وقد تكون عبارة الشافعي - رحمه الله تعالى - في القول بالقياس في الزكاة أوضح من عبارة المالكية، فيقول: ورزّع الناس الحنطة والشعير والذرة، وأصنافاً سواها، فحفظنا عن رسول الله الأخذ من الحنطة والشعير والذرة، وأخذ من قبلنا من الدخن والعلس والأرز وكل ما نبته الناس وجعلوه قوتاً، خبزاً وعصيدة وسويقاً وأدماً، مثل الحمص والقطاني فهي تصلح خبزاً وسويقاً وأدماً، اتباعاً لمن مضى، وقياساً على ما ثبت أن رسول الله أخذ منه الصدقة، وكان في معنى ما أخذ النبي، لأن الناس نبته ليقنتاوه (الشافعي، 1940: 186).

وقال ابن قدامة أثناء حديثه في ضمّ بعض أنواع الحبوب إلى بعضها في إكمال النصاب فقال: ولا خلاف فيما نعلمه في ضم الحنطة إلى العلس؛ لأنه نوع منها. وعلى قياسه السلت يضم إلى الشعير؛ لأنه منه (ابن قدامة، 1968: 33/3).

وقال الزحيلي - رحمه الله تعالى - مستدلاً بالقياس: فإني أرى ضرورة الزكاة في غلة العقارات بشروطها الآتية، لوجود علة وجوب الزكاة فيها وهي النماء، والحكم يدور مع علته وجوداً وعدماً (الزحيلي، د.ت.: 1856/3). وكذلك القرضاوي - حفظه الله تعالى - يرى القول بالقياس بوجوب الزكاة، على اعتبار أنها ليست عبادة محضة كالصلاة والصيام، وإنما يتعلّق بها جانبٌ ماليٌّ، وأنّ العلة بتشريعيها وأحكامها بصفةٍ عامة واضحة ومعلومة، وما دام أنّ العلة معلومة فلا مانع من القياس عليها (القرضاوي، 1973: 39/1).

2.2. التقييم والترجيح

بعد العرض لأراء المذهبين واستقصاء الأدلة؛ لا بد من التحليل والمقارنة والموازنة والتقييم والتوجيه بين الأقوال والأدلة للوصول إلى النتيجة في الموضوع.

أما استدلال أبي حنيفة بآية: (وهو الذي أنشأ جناتٍ معروشاتٍ وغير معروشاتٍ والنخل والزرع مختلفاً أكله والزيتون والرمان متشابهاً وغير متشابهة كلوا من ثمره إذا أثمر وآتوا حقه يوم حصاده)، استدلال وجيه لأنّ نظم الآية جاء واحداً لم يفرّق بين ما كان قوتاً مدّخراً أو فواكه حيث كان الأمر بإعطاء الحق وإيجاب الزكاة فيه بعد تعداد الأصناف جميعها معطوفة على بعضها بعضاً دون تفريق بينها.

وأما الاستدلال في السنة فإنّ عمدة الجمهور في استدلالهم بالسنة بالنهي عن زكاة الخضراوات والفاكهة حديثان: أما الحديث الأول فهو حديث إسحاق بن يحيى بن طلحة عن عمه موسى بن طلحة عن معاذ - رضي الله عنه -، أن رسول الله - ﷺ - قال: فيما سقت السماء والبعل والسيل العشر، وفيما سقي بالنضح نصف العشر يكون ذلك في التمر والحنطة والحبوب. فأما القثاء والبطيخ والرمان والقصب والخضر فعفو، عفا عنه رسول الله - ﷺ -. (الدارقطني رقم: 1915؛ البيهقي رقم: 7477؛ الحاكم رقم: 1458). وأما الحديث الثاني فهو حديث أبي بردة عن معاذ وأبي موسى الأشعري - رضي الله عنهما -، أنّ رسول الله - ﷺ - قال لهما لما بعثهما إلى اليمن يعلمان الناس أمر دينهم: ﴿لا تأخذوا الصدقة إلا من هذه الأربعة: الشعير، والحنطة، والزبيب، والتمر﴾. (البيهقي، رقم: 7451).

وأما الأحاديث الأخرى² ففي سندها من هو متروك ومن هو منكر الحديث ومن هو ضعيف جداً، فهي لا ترقى للاستدلال في مواجهة عموم الآيات وأحاديث العشر الصحيحة، لذلك يبدو أنّ أدلة الجمهور تركز على حديث إسحاق عن عمه موسى عن معاذ - رضي الله عنه -، وحديث أبي بردة عن أبي موسى. وأنّ الثاني من هذين الحديثين شاهد للأول على صحته واعتباره كما صرح بذلك الحاكم في مستدرّكه؛ وذلك من خلال دفاعه عن موسى بن طلحة بأنه تابعي كبير قد لحق أيام معاذ ورآه، ولكن ابن حجر في التلخيص لم يُسلم للحاكم بتصحيحه هذا الحديث بل قال: رواه الدارقطني والحاكم والبيهقي من طريق إسحاق بن يحيى بن طلحة عن عمه موسى بن طلحة عن معاذ وفيه ضعف وانقطاع. وكذلك أبو زرعة لم يُسلم للحاكم قوله برؤية موسى بن طلحة لمعاذ، ومثله أبو زرعة ابن عبد البر حيث صرح أيضاً بعدم رؤية موسى بن طلحة لمعاذ فقال كما في التلخيص لابن حجر: لم يلق معاذاً ولا أدركه (ابن حجر العسقلاني، 1995: 321/2).

أما موسى بن طلحة فقد جاء في ترجمته قوله: قال ابن سعد قال الواقدي: كان ثقة كثير الحديث، وقال الزبير بن بكار: كان من وجوه آل طلحة، وقال المروزي عن أحمد: ليس به بأس، وقال العجلي: تابعي ثقة وكان خياراً، وقال مرة: كوفي ثقة رجل صالح، وقال أبو حاتم: يقال إنه أفضل ولد طلحة بعد محمد وكان يسمى في زمانه المهدي، وقال ابن خراش: كان من أجلاء المسلمين (ابن حجر العسقلاني، 1326: 350/10).

وبعد هذه الترجمة فإن الذي يبدو أنّ الإشكال ليس في توثيق موسى بن طلحة وإنما في قضيتين؛ القضية الأولى: في إثبات رؤية موسى بن طلحة لمعاذ. والقضية الثانية: في سياق الحديث ومفرداته؛ أي في متن الحديث. فيمكن تقسيم هذا الحديث إلى ثلاثة فواصل وأقسام.

أما القسم الأول: فيبدأ من أوله وينتهي إلى قوله: " وفيما سقي بالنضح نصف العشر ". وهذا الجزء من الحديث هو في صحيح البخاري ولا إشكال فيه.

² هذه الأحاديث مروية عن جمع من الصحابة منهم: علي وعائشة وانس ومعاذ ومحمد بن جحش وعن أبي موسى بن طلحة وغيرهم أما حديث علي ففيه الصقر بن حبيب وهو ضعيف جداً. ابن حجر، تلخيص الحبير، 322/2. وأما حديث عائشة، ففيه صالح بن موسى قال فيه ابن حجر في التفریب ص274: متروك. وقال فيه ابن أبي حاتم منكر جداً، وقال البخاري: منكر الحديث، وقال النسائي: منكر الحديث. الزيلعي، نصب الراية، 388/2. وأما حديث موسى بن طلحة، فيه الحارث بن نيهان وهو متروك كما قاله ابن حجر في كتابه تلخيص الحبير، 321/2.

وأما القسم الثاني فقوله: "يكون ذلك في التمر والخنطة والحبوب". فقد اقتصر في روايته على ثلاثة أصناف التمر والخنطة والحبوب، وأسقط من روايته العنب، ثم ذكر الحبوب بدلاً من الشعير. وإلى هذا المكان لا يظهر كبير إشكال، ولكن يبدو أن الإشكال يظهر في القسم الثالث من الحديث وأنه يكمن في قول موسى بن طلحة: "فأما القثاء والبطيخ والرمان والقصب والخضر فعفو، عفا عنه رسول الله ﷺ". بأن هذا القول إنما هو من قول موسى بن طلحة؛ وأنه من كلامه وأنه اجتهد منه في فهم القسم الثاني من الحديث وهو قوله ﷺ: «يكون ذلك في التمر والخنطة والحبوب». فهو تفسير لهذه الجملة من الحديث، فقد فهم أن ذكر هذه الأصناف بأسمائها وأعيانها وتعدادها إنما يراد به حصر الزكاة في هذه الأشياء فقط؛ ولا تجب في غيرها، واعتماداً على هذا الفهم وهذا الاجتهاد نفى أن تكون الزكاة في غيرها من الأصناف الأخرى كالخضراوات والفاكهة، وهو اجتهد مسوّغ في فهم النص، ويرجح هذا الفهم وهذا الاجتهاد ما جاء في الحديث الثاني من النهي عن أخذ الصدقة إلا من هذه الأربعة، وهو بدون هذه الزيادة؛ وهو الذي عدّه الحاكم شاهداً لهذا الحديث. وبهذا يتبين أن هذه الزيادة في الحديث في جزئه الأخير موقوفة على موسى بن طلحة، وأنها من كلامه.³ ولكن قد يُشكّل هذا الكلام مع صراحة قول موسى بن طلحة - رحمه الله تعالى - : «عفا عنه رسول الله ﷺ» إذ هو يرفع ذلك للنبي ﷺ؛ وأن هذا ليس اجتهداً منه، ولم يقله بناء على فهمه، وأن هذا مما لا يقال بالرأي. وهذه هي القضية الأولى.

يرى المحدثون أن التابعي إذا قال قولاً مما لا يقال بالرأي فإن أحسن الأقوال فيه أنه مرسل، بل هو مرسل؛ وذلك كما قال أبو زرعة: موسى بن طلحة بن عبيد الله عن عمر مرسل، ومعاذ توي في خلافة عمر فرواية موسى بن طلحة عنه أولى بالإرسال. ومثل ما قال أبو زرعة قال الشيخ تقي الدين ابن دقيق العيد: وفي الاتصال بين موسى بن طلحة ومعاذ نظر. فقد ذكروا أن وفاة موسى سنة ثلاث ومائة وقيل سنة أربع ومائة (الزبلي، 1313: 386/2). فإذا سلمنا أنه مرسل وأضفنا إلى هذا الحكم بالإرسال قول ابن حجر أن فيه ضعفاً وانقطاعاً، كان ذلك كافياً لعدم الحجية به، أضف إلى ذلك أن من العلماء من يرى قول التابعي مما لا يقال بالرأي أنه من قبيل الموقوف عليه.

وبالتالي فنهاية الحديث «فأما القثاء والبطيخ... فعفو عفا عنه رسول الله ﷺ» لا ترقى للاحتجاج بإثبات حكم نفي الزكاة عن الخضراوات والفاكهة وهي على هذه الحال من الضعف والانقطاع وقيام الاحتمال القوي بكونها اجتهداً لموسى بن طلحة وموقوفة عليه.

وأما الحديث الثاني وهو حديث أبي بردة الذي قال فيه البيهقي: إنه متصل ورجاله ثقات. (الشوكاني، 170/4) ورواه الطبراني في الكبير وقال: رجاله رجال الصحيح، وصححه الحاكم (الهيثمي، 75/3). ولعل هذا الحديث أصح شيء في هذا الباب من حيث السند وهو أقوى أدلة الجمهور في قولهم بعدم وجوب زكاة الخضراوات والفواكه، ولكن مع صحة هذا الحديث فإن الإشكال مازال قائماً في فهم متنه ودلالته.

إن استدلال الجمهور بهذا الحديث فيه اضطراب واضح؛ فهم لم يقتصر على ما جاء في نص الحديث من الأصناف الأربعة المذكورة فيه، ولم يقولوا بعموم ما تخرجه الأرض من الخضراوات والفواكه، وهذا اضطراب في التعامل مع النص إذ يبدو كأنه انتقائي أكثر منه موضوعي يستند إلى دليل، وذلك للأسباب الآتية:

الأول: أما قولهم إن الحصر الذي ورد به الحديث بالأصناف الأربعة كونها غالب قوت البلد فيردّه تعليلهم الأمر بخرص العنب - عندما فتحت الطائف - كما بخرص النخل؛ بأن النخل معروفة وأشهر وهذا هو تعليل الجمهور، فكيف يوفقون بين قولهم: كونها غالب قوت البلد وبين قولهم بخرص العنب كخرص النخل كونها معروفة أكثر من العنب؟ لذلك لا بد من اعتماد أحد التعليلين؛ إما كونها غالب قوت البلد، وإما القول أنّ النخل معروف وأشهر من العنب؛ والذي يظهر أنّ القول والتعليل الثاني مردود لأن الطائف من الجزيرة العربية لا تبعد عن مكة أكثر من ستين ميلاً أي ما يقرب من (110) كم وأنها مشهورة ببساتينها وتنوع الأشجار فيها، فهل يغيب عن أهلها معرفة العنب؟! وكيف لا يعرفونها وهم يزرعونها ويأتي العامل لخرصها وأخذ الزكاة منها؟! وأما كون النخل أشهر منها فصار لها أصلاً وقيست عليه، فالحاجة لا تدعو إلى هذا القياس. لأن الحاجة التي تدعو للقياس عندما يكون الأصل موجوداً والفرع غير معروف وظاهر طارئاً على وجود الأصل، والحال في مسألتنا أن العنب والتمر لا تقل شهرة أحدهما عن الآخر، لذلك تعلّق الجمهور بهذا التعليل وهو خرص العنب كخرص النخل لشهرة الأخير ظاهر الضعف، إذ كلاهما مشهوران وما دُكر في الحديث إلا لأحدهما صنوان.

³ هذا الحديث اختلف العلماء في رفعه وأحسن الأقوال فيه أنه مرسل وأن موسى بن طلحة لم يلق معاذ فهو من التابعين ويروي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فهو موقوف عليه وهذا حكم الحديث بمجموعه دون تقسيمه، فأدى اجتهادي إلى تقسيمه لأن منه ما وفق في صحيح البخاري وغيره كما في أول الحديث، ومنه ما وفق ما هو قريباً من الصحيح كما في القسم الثاني الذي جريت عليه في تقسيم الحديث، وأما القسم الثالث منه فهو محل الاجتهاد، يقول المنياوي في شرح المختصر لنخبة الفكر لابن حجر العسقلاني ص70. قال العراقي في التقييد والإيضاح ص68: إذا قال التابعي: من السنة كذا كقول عبدالله بن عتبة: السنة تكبير الإمام يوم الفطر ويوم الأضحى حين يجلس على المنبر قبل الخطبة تسع تكبيراتن رواه البيهقي في سننهن فهل هو مرسل مرفوع، أو موقوف متصل؟ فقيه وجهان لأصحاب الشافعي حكاهما النووي في شرح مسلم وشرح المهذب والصحيح أنه موقوف) فهذا دليل للحكم بوقف الحديث وخاصة في قسمه الأخير.

الثاني: قول الجمهور أن هذه الأصناف الأربعة إنما هي أجناس تدخل تحتها أنواع، وهذا القول يرده نص الحديث الصريح في النهي عن أخذ الزكاة إلا من هذه الأربعة الحنطة والشعير والتمر والزبيب وهذا حصر واضح وصريح، فكيف تسمى لهم مجاوزته إلى الأصناف الأخرى؟ كما أنّ ورود الحديث ينقض القول بأن هذه الأصناف أجناس ويدخل تحتها أنواع لأنه في مقام التعليم، وفي مهمة جلية في جباية الزكاة لأناس حديثي عهد بالإسلام ينبغي أن تكون التعاليم والأوامر واضحة جلية، بعيدة عن التعميم والعموض.

الثالث: تعليل الجمهور بوجود الزكاة بما ينبت الأدميون والباقيات والادخار والكيل، متجاوزين القول بحصر الزكاة بالأصناف الأربعة، إنما هو قول بالرأي بناءً على الاجتهاد في استنباط العلة، فالعلة غير منصوب عليها؛ وهي ليست منضبطة بوصف واحد وإنما بأكثر من وصف؛ فهي عند المالكية: بما يدخر ويؤكل. وعند الشافعية: ما جمع أوصافاً أربعة: أن يقتات ويبيس ويدّخر ويزرع الأدميون. وعند الحنابلة: الكيل والبقاء والبيس وأن يزرعه الأدميون. وهذا التفاوت والتعدد في أوصاف ضبط العلة في قول الجمهور؛ إنما هو قول واجتهاد بالرأي في استنباط العلة، وهذا الاجتهاد؛ اجتهادٌ مسوّغٌ شرعاً لهم ولغيرهم، ويمكن أن يُضيق بهذه الأوصاف كما يمكن أن يتوسّع بها طبقاً للآلية التي قالوا بها، علماً أن عامل الزمن قد تغير وغير معه بعضاً من اعتبارات أوصاف هذه الأصناف الأربعة إذ الخطّ البياني - في سريان وبقاء هذه الأوصاف في تعامل الناس معها في عيشهم مع اختلاف الزمن وتبدّل سبل العيش - متذبذب صعوداً في بعضها وهبوطاً في أغلبها، فمثلاً كوتها قوتاً؛ فالشعير لم يعد قوتاً للناس أو غذاء يتناولونه في وجبات طعامهم، بل على العكس من ذلك أصبح قوتاً خاصاً للبهائم وأصبح يصنّف في فئة الأعلاف. والتمر في وقتنا هذا أصبح أقرب إلى الفاكهة منه إلى القوت وذلك لندرته، وندرة البلاد التي تزرعه والاهتمام به.

وأما العنب فإنه يُصنّف ضمن قائمة الفاكهة ولم يعد قوتاً كما كان من قبل، ومثله الزبيب. وما نراه في هذا الزمن أنّ أكثر الخضراوات أصبحت قوتاً لا يستغنى عنه كالبطاطا والقرع والبادنجان والبندورة والبصل والفليفلة والخيار وغيرها من أنواع الخضراوات وهي مما يستنبته الأدميون. وأما الكيل؛ فإنّ الوزن اليوم أصبح بديلاً عنه؛ وذلك لتعامل الناس به وتعارفهم عليه، وهذا مما أدخله التغير الزمني؛ بل أصبح الآن ضبط النصاب في كتب الفقه المعاصرة إنما يكون بالكيلو غرام وليس بالمكاييل القديمة كالوسق والرطل والمدّ، التي لم يعد لها وجود في التعاملات الحديثة واستعيض عنها بالوزن بالكيلو غرام. والذي ألجأ الفقهاء لضبط المكاييل بالوزن إنما موجهه تغير الزمن والاستجابة لمتطلبات العصر، أخذاً بقاعدة تغيّر الأحكام بتغير الأزمان.

والسؤال: هل يباح التوسع في أوصاف العلة وإضافة الخضراوات والفواكه إلى قائمة الأجناس والأنواع التي أوجب الجمهور فيها الزكاة؟ وهل يجوز القول بأن الخضراوات والفواكه تجمع كل الأوصاف - عدا الادخار - التي علل بها الجمهور وجوب الزكاة من غير الأصناف الأربعة المذكورة في الحديث؟ وهل نستطيع أن نتجاوز وصف الادخار؟ علماً أنه يمكن القول بأنّ الادخار لم تعد الحاجة ماسة إليه مع وجود الكهرباء ووجود التلاجات في البيوت، كما أنّ هناك من يدّخر ويحفظ كثيراً من هذه الخضراوات والفواكه مثل البادنجان والفليفلة والكوسا والباميا والفاصولياء وكذا المشمش والتين والتوت والفاولة وغير ذلك، كما كانت تُحفظ العنب والرطب، بل قد استحدثت طرق الادخار وتنوعت في هذا الزمن عمّا كانت عليه قديماً؛ تماماً كاختلاف ادّخار لحوم الأضاحي بين الزمن القديم والوقت الحاضر. إذاً فقضية الاقتيات والبيس والادخار عند الجمهور معارضة بمثلها عند الجمهور أنفسهم إذ يقولون بوجود الزكاة في الرطب إذا لم يتمّ وفي العنب إذا لم يتمّ.

الرابع: القول بالقياس من خلال المتابعة لأدلة الجمهور وتعليقهم للأحكام وكذا من خلال النقولات التي تم نقلها في مبحث الاستدلال بالقياس، فقد وجدنا أنهم يعتمدون على القياس في إيجاب الزكاة في أنواع الزروع والثمار متجاوزين الأصناف الموجودة في الحديث وهذا واضح من خلال تعداد الأصناف في كتب الفقه لكل مذهب.

وهذا توجه سليم ونظرة ثابتة من فقهاءنا في مسايرة العصر وإيجاد الحلول المناسبة لما يستجدّ لهم من القضايا، ولعلّ امتناعهم من القول بوجود الزكاة في الخضراوات والفواكه له سببان.

السبب الأول: اختلاف الغاية في زراعة الخضراوات والفواكه عند السابقين وعند من يزرعها اليوم في هذا الزمن.

السبب الثاني: ندرة الفاكهة والخضراوات الموجودة في ذلك الزمن وقلة تنوع أصنافها فيما هي عليه الآن. إذاً هذان السببان؛ فيما يبدو لي وهما اختلاف الغاية في زراعتها، وندرة جنسها ونوعها؛ كانا سببين كافيين في عدم القول بوجود الزكاة فيهما عند الجمهور.

لا ينكر وجود بعض أنواع الفاكهة في ذلك الزمن كالفرسك والمان والتين، والتي جاء ذكر بعضها في كتاب الله، كما جاء ذكرها في بعض الآثار، ولكن لم تكن بهذه الكثرة كما هي عليه الآن. وإنما كانت الفواكه تُزرع تبعاً لزراعة النحل والعنب بشكل ضيق والغاية من ذلك إنما هي إتمام حاجة أهل البيت وبعض الحواري والضيوف في التفكّه ليس إلا، بل الاحتمال قائم أنّها لم تكن تبلغ نصاباً لهذا الاعتبار؛ إذ الغاية من زراعتها تختلف

اختلافاً كثيراً لما هي عليه في هذا الزمن، وكذا المساحة من الأرض التي تشغلها ليست كالمساحة التي تشغلها الخضراوات والفواكه في الوقت الحاضر، وإنما المشهور والمعروف عندهم في الزراعة قديماً هما النخل والعنب.

أما اليوم فالفواكه لا يقتصر في زراعتها على تفكّه أهل البيت أو الجوار ومن يلوذون بالشخص من أقاربه كما كان عليه الحال، وإنما هي زراعة مقصودة لذاتها يُتغنى من ورائها الاستفادة والربح والتجارة وهي مشاريع زراعية واسعة منتجة ومرجحة أكثر من مشاريع زراعة القمح والشعير بشكل لا يقارن، وأصبحت لها مزارع خاصة بما تغطي مساحات كبيرة في كل بلد من البلدان، وأصبحت لها أسواقها المحلية والخارجية، وكذلك أقيمت لها مصانع التخزين والتجفيف، وهذا لا يختص بالفواكه وحدها بل إن مساحات زراعة البصل ومخازنه ومستودعاته - وقد لا يأخذ له البعض أهمية - لا تقل حجماً واهتماماً عنها.

وما يقال عن الفاكهة يقال عن الخضراوات كالبنندورة والبطاطا والباذنجان والجزر والفجل والقرع والفليفلة والباويا والفاصولياء التي تفتقدتها كثير من الدول نتيجة طبيعة المناخ عندهم، أو عدم صلاحية أرضهم لذلك، كما نجد ذلك في بعض الدول ذات المساحات الكبيرة وتنوع واختلاف المناخ فيها، حيث نجد هذه الدول تعتمد في تخصص كل إقليم من أقاليمها بنوع من أنواع الزراعة، فبعضها يختص بالقطن، وبعضها بالخنطة والشعير، وبعضها بالبصل والثوم، وبعضها بالجزر والفجل والحشائش كالبقدونس والسلق والسبانخ، وبعضها الآخر بالبطاطا، بل بعضها الآخر يكاد يكون مختصاً بزراعة بزور عباد الشمس - كما يسميه البعض - لاستخراج الزيت منه أو بيعه بزوراً، إلى ما هنالك من تنوع الزراعات وتخصص الأقاليم والاستفادة من اختلاف الطقس والمناخ وجغرافية الإقليم من سهل إلى جبل. وقد تختلف الغاية تماماً في التوجهات الزراعية الحديثة، فالبطيخ بأنواعه كان يُزرع لأكله فقط؛ أما اليوم فلم يُقتصر فيه على الأكل وإنما هناك مزارع كبيرة تُزرع بالبطيخ لأجل بزوره وللتجارة بها، وسوقها رائجة والطلب عليها قد يتجاوز الطلب على مادة البطيخ.

إذاً هذا التنوع في الفواكه والخضراوات وهذا الاهتمام بهما وكونهما يشغلان مساحات كبيرة تفوق مساحات الخنطة والشعير أو النخل والعنب كثيراً وهما - أي الخضراوات والفواكه - من الأهمية بمكان في درّ الأرباح لمن يعمل بها كأشخاص، أو في دعم الاقتصاد كدولة، أو في المساهمة في تأمين الأمن الغذائي الذي هو عصب الدول وقوتها.

ومن هذا المنظور في أهمية الناس واهتمامهم اليوم بهذه الخضراوات هل يمكن أن يغفل علماء المسلمين وفقهاؤهم في هذا العصر عن إصدار حكم صريح وواضح يغطي هذه الحالات المستجدة في وجود أنواع جديدة من الخضراوات والفواكه وهي بهذه الكثرة والتنوع، وقد اختلفت الغايات والمنافع في زراعة هذه الأصناف من المزروعات عما كانت عليه سابقاً؟ الجواب: لم يعجز ولم يغفل علماء هذه الأمة عن إصدار حكم حيث ان القرضاوى يرى أن رأي أبي حنيفة هو الراجح، على أن العلة هي نماء الأرض، ولكن لا يؤيد قوله في القليل والكثير وإنما يرى أن تكون نصابها خمسة أوسق كما جاء بما الحديث الصحيح. (القرضاوي، 1973، 344/1).

ومع متابعة الحديث في تقييم الأدلة بحقّ الوقوف عند رأي الإمام أبي حنيفة في عدم تخصيصه عموم الآيات وأحاديث العشر بحديث خمسة الأوسق وهو حديث صحيح، وذلك بذريعة أنه آحاد وهو ظني الدلالة؛ ودلالة العام على أفراده قطعية، ولا يجوز لظني الدلالة تخصيص قطعي الدلالة حسب ما يراه رحمه الله تعالى. هذا القول للإمام أبي حنيفة - رحمه الله تعالى - تبيّن في مبحث مناقشة المسألة أصولياً أنه لم يلتزم به في تطبيقه للأحكام، بل قد خالفه من خلال الأمثلة التي ذكرها البوطي - رحمه الله تعالى - في كتابه مباحث الكتاب والسنة، وقد أقام الحجّة على الإمام بالدليل والتطبيق والاستعمال.

إذاً فالإمام أبو حنيفة - رحمه الله تعالى - لم يلتزم بهذه القاعدة بل خالفها في كثير من الأحكام كما تبيّن من خلال تتبع البوطي، وأيضاً مما قاله الإمام السرخسي (السرخسي، د.ت.: 144/1). وقد رأينا أن الأصح في ذلك ولعله القول المتفق عليه عند الحنفية أنّ العام إذا دخله التخصيص تصبح دلالاته ظنية، وأن عموم الآية "ومما أخرجنا لكم من الأرض" وعموم "وأتوا حقه يوم حصاده" المبيّن والمخصّص بحديث العشر أو نصف العشر يجعل من دلالتهما دلالة ظنية حسب منهج الإمام أبي حنيفة. وبالتالي لا بد من تخصيص حديث خمسة الأوسق لعموم الآيات وعموم حديث العشر، وعليه: فإن القول في وجوب زكاة الزروع والثمار إنما يكون إذا بلغت نصاباً وهذا النصاب هو خمسة أوسق وهو الأصح والراجح في المسألة، والله أعلم.

وأما استدلال الإمام أبي حنيفة أو من ذهب مذهبه بقياس سقوط النصاب في الزروع والثمار على سقوط الحول فهو قياس مع الفارق، فسقوط الحول ثبت في النص بسبب تعلق الزكاة بموجبه وهو تجدد نمائها وتحققه بالحصاد؛ فلم يُعتدّ بالحول لتحقيق السبب؛ وأما النصاب فهو قائم على اعتبار آخر حصول الغنى أو أقل درجات الغنى بتحقيق النصاب، فلا جامع بينهما وليس هذا من هذا.

ولكن رغم هذا الاعتراض على مذهب الإمام أبي حنيفة في هذه الجزئية من الاستدلال إلا أن رأيه وجيه في قوله بعموم الآيات وعموم أحاديث العشر أو نصف العشر بوجوب الزكاة في جميع ما تخرجه الأرض وقُصد به نماؤها من أجل مصلحة الفقير فهو قول وجيه، واعتبار مصلحة الفقير اعتبار يدعو له التشريع ويحضّ عليه، والفقير مشكلة عالمية عجزت عنها كثير من الدول وأي مساهمة في حلها أو تخفيف وطأتها مطلب إنساني وإسلامي ترعاه تعاليم الإسلام، والزكاة من أعظم تجلياتها القضاء على الفقر.

وإذا كان هذا الرأي للإمام أبي حنيفة بهذه الوجاهة والقوة فإن قوله - رحمه الله تعالى - في تأويل حديث خمسة الأوسق أن المراد به مال التجارة فهو قول ضعيف لا يعضده دليل؛ إذ ليس في الكلام ما يوحي بالتجارة واحتمال أن يراد به زكاة التجارة؛ وذلك بأن يكون سأل سائل عن أقل من خمسة أوسق طعاماً أو تمراً للتجارة، فأخبره النبي ﷺ أن لا زكاة فيه؛ لقصور قيمته عن النصاب في ذلك الوقت، فنقل الراوي كلام النبي ﷺ، وترك ذكر السبب. وهذه كلها احتمالات ضعيفة وكلام مرسل لا دليل عليه.

وتظهر مرة أخرى وجاهة قول الإمام أبي حنيفة بأن النهي عن أخذ الزكاة من الخضراوات إنما هو نهي عما يأخذه العاشر إذا مرّ على من تجب عليه الزكاة، فهذا قول سديد وتأويل يشهد له الواقع؛ وذلك أن الخضراوات والفواكه مما يتسارع إليه الفساد فيما لو أخذ العاشر؛ فتذهب فائدته في إطعام الفقراء وتفوت المصلحة من وراء جبايته، لذلك فتأويل النهي في حديث الخضراوات إنما هو نهي للعاشر ولعامل جباية الزكاة لما سبق من الحكمة تأويل مؤيد بالدليل وواقع الحال.

وأما ما استدل به الإمام أبو حنيفة - رحمه الله تعالى - من الآثار التي توجب زكاة جميع ما تخرجه الأرض فهي آثار موقوفة على التابعين لا حجة فيها، لكونها معارضة يمثلها فيما استدل به الجمهور على عدم وجوب زكاة الخضراوات، فهما متكافئان ومتعارضان فلا حجة في كليهما.

وبناءً على كل ما تقدم من مناقشة الآراء وتقييمها ترجّح في البحث وجوب الزكاة في الزروع والثمار والفواكه والخضراوات إذا بلغت نصاباً، وأنّ العلة في وجوب زكاتها هو نماء الأرض واستثمارها واستغلالها. والله تعالى أعلم.

الخاتمة

تبين من خلال الدراسة لآراء الفقهاء وعرض أدلتهم في هذا البحث أنّ مذهب الإمام أبي حنيفة - رحمه الله تعالى - راجح في زكاة ما تخرجه الأرض من الزروع والثمار والفواكه والخضراوات، ولكن الأدلة تقتضي القول باشتراط بلوغ المال النصاب لتجب فيه الزكاة أيضاً. وذلك لصحة حديث خمسة الأوسق، وهذا الترجيح موافق مع قول الجمهور من حيث النتيجة. وذلك لأنهم أعملوا القياس في وجوب الزكاة ببعض الثمار والزروع وذلك من خلال قياسها على الحنطة والشعير والعب والنخل، ولما اختلف قول الجمهور في تحديد العلة وضبطها بأوصاف كثيرة تعدت مجموعها ما يزيد على أربعة أوصاف، تبين أنّ ما يغنيهم عن هذا التعدد في الأوصاف في ضبط العلة هو النماء الهادف في استثمار الأرض واستغلالها، وهو من حيث النتيجة يلتقي بما قاله الجمهور. وذلك من خلال تعدادهم أنواع المزروعات والثمار الذي تربو على أكثر من عشرين صنفاً، ويلتقي هذا الترجيح أيضاً مع قول الإمام أبي حنيفة - رحمه الله تعالى - من خلال قوله بوجوب الزكاة في كل ما تخرجه الأرض، ويمكن تقييد قول الإمام أبي حنيفة - رحمه الله تعالى - ببلوغ النصاب.

ولعلّ القول بوجوب الزكاة في جميع ما تخرجه الأرض من الزروع والثمار والفواكه والخضراوات إذا بلغت نصاباً تستدعيه دلالة الآيات وأحاديث العشر الصحيحة وحديث النصاب الصحيح، ومقاصد الشريعة، وكذا القواعد العامة في الدين التي تأمر بالإنفاق والبذل من أجل القضاء على مشكلة الفقر التي دعا الإسلام إلى معالجتها والقضاء عليها من خلال تشريع الزكاة في سدّ حاجة الفقراء والمحتاجين. لعل ما سبق من كلام علماء الترخيح على سند الأحاديث التي تنهى عن أخذ الزكاة من الخضراوات ورجال أسانيدنا، وكذلك مناقشة منتهى قد حقق هذه النتيجة.

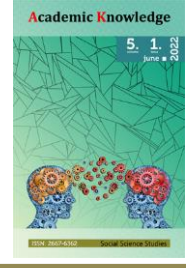
كما أنّ واقع الزراعة وتنوع التربة والمناخ بين قارة وأخرى وبين بلدٍ وآخر بل بين إقليم وإقليم آخر في البلد الواحد يستدعي القول بوجوب الزكاة في جميع ما تخرجه الأرض إذا بلغ نصاباً، وذلك أنّ بعض الأماكن من الأرض ما هو جبليّ، وآخر ما هو سهليّ، وثالثٌ غزير الأمطار، ورابعٌ صحراويّ شحيح المطر، إلى ما هنالك من تنوع في المناخ والجغرافيا والتربة، وكلٌّ بحسبه يصلح لنوع من الزراعة لا يصلح الآخر لمثلها، فالقول بوجوب الزكاة لنوع من هذه الثمار هو اقتضار على منتجٍ واحدٍ وإهدارٌ لثروة كبيرة وضباغ حقوق الفقراء منها، وهذا ما يتعارض مع حكمة الزكاة في كونها تشريعاً إسلامياً عاماً جاء ليقتضي على مشكلة الفقر وسدّ حاجة المعوزين والله أعلم.

ولأنّ الواقع الزراعي تطوّر تطوراً ملحوظاً وكبيراً سواء من حيث المساحة أو من حيث التنوع في المزروعات أو من حيث الغاية في زراعتها، فجاء هذا البحث استجابة للواقع ليغطّي ما استجد فيه من قضايا. حيث تتغيّر الأحكام بتغيّر الأزمنة والأمكنة والأحوال وهي قاعدة شرعية يعمل بها في الأحكام المستفاد من نصوص ظنيّة في الدلالة أو ظنيّة في الثبوت أو فيهما معاً، كما هو الحال في قضية هذا البحث وموضوعه.

References

- Allîş, Muhammed b. Muhammed. (1989). *Minehu'l-celîl şerhu muhtasari'l-Halîl*. Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- Bühûtî, Mansur b. Yunus b. İdris. (ts.). *Keşşâfu'l-kınâ' 'an metni'l-iknâ'*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Cessâs, Ahmed b. Ebûbekr er-Razî. (ts.) *Ahkâmu'l-Kur'an*. Beyrût: Dâru İhyai't-Türâsi'l-'Arabî.
- Dusûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arefe. (ts.). *Haşiyetü'd-Desûkî 'ala's-Şerhi'l-kebîr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- Heysemî, Nuruddin Ali b. Ebîbekr b. Süleyman. (1994). *Mecmeu'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed. (2000). *el-İstizkâru'l-câmi' li-mezâhibi fukahai'l-ensâr ve 'ulemâi'l-aktar fîma tazammanahu'l-Muwaatta min me'ani'r-re'yi ve'l-âsâr*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Arabî, el-Kadî Muhammed b. Abdillâh Ebûbekr. (2003). *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullâh b. Muhammed b. İbrahim b. Osman. (1409). *el-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbn Emîri'l-Hâc, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî. (1983). *et-Takrîr ve't-tahbîr*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali. (1995). *et-Telhîsu'l-habîr fi tahrîci ehâdîsi'r-Rafîiyyi'l-kebîr*. Kahire: Müessesetü Kurtuba.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali. (1379). *Fethu'l-bâri şerhu sahîhu'l-Buhârî*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali. (1326). *Tehzîbü't-tehzîb*. Hind: Dâiretü'l-Me'arifi'n-Nizâmiyye.
- İbn Hümmam, Kemalüddin Muhammed b. Abdulvahid es-Sivâsi. (ts.). *Şerhu Fethi'l-kadîr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- İbn Kudame, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. (1968). *el-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kahire.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. (2004). *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Karadavî, Yusuf Abdullâh. (1973). *Fikhu'z-zekât*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.
- Kâsânî, Alauddin Ebûbekr b. Mes'ud b. Ahmed. (1986). *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kurtubî, Abû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekr b. Ferah. (1964). *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin b. Şeref. (ts.). *el-Mecmû' şerhu'l-mühezzeb*. Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- Sadru's-Şeria, Ubeydullâh b. Mes'ud. (ts.). *et-Tavzîh fî halli ğavâmidî't-Tenkîh*. Kahire: Mektebetü Subeyh.
- Şafîi, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris. (1990). *el-Ümm*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife.

- Şafîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris. (1940). *er-Risâle*. Kahire: Mektebetü'l-Halebî.
- San'anî, Ebûbekr Abdürrezzâk İbn Hemmâm. (1403). *el-Musannef*. Hind: el-Meclisü'l-İlmî.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. (1993). *el-Mebsût*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. (ts.). *Usûlu's-Serahsî*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. (1993). *Neylül'evtâr*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Şîrazî, Ebû İshak İbrahim b. Ali. (1992). *el-Mühèzzeb*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem.
- Şîrbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. (1994). *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ani'l-Minhâc*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. (2000). *Camiu'l-beyân fî te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.
- Tahavî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Abdulmelik b. Seleme. (1994). *Şerhu Me'ani'l-âsâr*. Beyrût: Alemü'l-Kütüb.
- Teftezânî, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer. (ts.). *Şerhu't-telvîh 'alâ't-Tavzîh*. Kahire: Mektebetü Subeyh.
- Zerkeşî, Muhammed b. Abdillâh. (1993). *Şerhu'z-Zerkeşî 'ala muhtasari'l-Hırakî fi'l-fıkhî 'ala mezhebi İmam Ahmed b. Hanbel*. Riyâd: Dâru Ubeykan.
- Zeylaî, Cemaluddin Ebû Muhammed Abdillâh b. Yusuf b. Muhammed. (1997). *Nasbu'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye*. Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân.
- Zeylaî, Osman b. Ali b. Mihcen el-Bariî. (1313). *Tebyînü'l-hakaik şerhu Kenzi'd-dekaik*. Kahire: el-Matbaatu'l-Kübra'l-Emîriyye.
- Zühaylî, Vehbe. (ts.). *el-Fıkhü'l-İslamî ve edilletuh*. Beyrût: Dâru'l-Fıkr.

Makalenin Türü/ Article Type : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Date Received : 05.05.2022
Kabul Tarihi/ Date Accepted : 12.06.2022
Yayın Tarihi/ Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu/ Pub Date Season : Bahar/ Spring

Antik Çağda Ticaret: Karia Bölgesinde Bir Araştırma

Hale Eda AKDURU*

Anahtar Kelimeler:

Karia Bölgesi,
İşletmecilik Tarihi,
Antik Çağ,
Ekonomi,
Ticaret.

ÖZ

Antik Çağ'da kişilerin başlıca gelir kaynaklarını oluşturan ticaret günümüzde de toplumların ekonomilerine yön vermektedir. Antik Çağ'da ticaret yapma usullerini ve ticaret mallarını genellikle şehirlerin konumu ve sahip olduğu kaynaklar belirlemekle birlikte, bazen tüccarların bireysel yetkinliklerinin ticaret yapılan alanları ve ticaretin yönünü şekillendirdiği de görülmüştür. Bu çalışmada Karia uygarlığına ait dört büyük antik kentteki ticari işletmecilik faaliyetlerinin incelenmesi amaçlanmıştır, hazırlanan araştırma soruları çerçevesinde kazı başkanlarıyla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler, söz konusu antik kentlere yapılan ziyaretler, arkeolojik ve modern verilerden elde edilen bulgular detaylıca aktarılmıştır. Buna göre bölgedeki başlıca ticari mallar arasında zeytin, zeytinyağı, üzüm, sirke, balık, deniz ürünleri, tuz, mermer, seramik ürünler, çeşitli gıda ürünleri bulunmaktadır. Ayrıca ticari faaliyetlerin genellikle stoalarda gerçekleştirildiği ve ticaretin sosyoekonomik açıdan dönem şartlarında zenginlik ve refah sağladığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu özgün araştırmayla Karia bölgesinde Antik Çağ işletmecilik tarihine dair çeşitli bilgiler bir araya getirilerek bölgenin ekonomik özelliklerinin bir analizinin yapılması amaçlanmıştır.

Trade in Ancient Ages: A Study in The Caria Region

Keywords:

Caria Region, Business
History, Ancient Era,
Economics,
Trade.

ABSTRACT

Trade, which was one of the main sources of income for people in ancient times, still shapes the economies of societies today. Although the location of the cities and the resources they possessed generally determined the trading methods and trade goods in the ancient period, it was also seen that the individual competencies of the merchants sometimes shaped the trade areas and the direction of the trade. In this study, it is aimed to examine the commercial business activities in the four big ancient cities of Caria civilization (Iasos, Knidos, Kaunos, Stratonikeia). Semi-structured interviews with the head of the excavations, visits to the mentioned ancient cities, and findings obtained from archaeological and modern data were presented in detail within the framework of the research questions prepared. Accordingly, the main commercial goods in the region include olives, olive oil, grapes, vinegar, fish, seafood, salt, marble, ceramic products, and various food products. In addition, it has been concluded that commercial activities are generally carried out in stoas and that trade provides wealth and prosperity in the socioeconomic terms in the cities examined in the socioeconomic terms. With this original research, it is aimed to make an analysis of the economic characteristics of the region by bringing together various information about the ancient management history of the Caria region.

* Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Milas MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü, haleedaakduru@mu.edu.tr, Orcid Id: 0000-0003-4022-2364

1. Giriş

Ticaret ve ticari faaliyetler antik dünyada da günümüzde olduğu gibi ekonomiyi canlandıran, şehirlerin kalkınmasına ve gelişmesine destek olan, ayrıca dönem koşullarında idari otoritelerin kaderini dahi etkileyebilen önemli bir uğraşı alanı olarak kabul edilmiştir.

Antik Çağ'da kazanç miktarının çokluğu, refah ve zenginlik övünülecek bir durum olarak kabul edilmiş olup, literatürde devletin (imparatorların) fakirlere ilgisizliğine ilişkin özellikle Roma dönemine tarihlenen çeşitli örnekler bulunmaktadır (Akman, 2012; Yardımcı vd., 2020; Metin ve Lamba, 2016).

Hatta Arkaik Dönem'den gelen borçtan dolayı kölelik sistemi ortadan kalktığı halde borçlu olan kişi her ne şekilde olursa olsun borç almış olduğu kişiye kendisinin veya çocuklarının sağlayacağı işgücü ile zararı ödemek zorundaydı (Finley, 2006:32).

Ticaret Antik Çağ'da hem bir faaliyet hem de bir sosyal statü olarak ortaya çıkmıştır. Tüccarlık mesleğine ilişkin olarak dönemin önemli düşünürlerinden Çiçero ünlü eserinde bazı açıklamalar yapmıştır (Çiçero, 2019).

Buna göre yüksek bir zekâyâ ihtiyaç duyan meslekler veya topluma oldukça faydası olan işler-tıp, mimari ve eğitim gibi- statüsüne uygun olan insanlar tarafından saygın görevler olarak kabul edilmiştir. Küçük çaplı olarak yapılan ticaret, alelade bir iş olarak görülürken, ticaret geniş çaplı ve yaygın yapıyorsa yani işe pek çok yalan katmadan ithalat yapıyor ve farklı yerlere çok mal ihraç ediliyorsa bu da çok fazla aşağı görülmemektedir (Badian,1968:84-87).

Antik Çağ'da nüfus artışı, kişilerin zenginlik ve refaha ulaşma istekleri, şehirleşme hızının artması, sikke yapımında kullanılan usullerin ve maden türlerinin çeşitlenmesi gibi sebeplerle ticaret hacmi yükselmiş ve yeni ticari yollar keşfedilmeye başlanmıştır.

Antik Çağ'da ticaret kara yolu kullanılarak yapıldığı gibi ayrıca deniz yolu taşımacılığı da Antik Çağ ticaretini kolaylaştıran usullerden birisidir. Bu bakımdan liman kentleri tarihsel süreç içerisinde önem taşımaktadır.

Antik Çağ'da hızlanmaya başlayan deniz ticareti dönemin teknolojik şartlarından dolayı Akdeniz'de gelişim göstermiş ve Roma imparatorluk döneminde bu gelişimin en üst noktaya ulaşmıştır (Yıldırım,2018:89). Anadolu bu bağlamda yer aldığı stratejik konum dolayısıyla Antik Çağ ticaretinde özellikle bazı ticaret malları için önemli bir pazar payına ulaşmayı başarmıştır.

Su yolu taşımacılığı kullanılarak yapılan ticaretin kolaylaştırılması açısından nehir yatakları önem taşımaktadır. Antik Çağ'da iç bölgelere ulaşımın daha hızlı ve kolay sağlanabilmesi için birçok önemli liman ve liman kenti nehir ağızlarında konumlandırılmıştır (Braudel, 1995: 300-305; Bilir ve Okan, 2018:907). Denize kıyısı olmayan bazı başka kentler ise çeşitli farklı ticaret malları ile öne çıkmış ve her bölge bu bakımdan kendisine has bir ticareti şekillendirmiştir.

Antik Çağ ekonomisine ilişkin çalışmalar genellikle ticaret malları özelinde veya genel ekonomik tablo değerlendirmesi şeklinde gerçekleştirilmiş olup (Arıcı, 2022; Kaplan, 2016; Günay, 2015; Eskiörük, 2016; Durukan, 2015; Koçak, 2020; Taştemur, 2017) bu çalışmada Karia bölgesinde belirlenen antik kentlerin ticari işletmecilik alanlarının konumlanışı, ticaret malları, ticaretin kente genel ekonomik katkısı ve ticaret türlerinin detaylıca incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma tarihi itibarıyla benzer bir çalışma olmaması bu çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır.

Karia bölgesinde kurulmuş olan antik kentlerde gerçekleştirilen işletmecilik faaliyetlerinin incelenmesi, hem genel anlamda tarihe ışık tutacak bir çalışma olarak hem de işletmecilik tarihi özelinde 'geçmiş uygarlıklar tarafından' işletmecilik uygulamaları kapsamında yapılan bir takım işlemleri ve yöntemleri ortaya koyması bakımından literatüre katkı sağlayacaktır.

2. Literatür Taraması

İşletmecilik tarihi, insan topluluklarının olduğu ve geçim yolları bulunması güdüsüyle harekete geçildiği dönemlere kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla insanlık tarihinin her döneminde gerçekleştirilmiş olan çeşitli ekonomik aktivitelerin varlığı işletmecilik tarihi açısından önemli bazı bulgular içermektedir.

Özellikle farklı kökenlerden insan topluluklarının geçiş noktası niteliğindeki bölgelerde gerçekleştirilen çalışmalar bu bağlamda önemli bilgileri gün ışığına çıkarmaktadır.

Sınırları Büyük Menderes Nehri'nin güney kesimlerine kadar uzanmakta olan Karia bölgesi bereketli toprakları, güçlü jeopolitik konumu ve ılıman iklimiyle tarih boyunca birçok medeniyeti bünyesinde misafir etmiştir. Kaynaklara göre Karia bölgesinde tarih boyunca birçok antik şehir inşa edilmiş, farklı ticari aktiviteler gerçekleştirilmiş ve yörenin belirgin bazı ekonomik varlıkları günümüz insanına kadar ulaşmış, geçim kaynağı olma devam etmiştir.

İşletmecilik tarihi içerisinde kültürel, toplumsal ve sosyolojik detaylar önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü toplumsal gereksinimlerden ve kaynaklardan şekillenen işletmeler insanlar gibi faal olduğu çevrenin kültürünü etkilemiş ve kültüründen etkilenmiştir. Bu bağlamda her dönem için işletmelerin paydaşlarının yaşantılarını aktaran günümüze ulaşmış her türlü kaynağın örgütlerin tarihsel gelişimlerine ilişkin bir takım işaretler barındırdığı ve incelenmesi gerektiği göz önüne alınmalıdır.

Karia Coğrafyası

Sınırları kuzeyde Meandros (Büyük Menderes) Nehri'ne, güney doğuda Indos (Dalaman) çayına, doğuda Kızılıhisar-Acıpayam ovasına uzanan Karia'nın coğrafi özellikleri, bölgeyi bugün bile ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan önemli kılmaktadır (Henry, 2010: 69; Strabon C 648).

İlman iklimi, verimli yer altı ve yer üstü kaynakları, limanları, doğal güzellikleri ve dini özellikleri nedeniyle Karia bölgesi Antik Çağ'dan günümüze yüksek bir insan nüfusuna ev sahipliği yapmış olup, ayrıca döneme göre çeşitli önemli ticaret yolları üzerinde de bulunmaktadır.

Karia bölgesi coğrafi anlamda Lykia, Lydia, İonia ve Phrygia ile çevrelenmiştir. Bu bölgelerden Karia'ya belirli dönemlerde saldırılar gerçekleştirilmiş, belirli dönemlerde ise siyasi işbirlikleri yapılmıştır. Bu nedenle Karia bölgesinin politik, dini, ekonomik ve sosyal anlamda Antik Çağ'da önemli bir coğrafyada konumlandığı söylenebilir.

Karia Ekonomisi

Karia konumlanışı gereği bazı kentleri liman kıyısında bazıları ise denizden uzaktır. Genel itibarıyla liman kentlerinde balıkçılık ve deniz yoluyla ticaret yaygın iken, iç kesimlerde ise çeşitli ürünlerin ticareti, tarım ve hayvancılık faaliyetleri temel gelir kaynaklarıdır.

Bölgede ayrıntısı aşağıda anlatılan bazı ürünlerin önemli miktarda ticareti yapılmış olup, çeşitli dönemlerde Karia bu ürünler bazında pazarın büyük kısmına hâkim olmuştur. Buna ilişkin bilgileri yüzey araştırmalarında bulunan sikkeler ve çeşitli kaynaklardan edinilmektedir.

Ayrıca bölgede zengin yer altı zenginlikleri bulunduğu ve Antik Çağ'da bu yer altı zenginliklerinin de ekonomik getiri sağladığı ayrıca günümüze kadar dahi ulaşan çeşitli eserlerde Karia'dan çıkarılan çeşitli madenlerin yapım ve inşa amacıyla kullanıldığı söylenebilir.

Karia'da İdari, Dini ve Toplumsal Yapı

Karia Uygarlığını kuran Anadolu kavmi olarak ve Karların atası olarak tanınan Lelegler'in, M.Ö. 2000'li yılların başlarından itibaren Güneybatı Anadolu'da varlıkları bilinmektedir. Kariyalılar, Lelegler ve Pelasglar ile birlikte Ege bölgesinin en eski halklarından birisidir (Herda, 2009: 35-42; Tosun, 2020:3).

Hellas, Ege Adaları, Anadolu Kıyıları ve hatta kimi görüşlere göre İtalya ve İspanya'ya değin uzanmış olan bu eski Ege kavimleri daha sonra Ege Coğrafyası'nda filizlenerek Cebelitarık Boğazı'ndan Hindistan'a değin göstereceği kültürel, bilimsel, ekonomik, siyasi yayılma ile Eski Batı Tarihi çerçevesinin ilk büyük şubesini teşkil edecek olan Antik Yunan Medeniyeti'ni meydana getiren Hellen Kültürü'nün oluşmasında pek mühim bir temel teşkil etmişlerdir (Dönmez, 2018:28). Ancak bu şartlar kolay oluşmamıştır. Zira belirsizlik Akdeniz'i bir yüksek risk alanı ama aynı zamanda ani fırsatlar diyarı haline getirir, bu havzada hayat ayakta kalma çabalarıyla ya da belirsizlikten yararlanırken parçalanmayı azaltma uğraşlarıyla koşullanmıştır (Broodbank, 2016:19).

Karia medeniyeti birçok önemli isim yetiştirmiş, kültürel yapısı ile göz doldurmuştur. Halikarnassos'lu Herodotos ve Dionysios, Miletoslu Thales, Knidoslu Ktesias bunlardan bazılarıdır. Kültürel bir merkez olmasının yanı sıra antik dönemde Karia dini anlamda da önemli bir merkezdir. Özellikle Stratokenia ve Labranda antik kentlerinde bu bağlamda önemli eserler bırakıldığı görülmektedir.

Karialılar'ın yönetim şekilleri incelendiğinde; bazı dönemlerde kendini özgürce idare eden, bazen bir ülkenin idaresine giren, bazen de bir birliğin üyesi olan Karia, genellikle eyalet sistemi gibi içişlerinde özerk bir uygarlık olarak karşımıza çıkar (Tosun, 2020:6). Ayrıca bazı kaynaklarda Karia uygarlığının savaşçı bir toplum olarak ifade edildikleri ve hatta geçim yöntemi olarak denizlerde korsanlık yaptıkları da belirtilmektedir (Herda, 2009:56-62).

3. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada amaç birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Karia bölgesinde kurulan antik kentlerde işletmecilik tarihine dair bulguları incelemektir.

Bu amaçla belirlenen dört adet araştırma sorusu kapsamında, yapılan kazı çalışmalarından somut ekonomik ve ticari aktivite izlerine rastlanılan dört önemli antik kente dair alanyazın çalışmaları incelenmiş, kazı başkanları ile görüşülmüş, yapılan ziyaretlerle pekiştirilerek birtakım bulgulara ulaşılmıştır.

Araştırma amacımız göz önüne alınarak ve uzman akademisyenlere (bir Prof. Dr., bir Doçent Dr.) danışılarak belirlenen araştırma sorularımız aşağıdaki şekildedir:

- Karia bölgesinde kurulmuş olan (İasos/ Stratokenia/Knidos/Kaunos) Antik Kentinde hangi tür ticari aktiviteler yapılmıştır?
- Karia bölgesinde kurulmuş olan (İasos/ Stratokenia/Knidos/Kaunos) Antik Kentinde ticari alanlar nasıl konumlanmıştır?
- Karia bölgesinde kurulmuş olan (İasos/ Stratokenia/Knidos/Kaunos) Antik Kentinde hangi ürünlerin ticareti yapılmıştır?
- Karia bölgesinde kurulmuş olan (İasos/ Stratokenia/Knidos/Kaunos) Antik Kentinde ekonomik yapı nasıldır?

Araştırmanın tamamlanması yaklaşık altı aylık bir süreye yayılmış olup (10.07.2021- 28.02.2022), bu süreçte araştırmacı tarafından kapsamlı ikincil veri taraması ve kazı başkanları ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış, ayrıca örnekleme seçilen antik kentler ziyaret edilerek, görsel veri envanteri oluşturulmuştur.

Görüşmeler esnasında araştırmacı tarafından not tutulmuş, görüşmeler ses dosyası şeklinde kaydedilerek akabinde deşifre edilmiştir. Uzman görüşleri alınarak analizin doğruluğu teyit edilmiştir. Derinlemesine mülakatlar 45-60 (ortalama 52,5) dakika aralığında sürmüştür.

4. Bulgular ve Tartışma

Araştırma bulguları her antik kent ayrı ayrı raporlanmış ve yorumlanmıştır.

İasos Antik Kentine İlişkin Bulgular

İasos Antik Kenti Karia bölgesinde Milas sınırları içerisindeki günümüze kadar ulaşabilmiş dört antik kentten birisidir. Coğrafi olarak Milas İlçe Merkezine 26 km uzaklıkta bulunan İasos Antik Kentine karadan ve deniz yoluyla ulaşılabilir. Kaynaklara göre İasos Antik Kenti en erken dönemde M.Ö. 2000 yıllarından itibaren medeniyetlere beşiklik etmiştir.

İasos Antik Kentinde diğer Karia şehirlerinde olduğu üzere *ticaret türü olarak ihracat* yapıldığı ve en büyük ihracatın da Ege Denizindeki Yunan Adaları ile gerçekleştirildiği bilinmektedir. İasos, iki adet limana sahip bir kent olması nedeniyle antik çağda deniz yoluyla ihracat bakımından önemli bir merkezdir.

İasos Antik Kenti'nde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan *agora kentin ticaret merkezi* olarak görev yapmıştır. 107x87 metre açıklığa sahip olan agoranın içerisinde yer alan ve kentin en merkezi

kısmında yer alan stoalar antik çağda işletmecilerin dükkân olarak kullandıkları alanlardır. Stoa, Antik Yunanistan mimarisinde bir sokak ya da agoranın yanında yer alan, üstü kapalı sütunlu galerilere verilen isimdir. M.S. 2. YY tarihlenen stoalar halka açık olduğundan alış satış faaliyetlerinin kolay gerçekleşmesi sağlanmıştır. Bunun dışında İasos yöresinde yapılan kazılarda agora içerisindeki stoalarda bir tanesi metal işleme işi için kullanıldığı tespit edilen altı adet ticari işletmenin varlığı saptanmıştır. Bu alanda kazılar devam etmektedir.

Ayrıca İasos Antik Kenti sınırları içinde denizcilik ile geçinen halkın ticari amaçla kullandığı bir balık pazarı bulunmakta olup, bu alan 1960'larda İtalyan bilim insanlarının yaptığı kazılarda ortaya çıkarılmış, dört tarafı portikoyla (revak) çevrili, ortasında kime ait olduğu tespit edilemeyen mozolenin (anıt mezar) yer aldığı bir yapıdır. Kare planlı bu alanın ölçüleri 40x48 metredir, mezar yapısı ise 10x7 metre ölçülerindedir.

Strabo (14,2,21) İasos ve çevresinden bahsederken toprağın bereketsiz olduğunu ve bölgede ana geçim kaynağının *balıkçılık* olduğunu söylemektedir (Serin, 2013:192). İasos Antik Kenti engebeli yapısı ve girintili çıkıntılı limanlarıyla günümüzde de sakin bir liman kenti olma özelliğini korumaktadır. Bu bağlamda antik çağda balıkçılık ve deniz ürünleri ihracatıyla nam salmıştır. Ayrıca yörede kırmızı-pembe damarlı mermer çıkarıldığı bilinmektedir. Bu pembe damarlı mermer yöreye has ve oldukça yüksek kaliteli bir üründür. Antik çağda söz konusu mermer ihraç edilerek daha ziyade kilise inşası amacıyla kullanılmıştır. Ayasofya-ı Kebir Camii'nin içerisinde bulunan kabartmalı mermer sütunların da bu bölgeden çıkarılan mermerler kullanılarak yapıldığı ifade edilmektedir (A. Baldıran, kişisel görüşme, 22 Şubat 2022).

Yine bu bölgede tüm Karia bölgesinde olduğu üzere zeytin ve zeytin ürünlerine ilişkin bir ticaret çarkı olduğu bilinmektedir. Yöreden elde edilen çeşitli tür ve boyutta zeytinler ile zeytinyağları Antik Çağ uygarlıklarına ihraç edilmiştir. Buna ilişkin yörede yapılan kazılarda ortaya çıkan çok sayıda amforanın zeytinyağı ve şarap gibi dönemin ticari ürünlerini bozulmadan gideceği yere ulaştırmak amacı güttüğü söylenebilir.

Kentle ilgili günümüze ulaşan veriler ve kazılarda elde edilen bulgulardan hareketle, ekonomisi yoğunlukla denizciliğe bağlı olan İasos'ta ticaret hayatının sosyo ekonomik düzeyi etkilediği ve gelir düzeyini yükselttiği söylenebilir. Antik Çağ'da tüccarların şehrin kalkınması için gerekli fonu sağlayan, çeşitli yapıların inşasını finanse eden kesim olması bu bulguları desteklemektedir.

Stratonikeia Antik Kentine İlişkin Bulgular

Karia Bölgesi'nin iç kesimindeki yerleşimlerden, aynı zamanda başkent Mylasa'ya da komşu olan kent Stratonikeia'dır. Coğrafi yakınlığın haricinde Stratonikeia, bölgede eskiden beri yerli halkın toplantı merkezidir. Bu, kentin bölge insanları tarafından saygı duyulan yerlerden birisi olduğunu göstermektedir (Söğüt, 2012:556).

Hem ticari, hem dini hem de idari anlamda önemli bir antik kent olan Stratonikeia günümüzde Yatağan İlçesi'nin 6-7 km batısında yer almaktadır. Strabon'un ifadelerinde burada çok güzel yapıların bulunmakta olduğu aktarılmıştır.

Stratonikeia Antik Kenti ihracat ürünleriyle bilinmekte olup, kentin ekonomisi zeytin, zeytin ürünleri, üzüm, üzüm ürünleri ve mermer üzerine kurulmuştur. Stratonikeia'nın işletmecilik faaliyetleri bakımından dönemin önemli bir merkezi olduğuna dair günümüze kadar ulaşabilmiş birtakım kalıntılar bulunmaktadır.

Örneğin kentin tam ortasında kent meclisinin toplandığı Bouleuterion bulunmaktadır. Tiyatro benzeri bir bina olan Bouleuterionun kuzeye bakan dış duvarında İmparator Diocletianus'un fiyat listesi ve bunun uygulanmasına ilişkin giriş kısmı Latince olarak bulunmaktadır (Kent, 1920: 38-40).

Söz konusu bu fiyat listesinde iki yüzden fazla ürünün en yüksek satış fiyatları belirlenmiş, kaydedilmiş ve Tavan Fiyatlar Fermanı (*Edictum de Pretiis Rerum Venalium*) olarak 301 yılında ilan edilmiştir. Fermansa uyulmaması durumunda idam cezası getirilmiş ancak dönemin tüccarları bu fermandaki fiyatları düşük bularak uyum sağlamak istememişlerdir.

Başka bir ifadeyle, fermana belirlenen ücret miktarları, uyulmadığı takdirde ölüm cezasıyla cezalandırılıyor olmasına rağmen dönemin ticari işletmecileri tarafından çoğunlukla önemsenmemiştir. Söz konusu ücret miktarlarının yasal sınırın üzerinde olduğunu düşünmekte olan müşteriler örgütlenmişler ve zaman zaman ölüme de varabilen çeşitli taşkınlıklar aracılığıyla dönemin tüccarının çalışmasına engel olmuşlardır. Ayrıca ellerinde bulunan ticaret mallarını fermana satış rakamları belirlenen ücretler üzerinden piyasaya sürmeyerek iflas etmeyi dahi göze alan bazı tüccarlar, belirlenen satış limitlerinin ortadan kaldırıldığı zamana değin ticari mallarını stoklayarak sonrasında satma yoluna gitmiştir. Bunun sonucunda piyasadaki arzın az olması fiyatların belirlenenden daha da fazla yükselmesine sebep olmuş, sonunda dönem ticaretinin büyük bir kısmı yasal olmayan fiyatlarla devam ettiğinden el altından yapılmaya başlanmıştır. Neticede bazı mallara ilişkin önemli bir kara borsa piyasası oluşmuştur (İznic, 2011:110).

Tablo 1. *Stratonkenia Antik Kenti Tavan Fermanında Bulunan Ürünlerden Bir Kısmı*

Ürün Adı	Tavan Fiyat (Denarii)
Sığır Eti (yakl. 453 gr)	8
Tavuk (1 Çift)	60
Yumurta (4 adet)	4
Salyangoz (2 adet)	4
Olei Flos(1. Kalite Ayçiçeği Yağı) (yaklaşık yarım litre)	40
Derin Su Balığı (yaklaşık 453 gr)	24
İstiridye (100 adet)	100
Sarımsak (yaklaşık 8,5 kg)	60
Salatalık (10 adet)	4
Börülce (50'lik Demet)	4
Mercimek (yaklaşık 8,5 kg)	100
Karpuz (4 adet)	4
Kuru Ceviz (100 adet)	4
Şeftali (erken hasat)	4
Bal (en iyi kalite yaklaşık yarım litre)	40
Koyun Sütü	8
Conditum (şarap yaklaşık yarım litre)	24
Tuz (yaklaşık 4 kg)	100
Erkek Aslan (canlı hayvan, birinci kalite Libya'dan 1 adet)	125000
Yaban Domuzu (canlı hayvan birinci kalite 1 adet)	6000
Vahşi Eşek (1. Kalite 1 adet)	2000
Yastık (yumuşak ve büyük boy 1 adet)	600
Pantolon (1 adet)	20
Süslemesiz pelerin (1 adet)	16
Senatör Ayakkabısı (1 çift)	100

Kaynak: İznic, E. (2011). İmparator Diocletianus'un Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı Edictum de pretiis Rerum Venalium, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30, 97-130.

Stratonikenia diğer Karia Kentlerine nazaran ekonomik ve ticari faaliyetlerine ilişkin günümüzde somut daha fazla veriye ulaşılabilen bir antik kenttir. Söz konusu ekonomik dalgalanmaları dönem dönem aktaran buluntular kazılardan çıkarılmıştır. Stratonikenia'da zengin bir ticari ürün listesi bulunduğu birçok ürünün ise günümüzde de tüketilen gıdalardan olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca o dönem için geniş bir ulaşım ağı söz konusu bulunduğu, ticaretin geniş bir alana yayıldığı ifade edilmektedir.

Roma İmparatoru Diocletianus döneminin başlamasıyla sosyoekonomik yapı büyük bir değişim geçirmiştir. Değişik sektör bölümlerinin ciddi anlamda zenginleştirdiği bu sosyal yapılanmada; tacirler, askerler, köylüler, öğretmenler, işçiler, avukatlar, noterler, demirciler, arabacılar, veterinerler, tuğla ustaları, mimarlar, dokumacılar, marangozlar, vb. gruplar, devletin parçalarından her birini oluşturmaktadırlar (İznic, 2011:127). Bu dönemde tacirlerin orta sınıf gelir

düzeyine sahip oldukları, en iyi gelir düzeyine sahip olan sınıfın ise askerler olduğu araştırmacılarca ifade edilmektedir.

Stratonikenia'da güçlü bir ekonomik yapı bulunduğu, ancak zaman zaman vergiler ve çeşitli düzenlemeler nedeniyle dalgalanmalar yaşandığı, tavan fiyat fermanının ortaya çıktığı döneme kadar kentte enflasyon yaşanmadığı belirtilmektedir (B. Söğüt, kişisel görüşme, 23 Şubat 2022).

Knidos Antik Kentine İlişkin Bulgular

Tarihte Dorların Datça Yarımadasında hâkimiyet kurması sonrasında inşa ettiklerine inanılan Knidos Antik Kenti, Datça merkeze 2 km uzaklıktaki Burgaz Mevkii'nde yer almaktadır. M.Ö. 4. YY ortalarında liman ticareti dolayısıyla şu anki buluntuların olduğu yere taşınan kent Karia döneminin en önemli ticaret, sanat ve kültür kentlerinden birisidir.

Tarihin büyük astronomi ve matematik bilimcisi [Eudoksus](#), Doktor [Euryphon](#), ünlü ressam [Polygnotos](#) ve dünyanın yedi harikasından biri sayılan [İskenderiye Feneri](#)'nin mimarı [Sostratos](#) burada yaşamıştır (Luc. *Hist. Conscr.*,62). Kentte bulunan iki limandan kuzey limanı askeri amaçlı kullanılırken, güneydeki iç liman ise ticari amaçlı kullanılmıştır.

Knidos Antik Kentinin Karia döneminde önemli bir ihrac limanı olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu dönemde özellikle Akdeniz Havzası'ndan İngiltere'nin güneyine kadar geniş bir alana yayılan tüm ülkelerle ihracat yapıldığı bilinmektedir.

Knidos'un en önemli ihrac ürünlerinin başında şarap gelmektedir. Knidos Şarabı hazmı kolaylaştırıcı bir özelliğe sahip olması dolayısıyla Doğu Akdeniz'den Karadeniz'e ve Atina'ya kadar bu dönemde ihraç edilmiştir (Sauer, 2021: 131-134).

Şarabın yanı sıra sirke ve tüm Karia kentlerinde olduğu üzere zeytinyağı da diğer önemli ticari ürünlerdendir. Ayrıca Knidos'ta seramik, erotik tasvirler taşıyan anı eşyaları ve de özellikle kandil üretiminin çok gelişmiş olduğu ve hatta tüm seramik piyasasına o dönemde hâkim olduğu kaynaklarda belirtilmektedir (E. Doksanaltı, kişisel görüşme, 18 Şubat 2022).

Omuzlarında Knidos yaprağı ve kulpunda "Knidos Düğümü" adı verilen bezemeleri bulunan örnekler, literatürde "Knidos Tipi" olarak tanınmaktadır (Pastutmaz, 2011:1; Alkaç ve Tepebaş, 2020: 242-244)). Plastik formda tasarlanıp üretilen kandiller, gerek hediyelik eşya, gerekse de adak/kült eşyası olarak yaygın bir kullanıma ve buna bağlı olarak yoğun bir ihracat kapasitesine ulaşmışlardır (Pastutmaz, 2011:66; Zoroğlu ve Doksanaltı, 2020:522-527). Söz konusu bu kandillerin üretilmesinde ve pazarlanmasında özellikle bir tüccarın katkılarını aktaran buluntular elde edilmiştir. Romanesis adındaki üretici tarafından üretilen kandiller oldukça geniş bir coğrafyaya ihraç edilmiştir (Levick,2004: 184-185).

Knidos'ta antik ticari işletmeler stoalarda yerleşim göstermişlerdir. Knidos'ta yer alan stoa yapısının inşası M.Ö 3. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Uzunluğu 130 metreyi bulan stoa, 25 adet aynı ölçülerde (5x3.80 metre) oda (dükkân) ve batısında yer alan kült odalardan (tanınmış birisi anısına yapılan odalar) oluşmaktadır. M.S 1. yüzyılın başlarında kapsamlı bir bakımdan geçirildiği anlaşılmaktadır (Gider Büyüközer, 2020:135-140; Doksanaltı, 2020: 382-386). Datça'da yer alan Stoa'nın Knidos'un ünlü mimarı Dünya'nın yedi harikasından birisi olan İskenderiye Feneri'nin tasarımcısı Sostratos'un eseri olduğu düşünülmektedir.

Knidos Antik Kenti'nin ticari kapasitesi nedeniyle antik çağda ekonomik getiri seviyesi yüksek ve gelişmiş bir liman kenti olduğu ifade edilmektedir. Bu dönemde bölgede ticaret ile uğraşan kesimin yüksek gelir seviyesine sahip olduğuna ve kentin imarına sütun yaptırmak için bağış yaparak katkıda bulduklarına dair buluntular mevcuttur.

Kaunos Antik Kentine İlişkin Bulgular

Köyceğiz İlçesi sınırları içerisinde yer alan Kaunos Antik Kenti Karia döneminde önemli stratejik bir liman kenti olarak bilinmektedir. Günümüzde ise Dalyan Deltası'nın oluşumu nedeniyle denizden uzaklaşmıştır.

Bölgede Karyalılar, Giritliler, Persler, Rodoslular, Bergamalılar ve Romalılar hüküm sürmüştür (İlter, 2021:63). M.Ö. 10. Yüzyıla kadar geriye uzanan bir tarihe sahip olan Kaunos Antik Kenti'nin o dönemde ekonomisi dalgalanmalar göstermiştir. Limandan ayrılması ve karalaşmaya başlaması kentin ekonomisine olumsuz şekilde yansımış ancak çeşitli yönetsel uygulamalarla yaşanan sıkıntılar bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

Ticaretin canlanması adına İmparator Hadrian Dönemi'nde karara bağlanan yeni gümrük düzenlemesi, ancak kısa bir dönem için kente nefes aldirabilmiştir. Burada hemen vurgulanmalıdır ki, kentin Liman Agorası'ndaki Çeşme Binasının batı dış duvarı üzerine yazılmış "Gümrük Nizamnamesi"nin yeni deşifasyonu, bize bu konuda yeni bilgiler kazandırmıştır (Bean, 1954; 85-110).

Bu nizamnamede limanları sığlaşan Kaunos şehrinin gemicileri bu limanları kullanmaya teşvik etmek için aldığı bazı kararları gösterir. Bu yazıtlarda vergilerin düşürüldüğü, vergi kaybının verdiği zararların iki Kaunoslunun bağışlarıyla karşılanacağı bu nedenle o iki kişinin mükâfatlandırılacağı anlatılmaktadır. Ayrıca malların bekletilmesi durumunda vergi durumuna ilişkin bir takım düzenlemeler ile merhem yapımında kullanılan Kaunos Tuzu'ndan alınan vergide herhangi bir indirim yapılmayacağı gibi bazı hususlar ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

İhracata yönelik bir güce sahip olan kent, dini bakımdan da dönemin önemli buluntularına sahiplik etmektedir. Özellikle kayalara oyulmuş Kral Mezarları yedi farklı alanda gruplanmakta olan 167 mezardır. Kaunos Kentinin soyluları için yapılmış olan yaklaşık 2400 yıl öncesine ait bu mezarlar kentin ekonomik, siyasi, sosyal ve dini hayatına dair detaylı bilgiler içermektedir (Işık, 2017:29-34).

Kaunos Antik Kenti'nde ticaret Antik Çağ'da ticaret limanı üzerinden gerçekleştirilmekte ve ticari alanlar olarak diğer Karia Kentlerinde olduğu üzere stoa kullanılmaktadır. Stoa'nın eski liman olan Sülüklü Göl'ün kuzeyinde yer aldığı ortaya çıkarılmıştır. Günümüze kadar ulaşabilmiş olan bu yapılar 4. Yüzyılda inşa edilmiş ve korunmuştur. (Çörtük, 2013: 253-259; Işık, 1994).

Kaunos ticari ürünler bakımından kendisini diğer Karia Kentlerinden ayıran önemli bir ürüne sahiptir. Kentten ele geçirilen antik yazıtlardan elde edilen bilgilere göre Kaunos tuzu, Antik Çağ farmakolojisinde göz rahatsızlıkları için 'göz merhemi' yapımında kullanılmıştır (*Plin. Nat. Hist. 31, 99-100*). Kaunos Tuzu'nun üretildiği tava ve kanallardan oluşan antik tuzla tesisi ise Dalyan Deltası'nın ucunda oluşan dünyaca ünlü İztuzu Kumsalı'nın arkasındaki Tuz Gölü ile kayalık tepe arasında kalan dar bir kumul üzerine yapılmıştır (Gümüş vd, 2017; Atik Korkmaz, 2017). Anadolu arkeolojisinde bir ilk olan Kaunos Tuzlası'nda yürütülen kazı çalışmaları bize Antik Çağ'da yalı taşlarının (tuz ihtiva eden sert katmanlar) bulunduğu kesimin oldukça sığ olduğunu ve bugünkü kıyı çizgisinden açıkta bir kumsal veya kıyı kordonunun olduğunu göstermektedir (Ergüder vd., 2013:53).

Tüm liman kentlerinde olduğu gibi Kaunos'ta ihracatı yapılan ürünlerden birisi de eski çağlarda önemli bir diyet yemeği olan tuzlu balık idi. Bunun yanı sıra gemi yapımında ve onarımında kullanılan reçine ve karasakız Kaunos'un iki önemli ihracat maddesidir (*Herodot ve Pliny NH XXXI*).

Kaunos'un Antik Çağ'da ihraç ettiği ürünlerin bir diğeri de incirdir. İncir belirtilen dönemde halkın balıkçılık dışındaki geçim kaynaklarının başında gelmektedir. Antik Çağ'da incir hem civar kentlere hem de Akdeniz Havzasındaki diğer ülkelere ihracatı gerçekleştirilmiş bir üründür. Kaunos inciri 'Cauneas İnciri' olarak bilinirdi (U. Çörtük, kişisel görüşme, 13 Şubat, 2022; *Herodot Hrdt. I 172*).

Kaunos Antik Kenti Likya ve Karia sınırında kendi bağımsızlığını ve ekonomik gücünü korumuş, kendi parasını basmış, kendisine has bir dil kullanmış ve Strabon ile Herodot'un aktarımlarına göre limanını zaman zaman kapatarak çevreye yaptırımlar uygulamayı başarmış önemli bir merkez olarak bilinmektedir.

SONUÇ

İnsan topluluklarının yerleşik duruma geçmesine kadar eskiye dayanan işletmecilik tarihi içerisinde Antik Çağ ayrı bir yer tutmaktadır. Bu dönemlerden günümüze ulaşabilmiş oldukça sınırlı sayıda bilgiyi kazıları devam eden bölgelerde elde edilen buluntulardan yola çıkarak yorumlayabilmek literatüre anlamlı bir katkı sağlayacaktır. Araştırma tarihi itibarıyla ülkemizde araştırma bölgemizdeki antik kentlerde antik çağda gerçekleştirilen işletmecilik faaliyetlerini inceleyen herhangi bir çalışma bulunmaması bu çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır.

Karia bölgesi günümüzde Aydın ve Muğla İllerinin büyük bölümü ile Denizli İlinin batı ucunu kaplayan önemli bir yerleşim alanıdır. Karia kültürü, coğrafyası, sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyiyle geniş kapsamlı araştırmalara konu edilmiş, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Bölgede 130 civarı antik kent kurulmuş, birçoğunda çeşitli sebeplerle henüz kazı çalışmalarına başlanılmamış olup, bir kısmında ise planlı çalışmalar sürmektedir.

Bu bağlamda çalışmamızda Karia bölgesinde bulunan dört antik kentten elde edilen bulgular araştırma amacımıza yönelik olarak hazırlanan sorular çerçevesinde incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Buna göre özetle Antik Çağ'da Karia bölgesinde kurulan kentlerde işletmeciler genellikle ihracat ile uğraşmışlardır. Ticari mekân veya dükkân olarak stoalar kullanılmış olup, bazı kentlerde meclis binası civarı da ticaret yapmak için kullanılmıştır.

Yörede ihraç edilen başlıca tarım ürünleri arasında zeytin, zeytinyağı, üzüm, sirke, şarap ve kırmızı-pembe damarlı mermer, tuz, tuzlu balık, deniz ürünleri, seramik ürünleri, incir, reçine ve karasakız bulunmaktadır.

Karia bölgesinde kurulan antik kentler kendilerine has ihracat ürünleri, jeopolitik konumu, dini ve idari özellikleri sayesinde tarih içerisinde genellikle güçlü bir ekonomiye sahip olmuşlar, kendi bastırdıkları sikkeleri ve çevre kentlere uyguladıkları yaptırımlarıyla tarihte önemli izler bırakmışlardır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Herodotos, Histories.

Lucian, De historia conscribenda. Kull. Çeviri: Kilburn, K., Lucian Vol. VI, Cambridge, (1959).

Strabon, Geographica, Kull. Çeviri: Radt, S., Strabons Geographika, vol. VIII, Buch XIV-XVII: Kommentar, Göttingen (2009).

Plinius, Naturalis Historia. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/36*.html

Modern Kaynaklar

Akman, Ş.T. (2012). Roma Antikitesinde Sosyal - Politik - Ekonomik Değişimlerin Hukuksal Yapı ve Kamu Düzeni Üzerindeki Etkileri. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2), 89-107.

Alkaç, E. , Tepebaş, U. (2020). The Gem Stamp on the Handle of a Mushroom-rimmed Amphora from Knidos: An Assessment of the Centauromachy in Terms of Stamps and Iconography. *Adalya*, 23, 239-252.

Arıcı, S. (2022). Antik Çağ'da Phokaia Ekonomisi. *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 4(1), 77-98.

Atik Korkmaz, S. (2017). *Kaunos Tuzlası'nın Önemi, Basileus 50. Yılında Kaunos/Kbid* Ankara: Bilgin Kültür Sanat.

Badian, E. (1968). *Roman Imperialism in The Late Republic*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Bean, G. E. (1954). Notes and Inscriptions from Caunus. *Journal of Hellenic Studies*, 74, 85-110.

Bilir, A., Okan, E. (2018). Sikkeler Işığında Prusias Ad Hypium'dan Pontos Euxeinos'a Nehir Taşımacılığı Ve Ticari Faaliyetler. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 903-920.

Braudel, F. (1995). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II: Volume I*. USA: University of California Press.

Broodbank, C. (2016). *Orta Deniz'in Yapımı Başlangıçtan Klasik Dünya'nın Doğuşuna Kadar Akdeniz'in Tarihi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Çiçero, M. T. (2019). *Yasalar Üzerine*. Çev. (C. Cengiz Çevik) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Çörtük, U. (2013). Kaunos'taki Quintus Vedius Capito Anıtı. *Cedrus*, 1, 241-260.

Doksanaltı, E. M. (2020). Knidos 'Liman Caddesi' Geç Antik Dönem Atölye/Dükkân ve Buluntuları. *OLBA*, XXVIII (XXVIII) , 377-420.

Dönmez, E. (2018). Karia Tarihinin Ana Hatları Ve Halikarnassos Mozolesi. *Eski Çağ Araştırmaları Dergisi*, 1(6), 27-40.

Durukan, M. (2015). *Geç Antik Çağ'da Doğu Akdeniz'deki Ekonomik Gelişmenin Nedenleri: İpek Yolu ve Baharat Yolu'nun Rolü, LR1 Amphoraları ve Kilikia'daki Diğer Kanıtlar*. *Adalya*, 18, 241-258.

Ergüder, İ. , Babayiğit, E., Işık C., Atik Korkmaz, S. (2013). Muğla Kaunos Antik Kenti Liman Agorası, Tuzlası ve Kaya Mezarları Özdirenç Uygulamaları. *Jeofizik Dergisi*, Nisan, 46-56.

Eskiyörük, Ç. (2016). Antik Çağda Zeytin ve Zeytinyağı: Kilikya Bölgesi Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(1), 228-243.

Finley, M. I. (2006). *Antik Çağ Ekonomisi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

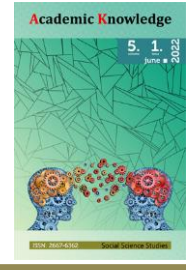
Gider Büyüközer, Z. (2020). Knidos Dorik Stoa (Sostratos?): Stilistik Değerlendirme. *OLBA*, XXVIII (XXVIII) , 131-164.

Gumus, S., Çörtük, U., Yıldız, S. (2017). *Kaunos Territoriumu İztuzu Sahili Antik Tuzla Sal Kaunitis Yakın Çevresinin Arkeolojisi*, 50. Yılında Kaunos. Ankara: Kbid Zero Books.

Günay, E. (2015). Antik Çağ Ekonomileri ve Gelenek ile Çok Tanrılı Dinlerin Etkisinde Oluşan Antik Çağdaki İktisadi Düşüncelerin Özellikleri. *Internatonal Journal of Academic Value Studies*, 1 (1): 46-64.

- Henry, O. (2010). *Karia, Karians and Labraunda / The Necropolis of Labraunda*. İstanbul: Milli Reasürans T.A.Ş.
- Herda, A. (2009). Karkiša-Karien und die sogenannte Ionische Migration in F. Rumscheid (ed.), *Die Karer und die Anderen. Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin*, 13. bis 15. Oktober 2005. Bonn: 27-108.
- Işık, C. (1994). *Kaunos, Liman Agorası, Çeşme Binası. Das Brunnenhaus an der Hafenanagora*. Ankara
- Işık, F. (2017). *Kaunos Kaya Tapmak Mezarları Alınlık Kapıları ve "Epiphanie"*, Basileus 50. Yılında Kaunos, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- İlter, M. S. (2021). Kırsal Kalkınmada Ekoturizmin Önemi "Dalyan Örneği." *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5(13), 53-74.
- İznik, E. (2011). İmparator Diocletianus'un Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı Edictum de pretiis Rerum Venalium, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30, 97-130.
- Kaplan, A. (2016). Antik Çağda Denizcilik - İskenderun Körfezi Limanlarının Mimari Yapıları Ve Deniz Ticaretine, Kültürel, Siyasi Hayata Etkileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(33), 325-336.
- Kent, R. G.,(1920). The Edict of Diocletian Fixing Maximum Prices, *University of Pennsylvania Law Review and American Law Register*, 69(1), 35 - 47.
- Koçak, T. (2020). Geç Antik Çağ'da Phrygia Kentleri Synnada, Dokimeion, Amorion ve Apameia: Üretim ve Ticaret. *Uluslararası Beşeri Bilimler Ve Eğitim Dergisi*, 6(14), 530 - 546.
- Levick, B. (2004). The Roman Economy: Trade in Asia Minor and the Niche Market. *Greece & Rome*, 51(2), 180-198.
- Metin, H., Lamba, M. (2016). Hititler 'den Roma İmparatorluğu'na Kadar Anadolu Uygarlıklarında Yönetim Yapısı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12 (27), 155-174.
- Pastutmaz, D. (2011). 1988-1998 Yılları Arasında Knidos'ta Bulunan Bir Grup Kandil. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 57-72.
- Sauer, N. (2021). Tracing Networks of the Hellenistic Amphora Market: A Study Based on Rhodian, Knidian and Koan Transport Amphoras. in *Karia and the Dodekanese: Cultural Interrelations in the Southeast Aegean II Early Hellenistic to Early Byzantine*, edited by Birte Poulsen et al., UK: Oxbow Books.
- Serin, U. (2013). *Karya'daki Geç Antik ve Bizans Dönemi Yapı ve Yerleşimleri Üzerine Bazı Gözlemler*. METU Journal Of Faculty Of Architecture, 30(1), 191-211.
- Söğüt, B. (2012). *Stratonikeia'dan Lagina'ya*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Taştemur, E. (2017). Antik Cam Fırınları Ve Anadolu Örnekleri. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 22, 203-229.
- Tosun, C. (2020). *Karia Geometrik Dönem Seramikleri Ve Sofra Takımı Tasarım Önerisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi SBE, Muğla.
- Yardımcı, M. E., Oflaz, E., Menecler, O. (2020). Tarihsel Süreçte İltizam Sisteminin Sosyo Ekonomik Etkileri; Devlet Erkinin Kişisel Kullanımı 'Mültezim'. *Düzce İktisat Dergisi*, 1(1), 57-68.
- Yıldırım, E. (2018). Antikçağ'da Anadolu'nun Güneydoğusundan Doğu Akdeniz'e Uzanan Ticaret Yolları. 18. *Türk Tarih Kongresi, Bildiriler Kitabı*. 89-108.
- Zoroğlu, C., Doksanaltı, E. M. (2020). Yeni Bir Knidos Amphora Tipi: Küçük Knidos Amphoraları. *Belleten*, 84 (300), 503-542.

Makalenin Türü/ Article Type : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Date Received : 15.12.2021
Kabul Tarihi/ Date Accepted : 12.06.2022
Yayın Tarihi/ Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu/ Pup Date Season : Bahar/ Spring

Contribution of Sheikh Muhammad Yasin al-Fadani's Da'wah in Makkah al-Mukarramah in the 20th Century AD

Dzulkifli Hadi Imawan*

Keywords:

Syaikh Muhammad Yasin al-Fadani, Dakwah, Makkah

ABSTRACT

This study describes the da'wah method of Sheikh Muhammad Yasin al-Fadani in Mecca in the 20th century AD. Sheikh Muhammad Yasin al-Fadani is one of the scholars in Mecca who came from Indonesia. He is known as the musnid dunya; a scientific sanad expert who is influential because of his expertise. Therefore, this study aims to reveal the contribution of Sheikh Yasin al-Fadani's da'wah in Mecca in the 20th century AD. The research method uses a literature review to analyze Sheikh Yasin al-Fadani's book and books related to this study to obtain data. The results of this study explain that Sheikh Muhammad Yasin al-Fadani contributed to the da'wah of Islam in Mecca through ta'lim (teaching), takwin rijal (ulama cadring), and taklif (literacy/authorship).

Şeyh Muhammed Yasin el-Fadani'nin Mekke-i Mükerrerme'deki Davasınının 20. Yüzyıla Katkısı

Anahtar Kelimeler:

Şeyh Muhammed Yâsin el-Fadânî, Davet, Mekke.

ÖZ

Bu çalışma, Şeyh Muhammed Yasin el-Fadani'nin 20. yüzyılda Mekke'deki dava yöntemini ele almaktadır. Endonezya'dan gelerek Mekke'deki alimlerden biri olan el-Fadânî bilimsel sanatta olan uzmanlığı sebebiyle Müsnid dünya olarak da bilimektedir. Buna göre çalışma, Şeyh Yasin el-Fadani'ni 20. yüzyılda Mekke'deki davet metodolojisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma yönteminde, Şeyh Yasin el-Fadani'nin kitabı başta olmak üzere bu çalışmayla ilgili kitapları analiz etmek için bir literatür taraması kullanılmıştır. Bu çalışma; Şeyh Muhammed Yasin el-Fadani'nin ta'lim (öğretim), tekvin rijal (ulema kadrosu) ve teklif (okuma/yazarlık) yoluyla Mekke'de İslam davetine katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

* Ph.D. Universitas Islam Indonesia (UII) Yogyakarta. dzulkifli.hadi.imawan@uii.ac.id

Introduction

The 20th century was a revival time for the Indonesian ulema because they could unite and contribute to the nation's political shift from colonialism to independence. Through the birth of various socio-religious organizations, the Indonesian ulema influenced the emergence of Indonesian nationalism. These socio-religious organizations are found by Indonesian scholars who are Haramain alumni, such as the Syarikat Islam, which was founded by HOS Cokroaminoto in 1905 AD, Jamiat Khair founded by the *sayyids* in 1911 AD, Muhammadiyah, which was founded by KH Ahmad Dahlan in 1912 AD, Ahmad Surkati as-Sudani founded Al-Habaib Ershad in 1912, (Thanthawi, 1992, p. 117) the Islamic Association (PERSIS) was founded by Haji Zamzam in 1923 AD, KH Hasyim Asy'ari founded Nahdlatul Ulama (NU) in 1926 AD, (Ismail, 2011, p. 247) Sheikh Sulaiman ar-Rasuli founded the Association of Tarbiyah Islamiyah (PERTI), and many others. (Erman, 2019, p. 46).

Interestingly, the founders of these organizations were Haramain alumni who had studied with that ulema of Makkah al-Mukarramah and Madinah al-Munawwarah. Moreover, in the 19th century AD, many Nusantara ulema became teachers at the Grand Mosque, such as Sheikh Abdusshamad al-Falimbani, Sheikh Mahfuzh al-Tarmasi, Sheikh Nawawi al-Bantani, Sheikh Khatib al-Minakabawi, and many more (Hasan, 2008). They played a significant role in educating their students who studied in Mecca and provided solutions to the problems faced by Indonesian society at that time through the works they wrote, which were then brought and explained to their students when they arrived in Indonesia. This role is mentioned by John O Voll in "Hadith Scholars and Tariqahs: An Ulama Group in the 18th Century Haramayn and their Impact in the Islamic World" ('1. Hadith Scholars and Tariqahs: An Ulama Group in the 18th Century Haramayn and Their Impact in the Islamic World in Journal of Asian and African Studies Volume 15 Issue 3-4 (1980)', n.d.) and also Nurhakim in "Tanẓīm al-Taḳālid al-'Ilmiyah Islāmīyah fī Jāwah. fī al-Qarn al-Tāsi' 'Ashar wa Nufūḍuh Naḥw al-Taṭawwur al-Islāmī fī Indūnisīyā". (Nurhakim, 1995),

Teaching at the Grand Mosque is an exceptional task. Not every scholar could teach there. However, in the 20th century AD, there were still many Nusantara ulema who taught and had a big influence in Mecca, such as Sheikh Mukhtaruddin Atharid al-Bughuri, Sheikh Baqir bin Muhammad Nur bin Fadil bin Ibrahim bin Ahmad bin Hasan bin Sultan Amangkurat Abdurrahman Jogjawi al-Makki (d. 27 Muharram 1363 H), (Al-Falimbani, 1988, p. 40) Sheikh Abdul Muhith bin Ya'qub bin Panji Sidoarjo al-Jawi al-Makki (d. 1384 H, buried in Jeddah), (Al-Falimbani, 1988, p. 63) and Sheikh Muhammad Yasin al-Fadani.

One of these scholars, Sheikh Muhammad Yasin al-Fadani, a descendant of the Minangkabau ulema, became one of the most influential scholars in Mecca during the 20th century AD. Sheikh Yasin al-Fadani continued the scholarly tradition of Nusantara scholars and continued the work of Sheikh Ahmad Khatib al-Minangkabawi, a scholar from Minang who became a preacher and teacher at the Grand Mosque at the end of the 19th century AD to the beginning of the 20th century AD. He has had many students and scholarly works in various fields. Moreover, the biography of Sheikh Yasin al-Fadani is recorded in multiple *tarajim* (biographies) written by Arab scholars or historians and is even renowned for being Musnid Al-Dunya; a generational world polymath in the field of *sanad* (*intellectual*

chains). It was mentioned in the *Tasynif al-Asma'* written by Sheikh Mahmud Sa'id bin Muhammad Mamduh, *Bulugh al-Amaniy* written by Sheikh Mukhtaruddin al-Falimbani, *Al-Tahrir al-Yasir* written by Sheikh Muhammad Ali Shabuniy and many others. Based on this importance, it is necessary to reveal the study of Sheikh Muhammad Yasin al-Fadani and his method of preaching in Mecca. It is crucial to find out his contribution to the spread of Islam in Mecca, a gathering place for Muslims from various worlds, and as a search for the wealth of scientific treasures and the history of the archipelago's scholars.

This study is different from other studies related to Nusantara ulama as written by Kusmana in "*Al-Tijarah Wa al-Da'wah al-Islamiyah: Dirasah Li Qadiyah Dukhul al-Islam Fi Indunisiyah*," (Kusmana, 2000) Syamsul Rijal in, "*Revitalizing Hadhrami Authority: New Networks, Figures and Institutions among ab'ib in Indonesia*", (Rijal, 2020, p. 239) Muhammad Iqbal and Shahid Rahman in, "*Arsyad Al-Banjari's Dialectical Model for Integrating Indonesian Traditional Uses into Islamic Law*," (Iqbal & Rahman, 2021, p. 73) and also Adib in "*Al-Sheikh Ahmad al-Rifa'i wa Siyaqiyat al-Shari'ah al-Islamiyah: Dirasah 'ala Kitab Takhyirah*" (Islam, 2012), and Harisudin in "*Islam wa fiqh Nusantara: al-Tanafus 'ala al-huwiyah wa 'alaqat al-sultah wa al-ramz al-dini li jam'iyah Nahdlatul Ulama*", (Harisudin, 2017) and Imawan's research on Sheikh Muhammad Mahfuzh al-Tarmasi, (Imawan, 2020) Sheikh Abdusshamad al-Falimbani. (Imawan, 2018b) These studies explain the contribution of Nusantara ulema in the development of Islam, but none of them explain Sheikh Yasin al-Fadani and his da'wah methods during his mukim in Mecca, as will be explained in this paper.

This study is a literature study to analyze Sheikh Yasin al-Fadani through his works or books related to this discussion to reveal the contributions and methods of Sheikh Yasin al-Fadani's da'wah in Makkah al-Mukarramah.

Result and Discussion

A. Biography of Sheikh Muhammad Yasin al-Fadani

Many scholars have written biographical notes on Sheikh Yasin al-Fadani. Sheikh Muhammad Ali Shabuni, in his sanad book *al-Tahrir al-Yasir*, mentions Sheikh Yasin al-Fadani as his teacher and explains that Sheikh Muhammad Yasin al-Fadani is a descendant of the Minangkabau people but was born in Mecca in 1335 H/1916 AD (Shabuniy, 2018, p. 38). As for his parents, it was explained by his student named Sheikh Mahmud Said Mamduh in *Tasynif al-Asma'*, that his father, Sheikh Muhammad Isa, was a scholar from Kayutanam, Twice Eleven, Six Lingkung, Padang Pariaman, Minangkabau. His mother is still a relative of Dr. Muhammad Djamil, a statesman doctor from Minangkabau. And his father, along with his younger brother Sheikh Mahmud bin Udik al-Fadani was one of the leading students of Sheikh Ahmad Khatib al-Fadani, Sheikh Mukhtaruddin Atharid al-Bughuri, Sheikh Abid bin Husain al-Maliki, Sayyid Husain al-Habsyi, and Sayyid Muhammad Amin Ridwan al-Madani. (Mamduh, 1434, p. 574).

According to Buya Apria, Minang land at that time was a granary of ulema which had given birth to many productive ulema such as Sheikh Ahmad Khatib Minangkabawi, Sheikh Muhammad Sa'ad Mungka, Sheikh Muhammad Dalil Bayang, Sheikh Khatib Muhammad

Ali al-Fadani, Sheikh Thayyib Umar Sungayang, Sheikh Yahya al-Khalidi Magek, Sheikh Thahe Jalaluddin al-Falaki, Dr. Abdul Karim Amrullah, Sheikh Jalaluddin al-Kusai Sungai Landai, Sheikh Abdul Wahid Tabek Gadang, Sheikh Hasan Bashri Maninjau, Sheikh Muhammad Jamil Jaho, Sheikh Muhammad Jamil Jambek, Sheikh Sulaiman ar-Rasuli, Haji Abdullah Ahmad, Sheikh Muhammad Zein Batusangkar, Young Sheikh Abdul Qadim Belubus, Sheikh Harun Toboh Pariaman, Sheikh Ibrahim Musa Parabek, Sheikh Abu Bakar Ali Naqsyabandi Maninjau, Sheikh Janan Thaib Bukittinggi, Sheikh Sidi Jamadi Koto Tengah, Sheikh Abdul Jalil Angku Mudo Bonjol Khatulistiwa, Haji Jalaluddin, Tuanku Mudo Abdul Hamid Hakim, Sheikh Zainuddin laby el-Yunusi, KH Sirajuddin Abbas, Buya Hamka, Buya Haji Ma nsur Dt. Nagari Basa, Sheikh Haji Yunus Yahya Magek. (Putra & Ahmad, 2011, p. viii)

However, Sheikh Yasin al-Fadani did not start studying Islam in Minang land, but he first studied with his father and uncle, Sheikh Muhammad Isa, and Sheikh Mahmud in Mecca. Besides them, he also studied with the Meccan scholars at Madrasah Shaulatiyah, such as Muhammad Ali bin Husain bin Ibrahim al-Maliki al-Makki, Sheikh Hasan bin Muhammad Musyath, al-Muhaddis Umar bin Hamdan al-Mahrasi, and Mufti Syafi'iyah Umar. Bajunaid, Sayid Muhsin bin Ali al-Musawi al-Falimbani, al-Muarrikh Muhammad Ghazi al-Makki, al-Muqri' Ahmad al-Mukhallilati, and many other scholars. (Fadani, 1417, p. 37)

In the notes of Sheikh Mukhtaruddin al-Falimbani, *Bulugh al-Amaniy*, it is stated that Sheikh Yasin al-Fadani has studied with more than seven hundred scholars from various countries. Among them, at Madrasah Shaulatiyah Al-Fadani studied with Sheikh Umar bin Hamdan al-Mahrasi al-Tunisi who was known as Muhadis al-Haramayn (Expert of the Hadith of the Two Holy Cities), Sayikh Mukhtar bin Uthman Makhdum al-Bukhari, Sheikh Abdullah bin Nayazi al -Bukhari, Sheikh 'Ismatullah bin Sayyid Muhammad Shakir al-Bukhari, Sheikh Muhyiddn bin Shabir al-Bukhari, Sheikh Abdullah bin Muhammad Ghazi al-Makki who is known as a musnid, Sheikh Abdurrahman bin Karim Bukhsy an expert on linguistics and hadith, Sheikh Hasan bin Muhammad Musyath , Sheikh Salih bin Idris al-Kelantan al-Makki, Sayyid Ahmad bin Abdullah Dahlan al-Makki, Sayyid Hasyim bin Abdullah Syatha al-Makki. And at Dar al-'Ulum al-Diniyyah, al-Fadani learned with Sayyid Muhsin bin Ali al-Musawa, Sheikh Zubair bin Haji Ahmad Ismail, Sheikh Ahmad bin Muhammad Mansur al-Fakih, Sheikh Muhammad Ali bin Husain al-Maliki who as the Sibawaih of this century, Sheikh Ibrahim bin Dawud al-Fathani (Thailand) expert on hadith and jurisprudence in Mecca, Sheikh Ahmad bin Yusuf Qisti al-Qadli. (Al-Falimbani, 1988, pp. 9-199).

Sheikh Yasin al-Fadani also studied with Nusantara scholars who teach at the Grand Mosque in Makkah such as Sheikh Muhammad Mukhtar 'Atharid al-Bughuri, an expert on hadith, jurisprudence and astronomy, Sheikh Baqir bin Muhammad Nur al-Jogjawi, KH. Abdul Mukhith bin Ya'qub Surabaya, Sheikh Muhammad Raden Sulaiman al-Sumedang, Sheikh Muhammad Ahyad bin Muhammad Idris al-Bughuri, Sheikh Abdullah Azhari al-Falimbani al-Makki, Kh. Marzuqi bin Mirshad al-Batawi, KH. Muhammad Mansur bin Abdul Hamid al-Batawi, Sayyid Ali bin Abdurrahman al-Habsyi Kwitang, Sayyid Ali bin Husain al-Atthas Cikini, Kh. Jam'an bin Samun Tangerang, Sheikh Arsyad bin As'ad al-

Bantani al-Makki, Kh. Bakri bin Sayyid perfect mama, KH. Baidlawi bin Abdul Aziz Lasem, KH. Ma'shum bin Ahmad Lasem, KH. Ihsan bin Abdullah Jampes, Kh. Ahmad Marzuqi Surabaya, KH. Muhammad Hasyim Asy'ari Jombang, KH. Abdul Wahhab bin Hasbullah Jombang, KH. Siddiq bin Abdullah bin Salih bin Muhammad Lasem, Sayyid Hamid bin Muhammad bin Salim bin Alawi Baharun Jamalul nazil Malang, Sayyid Alawi bin Thahir bin Abdullah al-Haddar Mufti of Johor Malaysia and to other scholars in Makkah, Madinah, North and South Yemen, Sham, Egypt, Iraq, India, to Morocco. (Al-Falimbani, 1988).

According to Sheikh Ali Shabuni in al-Tahrir al-Yasir, Sheikh Yasin al-Fadani inherited a lot of knowledge and examples from these scholars. He was even able to collect and write many *sanad* (hadeeth chains narration) from his teachers, which he obtained by reading (*qira'ah*), listening (*sama'*), and testimony. For this reason, the scholars referred to him as Musnid al-Hijaz (The narrator of Hejaz) or Musnid al-'Asr (The Narrator of The Century); which means the expert in the science of *sanad* (hadeeth narration) in the City of Hijaz this century. (Shabuniy, 2018, p. 38)

With this, he continued the work of the Nusantara scholars in maintaining the previous Islamic intellectual-spiritual sanad such as Sheikh 'Aqib bin Hasanuddin al-Falimbani (d. - Asyi al-Falimbani (w.1121H) a student of Sheikh Yahya bin Umar Maqbul al-Ahdal al-Zabidi and Sayyid Umar bin Ahmad bin Uqail al-Saqqaf al-Makki, Sheikh Abdul Ghani bin Subuh al-Bimawi al-Makki a student of Sheikh Umar bin Abdul Karim al-'Atthar al-Makki and Sheikh Ahmad bin Ubaij al-Athhar al-Damasyqi, also Sayyid Muhammad Murtadla al-Zabidi, Sheikh Said bin Ali al-Suwaidi al-Baghdady, Sheikh Khairuddin bin Shihabuddin al-Maidani al- Damasyqi. (Al-Tarmasi, n.d., p. 14).

B. Contribution of Sheikh Yasin al-Fadani's Da'wah in Mecca in the XX Century AD

1. Verbal Da'wa (Teaching)

It is recorded in al-Fawaid al-Janiyah, that after Sheikh Yasin al-Fadani studied various Islamic religious knowledge from the scholars, he was allowed to teach multiple fields of religious knowledge at the Grand Mosque Makkah al-Mukarramah. However, he then focused on studying the hadith of the Prophet by teaching hadith books such as Sahih al-Bukhari, Sahih Muslim, Sunan Tirmidhi, Sunan Nasai, Sunan Abi Dawud, Muwattha, and others. Moreover, he occupies the halaqah between Bab Ibrahim and Bab Wada' with the number 83 / 10-6-69. (Fadani, 1417, p. 42) However, the opportunity to teach at the Grand Mosque was an opportunity that was not easy to get because one had to pass a selection test from the Diwan Ulama of the Grand Mosque.

According to Said Mamduh, although Sheikh Yasin already has a schedule to teach at the Grand Mosque, Sheikh Yasin also teaches at Dar al-Uloom al-Diniyah in Mecca. This madrasa was first established in 1353 H/1934 AD in Makkah al-Mukarramah by scholars from the Nusantara led by Sayyid Muhsin Ali al-Musawa (1905-1935 AD); a scholar of Alawiyin descent from Palembang who had much knowledge and had a significant influence in encouraging the development of madrasas in Makkah al-Mukarramah in the early days of the founding of the Kingdom of Saudi Arabia.

When Sayyid Muhsin founded Dar al-'Uloom al-Diniyah, he was assisted by Sheikh Zubair al-Mandaili, Abdul Rasyid al-Falimbani, Tengku Amir Mukhtar, Abdul Wahid Jambi, Ya'qub Firaq Abdul Majid, and Raden Setyo Atmojo. This Madrasah aims to teach Islamic sciences in various scientific disciplines and maintain the salafusshalih creed; Ahlu Sunnah wa Jamaah Asya'irah Maturidiyah. Moreover, since then, the Madrasa has had many students from various countries such as Yemen, Indonesia, and Malaysia. This madrasa had a relatively sizeable Islamic library at that time. It contained many books, both book versions and manuscripts, which were used as references for these students in studying and discussing. (Mamduh, 1434, p. 711; Mu'allimiy, 2000, p. 735).

The initial involvement of Sheikh Yasin in teaching at Madrasah Dar al-Uloom al-Diniyah began in 1356 H/1937 AD or three years after the Madrasa was founded. Then in 1359 H/1940 AD, Sheikh Yasin al-Fadani was appointed as deputy director, and then he became the leader of Dar al-Uloom al-Diniyah until the end of his life in 1990 AD. (Fadani, 1417, p. 45).

In addition, Sheikh Yasin has contributed to advancing education for women in Makkah, Saudi Arabia. At the beginning of the month of Rabiul Awwal 1362 H/1943 AD, Sheikh Yasin founded the Madrasah al-Banat al-Ahliyah in Syamiyah, Makkah al-Mukarramah. This Madrasa is believed to be the first Madrasa opened to women in Saudi Arabia. Moreover, since it was first founded, this Madrasa was entrusted to the wife of Sheikh Husain Abdul Ghani al-Falimbani until 1367 H / 1948 AD. Then in 1412 H, this Madrasa was moved to Hay Zahir when it had its land. (Imawan, 2018a, p. 166).

The teaching that is of great concern to Sheikh Yasin is one of the contributions of Sheikh Yasin's da'wah in Mecca to teach Islam to the Muslim community so that they get to know Allah the Messenger of Allah and the religion of Islam better. He also made his home a teaching place for students from various countries such as Egypt, Damascus, Yemen, Morocco, Indonesia, Malaysia, Thailand, the Philippines, and many other countries to gain knowledge from him. (Fadani, 1417, p. 43).

2. Takwin Rijal (Ulema Cadrang)

Sheikh Yasin al-Fadani's teachings in Makkah contributed significantly to educating and regenerating his students to become great scholars. The students do not only come from Nusantara but multiple countries. The city of Mecca has its attraction for the Muslim community, scholars, and students from various countries to carry out the pilgrimage or explore religious knowledge. Moreover, Sheikh Yasin has a highly wanted sanad (Islamic intellectual chain), a unique attraction for students to connect to the salaf scholars. This contribution is recognized and believed by a student of Sheikh Yasin named Sheikh Mahmud Sa'id bin Muhammad Mamduh; a hadith expert scholar from Egypt in his book *Tasynif al-Asma' bi Syuyukhi al-Ijazah wa al-Sima'aw Imta'u Uli al-Nazhar bi ba'dli A'yan al-Qarn al-Rabi' 'Asyar*. It explains a lot about the intellectual lineage of Sheikh Yasin connected with the salaf scholars to the Prophet Muhammad. (Mamduh, 1434, p. 1)

Besides Sheikh Mamduh, among the great scholars whom Sheikh Yasin al-Fadani educated was Sheikh Mukhtaruddin bin Zainal Abidin al-Falimbani. He was a teacher at Dar al-Uloom al-Diniyyah Makkah. He also helped Sheikh Yasin al-Fadani in recording his

scientific associations connected with his teachers in his book *Bulugh al-Amaniy fi al-Ta'rif bi Syuyukh wa Asanid Musnid al-'Asr* Sheikh Muhammad Yasin bin Muhammad Isa al-Fadani al-Makkiy, (*Al-Falimbani, 1988, p. 1*)

Sheikh Muhammad Ali al-Shabuni, a scholar of Islamic jurisprudence in Makkah who later lived in Turkey until he died in 2021, emphasized in his book *al-Tahrir al-Yasir* that he was Sheikh Yasin al-Fadani whom he referred to as 'Alamuddin (star of religion), mujaddid ilm al-Isnad (reformer of the knowledge of the sanad), Allamah al-Faqih (a scholar with a lot of knowledge and an expert in jurisprudence) was one of his teachers who influenced him. (Shabuniy, 2018, p. 14).

Besides them, many contemporary Middle-Eastern scholars are listed as students of Sheikh Yasin al-Fadani, such as Sayyid Muhammad Alawi Maliki; Makkah scholars al-Mukarramah, Sheikh Abdullah bin al-Siddiq al-Ghumari, and Sheikh Abdul Aziz al-Ghumari; both Moroccan clerics, Salih al-Furfur, Sheikh Muhammad Hasan Hito; both were Damascus clerics, Zubair al-Fulfulani, Abu Bakr bin Ahmad al-Habsyi, Abdullah bin Abdulkarim al-Jirafi, Abdullah bin Zaid al-Maghribi al-Zabidi, Sheikh Ali Jum'ah mufti of Egypt, and many others.

As for the students of Sheikh Yasin al-Fadani who came from Nusantara, among them were Sheikh Ibrahim al-Fathani, Sheikh Zakaria bin Abdullah Bela, Sheikh Muhammad Ali bin Ustman Ketapang, Sheikh Zainal Abidin Fikri al-Falimbani, al-Muqri Abdur Rasyid al-Falimbani, Sheikh Abdur Razaq Makmun al-Batawi, KH Abdul Hamid al-Batawi, KH Muhajirin Amsar al-Batawi, KH. Sahal Mahfuzh, KH. Maimun Zubair and other scholars.

Although Sheikh Yasin al-Fadani's da'wah activities in Mecca were through teaching and regeneration, he often made trips (rihlah da'awiyah) to foreign countries, including Indonesia. In Indonesia, Sheikh Yasin's teaching session is often filled with hundreds of thousands of people asking him for a sanad, the musalsal bi awwaliyah hadith sanad, which explains grace; Islamic teachings for love.

From this enthusiasm, the contribution of Sheikh Yasin al-Fadani is obvious to cadre his students to continue the estate of the Prophet, spread Islam, and teach knowledge and morals in various places. Moreover, interestingly, the students whom Sheikh Yasin had educated also contributed significantly to preaching Islam in many areas. They also contributed to advancing education as did Sheikh Ali Jum'ah in Al-Azhar, Sheikh Wahbah Zuhaili in Damascus, Sheikh Ghumari in Morocco, KH Maimun Zubair in Al-Anwar Sarang, Central Java, KH Sahal Mahfud at the Mathaliul Falah Kajen Islamic Boarding School, Pati, Central Java, KH Muhajirin Amsar at the An-Nida Islamic Boarding School Bekasi, and many others.

3. Literacy (ta'lif)

Sheikh Yasin al-Fadani's busy teaching and preparing his students did not prevent him from writing books. He is a productive scholar with dozens of scientific works in various disciplines. These include hadith, ushul fiqh, fiqh, qawaid fiqh, astronomy, sharf, balaghah, manthiq, and isnad or sanad. (Fadani, 1417, p. 44)

According to Hudlari, Da'wah bil Kitab (literacy) is a da'wa that was also exemplified by the Prophet Muhammad when he ordered his secretaries to write letters containing an

invitation to embrace Islam to be conveyed to kings outside the city of Medina such as the Emperor in Iraq, Hiraqlus. in Sham, Muqauqis in Egypt, Amir of Basra, Amir of Damascus Haris bin Abi Asymar, King Najasyi in Habsyah, King of Bahrain Mundzir bin Sawa and King of Oman (Hudlari, 2004, p. 146). Moreover, da'wah bi Kitab is also an academic tradition of the Haramayn (Two Holy Land) scholars in preserving scientific treasures and as a charity that will become provisions after death. (Imawan, 2018a)

Through this action, Sheikh Yasin al-Fadani also helped maintain the scientific tradition of the scholars and preached by writing (literacy da'wah) various books in various fields. According to Yusuf al-Mar'asyali in Natsr al-Jawahir, Sheikh Yasin is a prolific scholar and has written more than sixty books as follows:

- 1) *Ithaf Uli al-Nuha Bi Ijazah al-Akh al-Syaikh Muhammad Thoha,*
- 2) *Ithaf Uli al-Himam al-'Aliyah bi al-Kalam 'Ala al-Hadis al-Musalsal bi al-Aulawiyah,*
- 3) *Ithaf al-Bahis al-Sari Bi Asanid al-Wajih al-Kazbari, Ithaf al-Bararah Bi Asanid al-Kutub al-Haditsiyah al-'Asyarah,*
- 4) *Ithaf al-Khallan Taudhih Tuhfah al-Ikhwan Fi 'Ilm al-Bayan,*
- 5) *Ithaf al-Mustafid Bi Gharar al-Asanid,*
- 6) *Ikhtishar Riyadh Ahli al-Jannah Min Atsar Ahli al-Sunnah Li Abdil Baqi al-Baali al-Hanbali,*
- 7) *al-Arbaun al-Buldaniyah; Arbaunan Haditsan 'An Arbain Syaikh Min Arbain Baladan,*
- 8) *Arbaun Hadisan Musalsalah Bi al-Najah Ila al-Jalal al-Syuyuthi, Arbaun Haditsan Min Arbain Kitaban An Arbain Syaikh,*
- 9) *al-Isyarat al-Sawiyah Fi Asanid al-Kutub al-Nahwiyah wa al-Sharfiyah*
- 10) *Asanid Ahmad Ibn Hajar al-Haitami al-Makki,*
- 11) *Asanid al-Kutub al-Haditsiyah al-Sab'ah,*
- 12) *Asma al-Ghayat Fi Asanid al-Syaikh Ibrahim al-Khuzami Fi al-Qiraat,*
- 13) *Idlaah al-Nur al-Lami' Syarh al-Kaukab al-Sathi' Nudhum Jam' al-Jawami',*
- 14) *Bughyah al-Murid Min 'Ulum al-Asanid,*
- 15) *Bughyah al-Musytaq Syarh Lam' al-Syaikh Abi Ishaq,*
- 16) *Bulghoh al-Musytaq Fi 'Ilmi al-Isytiqaaq,*
- 17) *Ta'mim al-Dukhul Ta'liqot 'Ala Madkhol al-Wushul Ila 'Ilm al-Ushul,*
- 18) *Tidzkar al-Mashafi bi Ijazah al-Fakhr Abdullah ibn Abdul Karim al-Jarafi,*
- 19) *Tasynif al-Sama' Mukhtashar Fi 'Ilm al-Wadl',*
- 20) *Ta'liqot 'Ala Kifayah al-Mustafid Li al-Syaikh Mahfud al-Tarmasi,*
- 21) *Ta'liqat 'Ala Lam' al-Syaikh Abi Ishaq,*
- 22) *Tanzir al-Bashiroh bi Thuruq al-Isnad al-Syahiroh,*
- 23) *al-Jami' al-Hawi Fi Marwiyat al-Syarqawi,*
- 24) *Jani al-Tsamar Syarh Mandhumah Manazil al-Qamar,*
- 25) *Hasyiyah 'Ala al-Asybah wa al-Nadhair Fi al-Furu' al-Fiqhiyah Li al-Syuyuthi,*
- 26) *Hasyiyah 'Ala al-Talathuf Syarh al-Ta'arruf Fi Ushul al-Fiqh,*
- 27) *Husnu al-Shiyaghah Syarh Kitab Durus al-Balaghah,*
- 28) *Husnu al-Wafa Li Ikhwan al-Shafa,*
- 29) *al-Dur al-Farid Min Durar al-Asanid,*
- 30) *al-Dur al-Mandud Syarh Sunan Abi Dawud,*
- 31) *al-Dur al-Nadlir Hawasyi 'Ala Kitab al-Tamhid,*
- 32) *al-Dur al-Nadhir 'Ala Tsabat al-Amir,*
- 33) *Risalatani 'Ala al-Awail al-Sunbuliyah,*
- 34) *Risalatani 'Ala Tsabat al-Amir,*
- 35) *al-Risalah al-Bayaniyah 'Ala Thariqah al-Sual wa al-Jawab,*
- 36) *Risalah Fi al-Manthiq,*

- 37) *al-Rauidl al-Nadlir Fi Majmu' al-Ijazat bi Tsabat al-Amir,*
- 38) *Riyadh Ahl al-Jannah bi Atsar Ahli al-Sunnah,*
- 39) *al-Riyadh al-Nadlroh Fi Asanid al-Kutub al-Haditsiyah al-'Asyrah,*
- 40) *al-Salasil al-Mukhtaroh Bi Ijazah al-Muarrikh al-Sayyid Muhammad Ibn Muhammad Ibn Zubarah,*
- 41) *Silsilah al-Wushlah Majmu'ah Mukhtarah Min al-Ahadis al-Musalsalah Ijazah Li al-Qhadi al-Sayyid Abu Bakar al-Habsyi,*
- 42) *al-'Ujalah Fi al-Ahadis al-Musalsalah,*
- 43) *al-'Ujalah al-Makkiyah 'Ala al-Awail al-Sunbuliyah, al-'Aqd al-Farid Min Jawahir al-Asanid,*
- 44) *Fath al-Rabb al-Majid Fima Li Asyyahi Min Faraid al-Ijazat wa al-Asanid,*
- 45) *Fath al-'Allam, Syarh Bulugh al-Maram,*
- 46) *al-Fawaid al-Jinniyah Hasyiah al-Mawahib al-Sunniyah,*
- 47) *Faidh al-Ilah al-'Ali Fi Asanid Abdul Baqi al-Baali al-Hanbali,*
- 48) *Faidh al-Rahman Fi Turjumah Wa Asanid al-Syaikh Khalifah Ibn Hamd al Nabhan,*
- 49) *al-Faidh al-Rahmani bi Ijazah Fadhilah al-Syaikh Muhammad Taqi al-Ustmani,*
- 50) *Faidh al-Mubdi bi Ijazah al-Syaikh Muhammad 'Iwadl Munqisy al-Zabidi*
- 51) *Faidl al-Muhaimin Fi Turjumah Wa Asanid al-Sayyid Muhsin,*
- 52) *Qurrat al-'Ain Fi Asanid A'lam al-Haramain,*
- 53) *al-Qaul al-Jamil bi Ijazah Samahah al-Sayyid Ibrahim Aqil,*
- 54) *al-Kawakib al-Durari bi Ijazah Mahmud Said Mamduh al-Qahiri,*
- 55) *al-Mukhtashar al-Muhaddzab Fi Istikhraj al-Auqat Wa al-Qiblah bi al-Rubu' Al-Mujib,*
- 56) *al-Maslak al-Jali Fi Turjumah Wa Asanid al-Syaikh Muhammad Ali,*
- 57) *Mathmakh al-Wujdan Fi Asanid al-Syaikh Umar Hamdan,*
- 58) *al-Muqtathaf Min Ithaf al-Akabar bi Asanid al-Mufti Abdul Qodir,*
- 59) *Manhal al-Ifadah Hawamisy 'Ala Risalah al-Bahs Li Thasy Kubra Zadahu,*
- 60) *al-Mawahib al-Jazilah Syarh Tsamarat al-Wasilah Fi al-Falak,*
- 61) *al-Nafhah al-Miskiyah 'Ala al-Awail al-Sunbulliyah, al-Nafhah al-Makkiyah Fi al-Asanid al-Makkiyah,*
- 62) *Nihayah al-Mathlab 'Ala al-Arib Fi Ulum al-Isnad Wa al-Adab,*
- 63) *Nail al-Makmul Hasyiah 'Ala Lubb al-Ushul Wa Syarh Ghoyah al-Wushul,*
- 64) *Waraqat 'Ala al-Jauhar al-Tsamin Fi Arbaina Hadisan Min Ahadis Sayyid al-Mursalin,*
- 65) *Waraqat Fi Majmu'ah al-Musalsalat Wa al-Awaail Wa al-Asanid al-'Aliyah,*
- 66) *al-Wushul al-Rati Fi Turjumah Wa Asanid al-Syihab Ahmad al-Mukhallilati, dan kitab lainnya. (al-Mar'asyali, 2006, pp. 2147-2150)*

It is interesting to notice that from the works of Sheikh Yasin al-Fadani, the intellectual-spiritual continuity of the Nusantara ulema with global ulema through times is evident. It is described in *Al-'Iqd al-Farid min Jawahir al-Asanid*. When he explained the sanad al-Jami' al-Sahih Imam Bukhari, he narrated al-Jami al-Sahih li al-Imam al-Bukhari from KH. Baqir bin Nur al-Jugjawi al-Makki, KH. Ahmad Baidlawi bin Abdul Aziz Lasem, Sheikh Umar bin Hamdan al-Mahrasi known as Muhadits al-Haramayn. The three scholars narrated from al-Muhaddits al-Hafizh Sheikh Mahfuzh bin Abdullah al-Tarmasi from his father KH. Abdullah bin Abdul Mannan al-Tarmasi from his father KH. Abdul Mannan bin Abdullah bin Ahmad al-Tarmasi from Sheikh Abdussamad bin Abdurrahman al-Falimbani. From another path, he (Sheikh Yasin al-Fadani) also narrated Sahih Bukhari from KH. Abdul Mukhit bin Ya'qub Panji Surabaya al-Makki, Sayyid Ali bni Ali al-Habsyi al-Madani, both from KH. Umar bin Salih Semarang from his father Sheikh Salih bin Umar Semarang from Sheikh Abdussamad bin Abdurrahman al-Falimbani. And from another path, Sheikh Yasin

also narrated Sahih Bukhari from Sheikh Ali bin Abdullah al-Banjari al-Makki, Sheikh Khalid bin Uthman al-Mukhallani al-Zabidi, both from al-Musnid al-Hafizh Zainuddin Badawi Sumbawa al-Makki from Sheikh Abdulkarim Sambasi.

Sheikh Yasin al-Fadani also narrated from Sheikh Abdul Karim bin Ahmad Khatib bin Abdullatif bin Muhammad Ali bin Ahmad al-Minakabawi from his father, Sheikh Ahmad Khatib al-Minakabawi. He said, if he (Sheikh Ahmad Khatib) and Sheikh Abdulkarim al-Sambasi accepted it from Sheikh Nawawi bin Umar bin Arabi al-Bantani al-Makki, from Sheikh Fatima bint Abdussamad al-Falimbaniyyah, from his father Sheikh Abdussamad al-Falimbani from al-Musnid al-Hafizh Sheikh Aqib bin Hasanuddin bin Ja'far al-Falimbani from his uncle Sheikh Thayyib bin Ja'far al-Falimbani from his father Sheikh Ja'far bin Muhammad bin Badruddin al-Falimbani, from Sheikh Muhammad bin Alauddin Babili al-Syafii, from Ali bin Yahya al-Ziyadi from Ali bin Abdullah al-Halabi, from Sheikh al-Islam Zakaria bin Muhammad al-Ansari, from al-Hafizh Syihabuddin Ahmad bin Ali Ibn Hajar al-'Asqalani, from Burhan Ibrahim bin Ahmad al-Tanuhi, from Abu Abbas Ahmad bin Abu Talib al-Hajjar, from Siraj Husain al-Mubarak al-Zabidi, from Abdul Awwal bin Isa al-Harawi, from Abu Hasan Abdurrahman bin Muzhaffir al-Dawudi, from Abu Muhammad Abdullah bin Hamawih al-Sarkhasi, from Abu Abdillah Muhammd bin Yusuf bin Mathr from Amirul Mu'minin fi al-Hadiss al-Imam al-Hafizh al-Hujjah Abu Abdillah Muhammad bin Ismail al-Bukhari.

Meanwhile, in *Al-Nafhah al-Miskiyyah fi al-Asanid al-Makkiyah* the book written by Sheikh Yasin al-Fadani to be certified to Qadli Muhammad bin Abdullah bin Husain al-Umari, it was mentioned that Sheikh Yasin al-Fadani (also) narrated Sahih Bukhari from KH. Jam'an bin Samun Tangerang, from Sheikh Nawawi al-Bantani, from Sheikh Abdussamad al-Falimbani, from Sayyid Ahmad al-Zabidi to Ahmad Qusyasyi (teacher of Sheikh Abdurrauf al-Sinkili) to Imam Bukari.¹

Moreover, in narrating the *Kitab al-Sahih bi Naql al-'Adl 'an al-'Adl li al-Imam Muslim* or what is called Sahih Muslim, there is also the path of the Nusantara ulema. As Sheikh Yasin al-Fadani wrote, that he narrated the book Sahih Muslim from Sheikh Ali bin Abdullah al-Banjari from Sheikh Zainuddin Badawi al-Sumbawi, also narrated from Sheikh Abdul Wasi' bin Yahya al-Wasi'I al-Shan'ani, and Sayyid Ali bin Abdurrahman al-Habsyi Kwitang Jakarta

Both were from Sheikh Abdul Hamid bin Muhammad Ali Kudus, from Sheikh Zainuddin bin Badawi Sumbawa, and Sheikh Abdul Ghani bin Subuh bin Ismail Bimai, both from Sheikh Nawawi al-Bantani, from Sheikh Mahmud bin Kinan al-Falimbani and Sheikh Arsyad bin Abdussamad al-Banjari, both from Sheikh Abdussamad al-Falimbani from Sheikh Aqib bin Hasanuddin al-Falimbani al-Madani, from Sheikh Hasanuddin bin Ja'far al-Falimbani and his brother Sheikh Salih bin Hasanuddin al-Falimbani, both from Imam 'Idun bin Ali al-Namrasi from Imam Abdullah bin Salim al-Bashri, from Muhammad alauddin al-Babili, from Salim bin Muhammad al-Sanhuri, from Sheikh Muhammad bin Ahmad al-Ghitha, from Imam Zakaria bin Muhammad al-Ansari, from Abu Nuaim Ridwan bin Muhammad al-Aqabi, from Ab Thahir Muhammd bin Muhammad from Abdurrahman bin

---

¹ Syaikh Yasin Al-Fadani, *Al-Nafhah Al-Miskiyyah Fi Al-Asanid Al-Makkiyah*, H.5

Abdul Hamid al-Maqdisi, from Ahmab bin Abduddaim al-Nablusi, from Muhammad bin Ali al-Hurrani, from Muhammad al-Qurawi, from Abdul Ghafir bin Muhammad al-Farisi, from Muhammad bin Isa al-Jaludi, from Abu Ishaq Ibrahim bin Muhammad Sufyan from al-Imam al-Hafizh Muslim bin al-Hajjaj al-Qusyairi al-Naisaburi.²

The network of isnads (chains) of knowledge and traditions narrated by Sheikh Yasin al-Fadani is a valuable legacy that current scholars should preserve to stay on the track of 'al-shirath al-mustaqim' as the path taken by the salaf (early generation) and khalaf (late generation) ulema. Moreover, this requires a hard juhud (sincerity) and sincere intentions. Even though Sheikh Muhammad Yasin al-Fadani died in Mecca, 21 1990 AD, his Minang and Indonesian souls are permanently attached, which is always attributed to his name in each of his writings; al-Fadani al-Minakabawi.

Even though it has been 30 years since he passed away, his contribution to cadre the scholars, endowing knowledge into books to become an everlasting charity (jariyah abadiyah) and a valuable legacy for Muslims.

Closing

Sheikh Muhammad Yasin al-Fadani is one of the great ulema from Nusantara and was influential in the Islamic world. He mastered various scientific disciplines of Islam; aqidah, fiqh, ushul fiqh, quranic exegesis, qiraah, hadith, Arabic, also tasawwuf. Because of his broad knowledge, he became one of the influential scholars of the 20th century AD in Mecca and the Islamic world. He has significantly contributed to the da'wah of Islam in Mecca through taklim (teaching), takwin rijal (cadre), and also ta'lif (literacy) activities. Through these methods, his students play a significant role in advancing the da'wah of Islam in various places in the world, such as in Egypt, Mecca, Yemen, Damascus, Indonesia, Malaysia, and other areas. Moreover, they are representing their teacher, Sheikh Muhammad Yasin al-Fadani.

---

² Syaikh Muhammad Yasin Bin Muhammad Isa Al-Fadani Al-Makki, *Al-'Iqd Al-Farid Min Jawahir Al-Asanid*, Surabaya: Dar Al-Saqqaf, H. 2-6

References

1. Hadith Scholars and Tariqahs: An Ulama Group in the 18th Century Haramayn and their Impact in the Islamic World in: *Journal of Asian and African Studies* Volume 15 Issue 3-4 (1980). (n.d.). Retrieved 29 April 2021, from https://brill.com/view/journals/jaas/15/3-4/article-p264_6.xml
- Al-Falimbani, M. (1988). *Bulugh al-Amāny* (1st ed.). Damaskus: Dar Qutaibah.
- al-Mar'asyali, Y. (2006). *Natsr al-Jawahir fi 'Ulama al-Qarn al-Rabi' 'Asyar* (I). Libanon: Dar Ma'rifah.
- Al-Tarmasi, M. M. (n.d.). *Kifayah al-Mustafid li ma 'ala min al-Masanid*. Yogyakarta: Fikrah.
- Erman, E. (2019). TRADISI KEILMUAN MADRASAH PERTI: Pewarisan Kitab Kuning di Minangkabau. *Hadharah*, 0(0). Retrieved from <https://ejournal.uinib.ac.id/jurnal/index.php/hadharah/article/view/1108>
- Fadani, S. M. Y. (1417). *Al-Fawaid al-Janiyyah Hasyiyah al-Mawahib al-Saniyyah Syarh al-Faraid al-Bahiyah fi Nuzhum al-Qawaid al-Fiqhiyah*. Damaskus: Dar Rasyid.
- Harisudin, M. N. (2017). Islām wa fiqh Nusantara: Al-Tanāfus 'alā al-huwīyah wa 'alāqat al-sultāh wa al-ramz al-dīnī li jam'iyah Nahdlatul Ulama. *Studia Islamika*, 24(3), 503-554. <https://doi.org/10.15408/sdi.v24i3.4324>
- Hasan, N. (2008). The Tuhfat al-Rāghibīn: The work of Abdul Samad al-Palimbani or of Muhammad Arsyad al-Banjari? *Bijdragen Tot de Taal-, Land- En Volkenkunde / Journal of the Humanities and Social Sciences of Southeast Asia*, 163(1), 67-85. <https://doi.org/10.1163/22134379-90003680>
- Hudlari, M. A. (2004). *Nur al-Yaqīn fi Sirah Sayyid al-Mursalin* (I). Beirut: Dar Ma'rifah.
- Imawan, D. H. (2018a). *Jalan dakwah ulama Nusantara di Haramain abad 17-20 M*.
- Imawan, D. H. (2018b). The Intellectual Network of Sheikh Abdusshamad Al-Falimbani and His Contribution in Grounding Islam in Indonesian Archipelago at 18th Century AD. *Millah: Jurnal Studi Agama*, 18(1), 31-50. <https://doi.org/10.20885/millah.vol18.iss1.art3>
- Imawan, D. H. (2020). Contribution of Syaikh Muhammad Mahfuzh al-Tarmasi in the Development of Intellectual-Spiritual Pesantren in Indonesia in the 20th century. *Santri Journal of Pesantren and Fiqh Sosial*, 1(1), 13. <https://doi.org/10.35878/santri.v1i1.200>
- Iqbal, M., & Rahman, S. (2021). Arsyad Al-Banjari's Dialectical Model for Integrating Indonesian Traditional Uses into Islamic Law. *Argumentation*, 35(1), 73-99. <https://doi.org/10.1007/s10503-020-09526-y>
- Islam, M. A. M. (2012). Al-Sheikh Aḥmad al-Rifā'ī wa Siyāqiyat al-Sharī'ah al-Islāmīyah: Dirāsah 'alā Kitab Takhyirah. *Studia Islamika*, 19(1). <https://doi.org/10.15408/sdi.v19i1.372>
- Ismail, F. (2011). THE NAHDLATUL ULAMA: Its Early History and Contribution to the Establishment of Indonesian State. *JOURNAL OF INDONESIAN ISLAM*, 5(2), 247-282. <https://doi.org/10.15642/IIS.2011.5.2.247-282>
- Kusmana, K. (2000). Al-Tijārah wa al-Da'wah al-Islāmīyah: Dirāsah li Qaḍiyati Dukhūl al-Islām fi Indūnīsiyā. *Studia Islamika*, 7(3). <https://doi.org/10.15408/sdi.v7i3.704>
- Mamduh, M. S. (1434). *Tasynif al-Asma' bi Syuyukh al-Ijazah wa al-Sama'* (II). Beirut: Dar Kutub Mishriyah.
- Mu'allimiy, A. (2000). *A'lam al-Makkiyyin min al-Qarn al-Tsalits ila al-Qarn al-Rabi' 'Asyar al-Hijriy* (I). Makkah: Muassasah Furqan.
- Nurhakim, N. (1995). Tanzīm al-Taḳālid al-'Ilmiyah Islāmīyah fi Jāwah fi al-Qarn al-Tāsi' 'Ashar wa Nufūḍuh Naḥw al-Taṭawwur al-Islāmī fi Indūnīsiyā. *Studia Islamika*, 2(4). <https://doi.org/10.15408/sdi.v2i4.822>
- Putra, A., & Ahmad, C. (2011). *Bibliografi Karya Ulama Minangkabau Awal Abad XX Dinamika Intelektual Kaum Tua dan Kaum Muda*. Padang: Komunitas Suluah (Suaka Luhung Naskah).
- Rijal, S. (2020). Revitalizing Hadhrami Authority: New Networks, Figures and Institutions among Ḥabā'ib in Indonesia. *Studia Islamika*, 27(2), 239-272. <https://doi.org/10.36712/sdi.v27i2.9382>
- Shabuniy, S. M. A. (2018). *Al-Tahrir al-Yasir li Asanid al-'Allamah Muhammad Ali al-Shabuniy Shahib al-Tafasir*. Turki.
- Thanthawi, A. (1992). *Shuwar min al-Syarq fi Indonesia* (I). Jeddah: Dar Manarah.

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 30.04.2022
Kabul Tarihi / Date Accepted : 26.06.2022
Yayın Tarihi / Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Bahar / Spring

ظاهرة الانزياح الدلالي في الشعر العربي من الغرب الإفريقي

Mohamadou Aboubacar MAIGA*

الكلمات المفتاحية

الأسلوبية،
الانزياح،
الدلالة،
الغربية، إفريقيا
تحليل.

الملخص

تعدّ ظاهرة الانزياح من أبرز الظواهر الأسلوبية التي حظيت بعناية كبيرة من قبل النقاد في العصر الحديث؛ وذلك لما تظلم به من دور مهم في بناء القصيدة، ولما تحويه كذلك من إمكانيات تعبيرية وجمالية يستطيع الأدب من خلالها أن يرتقي بالنص الأدبي إلى مرتبة الأصالة والجودة. ولقد وظف شعراء غرب إفريقيا تقنيّة الانزياحات الدلالية في قصائدهم من تشبيه واستعارة ومجاز وكناية؛ للتعبير عن تجاربهم الشعورية. ومن هذه المنطلقات يسعى هذا البحث - وفقاً للمنهج الوصفي التطبيقي - إلى إبراز ملامح الانزياح الدلالي في الشعر العربي من إفريقيا الغربية، والكشف عن قيمها الجمالية في أشعارهم، وإجلاء أسرار النكت البيانية فيها، مع ما انطوت عليها من الإبداع الفني. وتجدر الإشارة إلى أنّ شعراء غرب إفريقيا لديهم ثروة أدبية قيمة وتراث فكري ممتلئ بملامح الانزياح والصور الفنية والجمالية المتمثلة في التشبيه، والاستعارة، والمجاز، والكناية، إلى جانب تميز هذه الثروة الأدبية بدقة التصوير ورصانة الأسلوب. ويتبين من خلال هذه الدراسة أنّ ظاهرة الانزياح الدلالي قد بدت في شعر شعراء المنطقة واضحة؛ لما تركته من أثر في تشكيل لغتهم الشعرية. وقد استطاعوا نقل خيالهم إلى المتلقي بشكل حيوي وثرء في إبداعي.

Batı Afrika Arap Şiirinde Anlam Kayması Olgusu

Anahtar Kelimeler

Stilistik,
Değişleme,
Anlam,
Batı Afrika,
Tahlil

Öz

Anlam kayması olgusu, modern eleştirmenler tarafından büyük ilgi gören en belirgin üsluplardan biridir. Bunun nedeni de şiirin inşasında önemli rol oynamasıyla beraber yazarın edebi metni özgünlük ve kalite düzeyine çıkarabileceği bedii olanakları da içermesidir. Batı Afrikalı şairler, duygusal deneyimlerini ifade etmek için teşbih, istiare, mecaz ve kinaye üslupları çeşitli şiirlerinde değişleme tekniğini kullanmışlardır. Bu itibarla, araştırmamız - betimleme yöntemine göre - Batı Afrika Arap şiirindeki değişlemenin özelliklerini vurgulamayı ve bu şiirlerinde bediiyat ve sanatsal değerlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Batı Afrikalı şairler teşbih, istiare, mecaz ve kinayeler üslupları içeren, sanatsal ve bedii imgelerin özellikleriyle dolu olan değerli bir edebi zenginliğe sahip olduklarını de belirtmek mümkündür. Bu çalışma ile bölge şairlerinin şiirlerinde değişleme olgusunun ortaya çıktığını açıkça görülmektedir. Ve bu, bahsi geçen olgunun şiirsel dillerinin oluşumu üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır. Hayal güçlerini canlı ve yaratıcı bir sanatsal zenginlik içinde alıcıya aktarmayı başardılar.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalı, f.maiga85@gmail.com Orcid: 0000-0001-7586-2754

اهتمام الشعوب الإفريقية باللغة العربية وآدابها تعلمًا وتعليمًا قديم قدم التبادل التجاري والتقايي القائم بين الدول العربية ودول جنوب الصحراء خصوصًا منطقة غرب إفريقيا. وقد سجّل لنا المؤرخون الدور الكبير الذي أدّته الممالك والدول والإمبراطوريات الإفريقية الإسلامية مثل غانا، ومالي، وصنغي، وصوركو ومانسا وغيرها في خدمة اللغة العربية والعناية بها من خلال المراكز التعليمية التي أنشؤوها. فكانت بسبب ذلك مناطق ذات مرجعية ثقافية عربية، فكريًا ونهجيًا عمليًا. كانت هذه المؤسسات علماء بارزين أسهموا في المسيرة الحضارية للثقافة العربية. فعلا صيتهم بين الملأ، واشتهروا بالعلم. عدّ منهم أبو إسحاق إبراهيم بن يعقوب الشاعر الأسود) ت. 610هـ. 1214م)، والفقير أحمد بابا التمبكتي (ت. 1036هـ. 1627م) (صاحب المؤلفات الكثيرة، والمؤرخ الكبير عبد الرحمن السعدي (ت. 1066هـ. 1656م) (مؤلف كتاب تاريخ السعدي، الذي أشار في كتابه هذا إلى أدلة وشواهد تؤكد وجود مجتمع ثقافي عربي في غرب إفريقيا يحاكي المجتمعات العربية في شمال إفريقيا. كما ترجم أيضًا في الكتاب نفسه لأكثر من مائة عالم وشاعر ومؤرخ وفقير إفريقي، عبّروا عن فكرهم باللغة العربية الفصحى. هذا كان قديمًا، وأما في العصر الحديث فقد أسست مدارس إسلامية، وجامعات، وكليات عربية في المنطقة كوّنت جيلًا جديدًا له شغف في قرض الشّعر ونظمه، فنبغوا فيه وتميّزوا في هذا الفنّ العربي الرفيع .

ومن هنا تأتي أهمية هذا البحث في كونه يسهم في التعرف إلى بعض من رجال الشّعر المبدعين من الإفريقيين، ومدى إتقانهم للغة من خلال دراسة تطبيقية عن الشّعر العربي الذي كتبه، بغية الكشف عن تجليات الانزياح الدلالي في قصائدهم، ومدى إلمامهم بأساليب العربية وطريقتهم في التعبير عن عواطفهم وأحاسيسهم .

أما الأسئلة التي يطرحها موضوع البحث فهي كآتي : هل للانزياح حضور في الشّعر العربي من الغرب الإفريقي؟ وما مدى توظيف الشّعراء للانزياح الدلالي في قصائدهم؟ وما هي القيم الجمالية والفنية التي تجسّدت في أشعارهم؟ وما هي مواطن الإبداع في الشّعر العربي من الغرب الإفريقي في موضوع الأسلوبية الألسنية؟

وللإجابة عن هذه التساؤلات تم تقسيم الموضوع إلى مبحثين. المبحث الأول جانب نظري يتم الحديث فيه عن مفهوم الانزياح جذوره التاريخية، وأقسامه. والمبحث الثاني جانب تطبيقي يركز على أشكال الانزياح الدلالي في شعر المنطقة، وتتمثل في الانزياح التشبيهي، والانزياح الاستعاري، والانزياح الكنائي، والانزياح المجازي. ثم أعقبناهما بخاتمة سُجّلت فيها أهمّ النتائج التي توصل إليها البحث. ولقد اعتمدنا على المنهج الوصفي التطبيقي للكشف عن عناصر الانزياح، كما استندنا في هذه الدراسة إلى مجموعة من الدواوين والمقطوعات الشّعرية التي تخدم طبيعة البحث.

1. الانزياح: مفهومه، جذوره التاريخية وأقسامه

يعالج هذا المبحث بشكل موجز الانزياح من حيث مفهومه وحدوده عند اللغويين واللسانيين، مقدما نبذة يسيرة عن ظهور هذا المصطلح ونشأته، ثم يتطرق إلى ذكر أنواعه على النحو التالي:

1.1. مفهوم الانزياح

إن كلمة الانزياح مشتقة من مادة (زيح) الذي هو زوال الشيء وتنحيه (ابن فارس، 1979). يقال زاح الشيء يزيح زيحًا وزيوحا وانزاح: يعني بعُد وذهب (ابن منظور، 1995؛ الزبيدي، 2005). وفي المعاجم الحديثة نجد: زاح زيحًا وزيوحا بمعنى: ذهب وتباعد. وأزاح الشيء بمعنى أذهبه وأبعده (لويس، 2003). من خلال هذه التعريفات نلخص إلى نتيجة مفادها أنّ الانزياح في اللغة يتمحور حول معنيين: تباعد وذهب.

فأما في اصطلاح الأسلوبيين فالانزياح هو ظاهرة أسلوبية تتمثل في استعمال المبدع للغة مفردات وتراكيب وصورا استعمالا يخرج بها عما هو معتاد ومألوف؛ إذ يؤدي ما ينبغي له أن يتصف به من تفرّد وإبداع وقوة جذب) ويس، (2005).

وبعبارة أخرى هو خروج الكلام عن نسقه المثالي وصياغته المألوفة لغرض قصد إليه المتكلم أو جاء عفو الخاطر، ولكنه يخدم النص بصورة أو بأخرى وبدرجات متفاوتة (الددة، 2009). فالانزياح إذن في أبسط مفهوم له هو المروق عن المألوف في نسج الأسلوب بخرق التقاليد المتواضع عليها بين مستعملي اللغة (مرتاض، 1994).

ولمصطلح الانزياح مسميات عديدة، جميعها تحمل المعنى نفسه، وهي عدول، شذوذ، انتهاك، اتساع الفارق، مجاوزة، انحراف، اختلال، مخالفة، خرق السنن... إلخ، إذ تعددت الدوال المعبرة والمعنى واحد) الددة، 2009؛ قدوم (2021).

1.2. جذوره التاريخية

إنّ مصطلح الانزياح حديث النشأة متأخر الظهور، إذ يُعدُّ من المصطلحات الأكثر شيوعاً في الدّراسة الأسلوبية المعاصرة. ويعدُّ الفيلسوف الفرنسي جان كوهين) ت. 1414هـ/1994م (أول من نظّر للانزياح؛ إذ خصّ هذا المصطلح بكلام مستفيض، وذلك في أثناء حديثه عن لغة الشّعر كإحدى المحاولات النظرية المجادة في حقل الدّراسات البلاغية والشّعريّة (كوهين، 1986) وقد تبنى جان كوهين هذا المفهوم ليعنى به ظاهرة فردية خاصة بأحد الكتاب أو بأحد المبدعين (بوخاتم، 2004).

وفيما يتعلق بيدايات مفهوم المصطلح فيمكن القول بأنّ شيئاً منه كان موجوداً في الفكر الغربي من قبل نشأة الدراسات الأسلوبية؛ إذ إنّه يرجع في أصوله إلى الفيلسوف الإغريقي أرسطو) ت. 322 ق.م (وإلى ما تلا أرسطو من بلاغة ونقد. فقد ميّز أرسطو بين لغة عادية ومألوفة وأخرى غير مألوفة، ورأى أنّ اللغة التي تنحو إلى الإغراب وتتفادى العبارات الشائعة هي اللغة الأدبية (ويس، 2005). ولما جاءت هذه الدراسات الأسلوبية زاد مفهوم الانزياح رسوخاً وعمقاً.

والمتتبع لتاريخ مصطلح الانزياح عند العرب القدامى يجد أن مفهوم هذا المصطلح ليس بجديد في الأدب العربي؛ إذ جاء في بعض الكتب النقدية والبلاغية القديمة ما يدل على هذا المفهوم. فقد استعملوا ألفاظاً مثل: العدول، الانحراف، الانتقال بدلاً من لفظ الانزياح أكثر في المجال اللغوي ولكن على الرّغم من ذلك فإنه لا يمكن انتفاء استعمالهم مصطلح الانزياح، ولكن الاستعمال كان نادراً نوعاً ما. فمن النّقاد القدماء الذين فطنوا إلى هذه الظاهرة الأسلوبية ابن جني (النحوي) ت. 392هـ/1002م (في حين قال: "إنّما يقع المجاز ويعدل إليه عن الحقيقة لمعان ثلاثة، وهي الاتساع والتوكيد والتشبيه. فإنّ عدمت هذه الأوصاف كانت الحقيقة البتة)". ابن جني، د.ت).

أما في الأدب العربي المعاصر فيعدُّ الباحث التونسي عبدالسلام المسدي¹ أول من استخدم هذا المصطلح في كتابه الأسلوب والأسلوبية. ولهذه الظاهرة الأسلوبية أهميتها في النقد الحديث بصورة عامة، وفي الشّعر العربي بصورة خاصة. وقد حاز هذا الأسلوب حضوراً في شعر شعراء غرب إفريقيا.

1.3. أقسام الانزياح

¹ هو باحث أكاديمي وكاتب ودبلوماسي ووزير التعليم العالي في تونس. ويعتبر من أهم الباحثين العرب في مجال اللسانيات واللغة. وهو على قيد الحياة.

ولعل من المفيد أن نشير إلى أن مُمَّا يؤكد أهمية الانزياح أنه لا ينحصر في جزء أو جزأين أو أجزاء النص، وإنما له أن يشمل أجزاء كثيرة متنوعة. فإذا كان قوام النص لا يعدو أن يكون في النهاية إلاً كلمات وجمالاً، فالانزياح قادر على أن يجيء في الكثير من هذه الكلمات وهذه الجمل. الأمر الذي يجعلنا نقسم الانزياحات إلى نوعين رئيسيين، تنطوي فيهما كل أشكال الانزياح، وتفصيل ذلك ما يلي:

1.3.1. الانزياح الدلالي (الاستبدالي)

هو الذي يكون الانزياح فيه متعلّقاً بجوهر المادّة اللغوية. وهذا النوع هو الأشهر والأكثر دلالة وتأثيراً في القارئ، يقول عنه صلاح فضل: "الانحراف الاستبدالي يخرج على قواعد الاختيار للرموز اللغوية؛ كمثل وضع الفرد مكان الجمع، أو الصفة مكان الاسم، أو اللفظ الغريب بدل المألوف (صلاح، 1998). وهذا النوع يُعرّف في البلاغة بالصورة الشعريّة أو البلاغيّة، ويُعد التشبيه والاستعارة والمجاز من أهم أشكال هذا الانزياح الدلالي؛ ولذلك سُمّي بالانزياح التصويري أو البياني.

1.3.2. الانزياح التركيبي

لقد حدّد بعض النقاد مفهوم هذا النوع من الانزياح في كتبهم النقدية، منهم الباحث صلاح فضل، الذي يعرفه بقوله: الانحرافات التركيبية تتصل بالسلسلة السياقية الخطية للإشارات اللغوية، عندما تخرج على قواعد النظم والتركيب مثل الاختلاف في ترتيب الكلمات (صلاح، 1998). أمّا الباحث أحمد محمد ويس² فيرى أنّ هذا النوع من الانزياح يحدث في الربط بين الدّول بعضها ببعض في العبارة الواحدة أو في التركيب والفقرة.

وهناك تقسيمات أخرى للانزياح أوردها الباحثون والنقاد العرب والعجم، كالباحث الإنجليزي جيوفري ليتش (ت. 1435هـ/2014م)³ الذي ذكر أنّ الانزياح ينقسم إلى أقسام ثمان هي: اللغوي، والنحوي، والصوتي، والكتابي، والدلالي، واللهجي، والأسلوبي، والزمني (صفوي، 1390).

2. انزياح الصورة في الشعر العربي من الغرب الإفريقي

تعدّ الصورة من أهم مكونات التسق الشعري الجميل. إذ هي رافد يمدّ التجربة الشعرية بطاقات تعبيرية قادرة على شحن السياقات بمجموعة من الأشكال التصويرية. فإنّ الأديب أو الشاعر يستخدم الشاعر في أدائه الشعري طريقتين، أولاهما التعبير المباشر والثانية هي الصورة الشعرية أو التعبير المتخيّل. إنّ التعبير هو لغة الشاعر التلقائية؛ أمّا الصورة الشعرية فهي التعبير المتخيّل الذي لا يَصوّر المعطيات الحسية بشكل مجرّد، بل يتعداها إلى تصوير انفعالاته ومشاعره الداخليّة، وقد يكون مصدر هذا الانفعال من داخل الإنسان ذاته أو من خلال تفاعله مع الناس. والصورة في الشعر لا تُخلق لذاتها وإنما تنبع من التجربة (سنداوي، 1993).

استناداً إلى ما سبق يحاول هذا المبحث تطبيقياً أن يستخرج أهم الانزياحات الدلالية المستخدمة في شعر شعراء منطقة غرب إفريقيا، متمثلة في الانزياح التشبيهي، والانزياح الاستعاري، والانزياح الكنائي، والانزياح المجازي. وتفصيلها كما يلي.

2.1. الانزياح التشبيهي

² باحث أكاديمي من سوريا. أستاذ نظرية الأدب وعلم الأسلوب بقسم اللغة العربيّة والدراسات الإسلامية في كليّة الآداب بجامعة البحرين. على قيد الحياة.
³ هو باحث وأستاذ متخصص في اللغة الإنجليزية واللغويات. كان مؤلفاً أو مؤلفاً مشاركاً أو محرراً لأكثر من 30 كتاباً وأكثر من 120 مقالة منشورة. كانت اهتماماته الأكاديمية الرئيسية هي قواعد اللغة الإنجليزية، وعلم اللغة، والأسلوب، والبراغماتية، وعلم الدلالات.

التشبيه في عرف بعض البلاغيين هو مشاركة أمر لآخر في معنى بإحدى أدوات التشبيه لا على وجه الاستعارة الحقيقية ولا المكنية ولا التجريد (القزويني، 1932؛ عتيق، 1985). وأسلوب يقوم أساساً على الخيال الذي يتجلى في إيجاد التناسب والتوافق بين العناصر المتباعدة داخل التجربة الإبداعية (عصفور، 1992). التشبيه وسيلة لرسم اللوحة الفنية الرائعة المؤثرة في العواطف والمشاعر الإنسانية؛ لذلك نجد أن كثيراً من الشعراء والأدباء يلجؤون إليه للخروج بالمعنى من الخفاء إلى الجلاء والوضوح، وللتعبير عما يختلج في نفوسهم. ولقد شكّل التشبيه ملمحاً انزياحياً مهماً في شعر المنطقة، ومن أمثلة هذه الانزياحات قول الشاعر النيجيري أبوبكر أبرغدوما (ت. 1410هـ/2001م):⁽⁴⁾ الطويل)

وَمَا أَنَا بِالْهَيْبَةِ الْأَمْرِ هَائِلًا   وَلَيْسَ فُؤَادِي بِالسَّرْعِ وَلَا خَالٍ

وعزّمي   كالعُضْبِ الْجُرَارِ مِضَاوُهُ   وإني به للخطب إن جَلَّ لَلْخَالِ

(كبا، 2011). فقد انزاح الشاعر بحديثه عن همتّه وعزمه إلى الحديث عن العضب الصّارم في قوله (وعزّمي كالعضب الجراز مضاؤه). شبّه الشّاعر عزمه بالسيف البتار الذي لا يمر أمامه شيء إلا فَرَّه ولا يعوقه أحد إلا بتره، وهذا يرمز إلى قوة عزمه، وصلابته في سبيل الوصول إلى المراد على طريقة التشبيه المرسل المجلد .

ومن الانزياح في التشبيه أيضاً قول الشاعر محمد الأمين السنغالي من المعاصرين:⁽⁵⁾ الطويل)

على الشَّيْخِ إِبْرَاهِيمَ مِني تَحِيَّةٌ   مُعْطَرَةٌ مِثْلُ الْبَنْفُسِجِ وَالنَّدِ

(انياس، د.ت). حباً للشاعر محمد الأمين شيخه إبراهيم بن عبد الله نياس من أجل تقدير جهوده النفيسة بتحية معطرة شذاها مثل شذا البنفسج والنَّد. فانزاح حديثه عن التحية المعطرة إلى البنفسج والنَّد في الطيب والكرم، مستعملاً في ذلك الانزياح أداة (مثل)، للرّبط بين المشبه والمشبه به. يريد الشاعر من هذا التشبيه تقدير جهود الشيخ إبراهيم نياس المثمرة. وهذا الانزياح يجعل الحديث يرتقي عن المباشرة والوضوح، فيجعل المتلقي يُعمل ذهبه ويتأمله.

ومن شواهد الانزياح التشبيهي أيضاً ما نجده في أبيات الشاعر محمد الأمين): الطويل)

أعاني   من الأشواقِ ما هيَّجَ الهَمَّأ   فنؤومي   جفاني والفؤادُ قد اغتمَّأ

وذاك   يُعْدي عن ديارِ ملاذنا   حبيب   إله العرشِ بدءاً كذا حتما

وقد   كان دمعُ العينِ كالنهرِ جارياً   وكالقَطْرِ   يُطفي الجمرَ كيفاً كذا كمأ

⁴ هو أبو بكر الصديق بن صلاح الدين أبرغدوما، ولد في الثاني عشر من شهر المحرم عام 1323 هـ من الهجرة الموافق 1914م في بيت ابرغدوما، ألوري إلورن، ولاية كوارا. عالم جليل له في اللغة وغيرها من العلوم قدم ثابت.

⁵ هو الشاعر محمد الأمين أحد شعراء السنغال العبقريين الذين أسهموا في حركة الأدب العربي السنغالي. له إنتاج أدبي كبير.

(كبا، 2011). تحدث الشاعر عن شوقه العميق لممدوحه حبيب إله العرش سيّدنا محمد صلى الله عليه وسلّم، وقد زاد اشتياقه بعده من دار ممدوحه مما سبب له البكاء وهطول دموعه كالنهر الجارف وكالمطر المنهمر القادرين على إطفاء كلّ حريق مهما كانت قوة لهيبه. وكذلك دموعه المتدفقة الساقطة تطفي نار الشوق والمحبة المتأججة بين ضلوعه وذلك على سبيل التشبيه المرسل المفصّل. ويقصد الشاعر من هذا التصوير البديع؛ تقدير محبته للرسول صلى الله عليه وسلم، ولفت الأنظار إلى حقيقة أمره، وحجمه، لعله يجد من يشاركه فيما يعانیه أو يعترف بها، فالمشبه هو (الدمع)، والمشبه به (النهر والمطر)، ووجه الشبه) جارياً ويطفي(، فقد شبّه الشاعر شيئاً واحداً وهو الدموع بشيئين هما النهر والمطر، والذي سوّغ له ذلك التناسب بينهما. وقد ألمح الشاعر في البيت تشبيهاً آخر، وهو تشبيه حرارة الحب، والشوق في قلبه بالجمرة في قوله: (وكالقطر يطفي الجمر (فدموعه تطفي حرارة شوقه كما يطفي القطر الجمرة. يلاحظ أنّ الشاعر قد خرج عن القيود القديمة، وخرق حواجز اللغة المعيارية لتنشيط ذهن القارئ وإثارته.

ومن النماذج أيضاً قول الشاعر عبد القادر السوقي⁶ من صحراء مالي: (الكامل)

سَيَّانِ دُرِّيَّ العُقودِ وَثَغْرُهُ فِي النِّظْمِ لا فِي كَلِّ مَاهِيَاتِهِ
كَالْغُصْنِ قَدًّا، كَالْغَزَالِ تَلْفُتًا كَالْبَرْقِ فِي الظُّلْمَاءِ فِي بَسْمَاتِهِ

(محمد أ، 2018). انزاحت العبارة عن الصيغ المألوفة عندما شبه الشاعر ثغر الظبي الذي يعني به المعشوقة بدرية العقود، مؤكداً أنّ ذلك الشبه في النظم فقط، لا في كل الجوانب. لأن الثغر في بقية الزوايا أجمل بكثير من دري العقود. وفي البيت الثاني تشبيهات عدّة صرح فيه بوجه الشبه، فالظبي مثل الغصن في القامة، والغزال في حسن التلفت، والبرق في الابتسام من خلال الظلمات، وأحياناً يعمد الشاعر إلى إخفاء وجه الشبه لغرض ما. ويظهر الانزياح جلياً في هذه التشبيهات ممّا يدل على الخيال القوي للشاعر وقدرته الإبداعية.

ومن الانزياح في التشبيه قول الشاعر النيجيري الوزير جنيد من المعاصرين: (الطويل)

وَذَابَتْ قَلُوبٌ مِنْ لَطَىِ الْهَمِّ وَالْأَسَى كَمَا ذَابَ مِنْ جَمْرِ اللَّطَىِ قِطْعَةُ التَّبْرِ

(أبو سليمان، 2020). يلاحظ أنّ الشاعر يفاجئ المتلقي بخروجه عن الكلام العادي فيشبه ذوبان القلوب من شدة الهم والأسى بذوبان قطعة الذهب في جمرات اللظى. وهذا التصوير في غاية الروعة والجمال؛ وذلك لأنّه دالٌّ على شدة ما يتألم به الشاعر من المصيبة التي ألمت به. فشبه حالة القلوب المحترقة من نيران الهم والأسى بحالة احتراق المعدن النفيس بنيران الصّاغ، وعقد المماثلة بين الصّورة المعنوية، وهو احتراق القلب، وبين الصّورة الحسية، وهو احتراق المعدن النفيس بنيران صائغ الذهب عن طريق التشبيه المفصل لينتقل بالقارئ من العالم المعنوي إلى العالم الحسي.

ومن أروع الانزياح التشبيهي في شعر المنطقة ما قال الشاعر المختار الكنتي الكبير (ت. 1226هـ/1811م: (7) الطويل)

⁶ من شعراء شمال مالي المتمكنين. لم أف على تاريخ وفاته.

عَلَيْهِمْ صَلَاةٌ لِّلْمُهَيْمِنِ رَبِّنَا
تَهْبُّ كَمَا هَبَّ النَّسِيمُ عَلَى الرَّهْرِ
وَسَادِسَةٌ أَيضًا أَصَابِعُهُ الَّتِي
تَفِيضُ بِمَاءٍ كَالزَّلَالِ مِنَ النَّهْرِ

(الكنتي، د.ت). الشاعر انزاح بالدوال المعجمية عن دلالاتها الأصلية إلى دلالات أخرى إذ شبه الصلاة في البيت الأول في نفتحها بالنسيم الذي يعطر الزهر ويزيده بهاء. وفي البيت الثاني شبه أصابع النبي عليه السلام بالشلالات التي تصب في النهر، فتزيد من غزارته وقوته. ووجه الشبه في كلٍّ من التشبيهين متنوع من صور متعددة .

ومن النماذج التي تستحق الإشارة إليها قول الشاعر أبوبكر غنيمي البرناوي- من المعاصرين - في قصيدة رائية، هجا فيها الشاعر خصومه: (الطويل)

أَجَادِلْكُمْ مَهْمَا حُيَيْتَ وَإِنْ مَتَّ
أُجَادِلْ مَوْتَاكُمْ فَأَغْلِبُكُمْ طُرَا
أُجَاهِدُكُمْ بِالْحَالِ وَالْمَالِ هَكَذَا
يُجَاهِدُكُمْ أَهْلِي أُسُودٌ غَضَنْفَرَا
أَنَاضِلُكُمْ بِالنَّظْمِ وَالتَّنْثِيرِ هَذِهِ
سُيُوفِي تَرَى الْأَوْغَادِ مَوْتَا مَقْرَرَا

(غنيمي، د.ت؛ ميدغو، 2016). نرى أنّ الشاعر خرق قواعد اللغة إذ شبه أهله وأفراد أسرته بالأسود، وهو تشبيه بليغ حذف فيه أداة التشبيه؛ وذلك إظهارا للهمة والعزيمة في هجاء الخصوم، وتعييب أفكارهم. فالتشبيه له دلالاته النفسية، لما فيه من إقامة صلة، وعلاقة بين أمرين، ليوضح الأديب به شعوره، ويبرز به فكرته، ويجليها كي تؤثر في نفس القارئ، أو السامع أقوى تأثير وأعمقه .

ومن روائع الانزياح التشبيهي أيضا ما قاله أمير الشعراء في نيجيريا الشاعر أبوبكر إلي -على قيد الحياة-، وهو يبالغ في تشبيه الكتب بمحديقة ذات ثمر غزير: (الكامل)

وَصَلَتْ إِلَيَّ الْكُتُبُ وَهِيَ حَدِيقَةٌ
غَنَاءٌ فِيهَا كُلُّ غُصْنٍ يُثْمِرُ

(ألي، 2008). يتبدى الانزياح في هذا البيت عندما شبه الشاعر الكتب بمحديقة يقطف منها أطيب الثمار. ولعل ذلك يرجع إلى ما تعلق بذهنه اللاوعي من الحنين إلى الحدائق والغابات الخضراء التي زارها أثناء طوافه ببعض المدن الإفريقية والعربية. فرأى ما نبه شعوره، واستحوذ على خياله، وحثه على قول الشعر. وإن صورة المحيط الأطلسي قد أثرت فيه فمضى يستقصي أحوال البحر وأحواله، كما استرعت انتباهه مشاهد تلك الحدائق والغابات الخضراء التي تعدُّ من أشدّ الظواهر الطبيعية

⁷ هو الشيخ المختار بن أحمد بن أبي بكر الكنتي القادري من ذرية عقبة بن نافع الفهري فاتح بلاد المغرب، من علماء بلاد أزواد بقرب بلاد تمبكتو. كان شاعرا مفلقا، وشعره كثير جدا في سائر ضروب الشعر. له تأليف كثيرة.

حضوراً في جنوب نيجيريا، حيث عاش حياته الأولى، وصدفة وجد نفسه في بيئة شبه صحراوية في أقصى الشمال فجعل يرى الكتب كحديقة يقطف منها أطيب الثمار .

فانزاح الشاعر بلغته الشّعريّة عن طريق التشبيه لما يتوفّره من أطراف وهذا كله ينجلي ضمن الإبداع الفني وفطنته في التوظيف، كما أنه من خلال هاته الكلمات التي يشير إلى أنها تحمل معاني كثيرة وإيجابية في الوقت نفسه تصور حالته التي عاشها آنذاك، فاستعمل الصورة البيانيّة المتمثّلة في التشبيه التي ضمن طياتها يخطو بخطوة الانزياح التصويري، فمن خلاله استعرض أفكاره وشدّ انتباه المتلقي ليثير فيه تساؤلاً.

2.2. الانزياح الاستعاري

حدّ الاستعارة في اصطلاح البيانيين هو اللفظ المستعمل في غير ما وُضع له في أصل اللغة؛ لعلاقة المشابهة بين المعنى الأصلي والمجازي، مع وجود قرينة مانعة من إرادة المعنى الأصلي. ولقد شكّل الانزياح في أسلوب الاستعارة حيناً مهماً في شعر شعراء غرب إفريقيا، فأظهروا عنايتهم به؛ إذ نال الأسلوب الاستعاري أعلى مراتب الجمال والإبداع في أشعارهم. وبإمكاننا أن نتقصى الانزياح الاستعاري في نصوص أشعارهم، وكيف تمكّنوا بجدارة لغوية إبداعية أن يحقّقوا قيمًا دلاليّة أنتجها انزياح النصّ. من ذلك قول الشاعر هارون محمد المالي (من المعاصرين) :- الطويل)

ففاضَ عليهم علمٌ موهبةً على علوم اكتسابٍ كلِّ أمرهم يعلو
إذا ما تصدّى المرأ للغضّ منهم قوامسٌ يحسُّ لها زجلٌ

(محمد أ، ع، 2018). يتمثل انزياح هذا البيت من الشّعْر في كلمة (فاض). فتخرج الشاعر عن الكلام العادي والمألوف اللغوي المتعارف عليه فقد استعار اللفظ لوجود العلم الموهبي بجامع العلوم المكتسبة فيهم بجامع الانتشار عن طريق الاستعارة التبعية. ولا ريب أنّ الشاعر عندما يترك اللغة المألوفة تصبح الجماليّة النفسيّة أو الحياة النفسيّة العلامة السيكلولوجية المهيمنة وتصبح التأملات التي تريد أن تعبر عن نفسها تأملات شاعرية.

ومن نماذج الانزياح الاستعاري في شعر المنطقة قصيدة الشاعر آدم عبد الله الإلوري (ت. 1413هـ/1992م)⁸ التي رثى فيها ابنته، يقول فيها: (الكامل)⁹

الدهرُ سدّدَ سهمه ورماني فأصابني في أشرف الأركان
فأصابني في مهجتي جنان فسرى انتعاش السّم في شرياني

(جمعة، 1998). في نصّ الشاعر صورة استعارية يبدو عليها الانزياح واضحاً وجلياً عن طريق تلاعبه بدلالات الألفاظ، إذ نلمح استعارة فذة انزاح بها اللفظ من المألوف اللغوي المتعارف عليه، ولعباً جميلاً بالألفاظ مع صياغة أدبيّة محكمة بما

⁸ هو آدم بن عبد الباقي بن حبيب الله الإلوري. ولد سنة 1917 م في مدينة وسا بجمهورية بنين من شعراء المنطقة النابغين، فصيح اللسان، له باع طويل في قول الشعر ونظمه.
⁹ اختلال في الشطر الأول من البيت الثاني.

كمن جمال العمل الإبداعي. فقد شبّه الشاعر الدهر وهو أمر معنوي برجل وهو حسيّ أطلق سهمه المسموم نحو الشاعر حتّى أصاب قلبه، ومن ثم انتشر سمّ الحزن والألم في جميع شرايين الشاعر على طريقة التمثيل. في هذه اللوحة الأدبيّة عمل التشخيص والانزياح في اللفظ على ملاحظة الفكر للوصول إلى المعنى الدلالي، استعان به الشاعر لتصوير مدى عاطفيته الصادقة تجاه هذه الحادثة المرّة.

ومن شواهد الانزياح الاستعاري أيضاً قول الشاعر الأديب ابن محمد الفوتي المقلب ب(العربي له)
(ت. 1389هـ/1969م)¹⁰ في مدح الشيخ سعد أبيه: (الكامل)

فُل لَأَلَى قَالُوا : فِلاَنٌ مِثْلُهُ زَيْفُ الدَّرَاهِمِ لَيْسَ كَالدِّينَارِ

(صمب، 1978). استطاع الشاعر أن يرسم صورة غريبة خرق بها اللغة وقواعدها باستخدام الاستعارة التمثيلية في قوله (زيف الدرّاهم ليس كالدينار)؛ إذ قد شبه الشاعر ممدوحه ورفع قدره على أقرانه بالدينار الذي يميّز من زيف الدراهم على طريقة الاستعارة التمثيلية. يلاحظ في هذا البيت أنّ اللغة تتخلّى عن دلالاتها الأصليّة لتتحوّل إلى لغة شعريّة أدبيّة تحفّز ذهن القارئ وتثيره.

ومن نماذج الانزياح الاستعاري أيضاً في أشعار شعراء غرب إفريقيا قول الشّاعر أحمد البكاي
(ت. 1282هـ/1865م)¹¹ مادحا سلطان المسلمين عبد الحميد: (الوافر)

لَهُ تَرَكَ الجِدودُ المَجْدَ إِرْتًا وَزَادَ لَهُمُ مِنَ المَجْدِ الجَدِيدِ

بَنى السُّلطانُ محمودُ المَعالي وَزَادَ كَمَا بَنى عَبْدِ الحَمِيدِ

وَزِدْتَ عَلَيَّ الَّذِي بَنَيْتَ وَلَكِنْ عَلَيَّ مَا زِدْتَهُ هَلْ مِنْ مَزِيدِ؟!

(سيد، 2009). ففي قوله (وزدت على الذي بنيا) انزياح استعاري؛ إذ شبه المجد بالبناء، وهو تشبيه من باب الاستعارة المكنية، وجمالها يكمن في التجسيم؛ وذلك بأن جسّدت هذه العبارة، وهو أمر معنوي في سورة محسوسة، وهو البناء. وهذا لتقريب الفكرة إلى الذهن وتوضيحها في المخيلة، وإرضاءً للنزعة البشرية في تفضيلها لعالم الحسن. ويقول أيضاً: (البسيط)

وَسالِمِ الدَّهْرُ مَنْ سالَمْتَ مِنْ أَحَدٍ وَحارِبِ الدَّهْرُ مَنْ حارِبْتَ حَيْثُ بَدَا

¹⁰ ولد هذا الشاعر في منطقة نياسر (السنغال) سنة 1890م. قضى حياته في السنغال. لم ترد في المصادر المعتمدة معلومات عن نشأته وتعليمه. ويدل شعره، وما خلف لأبنائه من الكتب، على ثقافته العربيّة الإسلامية المتوسعة، وخبرته في نظم القصائد، والفقه أيضاً. عمل بتصنيف الكتب ونظم الشعر.

¹¹ هو أحمد البكاي بن محمد المختار الكنتي القادري. ولد في بلدة أزواد (مالي) سنة 1785م. عاش في مالي وموريتانيا. هو أديب وشاعر في صورة شاعر القبيلة (الجاهلي). له قصائد مطولة يتجاوز بعضها الأربعمائة وستين بيتاً، تنوع موضوعياً بين هجاء الخصوم والتقليل من شأنهم، والفخر بقبيلته كنت وقوة بأسها في الحروب، مفتتحاً الهجاء بمقدمات غزليّة قد تطول لتتجاوز السبعين بيتاً قبل الدخول في الهجاء والفخر. يهتم في شعره بتسجيل وقائع حياته وحياته قبيلته، والاستشهاد بأسماء الأعلام المعاصرين، ومواقفهم، ويعتد باللغة والتراكيب التراثية وغريب المفردات.

(سيد، 2009). في البيت السابق نلمح دور الانزياح بواسطة الأسلوب الاستعاري في قوله (وسالم الدهر) و(حارب الدهر) فالاستعارة في النَّصِّ مكنيَّة، ومن ملامح الجمال فيهما هنا التشخيص؛ إذ صوِّر الدهر على هيئة شخص، أو على هيئة الفارس القائد في المعركة، له القدرة على المسالمة والحاربة، وهو تشخيص يحرك الدهن، ويستثير الخيال ويبعث على الإعجاب والتأثر ومتابعة المشهد. كما أنها صورة ترفع من شأن الممدوح، وتضفي عليه هالة من الجلال؛ إذ الممدوح فيها يبدو قريباً للدهر .
ومن النماذج أيضاً أبيات الشاعر أبوبكر أبرغدوما الذي اتكأ على البناء الاستعاري التشخيصي في رثاء الشيخ إبراهيم الكولخي فقال: الطويل¹²)

نَشَرْتُ لواءَ العِلْمِ والوردِ جُمْلَةً   يَصِيرانَ مَحْفُوظَيْنِ عِنْدَ الحُمَاةِ
لَحَقْتُ جميعَ القطبِ طَرًّا بأجمع   وصرتَ ولاءً منهم بينَ الوُلاةِ

(كبا، 2011). من الملاحظ أنَّ قوله (نشرت لواء العلم والورد جملة) قد انزاح عن معناه الحقيقي إلى معنى مجازي، إذ شبَّه الشاعر العلم والورد بدولة أو مؤسَّسة لها لواء إذا طوي يدلُّ على التوقُّف في العمل أو على حدوث مشكلة، ونَشَرُ هذا اللواء يدلُّ على استمرار العمل وحلِّ المشكلة، وحذف المشبَّه به الذي هو الدولة أو المؤسَّسة ورمز إليه بشيء من لوازمه وهو اللواء على طريقة الاستعارة المكنيَّة التخيليَّة.

ومن نماذج الانزياح الاستعاري أيضاً قول الشاعر أحمد بما البكي (ت. 1345هـ/1927م)¹³ مخاطباً الرِّسول عليه السَّلَام: (البسيط)

في يومٍ بدرٍ بدا بدرًا وأمَّهُم   إعلاءً كلمةً من أعلى به الهمما

(امباكي، د.ت). ففي البيت السابق انزياح استبدالي، تشكَّل من خلال تداول الشاعر دلالات الألفاظ، فقد شبَّه النبيِّ عليه السَّلَام) بالبدر (بجامعِ الحُسْنِ في كلِّ، ثمَّ استعير المشبَّه به) البدر (للمشبَّه) النبي (على سبيل الاستعارة التَّصريحِيَّة الأصيليَّة. والقرينة المانعة من إرادة المعنى الأصلي هنا لفظية، وهي) أمَّهُم .(ولا شكَّ أنَّ النسيج الشعري الذي قام على أساس الخروج من المألوف والعادي قد أكسب النَّصَّ بعداً جماليًّا. ومن الشواهد أيضاً قول الشاعر السنغالي إبراهيم انياس الكولخي) ت. 1395هـ/ 1975م: (الطويل¹⁴)

فبحرٌ مُحيط بالعبادِ وأمِّها   فلم يكُ في تفضيلِهِ يطلب الحرصًا

¹² اختلال في قافية البيتين.

¹³ هو أبو المحامد الشيخ أحمد بما البكي السنغالي المشهور بالشيخ الخديم ولد سنة 1853/1270 في قرية مباكي بول بالسنغال. كان شاعرا متضلعا، و جبلا راسخا في علوم القرآن والحديث، و الفقه بمذاهبه الأربعة وأصوله، والتصوف السن وطودا شاعرا في البلاغة والمنطق والعلوم العربيَّة بعد ما تبحر في كل العلوم وتضلع من كل الفنون وأرعى على معاصريه.

¹⁴ هو إبراهيم بن عبدالله الكولخي. ولد سنة 1901م في السنغال. توفى في كوخ المدينة التي ينتسب إليها. عاش في بلاده السنغال، وقام برحلات في جهات إفريقيا، خاصة جزءها الغربي، وكذلك زار بلاداً عربيَّة وأوربيَّة، للمحاضرة، أو المشاركة في المؤتمرات. ينسب إليه شعر كثير، جُمع معظمه في كتاب واحد نشر إبان حياته، عنوانه *الدواوين الستة* لشيخ الإسلام الحاج إبراهيم ابن الشيخ الحاج عبد الله الكولخي.

(انيس، د.ت). يلاحظ في البيت السابق أنّ الشاعر قد استطاع بجدارة فائقة وسبك نصي متماسك أن يعبر عن شعوره الداخلي. ففي البيت انزياح استعاري، فقد شبه الشاعر النبي عليه السلام بالبحر في سعة علمه، وعطائه، وحذف المشبّه وهو النبي عليه السلام، وصرّح بالمشبّه به وهو البحر على سبيل الاستعارة التصريحية. فمن خلال هذا التوظيف تبين لنا مهارات الشاعر وقدراته وإمكاناته اللغوية في قدرته على اللعب بالألفاظ وتسخيرها للجمال الإبداعي المؤثر.

2.3. الانزياح الكنائي

الكناية هي ترك التصريح بالشّيء إلى ما يساويه في اللزوم لينتقل منه إلى الملزوم (الطبي، 2011). ويرى عبد القاهر الجرجاني أنّها إثبات معنى من المعاني فلا يذكر باللفظ الصريح، وإنما يأتي إلى معنى هو تاليه وردفه في الوجود (الجرجاني، 1992؛ التفتازاني، 2013). ويعدّ أسلوب الكناية أحد الأساليب البلاغية التي تقوم على عنصر الانزياح؛ لأنّه قائم على الإيحاء. وهو من الأساليب التي تزيد المعنى قوّة ومبالغة وتحسيده في صورة محسوسة تزخر بالحياة والحركة، ولهذا نرى الشعراء يستخدمونها للتعبير عن أفكارهم وعواطفهم. ولقد وظّف شعراء المنطقة الانزياح الكنائي للتعبير عن كلّ ما يعتري كوامنهم الداخليّة، وشواهده على النحو التالي:

قول الشاعر محمد الأمين السنغالي: الطّويل - البسيط - الطّويل - الطّويل - الطّويل)

بيرهام عبد الله عودي ثاقبٌ   بجمدٍ إلهي ثوبٍ حُبِّي أفضبُ

أمرغُ الخدَّ في شوقٍ وفي طمعٍ   أشدُّو جهارًا ودمعي هاطلٌ وكفُّ

عليك صلاةُ الله ثم سلامه   فخر لي صحبًا فاضلينَ لهم يدُ

أيا سيدي إني لدى الباب واقفٌ   وكُلِّي رجاءً أن أغيبَ في السرِّ

لأحظى بجمع الجمع سرًّا وجهرةً   وأبقى مدى الأيام في غاية السبكِ

(دم، & لطيف، 2019). يكمن الانزياح في قوله (عودي ثاقب) وقوله (ثوب أفضب) وقوله (أمرغ الخد)، وقوله (فاضلين لهم يدا). في البيت الأول تحدث الشاعر عن حسن حاله وقوة شخصيته ومجده الذي تحقّق بفضل الله، ثمّ بجهود والده الشيخ إبراهيم، وكثي عن أحواله بالعود الثاقب، وبالثوب الأفضب. وتحدّث الشاعر في البيت الثاني عن خضوعه وخشوعه وطمعه في الوصل بممدوحه عليه لما وصل إلى دياره منشداً المدائح النبوية ودموعه تھطل، كنى الشاعر عن ذلك الخضوع بمرغ الخد على الأرض على سبيل الكناية عن الصفة. ونرى الشاعر في البيت الثالث يصلي على النبي عليه السلام متوسلاً به ليكون مع أصحاب الفضل والقوّة المادية والمعنوية، فقد كنى عن القوّة والغنى باليد محتدياًً بذلك حذو الشعراء.

ففي الأبيات السابقة نلاحظ في النصّ أنّ الشاعر قد لعب بالألفاظ بأسلوب انزياحي دلالي جمالي، ولّد لنا دلالة جديدة ومعنى آخر يستدعي فكر القارئ إلى المماثلة وكّدّ الذهن في كشفها. فهذا المعنى الجديد هو ما ولّده انزياح النصّ، وترك جماليّة أدبيّة في ثنايا نصّ الشّاعر.

ومن جمال توظيف الانزياح الكنائي أيضًا لدى شعراء غرب إفريقيا ما قاله الشاعر الوزير جنيد النيجيري (ت. 1417هـ/1997م):⁽¹⁵⁾ الطويل

ونوحى على مأوى الضيوف رحيمهم
وكهف اليتامى ذي السّلامة في الصّدر

(سليمانو، 2020). ففي البيت انزياح في قوله (مأوى الضيوف) عن هذا المعنى الواضح إلى معنى يريده الشاعر وهو الكرم وسعة الصدر عن طريق الكناية، وكذلك في قوله (كهف اليتامى) انزياح كنائي عن الخطاب العادي المألوف إلى خطاب يرتقي باللغة إلى أسلوب أدبي يثير المتلقي، ويصل إلى المعنى المقصود الذي هو السّلامة واللّطف والرّحمة وحسن المعاشرة. فلّمّا عدل الشاعر عن التّصريح بهذه الصفات إلى الكناية عنها ارتقى مستوى الفن الشّعري لديه ممّا استرعى انتباه السامعين. ويريد الشاعر أن يبيّن كرم الممدوح في كثرة إعداد الطّعام للضيوف؛ لأنّه يسلتزم من كثرة الضيوف كثرة القرى والكرم، كما أنه يلزم من كون الممدوح كهفًا لليتامى أن يكون كفيلهم ورحيمًا بهم (ناصر، 2019).

ومن شواهد الانزياح الكنائي أيضًا ما قاله الشاعر محمد السنوسي جابي الغامبي (ت. 1376هـ/1956م)⁽¹⁶⁾ عن رسول الله: (المتقارب)

بالأدب بها خير رسل الإله
وخير بريّاته قد ثوى

كثير الأيادي كثير الجهاد
طويل النّجاد شديد القوى

(كبا، 2011). فقول الشاعر (كثير الأيادي) انزياح كنائي؛ إذ كئى به عن صفة لازمة لمعناه وهو الكرم وحسن القرى، وكذلك قوله (طويل النجاد)، فقد انزاح الكلام عن المعنى المقصود إلى معنى آخر، لأنّه مكئى به عن صفة لازمة لمعناه وهو الشجاعة. يعني أنّ جمالة السيف طويلة، فيستلزم ذلك أن يكون الرجل طويل القامة، ثمّ إنّ الطول يدلّ على شجاعته وقدرته على القتال. ولا شكّ أنّ الشاعر اعتاد وصف النّبي بصفات تدلّ على مدحه والثناء عليه، وذلك من خلال الأبيات التي سيقمت في

¹⁵ هو الوزير جنيد بن محمد البخاري، أحد أدباء نيجيريا. ولد بمدينة صوكوتو عام 1906م. وقد كان من قادة حركة الأدب العربي النيجيري في فترة الاستعمار إلى ما بعده من العصر الراهن.

¹⁶ هو محمد السنوسي غوث فاس بن إبراهيم جابي غاسما. ولد في مدينة جاروم كوتا سنة 1902م. وتوفي في بنجول (غامبيا). وهو شاعر مقلد، أوقف جلّ شعره على المديح النبوي، نظمه على الموزون المقفى وتبع حروف المعجم فنظم قوافيه عليها، وجعل شعره خالصًا في المديح للنبي وآل بيته وصحابته، مكثّرًا من الدعاء ومتوقفًا عند بعض مآثر السيرة الشريفة. مجمل شعره جزل اللغة، حسن السبك، فصيح البيان، يعكس حسن تصرفه في صوغ المعاني والأساليب.

مقام المدح، ولعل ذلك من شيمة الشعراء الذين اتسموا بالذكاء والحنكة، فيأتي شعرهم بالغ الجودة والإحكام، كما أنه يزيد من براعة الأسلوب، وتمكين المعنى.

2.4. الانزياح المجازي

المجاز أسلوب يفسح مجال التعبير وتخيُّر الألفاظ لتحقيق الأغراض البلاغية كالإيجاز والمبالغة والخيال. ولقد وظَّف شعراء المنطقة المجاز بأنواعه وآلياته لتقوية القدرات التعبيرية في أشعارهم ممَّا أظهر تنوع الوظائف الفنية، التي نهضت بها الصور المجازية. ويجرى المجاز على المفرد فيسمى المجاز اللغوي أو يجري على الجملة فيسمى العقلي. وسنحاول دراسة طائفة من الشواهد على النحو التالي: ففي قول الشاعر ابن سيد عال المالي: (17) البسيط)

إِنَّ الْمَدِينَةَ   (تُنْبُكْتُ) لَفِي كَمَدٍ   وَالنَّاسُ مَا   بَيْنَ ذِي حُزْنٍ وَذِي جَلَدٍ

كَذَا الْفَرَى أَصْبَحَتْ   فِي حَالٍ نَكَبَتْهَا   كَذَا الْبَوَادِي   عَدَتْ تَسْعَى بِلَا خَلَدٍ

(عال، د.ت). في الأبيات السابقة انزياح مجازي؛ إذ أسندت الأفعال إلى الحيز المكاني الذي تقع فيه أحداثه، لا إلى فواعلها الحقيقية، وذلك لبيان تمكن الحدث الفعلي؛ لأن مدينة تنبكتو مثلاً لم تكن في كمد لوفاة المرثي له إلا بعد تمكن الكمد في مَنْ يَجْلُونَ فيها، حتى تخيل الشاعر أن كمد الأحياء تسرب إلى الجمادات فكان الانزياح هنا عن الخطاب العادي المألوف إلى خطاب يرتقي باللغة إلى أسلوب أدبي يثير المتلقي، ويصل إلى المعنى المقصود.

ونظير استعمال الانزياح المجازي أيضاً قول الشاعر أبوبكر أبرغدوما الألوري: (الطويل)

فَتَمَّ أَقُولُ مِثْلَ   مَا قَالَ شَيْخُنَا   لِبَلَدَةٍ كَوَلَّ   وَلَا أَنَا مَازِحٌ

فَتَأْوِي إِلْوَرْنَ   تَحْتَ ظِلِّ مُحَمَّدٍ   وَيَعْبُدُ مَوْلَاهُ   لِذَلِكَ صَاحِبٌ

(الفلاحي، 2018). انزاحت العبارة (فتأوي إلورن تحت ظل محمد) عن معناها الحقيقي إلى معنى مجازي. إذ أسند الشاعر الإيواء هنا إلى إلورن وهو إسناد هنا مجازي؛ لأنَّ إلورن مدينة لا حركة لها، والمراد هو أهلها، فحذف المضاف وأسند الفعل إلى المضاف إليه، لعلاقة محلّية، وللالتصاق بين الأرض وسكانها. فالانزياح الحاصل هنا لوحة شعرية يشاهدها المتلقي ويتأملها ماثلة أمامه.

ومن نماذج الانزياح المجازي الرائعة أيضاً قول الشاعر امبكي سيرين (ت. 1319هـ/1901م): (البسيط)

يَا   أَيُّهَا الْأَخُ طِينًا ثُمَّ إِيْمَانًا   أَمِينٌ   ثُورِي الَّذِي بَادَرَتْ إِحْسَانًا

¹⁷ أحد شعراء مالي العبقريين. له باع طويل في كتابة الشعر. لم أقف على تاريخ وفاته.

¹⁸ هو محمد بن محمد البوسوي المعروف بسيرين امبكي، ولد في جلف (السنغال) عام 1864م. من الشعراء المكثرين. له إنتاج أدبي ضخم.

(امبكي، د.ت). وقول الشاعر الغني عمر كركي): المجتثُ)

فَعَنْ قَرِيبٍ   تَمَوُّتُوا   فَكُلُّكُمْ   مُقْبُورٌ

(كبا، 2011). ففي البيت الأول استخدم الشاعر امبكي المجاز لخلق تصوير جديد وتجميل الصورة الشعري؛ إذ وصف المخاطب بالطين على طريقة المجاز، علاقته اعتبار ما كان؛ لأن أصل البشر طين. وفي البيت الثاني يعظ الغاني الشيخ عمر كركي ذويه ويذكرهم بأن كلهم مقبورون، وليسوا كذلك في حال التخاطب، ولكنهم صائرون إلى ذلك لا مناص لهم، لذا يعد ذلك مجازاً باعتبار ما يكون. فاستطاع الشاعران رسم صور مجازية خيالية عبر الانزياح من الحقيقة إلى المجاز.

ومن شواهد الانزياحات المجازية أيضاً ما قاله الشاعر محمد الأمين السنغالي: (البسيط)

يَا سَيِّدِي   يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمْتُكُمْ   قَدْ سَامَهَا   الدَّهْرُ ضَيْمًا بَاتَ مُعْتَرِبًا

أَعْدَاؤُهَا فِي   جَمِيعِ الْأَرْضِ إِتَّحَدُوا   لِقَهْرِهَا وَهِيَ   تَلْهُو خَيْرَهَا نَهَبًا

(دم، & لطيف، 2019). لقد أتى الشاعر في البيت الأول بالانزياح الشعري الزائع في صورة فنيّة تُثير الإعجاب. إذ يتحدث عن الأمة الإسلامية في الوقت الراهن، التي تعيش في الظروف السياسية والاقتصادية الصعبة، تدعى عليها أعداؤها في مختلف الأقطار الإسلامية، لدحر الإسلام وإبادة أفرادها، ونهب خيراته وقد عبّر الشاعر عن ذلك الاعتداء على الأمة الإسلامية بالمجاز العقلي، إذ أسند الشاعر فعل سام إلى الدهر مجازاً، للعلاقة الزمنية، وقد أدّى المجاز في هذا التعبير دوراً بارزاً في خلق المعاني الخلابة والتصوير الأدبي.

ومن شواهد الانزياحات المجازية التي جاءت في شعر غرب إفريقيا قول أحد الشعراء: (البسيط)

شَوْقٌ إِلَيْكَ وَشَغْفٌ   كَادَ يَقْتُلُنِي   وَكَادَ قَلْبِي يَطِيرُ   حِينَ ذَكَرَنِي

شَوْقٌ وَشَغْفٌ   وَهَمٌّ كَادَ يُهْلِكُنِي   شَوْقٌ لِلْقِيَا   مَنِ قَلْبِي يُرْفُنِي

(كبا، 2011). يلاحظ كيف ابتعد الشاعر عن اللغة العادية إلى لغة غريبة حينما أعطى الكلمات (الشوق والشغف والهَم) دماً؛ لأنه شبهها بوجود حي، إذ أسند إليها الأفعال: يقتلني، ويهلكني، ويورقني إسناداً مجازياً لا حقيقياً؛ لأنّ الشوق وغيره لا يقوم بتلك الأفعال التي ليس الشوق وغيره سوى سبب فيها. فمثل هذه الانزياحات تولّد دهشة وغبطة تؤثر في نفسية المتلقي، ويكسب الكلام ذوقاً أدبياً رفيعاً.

الخاتمة

تناولت هذه الدراسة موضوع الانزياح الدلالي في شعر غرب إفريقيا العربي، وتوصلنا من خلال الدراسة إلى مجموعة من النتائج، أهمها ما يلي:

أنّ ظاهرة الانزياح الدلالي التي حاولنا كشف معالمها في شعر شعراء غرب إفريقيا قد أدت إلى تقوية لغتهم الشعريّة، وابتعادها عن نسقها المعتاد والمألوف، كما أدت أيضاً إلى لفت انتباه المتلقين وإثارة أذهانهم.

لقد أعطت الانزياحات الشعريّة لأشعار شعراء غرب إفريقيا بعداً فنياً بارزاً. وهم يحاولون حسب قدراتهم الفنيّة نقل تجاربهم إلى المخاطبين ببراعة ودقّة، رابطين بين الواقع والخيال في تصويرهم. فقد كان لهؤلاء الشعراء القدرة الفنيّة الجليّة في رسم الصويرة الشعريّة والصور البلاغيّة التي تركت أثرها في نفوس القارئ.

يتضح من خلال هذه الدراسة أنّ شعراء المنطقة قد برعوا في استغلال اللغة والاستفادة من طاقاتها، إذ تتجلى في أشعارهم جودة التعبير، وبراعة التصوير. كما أفادوا من إمكانيات ثقافتهم البلاغيّة التراثيّة، فشبّهوا، واستعاروا، وكنّوا، كل ذلك بألفاظ رشيقة سلسلة، مما ترك أثراً وتأثيراً في المتلقي، ليتفاعل مع الصويرة، ويتقبّل المعنى.

والجدير بالذّكر أن هذه الدراسة تعدّ مجرّد لبنة في بناء شعريّ شامخ لشعراء امتلكوا ناصية البيان وزمام اللغة، فشكل لوحات فنية متكاملة الأركان استطاعت أن تلفت الدارسين وتثير انتباههم.

المصادر والمراجع

ابن جني، أ. ع. (د.ت). الخصائص، مح. محمد علي نجار. المكتبة العلمية.

ابن فارس، أ. (1979). معجم مقاييس اللغة. دار الفكر.

ابن منظور، ج. (1995). لسان العرب. دار صادر.

أغ محمد، م. (2018). عن الصويرة الشعريّة عند شعراء الطوراق، كلّ اسوك أنموذجا. مجلة الثقافة الشعبيّة، (1) 41، 72.

- ألي، ع. أ. (2008). ديوان الرياض. مطبعة ألي جمبا للطباعة والنشر والتوزيع.
- امباكي، أ. ب. (د.ت). ديوان الأمداح النبوية والصلوات على النبي الهاشمي. جمع: الشيخ محمد جاج. مكتبة الشيخ الخديم.
- امبكي، س. ع. (د.ت). ديوان شعر. مكتبة الشاعر، مخطوطة، 53.
- انياس، إ. (د.ت). الدواوين الست. دار الفكر.
- بوخاتم، م. ع. (2004). مصطلحات النقد العربي السيمائي، الإشكالية والأصول والامتداد. اتحاد الكتاب العرب.
- التفتازاني، س. (2013). مختصر السعد شرح تلخيص كتاب مفتاح العلوم. مح: عبد الحميد هندواوي. المكتبة العصرية.
- الجرجاني، ع. (1992). دلائل الإعجاز. مح. محمود محمد شاكر. دار المدني.
- جمعة، ز. (1998). الشيخ آدم عبد الله الإلوري ومساهماته في الدراسات الإسلامية العربية في نيجيريا. جامعة ميدغوري، كلية الدراسات الإسلامية، رسالة ماجستير.
- جوب، أ. د.، & لطيف، إ. (2019). علم البيان في الشعر العربي السنغالي، شعر محمد الأمين أمودجا. مجلة الحركة (2) 21 ، 385.
- الددة، ر. ع. (2009). الانزياح في الخطاب النقدي والبلاغي عند العرب. دار الشؤون الثقافية العامة.
- الزبيدي، م. (2005). تاج العروس من جواهر القاموس. طبعة الكويت.
- سليمانو، أ. (2020). القيم الجمالية في شعر الدكتور جنيد بن محمد البخاري، دراسة موضوعية فنية. مجلة كلية الدراسات الإسلامية والعربية، (1) 33 ، 1774.
- سنداوي، خ. (1993). الصورة الشعرية عند فدوى طوقان. دار المشرق للطباعة والنشر والترجمة.
- صفوي، ك. (1390). أز زيان شناسي به ادبيات. سوره مهر.
- صلاح، ف. (1998). علم الأسلوب ومبادئه وإجراءاته. دار الشروق.
- صمب، ع. (1978). الأدب السنغالي العربي. مطبعة الشركة الوطنية للنشر والتوزيع.
- الطبي، ش. (2011). التبيان في علم المعاني والبدع والبيان. مح. هادي عطية. عالم الكتب.
- عال، ش. س. (د.ت). مرثية محمد الطاهر بن شرف. مكتبة الأستاذ محمود ددب، مخطوطة، رقم. 1189.
- عتيق، ع. (1985). علم البيان. دار النهضة العربية للطباعة والنشر.
- عصفور، ج. (1992). الصورة الفنية في التراث البلاغي والنقد عند العرب. المركز العربي.
- غيمي، أ. (د.ت). ديوان حدائق ذات بحة. مكتبة الباحث الخصوصية، مخطوطة، رقم. 106.
- قدوم، م. (2021). "الصيغ المعنوية للأبينية غير القياسية لاسم الفاعل في القرآن الكريم: دراسة تحليلية دلالية"، مجلة نسخة NÜSHA 53، كانون الأول. 396:
- القزويني، خ. (1932). التلخيص في علوم البلاغة. مح. عبد الرحمن البرقوقي. دار الفكر العربي.

كبا، ع. (2011). الشعر العربي من الغرب الإفريقي خلال القرن العشرين الميلادي. منشورات المنظمة الإسلامية للتربية والعلوم والثقافية .

الكنتي، م (د.ت). ديوان الشيخ المختار الكنتي .مح .بابا أحمد بن حمّ الأمين. منشورات زاوية المختار المكنتي.

كوهين، ج. (1986). بنّية اللغة الشّعريّة، تج. محمد الولي ومحمد العمري. دار توبقال .

لويس، م. (2003). المنجد في اللغة .المكتبة الكاثوليكية .

مرتاظ، ع. (1994). شعرية القصيدة قصيدة القراءة: تحليل مركب لقصيدة اشجان يمانّية .دار المنتخب العربي .

ميدغو، م. ج. (2016). فن الهجاء في ديوان حدائق ذات بھجة، دراسة أدبيّة تحليليّة .مجلة عالم للدراسات العربيّة، 1(3)، 77.

ناصر، أ. (2019). الخيال الشّعري لدى الشاعر الدكتور الوزير جنيد دراسة جماليّة .مجلة جيل الدراسات الأدبيّة والفكرية، 1(50)، 154.

ويس، م. أ. (2005). وظيفة الانزياح في منظور الدراسات الأسلوبية .المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر .

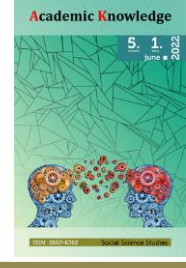
يجي، س. أ. (2009). ديوان الصحراء الكبرى: المدرسة الكنتية .دار المعرفة .

Kaynakça

- Ag Muhammed, M. (2018). 'Ani's-Sûreti's-Şi'riyye 'inde şu'arâi't-Tavârik, külle's-sûk enmûzecen. *Mecelletü's-Sekâfeti's-Şa'biyye* 41(1), 72.
- Albî, E. İ. (2008). *Dîvânü'r-Riyâd*. Matba'atu Albî Cumba li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî'.
- Ali, Ş. S. (ts). *Mersiyetu Muhammed Tâhir b. Şeref*. Mektebetü'l Ustaz Mahmud Dedep, Yazma eseri, no 1189.
- Atik, A. (1985). *'İlmu'l-beyân*. Dâru'n-Nahdati'l-'Arabîyye li't- tibâ'a ve'n-neşr.
- Bûhatim, M. A. (2004). *Mustalahâtu'n-Nakdi'l-'Arabî 's-Sinemâ, el-işkâliye ve'l-usûl ve'l-ımtidâd*. İttihadu'l-Kuttâbi'l-'Arabî.
- Cuma, Z. (1998). *Şeyh Âdem Abdullah İlverî ve müsåhamatuh fi'd-Dirâsâti'l-İslamiye ve'l-Arabîyye fi Nijerya*. Meydugurî Üniversitesi, İslami Araştırmalar Fakültesi, Yüksek lisans tezi.
- Curcânî, A. (1992). *Delâilü'l-i'câz*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. Dârü'l-medenî.
- Diop, A. D., & Latif, İ. (2019). İlmu'l-beyan fi's-Şi'ir'il-'arabî es-Senagali: şiiri Muhammed el-Emin Enmûzecen. *Mecelletü'l-hareke* 21(2), 385.
- ed-Dide, R. A. (2009). *el-İnzîyâh fi'l-hitâbi'n-Nakdi ve'l-Belâgî 'inde'l-'Arab*. Dâru's-şuûni's-Sekafiyeti'l-'Âmme.
- Enyâs, İ. (ts.) *ed-Devâvînu's-sitte*. Darü'l-Fikr.
- Ganimi, E. (ts.). *Divânü hadâiki zati bahçe*. Mektebetü'l-bâhisi'l-hususiye, yazma eseri, 106.
- İbn Fâris, A. (1979). *Mu'cemü mekâyîsi'l-Luga*. Darü'l-Fikr.
- İbn Manzûr, C. (1995). *Lisânü'l-'Arab*. Dârü sâdır.
- İbnü Cinnî, E. O. (ts.). *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali Neccâr. Mektebetü'l-ilmîyye.
- Jean, C. (1986). *Binyetü'l-lüga eş-şiiriye*. çev. Muhammed el-Veli, Muhammed el-'Umerî. Dâru topikal.
- Kaddum, M. (2021) Kur'an-ı Kerim'de Yer Alan Kural Dışı "İsm-i Fâil" Yapılarının Anlama Yönelik Kipleri, *Nüşa Dergisi*, 21 (53), 387-412.
- Kaba, İ. (2011). *Eş-Şi'ru'l-'Arabî fi'l-garbi'l-İfrîkî hilâle'l-Karni'l-işrîni'l-mîlâdî*. Menşûrâtu'l-munazzameti'l-İslâmiyye li't-terbiye ve'l-'ulûm ve's-Sekâfe.
- Kazvîni, H. (1932). *el-Talhîs fi 'ulûmi'l-Belâga*. thk. Abdurrahman Berkûkî. Dârü'l-Fikri'l-'Arabî.
- Kuntî, M. (ts.). *Divânü's-şeyh el-Muhtar Kuntî*. thk. Baba Ahmed b. Hama el-Emin. Menşûretü zâviyeti'l- Muhtâr Kuntî.
- Louis, M. (2003). *el-Muncid fi'l-Luga*. el-Mektebetü'l-katolikiyye.
- Maidago, M. H. (2016). Fannü'l-Hica fi divani hadâiki zati bahçe, dirâsetün edebîyye tahliliye. *Mecelletü 'âlem li'd-Dirâsâti'l-Arabîyye*, 1(3), 77.
- Mbakî, A. B. (ts.) *Divânü'l-emdâhi'n-Nebeviye ve's-Salavât 'ala'n-Nebîyyi'l-Hâşimî*. thk. Şeyh Muhammed Câce. Mektebetü's-şeyh Haddim.
- Mbakî, S. A. (ts.) *Divânü şiir*. Mektebetü's-Şair, yazma eseri, 53.
- Murtaza, A. (1994). *Şi'riyyetu'l-Kasîde, kasidetü'l-kırâ'a: tahlîlün murekkebun li kasîdeti eşcânin yemâniyye*. Dârü'l-Muntahabî'l-'Arabî.
- Nasır, A. (2019). el-Heyâlu's-Şi'r ledâ's-şâiri'l-vezîr Cüneyd, dirâse cemâliyye. *Mecelletü Cîl ed-Dirâsâti'l-edebîyye ve'l-fikrîyye* 50(1), 154.
- Salâh. F. (1998). *İlmu'l-üslub ve mebdâiuh ve icraâtuh*. Dâru's-Şark.
- Samba, A. (1978). *el-Âdâbu'l-'Arabî es-Senegalî*. eş-Şeriketü'l-Vataniyye li'n-neşr ve't-tevzî'.

- Sindâvî, H. (1993). *es-Sûratu's-Şi'riyye 'inde Fedvâ Tûkân*. Dârü'l-Maşrık li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-terceme.
- Süleymano, A. (2020). el-Kiyâmu'l-Cemâliyye fi şî'ri'd-Duktûr Cüneyd b. Muhammed el-Buhârî, Dirase mevzu'iyye fenniyye. *Mecelletü külliyyeti'd-Dirasati'l-islamiyye ve'l-Arabiyye*, 33(1), 1774.
- Teftazânî, S. (2013). *Muhtasaru's-sa'd, Şerhu tellîsi miiftâhi'l-'ulûm*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. el-Mektebetü'l-'asriyye.
- Tibî, Ş. (2011). *et-Tibyân fi ilmi'l-me'ânî ve'l-Bedî' ve'l-beyân*. thk. Hadi Atıyye. Dârü'l-kutub.
- Usfûr, C. (1992). *es-Sûretü'l-fenniyye fi't-Turâsi'l-belagî ve'n-nakd inde'l-'Arab*. el-Merkezü'l-Arabî.
- Veys, M. A. (2005). *Vazifetü'l-Înzîyah fi menzuri'd-Dirâsâti'l-uslûbiye*. el-Müessesetü'l-Cami'iyye li'd-Dirâsât ve'n-neşr.
- Yahya, S. A. (2009). *Dîvânu's-Saharâ-i'l-Kübrâ: el-Medresetü'l-Kuntiyye*. Dârü'l-Maarife.
- Zübeydî, M. (2005). *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*. Tîbâ'atu'l-Kuveyt.

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 11.05.2022
Kabul Tarihi / Date Accepted : 27.06.2022
Yayın Tarihi / Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Bahar / Spring

Islamic Religious Education and Its Stress-Relieving Aspects

İsmail DEMİR*

Anahtar Kelimeler:

Religious Education,
Stress,
Psychology,
Worship,
Sanity.

ABSTRACT

This study has been written in order to reveal the remedies brought by the religion of Islam, which makes human beings the most valuable of creations, against stress and present them to people's knowledge. Religious education offers people a happy and peaceful life, teaching them that even the worst experiences they may face make sense. Thus, religious education gives person knowledge and attitudes about how to deal with stress in the face of a stressful event. At this point, knowing causes of stress will make applicability of religious education more effective. The main purpose of the article is to reveal the role of religious education in coping with stress. In addition, it was discussed in the study whether religious practices affect attitudes of coping with stress. In the article, a literature review was made by using various sources in order to reveal situation related to stress and religious education in detail. Various books, magazines and daily media tools written on the subject constitute our main source. After examining relevant literature, results obtained were evaluated and various suggestions were made. It is thought that findings obtained in the study will bring new definitions and new applications to discipline of religious education.

İslam Din Eğitimi ve Stresi Azaltıcı Yönleri

Keywords:

Din Eğitimi,
Stres,
Psikoloji,
İbadet,
Ruh sağlığı.

ÖZ

Bu çalışma, insanı yaratılmışların en değerlisi kılan İslam Dininin strese karşı getirdiği çareleri ortaya koyarak bunları insanların bilgisine sunmak için kaleme alınmıştır. Din eğitimi, insanlara mutlu ve huzurlu bir hayat sunarak onlara karşılaşılabilecekleri en kötü deneyimlerinin bile bir anlam ifade ettiğini öğretir. Böylece din eğitimi, kişiye stresli bir olay karşısında stresle nasıl başa çıkılacağı hususunda bilgi ve tutumlar kazandırır. Bu noktada stresin nedenlerinin bilinmesi, din eğitiminin bu konudaki uygulanabilirliğini daha etkili hale getirecektir. Makalenin temel amacı, stresle baş etmede din eğitiminin rolünü ortaya koymaktır. Ayrıca çalışmada dini uygulamaların stresle başa çıkma tutumlarını etkileyip etkilemediği tartışılmıştır. Makalede stres ve din eğitimi ile ilgili durumu detaylı bir şekilde ortaya koyabilmek için çeşitli kaynaklardan yararlanılarak literatür taraması yapılmıştır. Konuyla ilgili yazılmış çeşitli kitaplar, dergiler ve günlük basın-yayın araçları ana kaynağımızı oluşturmaktadır. İlgili alan yazın incelendikten sonra ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiş ve çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Çalışmada elde edilen bulguların din eğitimi bilim dalına yeni tanımlar ve yeni uygulamalar getireceği düşünülmektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü (Çanakkale, Türkiye), ismail.demir@comu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9756-1901

Introduction

Stress, unpleasant an event is a concept that connotes an emotion and a situation. (Çelik et al., 2001). As it can be understood from this explanation, stress arises from the conflict between the individual and the environment and occurs as a result of the individual's understanding and evaluation of their experiences and determining their direction (Doğan & Eser, 2013). Stress with its relative nature; it creates some compelling and disruptive results at different levels of personal integrity. It shows the fact that some people perceive situations depending on their perception as stressful but some do not consider them as stressors, that is, a situation that produces stress for some will not cause stress for others. Stress in a person who perceives a situation as stressful; It leads to some negative consequences in the form of health problems, depression, anxiety and insomnia and aggression.

Studies on stress and diseases emphasize the fact that stress can be the cause of many diseases, from headaches to cancer, and that uncontrolled stress can open the door to suicide. The definition of 'uncontrollable stress', although mostly used as a negative content, shows that if stress can be controlled, its beneficial aspects can be revealed, that is, positive stress can be experienced. Stress of a certain level and strength; Since it is thought that it gives excitement and vitality to the person, thus motivating him for success, it is seen that stress-fighting methods should be used to keep stress at the desired level and direction, not to eliminate it completely (Tarhan, 2009).

Dealing with stress; It includes changing the sources of stress, appropriate behavioral approaches, or avoidance that will prevent the individual from feeling good, in order to make the person feel better against sometimes internal and sometimes environmental negative events. The fact that there is no common solution that is best for everyone in the way of coping with stress is evident in the fact that stress is a personal situation. In order to cope with both the source of stress and the stress-based problems they encounter, people show different reactions, efforts and adopt different methods to their own personality structures and life views (Folkman, 2013).

The position of religiosity in actively using coping methods to help and respond to the needs of the individual experiencing stress due to inhibitions, compulsions, problems or many other reasons is also an issue of interest and discussed by researchers. In this context, it is thought that having a religious belief, which is seen among the spiritual supports and determines the attitudes and behaviors related to various areas of life, from the emergence of the human on the stage of history to the present, plays an important role in the process of actively using the methods of coping with stress in the field of psychology.

In this context, religion as a way of understanding and maintaining life within the framework of meaning, and indirectly religious education, aims to offer people a meaningful lifestyle. Religion, which is accepted as an objective reality and which deals with ideas about spirituality, beliefs about great power, as well as religious practices and individual religious experiences, and the phenomenon of religiosity, which is the expression of different definitions arising from the diversity in religious life, cannot be evaluated independently of each other (Koç, 2010).

In general terms, religiosity, which is expressed as the religious experiences of people who adhere to any religion, expresses the connections at different levels with the transcendent power that occurs in the inner worlds of individuals in particular. While this state of connection is reflected in the form of responsibility to the external world, it also motivates all activities such as fulfilling one's religious duties, behaving morally and positively, and volunteering in obtaining religious knowledge. Therefore, to define a person as religious also means to reveal a thought or attitude that finds order and meaning in individual and social life. The fact that religiosity is an active variable that is continuous rather than an intermittent, intermittent process shows that both the degree or extent of religiosity can change over time, and that different styles of religiosity can occur as a result of the

differentiation of their religious tendencies. Although this situation is not limited to a field, religiosity; It shows that it has a multifunctional and dynamic structure consisting of many dimensions such as belief, worship, experience, knowledge and influence. First of all, the individual who takes his place in the dimension of belief, which is the building block of religiosity; Since he has the awareness and feeling that the creator, whom he considers as a source of forgiveness, peace, hope and love, will help him, it offers a cognitive orientation to the individual and also contributes to the individual's use of various coping strategies by motivating the expectation of recovery (Crapps, 2014).

It is known that religious belief and religiosity affect people's spiritual life in a positive way in general. Since it is known that religion is a source of peace and resilience in the life of the individual with its motivating aspects, it is thought that religious rituals, which are the worship dimension of religiosity, have an important place in coping with stress. Studies show that individuals who participate in religious rituals are less likely to suffer from the negative consequences of stress. One of the reasons for this is that co-religionists act as social support for each other in collective religious rituals (Tarhan, 2009). In addition to the positive effect of religious rituals on people, studies reveal that people who apply moral rules in their lives are healthier individuals both physically and mentally. Religion is at the forefront of the fields in which morality is related.

In addition to the fact that every religion has its own understanding of morality, the fact that there is no clear boundary between religious duties and moral duties, especially in Islam, shows that it is not possible to talk about the existence of a religiosity independent of morality (Günay, 2017). As a result of the researches, it is seen that people who lead their lives within the framework of moral rules are more successful in struggling with factors that can cause mental problems such as stress. In a study conducted by Çiftçi and Yüksel (2010), a positive and significant relationship was found between the moral levels of individuals and their scores on coping methods (Çiftçi & Yüksel, 2010).

It is known that the adoption of rituals or moral rules applied in line with the religious belief increases the awareness in the positive interpretation of the events. In this regard, it is thought that the acquisition of religion and religious knowledge will provide positive support to the person at the point of coping with stress. It is predicted that individuals who are not at a sufficient level of religious knowledge experience more conflicts or fluctuations in dealing with stress (Yüksel, 2019). In this context, the aim of the study is to reveal how a person under the influence of stress can overcome this stress with the religious education he receives, and also to reveal how effective religious education is at coping with stress. In line with this general purpose, the main purpose of the study is to reveal how effective religious education is on stress.

In addition, it is important that our study is carried out within the framework of the discipline of religious education in terms of the subject it contains. Because, while religious education has been seen as the transfer of religious rules to the individual with classical methods and techniques, it has been seen as important in terms of bringing new meanings to the definitions of religious education after such studies. At the same time, our study will give important clues about the therapeutic effect of the religious content that is the subject of religious education, and as a result, it will make an important contribution to both the psychology of religion and the discipline of religious education. Because formal and non-formal education that provide religious education will be able to determine a different direction for education-teaching studies by taking advantage of these results. We think that our study is important in terms of revealing the relationship between stress, which is one of the important problems of the modern age, and religious education, by experiencing the great advantages and convenience of benefiting from other disciplines as a discipline of religious education.

1. The Relationship of Religious Education and Psychology:

It is an indisputable issue that one of the main goals of religious education is to raise individuals with mental health and integrity (Hökelekli & Kula, 2002). This main goal is to enable young people with special attention to participate in society as a conscious Muslim and a successful individual without disturbing their emotional, mental and emotional dynamism by taking into account their spiritual and physical development (Ayhan, 1997). In other words, religious education includes character education and aims to ensure personality integrity (Türköne, 1996). In addition, religious education will invite the search for the meaning of life and will keep this search alive and ensure its continuity. This is a general attitude and will mean teaching the life view, beliefs and practices of a certain religion.

Religious education means giving people a healthy personality and character and teaching them to use their will in a measured way. Religious education and training strives for the individual to become a mature believer by gradually giving them personality, character and a strong will since childhood. Thus, religious education is responsible for realizing the religious education of the developing people through education and training. As such, religious education has an important function in preparing people for life. In other words, religious education helps to guide people into life. In a way, this is the process of taking people to the desired one with the right education (Yavuz, 1998).

Especially in recent, ideas have been exchanged between thinkers and scientists in the field of methods and techniques that Religious Education will use, and various discussions have been held about where religious education is located among the sciences. Recently, various studies have been carried out on the application of methods in the psychology of religion, philosophy of religion, sociology of religion and educational sciences, which are areas close to religious education, and many works have been put forward in these areas.

Does religious education, which rises on the foundations of disciplines such as philosophy, sociology and psychology, carry the unbearable comfort and ease of using the research methods of these branches of science? In addition, while the aforementioned branches of science realize the changes and developments in their own structure with an effort and courage, can they use this development ground for religious education method development studies? These questions appear as a reality in recent studies in the field of religious education. It is known that especially the part of religion that reflects on life is the subject of experimental studies. Just as other social sciences can use the experimental method, education can and does use this method as well. Considering this aspect, religious education is an independent field of study on its own. Because the science of religious education deals with the whole of human existence in accordance with the nature of religion, and deals with the life of man with its place in the integrity of life. That is, it deals with people as human beings. The science of religious education tries to make the issues related to the nature of man, his meaning on earth and his future as a problem suitable for teaching. For this purpose, it tries and develops various methods. When the question of God is considered as the main question of religion, religious education consciously asks it. As long as this question is kept alive, its answer will always have a meaning that is supra-knowledge, that takes knowledge but goes beyond it.

In this sense, religious education is obliged to deal with the data that determines the effects of religion on mental health, based on the psychology of religion, in terms of mental health and to offer solutions in this regard. For this reason, methods similar to religious education can be used in fields related to the psychology of religion. In other words, psychology of religion constitutes a data plane for religious education (Mehmedoğlu & Mehmedoğlu, 2001).

Ziegler, in his book *Religious Education*, tried to ground the progress of religious feelings and thoughts in the individual, based on the data of the psychology of religion. While interpreting the

relationship between religious education and psychology of religion, he stated that educational psychology should benefit from research findings. According to this view, there is a one-way interaction between education and psychology, and he mentions the existence of a lot of information that religion will provide to psychology (Zieiegler, 2003).

Today, religious education, which is considered as a multi-faceted research area that deals with the whole of life, will want to know the psychology of the teaching-learning process (Bilgin, 1990). At this point, it is certain that psychology also needs religious education. Because psychology alone does not put forward ideas about the nature of God. It can only speak of one's experience with God. Nor does it make sense for psychology to talk about the meaning of faith in God. However, psychology can offer insight into the origin of belief-based behaviors during the individual's development (Lingon, 1955).

On the other hand, according to Islamic thinkers, "religion is a divinely holy advice that encourages those who have reason to do things that are beautiful in their own will" or "all of the prophets' communiques based on divine revelation" (Akseki, 1983). As such, "religious education" in the Islamic sense encourages the acquisition of Islam, first of all, through education and training (Yavuz, 1998: 67). At this point, it can be said that Özbek's definition of religious education as "the activity of gaining the knowledge of the believed religion and making the person religious in this direction" is an example of a parallel idea (Özbek, 1999). Therefore, Qutb explains Education in Islam as "raising good and perfect people" (Kutub, 1975). Bayraktar, on the other hand, puts it as raising people with the ability to solve the problems they will encounter throughout their lives (Bayraktar, 1994).

In addition, Islamic education has been defined as the art of developing a human mind that is reasonable with the principles determined by the religion of Islam, regulating his behavior and emotions, showing the right way in thought, word and behavior, and raising "good people" who will be happy in the world and the hereafter (Eşref, 1991). In other words, since the goal of the religion of Islam is to make people happy in this world and the next (Bakara, 1/201), the goal of Islamic education should be to make people reach this goal (Bayraktar, 1994: 17).

Since Allah is the supreme trainer, he is the One who knows best the basic features of human psychology (Bayraklı, 1989). Almighty Allah said, "We have certainly created man and we know what his soul wants to give him, we are closer to him than his jugular vein" (Qaf, 50/ 16).

2. Relationship between Stress and Religious Education:

Studies have shown the effects of religious education to prevent or reduce stress. Both in our country and in many parts of the world, the positive aspects of religious education that reduce stress have been revealed. In one study, experts at the health research unit at Columbia University determined that individuals who grew up with religious education were less likely to experience stress (Türkçapar, 2014).

Thus, the effect of religion, religious education and therefore the clergy on society has been revealed by the studies. Many units abroad receive help from clergy to provide psychological support in health institutions. Many studies on reducing depression and coping with stress emphasize the importance of coping with stress through religious education. These events are held not only in our country but also in many foreign countries. Because religious education is an important factor that minimizes the pain and negative situations of life, increases people's commitment to life, and protects the individual psychologically as a motivating force. As a matter of fact, obtaining a meaning for one's life is one of the important functions of religion's value system and values. In this way, the individual can find the strength to struggle against various problems brought by life by obtaining a strong and strong spiritual structure with the functions provided by religious belief and protect himself from stress. It will be easier for a person who thinks that Allah is with him at all times, to achieve health in

terms of physical and mental health. This will contribute to his mental health by providing him with a control mechanism.

In addition, religion promises people what they will receive as a reward when they are patient with the problems they face. With this awareness, the suffering of the individual who is internalized with the methodology of pacification decreases and his power to cope with the troubles increases. This situation, which triggers the patience process, has a stress-reducing effect. In addition to all these effects, religious education enables people to obtain information about their life and future. Findings, which sometimes contain positive and sometimes negative aspects of life, place people's self-confidence as a consciousness and increase their desire to cope with the problems that arise. Therefore, religious education plays an effective role in coping with disasters, illness, death, anxiety, distress and stress.

Psychologists have explained stress as "a mood disorder that can have biological, psychological and social causes" (Ayten, 2018: 37). Many studies have been conducted on the link between religion and stress. Studies have found the stress-reducing effects of religious coping. On the other hand, the results of the studies on the subject clearly show that there is a positive link between happiness and religiosity. As a matter of fact, people with religious education are more successful than other people in controlling their own behavior. As a result of religion prohibiting and punishing negative behaviors, the individual is happier in his life. It is defined as a person who is happy and makes happy both by himself and by the society. Many countries and many religions around the world have given guidance on this issue. The religion of Islam has also ordered to be happy and to hope to achieve this happiness. There are many verses on this subject. Let's take a look at these verses. Almighty Allah states:

-“My servants who go to extremes against themselves! Do not despair of Allah's mercy. Surely, Allah forgives all sins. Because he is the most forgiving, the most merciful” (Zümer, 39/53).

-“Besides the difficulty, there is always an ease! Alongside hardship, there is certainly ease” (İnşarah, 94/5-6).

-“Whoever fears Allah, Allah will grant him a way out. And He provides for him in a way he never expected. Whoever puts his trust in Allah, He is enough for him” (Talak, 65/2-3).

-“Those who say, 'Our Lord is Allah,' and then live upright, have no fear, and they will not grieve.” (Ahkaf, 46/1-3).

-“Who despairs of the mercy of the Lord, save those who have gone astray!” (Hicr, 15/5).

-“My sons! Go search for Yusuf and his brother. Do not despair of Allah's mercy. Because no one despairs of Allah's mercy except the disbelievers.” (Yusuf, 12/87).

These verses above are glad tidings that give relief to people. As you can see, the verses command us to be hopeful.

If people realize this and apply it to their lives, they will not give up hope no matter what disasters and obstacles befall them. A religious educator should teach these verses to people with care and seriousness. People should be told these verses of Allah according to their age groups and negative situations and they should be enabled to apply them to their lives. This is an important issue for relieving stress. An individual who learns and comprehends hope knows that he has a very merciful Lord. People who know this always have a positive perspective on the situations that will happen to them. Because one of the main reasons that push people to stress is to give up hope. The effects of religion on minimizing stress make significant contributions to the treatment process, and many examples from the life of Prophet guide us to hope (Bezdek, 2020).

Finally, in a study conducted on depressed patients, it was determined that those who use religion as an activity to combat stress show less depressive tendencies than those who use other

coping activities. These patients were followed for 6 months after they left the hospital, and it was determined that the patients who used religion as an activity to combat stress had less depressive tendencies even after 6 months (Ayten, 2018: 41). In other words, the individual who has received religious education is aware that this world is a place of examination. Therefore, he knows that there should be hope in the face of negativities. It also has anti-stress properties.

3. The Role of Religious Education on coping with Stress:

Religious education; it has an important mediator feature in terms of giving an individual the ability to make sense of life, to give direction to life systematically and to deal with these cognitive, affective and behavioral dimensions. Behaviors that a person acquires with religious knowledge offer him a serious relief in coping with life's negativities. That is, religious education teaches us that belief in God, destiny and the order in the universe has a meaning even in the worst possible experiences (Lazarus & Folkman, 1984). A person who adopts religious feelings, thoughts and behaviors is aware that the divine will is always a watcher. This level of consciousness is created in the individual through religious education. Thus, religious education plays an important role in the process of solving the problems experienced. It has been explained that religion has important functions in helping, supporting and giving hope, remembering life events and coping with them. In addition, religious education provides cognitive and affective support to the individual during stressful processes (Pargament et al., 1988).

I wonder how "religion" offers solutions to the problems that people experience, and how does it try to heal the individual's life problems, "with what" or "by which methods and tools". In response to these, we can say the following: Education and religious education, which begins with the existence of the individual and continues throughout his life, appear as a tool that enables people to know, understand, analyze, and acquire knowledge and skills about what is happening around them (Bilhan, 1991). In this way, the person does not let go of what he does not know, seeks the methods of what he knows, offers general principles, and wants to systematize thought through education in order to both consolidate what he knows and find ways to discover what he does not know.

Religious education comes into play in every element of the stages of interpreting, analyzing and making sense of all the vital problems related to oneself and the environment, and it is seen at every level of the processes of coping with stress. In other words, religious education has the quality of presenting information and beliefs that will prevent a person from losing hope by explaining that even the worst experiences to be encountered have a meaning (Lazarus & Folkman, 1984).

In addition, when religious education is considered as the art of raising people who can successfully adapt to life in the world, it also includes the regulation of the help resources and behavioral abilities that make the human being able to live in the social and physical environment. Education, which envisages providing a suitable adaptation to life, also has a leading role in the preparation of necessary data for human beings trying to cope with stress.

Religious education is a means in the presentation of religious content and its transformation into behavior. In general, the individual is expected to be happy, peaceful, in good psychological balance and mental health. But it is clear that this is not always the case. There is also the fact that from time to time, boredom, problems and unhappiness are faced with aging and stressful problems. In this case, a person learns through religious education which mechanism to use and how to adapt to life successfully. In other words, the presentation of the religious content is important in this process (Bilhan, 1991).

It is known that stress is an important threat that disrupts the adaptation and harmony of people to life, jeopardizes well-being and upsets the mood. In this case, people have difficulty in understanding, analyzing and interpreting events. However, since a life without stress cannot be imagined, how can positive results be obtained from it, and how can counteracting measures be taken? What can be the role of religious education in this regard? Solutions can be reached in this regard by asking questions.

Religious education includes principles that educate people's emotions, enable them to adapt to life in the most appropriate way, and make them feel happy and peaceful. The transfer of some lofty values to the individual reveals the role of religious education at this point (Hökelekli, 2001).

How people can cope with their problems can also be provided through religious guidance practices. Today, religious counseling is one of the issues that are meticulously focused on. How can an individual cope with the problems he encounters throughout his life in terms of religion? How can one apply to religion in this regard? Education for this can be achieved through religious counselling.

On the other hand, religion aims to create a happy type of person who knows how to communicate with the creator, who thinks that the creator is with him in the face of every difficulty and difficulty, who accepts that the life of the world is a test and test place, and who seeks wisdom in the events experienced. Of course, this process is a long process for human beings. Because sometimes it is full of contractions. Here, the concept of "happy person" aimed by religious education teaches how to spend this process comfortably and peacefully and to solve a significant part of the stressful situations in which one lives, together with Allah. As noted before, Allah has tried man with various difficulties and obstacles, and as a result of this test, he has given the good news of Paradise for those who show patience, endure difficulties and give thanks. An educated person is a person who knows how to draw wisdom out of all the difficulties he has experienced, knows that nothing he experiences will be in vain, and that suffering is an important reward both in this world and in the hereafter (Tekin, 2005).

It is thought that religious knowledge, which is formed as a result of religious education activities, is effective in terms of stress when it is put into practice in human life as emotional-behavioral. Worship, which is the concrete evidence of religious belief, includes religious practices, and the prayers learned as a result of positive side effects on people's mental health, when done consciously, make people happy and peaceful. Many conscious acts of worship save people from the neglect, difficulties and negativities of the world, and enable a person to integrate with his Lord and find peace with his Lord. In short, worshipping brings people closer to Allah elevating people to a superior way of being and living model through worship and religious practices (Hökelekli, 2001). In addition, a strong and healthy religious belief plays a protective role against some negative events that can lead to stress. In such a situation, a person reaches the consciousness of being able to console his soul by turning to his absolute creator (Yaparel, 1994).

On the other hand, there are many internal and external factors that adversely affect a person's life. This is a vital phase, and if this phase is not overcome well, stress sets in. This creates a sense of loss in the person. However, the individual who has received religious education has the awareness of coping. As a matter of fact, Allah Almighty says in the verse:

"Did we not enlarge your breast for you (with knowledge and wisdom)? And did we not unload from you the burden that was so heavy on your back? Surely, with every hardship, there is ease. Indeed, with hardship, there is ease. So when you are free, get tired immediately (starting another job)! And desire only your Lord" (Inşirah, 94/1-8).

This verse informs us that if people are patient and do not grieve over the problems that befall them, they will find ease at the end of the difficulties. Religious education teaches this to the individual. The individual who grows up with this education can also cope with the problems. In Islamic education methodology, it is essential for the learner to be patient on the path of knowledge (Bayraktar, 2017). Patiently surrendering to the creator enables one to control oneself. The self-controlled individual can cope with many factors that lead him to depression by confronting the problems that happen to him calmly. The worshiper is the one who is aware of the emotions and controls them. Because being aware of emotions means having the basic emotional competence on which other abilities, such as emotional self-control, are built. This is also called "self-awareness." (Gözütok, 2017).

In the process of coping with stress, the level of religiosity and characteristics of the person are the basic elements of this process. In addition, the religious coping process with its positive and negative aspects can play a role in increasing or decreasing the mental and physical health, life satisfaction and happiness of the person. As a matter of fact, studies on the relationship between coping and health have shown that positive religious coping has a successful effect on mental health, while negative religious coping may have a reducing effect in this sense.

At the same time, Islam teaches person to look for wisdom in what happened to them. This is how he trains people. The individual who receives religious education knows the methods of using a fulcrum in negativities. People who pray and talk to their Lord are relieved. By surrendering, they can control their behavior. But this may not always be positive. There are also cases where there are negative consequences. This situation is called "negative religious coping". People may think that the bond between them and their Creator has been severed due to the problems they have experienced (Ayten, 2018). It was also revealed that adolescents use positive religious coping methods at least as much as adults do. At this point, religious coping can also be defined as the tendency to use the individual's religious beliefs and religious practices to eliminate psychological conflicts due to stress and anxiety. At this point, religious coping can also be defined as the tendency to use the individual's religious beliefs and religious practices to eliminate psychological conflicts due to stress and anxiety.

Therefore, the knowledge that receiving religious education and turning to religion protects the individual against the effects of stress reveals that it is necessary to add a religious perspective to mental health studies and to include religious evaluation by psychiatrists. Therefore, mental health professionals should investigate religious or religious beliefs and their impact on an individual's life and whether individuals resort to religious beliefs and practices as a way of coping with existing stressors.

Beneficial components of religious coping reduce one's confusion and the effects of post-traumatic stress. Because religious education serves more than one goal in a person's life in an orderly system. For this reason, religious people try to use their feelings, ideas and behaviors based on religion in the unity of meaning that religious education gives them when they cannot control or overcome it. As a result, with this effort, people aim to achieve happiness by focusing on the solution of the problem they face.

Individuals who have received religious education increase their resistance against all kinds of negative situations by applying the education they receive to their lives. Religious education takes care of the happiness of the individual both in this world and in the hereafter. If people are educated with these gains, they can participate more effectively in using coping skills. Religious coping has a positive association between hope and happiness. Religious education is important in this respect with what it teaches to the individual. Because behavior change occurs with this education, it has a competent area to transform happiness into behavior.

As a result; The discipline of religious education, which takes its content from religion itself, provides the individual with the ability to cope with stress with the methods and techniques it applies, taking into account the cognitive, emotional and behavioral characteristics of the individual. Religious education, with the appropriate thinking and reasoning skills it provides, gives people the ability to add negative emotions to positive ones. Thus, the individual who encounters negative situations knows how to think and act in the face of negative events. Thus, religious education plays a unique role in coping with stress.

Conclusion:

Religious Education develops the individual in many ways. With this training, people have the ability to realize themselves. They realize the value and blessings that Allah gives them. In this way, people, having the knowledge of the rewards that will be given for them, block the paths that lead them to despair and gain a place in life.

On the other hand, Islam educates people even in their most troubled moments. Because in the moment of despair, the situation that people need most is shelter. This state of asylum is a state of human nature. In times of distress, a need for orientation and shelter arises. Islamic education, on the other hand, meets all the needs of man.

Studies in this field have shown that religious education has positive effects on the mental health of the individual. The ability to cope with religion enables the individual to stand firm against the negativities experienced. This reveals its stress-reducing effect. Almighty Allah commands people to be patient, hopeful, worshipful, and tolerant in many of his verses. If people lose their hope and patience against the negativities experienced, their mental health will be adversely affected and this may cause depression. However, religious education trains people to submit to tawakkul. Thus, people know that there is no good in the negativity that befalls him. They deal with negative situations with patience. Allah rewards people who are patient and do not give up hope during this coping process. Individuals who survived this situation will be rewarded for their patience. This is a situation that affects people's mental health tremendously positively.

Nothing gives pleasure to a depressed person. These people become withdrawn, and there is an excess of negative emotions experienced. At the same time, they can be extremely unhappy, extremely sluggish, and extremely sleepy. Individuals who cannot find a place of refuge and safety fall into a great void, and this void can lead them to suicide. At this point, religious education provides the development of positive emotions in people. They seek answers to questions about why they came to this world and how they make sense of their life. Stress-reducing results can be obtained by giving religious education to people in this situation. This education process should start from childhood and continue until death. However, it is not known which area of life and how much this negativity will affect the negative events that happen to people. Therefore, religious education has taken its place in every aspect of our lives. Religion and religious education strive for the happiness of man both in this world and in the hereafter. As a result, studies on the subject show that religious education can have a stress-reducing and eliminating effect if applied with the right method and timing.

As a result, religious knowledge formed as a result of religious education activities is considered to be effective in stress when it is emotionally and behaviorally converted into practice in human life. Worship, which is a concrete indicator of religious faith, includes religious practices and ensures that a person is happy and peaceful when these prayers are performed consciously. Religious education saves a person from the turmoil, difficulties and negativity of the world by freeing a person it helps him to find peace with happiness. In short, religious education depends on Allah and it symbolizes the participation of a person who has reached the consciousness of attachment in feelings of gratitude. As a result of this training, a person goes beyond the level of functioning and rises to a superior way of being and model of living. In addition, a proper religious education also plays a protective role against a number of negative events that can lead an individual to stress. With this education, a person reaches the consciousness of being able to calm his soul by creating everything and again turning to the absolute creator of everything.

References:

- Akseki, Ahmed Hamdi. *İslâm Dini: İtikat, İbâdet ve Ahlâk*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983.
- Ayhan, Halis. *Din Eğitimi ve Öğretimi*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.
- Ayten, Ali. *Din ve Sağlık*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2018.
- Bayraklı, Bayraktar. "İslam'da Eğitim, Batı Eğitim Sistemleriyle Mukayeseli". *İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları*.
- Bayraktar, Faruk. *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994.
- Bezek, Esmâ Nur. *Din Eğitiminin Depresyonu Azaltıcı Etkileri*. Van: Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi Ve Din Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1990.
- Bilhan, Saffet. *Eğitim Felsefesi, Kavram Çözümlemesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1991.
- Crapps, Robert W. "Psikanaliz ve Din". çev. Ali Ayten. *Marifet Dergisi* 4/1 (2004), 171-190.
- Çiftçi Arıdağ, Nermin - Yüksel, Asuman. "Üniversite Öğrencilerinin Ahlaki Yargı Yetenekleri İle Empati Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi* 10/2 (2010), 683-727.
- Doğan, Başak - Eser, Mümin. "Üniversite Öğrencilerinin Stresle Başa Çıkma Yöntemleri: Nazilli Myo Örneği". *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)* 3/4 (2013), 29-39.
- Eşref, Seyyid Ali. *İslam Eğitiminde Yeni Ufuklar*. çev. Osman Tunç. İstanbul: Fikir Yayınları, 1991.
- Folkman, Susan. "Stress, Coping, and Hope". *Psycho-Oncology* 19 (2013), 119-127.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Koç, Mustafa. "Demografik Özellikler İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2010), 217-248.
- Kutub, Muhammed. *İslâm Terbiye Metodu Ve Ahlak Sistemi*. çev. Ali Özek, Ali. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1975.
- Lazarus, Richard S.- Folkman, Susan. *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: N. Springer Publishing Company, 1984.
- Lingon, Ernest M. *Dimensions of Character*. New York: Faresman and Company, 1955.
- Mehmedoğlu, Yurdağül- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. "Din Eğitiminin Yöntem Geliştirme Arayışlarına Psikolojinin Etkileri". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 2/8 (2001), 65-74.
- Özberk, Abdullah. "Din Eğitiminin Problemleri". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (1999), 124-129.
- Pargament, Kenneth I. vd. "Religion and the Problem-Solving Process: Three Styles of Coping". *Journal for the Scientific Study of Religion* 27/1 (1988), 90-104.
- Şimşek, M. Şerif vd. *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*. İstanbul: Nobel Yayınları, 2001.
- Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi: Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Tekin, Filiz. *Stresle Başa Çıkma Din Eğitiminin Rolü*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

- Türkçapar, Mehmet Hakan. "Obsesif Kompulsif Bozuklukta Bilişsel Davranışçı Grup Psikoterapisinin Etkinliğinin Değerlendirilmesi". *Türk Psikiyatri Dergisi* 25/4 (2014), 225-233.
- Türköne, Mümtazer. "Bir Siyasi Sorun Olarak Din Eğitimi". *Yeni Türkiye Dergisi* 2/7 (1996), 315-326.
- Yaparel, Recep. "Depresyon ve Dini İnançlar İle Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 275-288.
- Yavuz, Kerim. "Günümüzde Din Eğitimi". *Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*.
- Ziegler, Jesse H. "Din Psikolojisi ve Din Eğitimi". çev. Hüseyin Yılmaz. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2003), 417-429.

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 11.01.2022
Kabul Tarihi / Date Accepted : 01.06.2022
Yayın Tarihi / Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Bahar / Spring

Accession Journey of Turkey to The European Union Membership

Mur-hamida Sapaih Eldani*

Keywords:

*Accession Process,
European Union
(EU),
EU membership,
Turkey.*

ABSTRACT

Turkey and the European Union established a good partnership in social, economic, political, and cultural aspects of development. By utilizing historical hermeneutics and examining the accession journey of Turkey into the EU membership, this review aims to assess the possibility of the Turkey admission to the European and gives clarity to Turkey's stance on the accession process. This review also allows us to understand an aspiring state's journey towards joining an influential global organization and its challenges and efforts for membership. This paper argues that Turkey's journey to EU membership was characterized by uncertainty and vagueness. The possibility of Turkey's admission to the EU lies in eliminating all the internal and external challenges such as the human rights issue, the Cyprus problem, the approval of the EU members, and all barriers that hindered Turkey's compliance with the EU accession requirements.

Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelikine Katılım Yolculuğu

Anahtar Kelimeler:

*Katılım Süreci,
Avrupa Birliği (AB),
AB üyelik,
Türkiye.*

ÖZ

Türkiye ve Avrupa Birliği, kalkınmanın sosyal, ekonomik, politik ve kültürel yönlerinde iyi bir ortaklık kurmuştur. Bu makale, tarihsel hermenötiki kullanarak ve Türkiye'nin AB üyelikine katılım yolculuğunu inceleyerek, Türkiye'nin Avrupa'ya kabul edilme olasılığını değerlendirmeyi amaçlamakta ve Türkiye'nin katılım sürecine ilişkin tutumuna açıklık getirmektedir. Bu inceleme aynı zamanda, hevesli bir devletin etkili bir küresel organizasyona katılma yolculuğunu ve üyelik için zorluklarını ve çabalarını anlamamızı sağlar. Bu makale, Türkiye'nin AB üyelik yolculuğunun belirsizlik ve muğlaklıkla karakterize olduğunu savunuyor. Türkiye'nin AB'ye kabul edilme olasılığı, insan hakları sorunu, Kıbrıs sorunu, AB üyelerinin onayı gibi tüm iç ve dış zorlukların ve Türkiye'nin AB'ye katılım gerekliliklerine uyumunun önündeki tüm engellerin ortadan kaldırılmasında yatmaktadır.

*Master's Student, Selcuk University International Relations Faculty, Social Science Institute. eldanimurhamida@gmail.com

INTRODUCTION

The birth of the current state, Turkey, came out from the old great Ottoman Empire in the early ages of civilization. The newly independent Turkey was headed by a great leader named Mustafa Kemal Atatürk. Under Atatürk, the foreign policy of Turkey centered on modernization through Westernization. Turkey started to develop its foreign policy and relationship with the West and began to join and enter western international organizations from the Western powers like NATO. Turkey appealed to the European Economic Community (EEC) until 1959. This promising beginning of enjoinment ripened to establishing the Ankara Agreement and further deepened the relationship (Paul, 2015). One of the most significant achievements as the product of the European Community (EC) and Turkey's negotiation was the 1963 Ankara Agreement. This agreement gave birth to more connections between the two parties. When the EEC was formulated in 1987, Turkey tried to enter the European World through Community membership as an aspiring country. However, Turkey could not come to the Union due to some circumstances. Despite this, Turkey was continuously inspired to be part of the European World. In 1999, after years of close cooperation at the Helsinki summit, Turkey finally became an official candidate state for European Union membership. Moreover, their official accession negotiation started in 2005 (Pehlivan, 2008). In this relation, this work reviews Turkey's admission process and effort to become an EU member state. It also discusses the criteria for the aspiring EU states, the European enlargement process, and Turkey's challenges toward EU membership.

EUROPEAN ENLARGEMENT AND COPENHAGEN CRITERIA

As the excellent relationship among the European Union members continued to progress, its influence triggered other European countries to join the EU league. The enlargement process was somehow an achievement for the EU because it could extensively strengthen its principles. Upon creating the Copenhagen Criteria, new nation-states were inspired to fulfill these European requirements. The Copenhagen Criteria became the backbone of the EU. The Copenhagen Criteria serves as a basis before joining or entering the world of Europe. The evaluation involves the structure of a country's economy, politics, and the rule of law. It is concerned with the state's institutional stability, corruption, and minority treatment. Economic competitiveness and its social status also matter. The ability or the willingness to follow the rules under the Copenhagen criteria and fulfill other membership obligations are also part of the conditions (Veebel, 2011). To be part of the EU states, candidates must fulfill the laws and standards of the EU. Also, the consent of the EU institutions and their members is part of the requisite. The citizen's consents are necessary during the referendum or national parliament session for their approval or disapproval. Thus, the aspiring candidates must comply with the European Council's Copenhagen criteria (European Commission, 2020b).

Copenhagen or accession criteria involve political and economic facets and administrative or institutional organs to implement the EU values. Political matters include promoting EU values. Simultaneously, a country's market competition and economic marketing condition are part of the candidate country's economic aspect (European Commission, 2016a). Therefore, the Chapters of the Acquis are necessary conditions for acquiring EU membership. There are 35 Chapters to be considered, and these chapters cover issues on laws, services, information, media, and policies on a candidate country's political, social, cultural, and economic aspects (European Commission, 2019).

Furthermore, accession to the EU requires three stages, including readiness to become a candidate state for membership. Afterward, a candidate country proceeds with the official negotiation for membership which includes enforcement of the EU laws and values and meeting the accession criteria or the Copenhagen criteria. Lastly, upon engaging in reforms and the satisfaction of the involved parties (EU and the candidate), the candidate would finally become a member state. The

Chapter negotiations, as mentioned above, involve the screening process and negotiation. The Commission examines the Chapters as a policy field of the candidate country and makes remarks or reports. Furthermore, under the negotiating positions, benchmarks are being made by European Union to determine if the aspirant meets the condition of the Chapters. The negotiated chapters' approval or closing depends on the EU commission's evaluations (European Commission, 2016b).

Since the creation of the EEC, the Union's enlargement has gone with consistency until it became the EU. It originated from six to twenty-five members and extended to four other candidates like Bulgaria, Croatia, Romania, and Turkey. Western Balkan countries were also offered future membership privileges and enthusiastically sought candidate statuses like Ukraine and other former Soviet Republics (Bretherton and Vogler, 2005). Upon possessing the needed EU accession qualifications, the six waves of enlargement created enormous European Community changes. The enlargement process always brings new members to the European family; from 1973, 1986, 1995, 2004, and 2007 about 21 new member states were welcomed by the EU. Furthermore, in 2013, Croatia also officially entered the European Union, which in all, there are 28 member states until now. Other candidate countries for accession include Albania, Ireland, Montenegro, Serbia, and Turkey (European Union, 2014).

TURKEY ON EU ENLARGEMENT

The desire of Turkey for EU membership started since the EEC's founding and establishment. The economic partnership between Turkey and the EU could bring benefits to both actors. Turkey has plenitude agricultural products, and if it attains its accession, surely Turkey could be the community's great advantage. Indeed, Turkey's journey to the EU has faced many obstacles and hindrances. These include the single market's incompetency, the labor force's free movement, and other similar factors (Ulchenko, 1998).

Similar to other aspiring member states, Turkey needs to meet the Copenhagen criteria for accession. For Turkey, accession is an inseparable step since its policy always looks forward to Westernization. Nevertheless, the European Council's verdict brought disappointment to Turkey. Before becoming a candidate, the Council gave the candidate status to eleven states, including Cyprus, while Turkey remained excluded. The European Council gave Turkey a chance to enlargement process, but unfortunately, it did not attain the entire membership or candidate status. Some existing issues on Turkey's political and economic structure and pressures from other EU members hindered its candidacy (Eralp, 2000). Due to this unpleasing result, Turkey started to feel doubts and uncertainty about its relationship with the Europeans. Notwithstanding, its first attempt was unsuccessful. Turkey and the EU's relationship continued until time Helsinki conference happened. The Helsinki Conference is one of the most highlighted events for Turkey. The event marks the firm hope of Turkey to become an EU member. Hope for becoming a candidate country was given to Turkey in 1999, particularly in December. This event triggered Turkey's positive feeling of real inclusion in the European world. In the following years, the relationship between the two parties continued and progressively bloomed. From 2000 to 2012, several changes in Turkey's social, political, and economic structure rapidly advanced (Aksu, 2013).

ACCESSION JOURNEY OF TURKEY TOWARD THE EU MEMBERSHIP

As the EU and Turkey relationship is perpetually evolving, in March 2001, the "Accession Partnership" has finally embraced by the Council, and this partnership served as a framework to assist Turkey. It helped Turkey as an aspiring nation-state to fulfill the local programs in its country on the Acquis or EU's law adoption. This partnership served as a way for Europe to help Turkey accomplish the criteria for its accession to the EU, including its politics and advancing its constituents' rights. The

Council also adopted the regulation of the European Council's pre-accession financial assistance focused on the pre-accession process. In the same year (2001), many political dialogues were conducted, including Cyprus, Human Rights, and the Customs Union. Besides, significant adjustments to Turkey's law or some constitutional articles happened, including constitutional amendments to fundamental freedoms. An assessment of Copenhagen Criteria, including its political and economic developments, was also made (Commission of the European Communities, 2001). As aforementioned, the Cyprus issue is one of the issues that influenced Turkey's position on the EU membership, mainly in the post-Cold war. The issue did not only change the EU-Turkey relations but also led to multidimensional results. The EU perceived the Cyprus problem within the context of Turkey's membership process. Hence, the EU likewise developed one-sided impositions instead of adopting a will to resolve the existing crisis. Also, Cyprus had negatively expressed its opinions on Turkey's human rights, democracy & freedom of expression (Durmaz, 2015).

Furthermore, Turkey could not easily comply with membership criteria despite many reforms in political and economic matters. In the 2001 Regular report, Turkey's progress and steps towards adopting the Acquis were evaluated. Based on the overall assessment, Turkey was told to ensure the conformity of its country's new legislative proposals to the EU's Community Acquis. The report likewise stated that Turkey's alignment to the Acquis was uneven because some were advanced and some were less advanced. Hence, massive discrepancies were also noticed between the two parties due to the difficulty of the transposition process (Commission of the European Communities, 2001). In addition, the reports tackled Turkey's development matters in human rights issues which were still deficient and subject to more improvements. The report similarly mentioned the economic category in which Turkey's economic advancement was immensely affected by the 2001 crisis. On the bright side, remarks about the country's competitiveness due to Customs Union's enactment were also reported. Nonetheless, the report was only limited to the end of September 2001, and the National Program's precedence was still up to the month of 2002 to complete other reports (Dartan and Nas, 2002).

Under Recep Tayyip Erdogan's party, Turkey's negotiation on its accession to the EU remained persistent upon winning the new regime. As previously mentioned, the *Accession Partnership and National Program* served as a tool for Turkey to concentrate on Political Criteria that observe or include the rule of law, democracy, rights, freedoms, as well as other similar legislation. The first legislation Package was adopted in February 2002. As stated, a new party came to power. Until 2003, the adoption of more Harmonization Package was continuous. Likewise, on May 22, 2004, there was a political change in Turkey. Turkey's constitution has been amended, including removing the death penalty (Aybey, 2004). The Harmonization package serves as a reference for amendments to laws in Turkey and is subject to the approval or rejection of the Parliament. The enforcement of the first harmonization package in 2002 was used to amend the Penal Code, which includes the law on terrorism (Ministry of Foreign Affairs, 2007).

Before Turkey's formal accession process (around 2004), some EU member country leaders like Jacques Toubon and Angela Merkel suggested a "special partnership" rather than accession. In the following year, in contrast, on October 3, 2005, Turkey's official accession negotiation was opened. The screening process also began with the 35 titles or the chapters. The negotiations were incorporated with other conditions before it could proceed, like new civil codes and other legislation, because Turkey refused and did fail to comply (Aybey, 2004). Turkey and the EU agreed on legislative changes in line with the accession partnership, implemented with persistence from 2001-to 2004. Besides, as a conclusion to Turkey's first regular report, it was perceived that Turkey has been determined and sincere in reformation to accomplish the accession process. Consistent constitutional reforms, adoption of new codes in 2001, and the 8 (eight) legislative packages that included Civil and Penal codes adaptation happened correspondingly in 2002 (Commission of the European Communities, 2004).

In 2004 (December), at Brussels's Summit, as mentioned above, the formal accession talks were decided to open in 2005. The EU simultaneously demanded Turkey recognize Cyprus as an EU member. The new penal code has also amended in the same year due to media restriction complaints. The EU recognized this step, but it was insufficient to meet the human rights concern (BCC News, 2018). Moreover, for the Ankara Agreement's extension, an additional protocol was signed in 2005. However, in 2006 due to the Cyprus tension, the European Union suspended its relationship with Turkey; this included the suspension of negotiation for eight chapters and could only be closed upon Turkey's application of additional protocol recognizing Cyprus (Hauge et al., 2016).

After the negotiation, there were some changes, ups, and downs. Criticism of its slow development and some failure to comply with the membership assessment were also noticed. In addition, some of the EU member states were found to disfavor Turkey's step toward Europe. Hence, based on surveys concluded in 2006 and 2009, Greece, France, and Germany are examples of European Union members that were quite uneasy about Turkey's membership (Akşit et al., 2009). 1999 to 2005 focused more on reformation, especially on human rights laws. It involved transforming and formulating new laws or legislative reforms that could co-inside with EU laws' principles. However, in the post-2005 period, the reformation became unhurried due to implementation problems and challenges in the formerly existing reformed laws like fighting against torture and freedom of expression issues. Furthermore, during these periods, concerns about the Turkish government's political aspects involving the rights of the minority, like the Kurdish and non-Muslim rights, were given attention (Aydin-Dtizgit and Keyman, 2013).

In the year 2006, in terms of chapter negotiations, there was only one Chapter opened and, at the same time, closed temporarily by the EU and Turkey. Thus, at the end of the year (2006), few outstanding achievements occurred. Moreover, despite the European Union's redundant request, Turkey had not permitted the Cypriot-flagged ship to step into Turkish water. Therefore, the suspension of the eight chapters was decided by the EU. The EU can negotiate and be open only until Turkey fulfills the Ankara Agreement's additional protocol (Horváth and Szűcs, 2007). The additional protocols pertained to the arrangement and conditions for the transitional stage implementation, including freedom from custom unions and goods (Council of the European Communities, 1992).

In 2007, another crucial chapter was opened for negotiation; five chapters were opened, mainly concerned with industrial and enterprise ruling. A few months later, Chapters 18 and 32 dealt with statistics, and financial control was subjected to negotiations. Before the year ended in December, Chapter 28 (Consumer's health and protection) and Chapter 21 (trans-European network) were also welcomed. Besides, Turkey's Harmonization Package to EU *acquis* was declared (Ministry of Foreign Affairs, 2020).

The trading relationship was doing well, but when the Euro crisis in 2008 happened, the two parties' economic relationship in the next year (2009) weakened. Indeed the exchange of import goods also decreased (Baracani and Çalımlı, 2017). Nevertheless, due to the trade volume increase that reached more than two hundred billion, Turkey successfully had the fastest growth or increased rate in the circle of OECD economies during the first half of 2010 (Grabbe and Ülgen, 2010). In 2008, the political dialogue focused on the challenges of Turkey on the Copenhagen Conditions for political matters. A foreign policy issue was also tackled in Turkey's neighboring country or the Middle East. The bilateral trade between the two parties increased due to the Customs Union in 2006 for about 100 billion Euros. Turkey also became the 7th largest trade partner of the EU. In 2008, financial aid was also intended for the country from Pre-accession Assistance. In June of the same year, the Chapter on the company and intellectual property policy was opened. In December, Chapter on capital's free movement and society's information and media had also been ready for accession talks (Ministry of Foreign Affairs, 2020).

The negotiation continued in the preceding years. The discourse was held in February of 2010. The difficulty of Turkey in fulfilling the Copenhagen criteria was discussed. The foreign policy matter relative to their mutual interest in regional ranges on neighboring countries was also incorporated in the meetings. In the same year, financial assistance was provided under the Pre-Accession Assistance program. The Pre-accession assistance was technical and financial aid for the candidate country. It supported reforms as part of the preparation for becoming an EU member. This funding encouraged civil society enhancement matters, including political categories and the media. Technical assistance for Turkey to improve good services for its active citizenship was also included (European Commission, 2010; European Commission, 2020a).

In 2011, the topic of Cyprus Issues was brought again and consequently became a hindrance once more for accession progress. When president Erdoğan visited Northern Cyprus, he emphasized that a solution must be made by 2011, or the island would remain divided. Also, the president said that if Cyprus presumed the EU presidency of the EU council (by the Southern part of Cyprus), he claimed to freeze Turkey's relationship with the EU because he could not deal with a president or leader who did not recognize Turkey. This event brought negativity on Turkey's part and brought criticisms from Greek Cypriots and the EU (Morelli, 2010).

In 2012, out of 35 chapters, only 12 were opened for negotiation. The progress on opening chapters for Turkey's membership seems to be sluggish. Some chapters were unopened and frozen by the EU for various reasons, including the Cyprus matter, because Turkey did not want to open its port for trading with Cyprus. Besides, the EC froze the other eight chapters and decided not to close them until the issue on Cyprus was resolved. Furthermore, Cyprus and France turned out to be a hindrance due to their veto rights to block some chapters (Thomas, 2003). At the beginning of the chapter negotiation back to 2005, the accession process of Turkey towards the European Union faced many adversaries as well as interruptions. Despite Turkey's sincere effort to be part of the EU, the way to full membership was still stagnant. In April 2013, the energy chapter for accession was opened for negotiation by both parties. This energy security matter could also be vital in the accession negotiation. Likewise, the parties' uncertain or unsure negotiation might negatively impact energy cooperation (Koranyi and Sartori, 2013).

Unexpected and displeasing experiences similarly happened in May 2013. The Gezi Park revolt incident received many criticisms from the EU. There was a subdued result. Thus, the European Parliament proposed mainly judicial reforms as well as human rights matters. In the Annual Report of 2013, they appreciated Turkey, but at the same time, they were appraised on some political climate regarding democratic issues (Blockmans, 2014). In May 2015, the European Union and Turkey gave a verdict to modernize the 20-year-old Customs Union agreement, for they believed that this could help develop the bilateral trade relations. This step does not represent an alternation to the accession negotiation but an additional measure to strengthen the parties' relationship (European Commission, 2015). A Memorandum of Understanding was issued to fortify the Customs Union. Albeit slow progress in some political aspects of negotiation, the bilateral economic relationship moderately did well (Yalcin et al., 2016).

In November 2015, a meeting between the two parties energized their relationship, especially in managing the immigration crisis. The following year, another meeting was held on March 17-18, 2016. The issue on Visa Liberation has been opened. On June 30 (2016), the Accession Conference opened the Financial and Budgetary provisions under Chapter 33. Out of 35 chapters, 16 have been opened for negotiation, and as mentioned, only one Chapter was provisionally closed (Science and Research) (European Union, 2018). Both parties decided to have the Joint Action Plan for the improvement of support to the Syrians. The EU support and the continuous humanitarian assistance to the Syrians in Turkey were also stated in the gathering. Moreover, launching the dialogue on the cooperation of both parties in energy matters was likewise welcomed (EU Council, 2015).

In 2016, when the military coup happened, the EU and Turkey's relationship was quite affected. Based on Progress Report, the July 15 coup attack was denounced by the European commissions and supported the democracy in the country. After the coup, Turkey acted more firmly or willfully, which contradicted the democratic ruling. However, the 16 chapters have been opened for negotiation. The other eight were temporarily close, while others are still subject to Turkey's possible development. The European Union and Turkey cooperated in fighting against terrorism and working together on immigration. Also, visa liberation was said to be achieved upon completing the needed criteria. On the other side, the "State of Emergency" by Turkey's leader, as remembered, triggered the statement of advice from the EU to comply firmly or strengthen the issues on human rights laws. The European Council thought Turkey became inconsistent with human rights practices contrary to the EU principles. The occasion resulted in the suspension of the relationship between the two parties (Akçay, 2017).

Since the end of the Military coup in 2016, no new chapter has been opened for negotiation. Furthermore, in 2016, the European Parliament Members (MEP) embraced a resolution for negotiation suspension. This event was due to the country's repression act and human rights issues. This call for suspension continued until Turkey's adoption in 2017, which was not binding. The military intervention of Turkey during the Afrin operation triggered the EU's reaction. Moreover, MEP subsequently adopted a measure for Turkey to elevate the country from the emergency status. Likewise, MEP condemned the arrest of some journalists that showed disapproval and discouragement of the action of Turkey. Despite this, both actors (EU and Turkey) still work together on some issues of migration. Both parties concluded an agreement that talks about the migration crisis (European Parliament, 2018a).

According to the April 2017 media report, the relationship between the two parties became more paradoxical. Still, the issue of Cyprus is one of the biggest hindrances in its accession process. The failure of unification between North and South Cyprus significantly affected the Turkey-EU connection. As long as Turkey remained consistent in working with the EU membership, then Southern Cyprus, at the same time, could also be persistent on its objection or blockage. Despite these negative signs on its accession process, Turkey and EU interaction was still ongoing (Ünal, 2017).

Regarding economic relations between the parties, their trade relationship was doing well with a high rate in 2016-2017. However, due to some imbalance in capital inflows and vulnerability to outside shocks, the lira was also devalued. The EU is still the largest trading partner for Turkey, whereas Turkey is one of the community's active allies in trade matters. In regional relationship matters regarding Cyprus, Turkey was willing to talk about a peaceful settlement. Unfortunately, further progress in both parties' negotiations and talks was not seen (European Commission, 2018).

A "Refugee Deal" between the two communities happened in March 2016 Summit. It involved talks about their cooperation in regulating the irregular route of migration from Turkey to the EU countries. In this period between 2016 and 2017, changes also occurred in the relationship of both parties. Turkey had emphasized more on migration, democratic values, the Cyprus problem, and other similar problems. As a result, the 2016 progress Report on Turkey became more critical of the country's improvements, but Turkey remained a strategic partner of the EU (Dossier, 2018).

In 2017, the European Council assisted by financial means to support and promote more of Turkey's civil societal programs or continue the support for developing Turkey's civil society that involved fundamental rights promotion. Moreover, Turkey actively joined some EU programs, including Erasmus+, Horizon 2020, Customs 2020, and similar projects. However, in January of 2017, Turkey decided to withdraw from the Creative Europe Programme but still participated in other projects like the European Environmental Agency (European Commission, 2018).

Turkey's ongoing reform saw its perseverance in line with EU rulings and values. Unfortunately, when the negotiation for accession officially started in 2005, the positive impulse declined. Some undemocratic changes that the West perceived in Turkey's ruling, like the constitutional referendum and the harsh authoritarian response of the AKP party to the 2013 Gezi Park revolt, influenced the EU's attitude towards Turkey. Other factors included several ministerial government scandals which involved president Erdoğan's family. As a result, after many years of negotiation, only 16 chapters were opened, and only one was temporarily closed. Turkey's president also taught that the EU was applying double standards and Islamophobia to their country on various occasions. But despite these vague possible endings, the relationship between the two parties was continuous. Thus, Turkey still receives the Pre-accession Assistance from 2014-to 2020 and works for their shared interests (Yabancı, 2016).

Both Turkey and the EU shared a similar interest in finding a solution regarding the Syrian crisis and terrorism. Besides, the EU Council and Parliament permitted the European Commission to enhance cooperation with Turkey. In March 2016, Turkey agreed to take responsibility for the migrants who illegally entered the EU by Turkey, particularly those who did not need international protection. On the other hand, despite the cooperation, other factors affecting the EU-Turkey relationship were some EU members' opposition. From the early period up to the present, Germany's Angela Merkel still expressed opposition to Turkey's accession (Philippe, 2018). Hence, in 2016, Austria's leader also asserted its disapproval of Turkey's accession journey and the prevailing Liberal party of Denmark as well (European Parliament, 2018).

At the Turkish Parliament's 3rd legislative session on October 1, 2017, Turkey's leader stated that their country does not have the necessity of membership to the EU; however, they added that they are not on the side of giving up the accession. Turkey's leader also criticized the EU for failing to fight against terrorism (TRT World, 2017). In 2018, many challenges negatively affected the EU and Turkey's relationship, especially the accession process. In September 2018, the European Union canceled 70 million euros to Turkey for failure to comply with Human Rights practices and no progress under the rule of law. These funds were initially intended for immigration programs (The Globe Post, 2018). However, there was also positive feedback during November. The EU commission said Turkey was close to completing the necessary criteria on no visa access requirement for travel around the Schengen regions for the country's citizens or Turkish citizens (Hürriyet, 2018).

During the 2019 report, it was cited that Ankara was getting near to fulfilling the visas' liberalization fulfillment for free-visa travel to the EU member-states. However, 65 out of 72 benchmarks are vital for liberalization. Thus, 2 out of 7 remaining criteria continue to be tackled in Turkey. This liberalization process started at the end of 2013 and was somehow sluggish in progress. Furthermore, Turkey's issue with Cyprus could hinder visa liberalization because Turkey has to sign a cooperation agreement with other EU members, of which Cyprus was one. The entire benchmark fulfillment could also be impossible not until Turkey considers the state of Cyprus's Greek side to be an independent nation-state (Kılıç, 2019).

CONCLUSION

Despite the active engagement of Turkey towards its country's reformation based on the EU standards, Turkey's journey to EU membership became similarly paradoxical. There are 16 chapters open to negotiation, including chapters on the free movement of capital, company law, intellectual property rights, society and media information, policy on food safety, Vet. and Phytosanitary, policy on economic and monetary, taxation, enterprise, and industrial policy. Other opened chapters also include statistics, Trans-European networks, regional policy and coordination of structural instruments, science and research, education and culture, environment, consumer and health

protection, financial control, as well as financial and budgetary provisions. Nevertheless, despite these 16 above-mentioned opened chapters for negotiation, it was clear that the progress was slow-moving. After years of cooperation, only one Chapter (science and research) has been closed provisionally out of 35 chapters for accession membership. Turkey's failure and unsuccessful attempts to comply with all the requisites for membership placed the country in uncertainty and vagueness for EU membership. In addition, internal challenges within Turkey, such as democratic values, civil liberties, and human rights, significantly affect its standing in its accession journey. Likewise, external factors such as the antagonistic attitude of some the EU members like Cyprus contributed to the vague culmination of the two parties' relations. Hence, the possibility of membership depends on eliminating the significant challenges that hindered Turkey from completing the accession conditions and the EU members' sincerity in welcoming Turkey to be part of the EU world.

References

- Akçay, E. Y. (2017). Avrupa Birliği'nde Koşulluluk İlkesinin İşlevsizliği: 15 Temmuz Sonrası Türkiye-Ab İlişkileri Çerçevesinde Bir Analiz. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 503-516.
- Akşit, S., Şenyuva, Ö., & Üstün, Ç.(2009). Turkey Watch: Eu Member States' Perceptions on Turkey's Accession To The Eu. *Center For European Studies, Middle East Technical University: Ankara*.
- Aydin-Dtizgit, S. And Keyman, E.F. (2013). Eu-Turkey Relations and The Stagnation Of Turkish Democracy. *Global Turkey In Europe: Political, Economic, And Foreign Policy Dimensions Of Turkey's Evolving Relationship With The Eu*, 2, 7-8. Http://Www.Iai.It/Sites/Default/Files/Gte_Wp_02.Pdf (30.05.2021)
- Baracani, E. And Çalimli, M. (2017). Eu-Turkey Relations: Facilitating or Constraining Democratization? *European Perspectives On Turkey's Domestic Politics And Foreign Policy*, P.11.
- BCC News. (2018). <Https://Www.Bbc.Com/News/World-Europe-17994865>.
- Blockmans, S. (2014). Eu-Turkey Relations: Turning Vicious Circles Into Virtuous Ones. *Ceps Policy Brief Or Centre For European Policy Studies, Brussels*, 3-4. Retrieved From <Https://Www.Ceps.Eu/System/Files/Pb%20317%20sb%20on%20turkey%20final.Pdf>, (02.12.2018).
- Bretherton, C, And Vogler, J. (2006). The European Union As Global Actor. *German Law Journal*, 9(2), Pp.211-215.
- Commission Of The European Communities. (2001). 2001 Regular Report On Turkey's Progress Towards Accession. Retrieved From <https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/2001.pdf>
- Commission Of The European Communities. (2004). Recommendation Of The European Commission On Turkey's Progress Towards Accession. Retrieved From <Https://Eurlex.Europa.Eu/Lexuriserv/Lexuriserv.Do?Uri=Com%3a2004%3a0656%3afin%3aen%3apdf> (21.04.2021).
- Council of The European Communities. (1992). EEC-Turkey Association Agreement And Protocols And Other Basic Texts. Brussels. Retrieved From <Http://Aei.Pitt.Edu/56864/1/Protocols.Turkey.Pdf>
- Dartan, M. And Nas, Ç. Eds. (2002). *The European Union Enlargement Process And Turkey*. Marmara University, European Community Institute.
- Dossier, M. (2018). Eu-Turkey Relations. Retrieved From Https://Www.Cetus.Uni-Koeln.De/Sites/Jean_Monnet/User_Upload/Eu-Turkey_Relations_-_Monteus_Dossier.Pdf, (03.12.2021).
- Durmaz, F. (2015). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin 'kibris' boyutu. *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 6(13).
- Eralp, A. (2000). Turkey In The Enlargement Process: From Luxembourg To Helsinki. *Private View*, 8, 2-3.
- EU Council. (2015). Meeting Of Heads Of State Or Government With Turkey-Eu-Turkey Statement. Retrieved From <Https://Www.Consilium.Europa.Eu/En/Press/Press-Releases/2015/11//29/Eu-Turkey-Meeting-Statement/>, (24.12.2021).

- European Commission. (2010). Turkey 2010 Progress Report. Retrieved From https://ec.europa.eu/Neighbourhood-Enlargement/Sites/Near/Files/Pdf/Key_Documents/2010/Package/Tr_Rapport_2010_En.Pdf (02.12.2020).
- European Commission. (2015). Eu And Turkey Announce Modernisation Of Customs Union, Retrieved From <Http://Trade.Ec.Europa.Eu/Doclib/Press/Index.Cfm?Id=1307>, (11.12.2020).
- European Commission. (2016a). Accession Criteria. Retrieved From Https://Ec.Europa.Eu/Neighbourhood-Enlargement/Policy/Glossary/Terms/Accession-Criteria_En
- European Commission. (2016b). Steps Towards Joining. Retrieved From Https://Ec.Europa.Eu/Neighbourhood-Enlargement/Policy/Steps-Towards-Joining_En
- European Commission. (2018). Turkey 2018 Report. Retrieved From <Https://Ec.Europa.Eu/Neighbourhood-Enlargement/Sites/Near/Files/20180417-Turkey-Report.Pdf>, (27.01.2021).
- European Commission. (2019). Conditions For Membership. Retrieved From Https://Ec.Europa.Eu/Neighbourhood-Enlargement/Policy/Conditions-Membership/Chapters-Of-The-Acquis_En
- European Commission. (2020a). Instrument For Pre-Accession Assistance. Retrieved From Https://Ec.Europa.Eu/Neighbourhood-Enlargement/Instruments/Overview_En
- European Commission. (2020b). Conditions For Membership. Retrieved From Https://Ec.Europa.Eu/Neighbourhood-Enlargement/Policy/Conditions-Membership_En
- European Commission. 2018. Key Findings Of The 2018 Report On Turkey. Retrieved From <Https://Www.Avrupa.Info.Tr/En/Eeas-News/Key-Findings-2018-Report-Turkey-7577>, (30.12.2020).
- European Parliament. (2018a). Reassessing Eu-Turkey Relations. Retrieved From <Http://Www.Europarl.Europa.Eu/News/En/Headlines/World/20170426sto72401/New-Beginnings-Reassessing-Eu-Turkey-Relations>, (22.12.2020).
- European Parliament. (2018b). Future Eu-Turkey Relations. P.5 Retrieved From [Https://Www.Europarl.Europa.Eu/Regdata/Etudes/Brie/2018/628290/Eprs_Bri\(2018\)628290_En.Pdf](Https://Www.Europarl.Europa.Eu/Regdata/Etudes/Brie/2018/628290/Eprs_Bri(2018)628290_En.Pdf)
- European Union. (2014). Negotiation Chapters: 35 Steps Towards The European Union, Eu Information Centre, Retrieved From Https://Europa.Rs/Images/Publikacije/07-35_Steps_Toward_Eu.Pdf (30.11.2020).
- European Union. (2018). Delegation Of The European Union To Turkey: Current Status. Retrieved From <Https://Www.Avrupa.Info.Tr/En/Current-Status-742>, (01.12.2020).
- EU-Turkey: We Want Full Membership, Eu Needs To Stop Being Overly Critical", Says Erdogan. (2018). Retrieved From <Https://Youtu.Be/2m4ck3aqi20>. (20.12.2020).
- Grabbe, H., & Ülgen, S.(2010). The Way Forward For Turkey And The Eu: A Strategic Dialogue On Foreign Policy. Retrieved From Https://Carnegieendowment.Org/Files/Turkey_Eu_Policy1.Pdf (03.12.2020).
- Hauge, H. L., Eralp, A., Wessels, M. W., & Bedir, N. S. (2016). *Mapping Milestones And Periods Of Past Eu-Turkey Relations*. Feuture Working Paper, 09.

- Horváth, Z., & Szűcs, P. (2007). *Handbook On The European Union*. Hvg-Orac.
- Hürriyet. 2018. Turkey Close To Visa-Free Travel: Eu Commissioner. Retrieved From [Http://Www.Hurriyetdailynews.Com/Turkey-Close-To-Visa-Free-Travel-Eu-Commissioner-139292](http://www.hurriyetdailynews.com/Turkey-Close-To-Visa-Free-Travel-Eu-Commissioner-139292) (01.03.2021)
- Kılıç, T.(2019). Two Criteria Remain Challenging As Turkey Nears Visa Liberalization With The Eu. Retrieved From [Https://Www.Dailysabah.Com/Eu-Affairs/2019/01/02/Two-Criteria-Remain-Challenging-As-Turkey-Nears-Visa-Liberalization-With-Eu](https://www.dailysabah.com/Eu-Affairs/2019/01/02/Two-Criteria-Remain-Challenging-As-Turkey-Nears-Visa-Liberalization-With-Eu)
- Koranyi, D., & Sartori, N. (2013). Eu-Turkish Energy Relations In The Context Of Eu Accession Negotiations: Focus On Natural Gas. *Global Turkey In Europe* li, 23.
- Ministry Of Foreign Affairs. (2007). Political Reforms In Turkey. Retrieved From [Https://Www.Ab.Gov.Tr/Files/Pub/Prt.Pdf](https://www.ab.gov.tr/files/pub/prt.pdf)
- Ministry Of Foreign Affairs. (2020). Chronology Of Turkey-European Union Relations (1959-2015). [Https://Www.Ab.Gov.Tr/Files/Chronology.Pdf](https://www.ab.gov.tr/files/chronology.pdf), P.5, (22.12.2020).
- Morelli, V. (2010). European Union Enlargement: A Status Report On Turkey's Accession Negotiations. *Library Of Congress Washington Dc Congressional Research Service*.
- Philippe, P. (2018). Future Eu-Turkey Relations. *European Parliamentary Research Service*, 4-6. Retrieved From [Http://Www.Europarl.Europa.Eu/Regdata/Etudes/Brie/2018/628290/Eprs_Bri\(2018\)628290_En.Pdf](http://www.europarl.europa.eu/regdata/etudes/brie/2018/628290/eprs_bri(2018)628290_en.pdf) (20.12.2020)
- The Global Post. (2018). Eu Cancels €70 Million Fund For Turkey Due To Failure In Human Rights. Retrieved From [Https://Turkey.Theglobepost.Com/Turkey-Eu-Fund-Cancelled/](https://turkey.theglobepost.com/Turkey-Eu-Fund-Cancelled/)
- Thomas, S.(2003). The Accession Of Turkey Into Eu: Reasons For The Slow Progress. Retrieved From [Http://Edepot.Wur.Nl/251421](http://edepot.wur.nl/251421), (25.11.2020).
- TRT World. (2017). President Erdoğan Says Turkey No Longer Needs Eu Membership. Retrieved From [Https://Www.Trtworld.Com/Turkey/President-Erdogan-Says-Turkey-No-Longer-Needs-Eu-Membership-](https://www.trtworld.com/Turkey/President-Erdogan-Says-Turkey-No-Longer-Needs-Eu-Membership-)
- Ulchenko, N. (1998). Turkey-Eu Economic Relations: Problems And Prospects. *The Turkish Yearbook Of International Relations*, 18, 142.
- Ünal, Ç.(2017).The Cyprus Conundrum In Turkey- Eu Relations. Retrieved From [Http://Www.Hurriyetdailynews.Com/Opinion/Unal-Cevikoz/The-Cyprus-Conundrum-In-Turkey-Eu-Relations--111561](http://www.hurriyetdailynews.com/Opinion/Unal-Cevikoz/The-Cyprus-Conundrum-In-Turkey-Eu-Relations--111561)
- Veebel, V. (2011). Relevance Of Copenhagen Criteria in Actual Accession: Principles, Methods, And Shortcomings Of Eu Pre-Accession Evaluation. *Studies Of Transition States and Societies*, 3(3), 3-23.
- Yabancı, B. (2016). The Future of Eu-Turkey Relations: Between Mutual Distrust and Interdependency. *Feuture Online Paper*, 1, 1-37.
- Yalcin, E., Aichele, R., And Felbermayr, G.(2016). Turkey's Eu Integration At A Crossroads (Ged Study)," *Books*, 8. Retrieved From [Https://Www.Bertelsmann-Stiftung.De/Fileadmin/Files/Bst/Publikationen/Grauepublikationen/Nw_Turkey_S_Eu_Integration.Pdf](https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/Files/Bst/Publikationen/Grauepublikationen/Nw_Turkey_S_Eu_Integration.Pdf) (03.12.2020).

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 21.04.2022
Kabul Tarihi / Date Accepted : 12.05.2022
Yayın Tarihi / Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Bahar / Spring

Ferdi Güzel (2021), Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eskicil (Arkaik) Kelimeler, Fenomen Yayıncılık, Ankara, 158 s.

Ceylan KAYA *

Anahtar Kelimeler:

*Türkiye Türkçesi
Ağızları,
Eskicil Kelimeler,
Eski Türkçe,
Kelimelerin Yapısı*

ÖZ

Bu çalışmada, Ferdi Güzel tarafından hazırlanan "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eskicil (Arkaik) Kelimeler" adlı eser tanıtılmıştır. Çalışma, Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan eskicil özellik taşıyan ağız kelimelerini içerir. Eser; Türk dili tarihindeki bazı sorunların çözülmesi, karanlık bazı noktaların aydınlatılması açısından önemlidir.

Ferdi Güzel (2021), Ancient Words In Turkish Dialogues Of Turkey, Fenomen Publishing, Ankara, 158 p.

Keywords:

*Dialects of Turkey
Turkish,
Ancient Words,
Old Turkish,
Structure of Words*

ABSTRACT

In this study, the work named "Archaic Words in Turkey Turkish Dialects" prepared by Ferdi Güzel has been introduced. The study includes dialect words with archaic features living in Turkey Turkish dialects. Work; Solving some problems in the history of the Turkish language is important in terms of illuminating some dark points.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Malatya (Türkiye). E-posta: ceylankaya@live.com / ORCID ID: 0000-0003-4299-347X .

Köklü bir geçmişe sahip olan Türkçe, geniş bir coğrafyada farklı lehçe ve şivelere ayrılarak varlığını devam ettirmiştir. Türk dili geçmişten aldığı bazı özellikleri değiştirip geliştirmiş, bazılarını ise muhafaza etmiştir. Dilciler, zaman içerisinde kullanım sıklığı azalan kelimelere eskicil (arkaik) ögeler ismini vermektedir. Bu eskicil ögelerin birçoğu, Türkiye Türkçesi ağızlarında yer almaktadır. Zengin bir söz varlığına sahip olan Türkiye Türkçesindeki eskicil unsurlar hakkında kapsamlı çalışma sayısı fazla değildir. Eserini tanıtacağımız Dr. Ferdi Güzel bu alan üzerine kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Güzel'in "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eskicil (Arkaik) Kelimeler" adlı eseri; Türk dili tarihindeki bazı sorunların çözülmesine, karanlık bazı noktaların aydınlatılmasına katkı sağlayacak önemli ve dikkat çeken bir çalışmadır.

Güzel, çalışmasında tekrara düşmemek için daha önceki çalışmalarda yer alan sözcükler üzerinde durmamış; çoğunlukla Türkiye Türkçesi yazı dilinde hiçbir iz bırakmadan kaybolan, unutulmuş kelimeler ile Eski Türkçedeki bazı sorunların çözümüne katkı sağlayacağı düşünülen kelimelere yer vermiştir. Bu bağlamda yazar, Eski Türkçedeki bazı problemlerin aydınlatılmasında etkili olan eskicil kelimelerin Türkiye Türkçesi ağızlarında korunduklarını göstermeyi amaçlamaktadır. Yazar bu eserin amaçlarını şu şekilde belirtir:

İlk amaç, "Türkiye Türkçesi ağızlarındaki nadir eskicil kelimeleri tespit etmek; ikinci ve asıl amaç ise tespit edilen bu kelimelerden hareketle Eski Türkçedeki bazı kelimelerin yapısı, okunuşu ve anlamlandırılışı ile ilgili sorunların çözümüne katkı sağlamaktır" (Güzel, 2021: 3). Eser; ön sözden sonra giriş, ana bölüm "Türkiye Türkçesi ağızlarında eskicil (arkaik) kelimeler", sonuç, Eski Türkçe kelimeler dizini ve kaynakça kısmından meydana gelmiştir.

Eserin ön sözünde yazar amacını belirtir ve yapılan çalışmanın içeriği hakkında kısaca bilgi verir. Eserin giriş bölümünde, eskicil (arkaik) ve eskicilik (arkaizm) terimleri açıklanmış ve bazı bilim adamlarının bu terimlerle ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Türkiye Türkçesindeki eskicil unsurlar hakkında kapsamlı çalışma sayısının fazla olmadığı, Eski Anadolu Türkçesindeki eskicil unsurlar üzerine iki kitap yayımlandığı, Eski Türkçe söz varlığının Türkiye Türkçesi ağızlarındaki izlerini belirlemek amacıyla birkaç lisansüstü tezin hazırlandığı, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki eskicil unsurlar üzerine makale ve bildirilerin sayısının ise bir hayli fazla olduğu belirtilmiştir. Çalışmanın amacı açıklanmıştır. Çalışmanın kapsamıyla ilgili sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan Eski Türkçe kelimeler, Türkiye Türkçesi yazı diline göre eskicil özellik taşıyan ağız kelimelerini içerdiği açıklanmış ve çalışmada yararlanılan kaynakların hangileri olduğu belirtilmiştir. Çalışmanın yöntemi açıklanmıştır.

Eserin ana bölümünü, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eskicil (Arkaik) Kelimeler" oluşturur. Bu bölümde Türkiye Türkçesi ağızlarındaki eskicil kelimeler alfabetik düzene göre verilmiştir. Ele alınan kök veya gövdeyle ilgili Eski Türkçede birden fazla kelime varsa bunlar ayrı ayrı madde başı yapılmamış, ilgili kök ve gövdenin türevlerine aynı maddede yer verilmiştir. Örneğin, Eski Türkçede *ayag*, *ayat-*, *ayaş*, *ayal-*, *ayan-* kelimeleri *aya-* fiilinden türemiştir. İlgili beş kelimenin kökü olan *aya-* madde başı yapılmış; *ayag*, *ayat-*, *ayaş*, *ayal-*, *ayan-* bu maddede ele alınmıştır.

Madde başı yapılan kelimelerin anlamları Drevnetyurkskiy Slovar ve An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish'e göre tanımlanmış; bazı kelimelerin tanım ve örneği için dönemle ilgili diğer sözlük ve eserler de kullanılmıştır. Kelimelerin varsa Eski Türkçedeki varyantları ve türevleri de verilmiştir. Kelimelerin tarihi ve çağdaş lehçelerindeki durumuna değinilmiş, etimolojik yapısı hakkındaki görüş ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Daha sonra kelimelerin Türkiye Türkçesindeki varyant ve türevlerine yer verilmiştir. Bazı kelimelerle ilgili görüşler, çağdaş lehçeleri ve Türkiye Türkçesi ağızları baz alınarak değerlendirilmiş; kelimelerin okunuşu, yapısı ve anlamlandırılışı ile ilgili önerilerde bulunulmuştur. Eserde, madde başındaki kelime yapısının aydınlatılmasını destekleyen, kelimenin kök varlığını doğrulayan bazı verilere de yer

verilmiştir. Alfabetik sıralamaya göre verilen eskicil kelimeler, madde içindekilerle birlikte 100'ün üzerinde olduğu saptanmıştır.

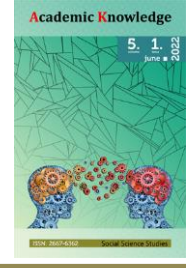
Sonuç bölümünde, çalışmada elde edilen veriler dokuz maddeyle sıralanmıştır. Bu bölümde sonuçlar sırasıyla tanıtılacaktır. Birinci maddede, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki bazı verilerin tarihi lehçelerde var olup olmadığı tartışılan bazı kelimelerin varlığını destekler nitelikte olduğu sonucuna ulaşılmış ve sonuç örneklerle desteklenmiştir. İkinci maddede, Eski Türkçede birtakım türevleri bulunan kök ve gövdelerin bir kısmının Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşadığı belirtilmiş ve tabloyla gösterilmiştir. Güzel tarafından tasarlanan kökler koyu harfle gösterilmiştir. Üçüncü maddede, Eski Türkçede okunuşu hakkında ihtilaf bulunan bazı kelimelerin doğru biçimlerinin nasıl olması gerektiği Türkiye Türkçesi ağızlarında yer aldığı belirtilmiş ve bu veriler bir tabloyla gösterilmiştir. Tabloda, ilk defa Güzel tarafından yapılan öneriler koyu harfle dizilmiştir. Dördüncü maddede, Eski Türkçede nadir görülen kelimelerin anlamlandırılması ile ilgili sorunların Türkiye Türkçesindeki bazı veriler sayesinde aydınlatıldığı açıklanmıştır. Beşinci maddede, bazı kelimelerin yapısı hakkında yeniden değerlendirme yapıldığı belirtilmiştir. Altıncı maddede, Eski Türkçede tek örnek özelliği taşıyan sözcüklerin bir kısmının Türkiye Türkçesi ağızlarında yer aldığı açıklanmış ve bu sözcükler tabloyla gösterilmiştir. Yedinci maddede, çoğu bilim adamının bazı kelimelerin kaynaklarının farklı olduğunu düşünmediği ancak Türkiye Türkçesi ağızlarındaki verilerin bu kelimelerin farklı kaynaklara sahip olduğunu gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Sekizinci maddede, bazı çalışmalarda Derleme Sözlüğü'nde derlenmemiş birtakım verilerin olduğuna değinilmiş ancak Güzel, Derleme Sözlüğü'nde derlenmemiş verilerin sanılandan daha fazla olduğunu açıklamıştır. Son maddede, Türkiye Türkçesi ağızlarında eskicil kelimelerin özellikle belli bölgelerde yoğunlaştığı belirtilmiştir.

Giriş ve sonuç bölümlerinde ayrıca Derleme Sözlüğü'ndeki eskicil özellik taşıyan kelimelerin mahiyeti ve bu eserdeki eskicil verilere nasıl yaklaşılması gerektiği hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın sonunda, Eski Türkçe kelimeler dizini ve kaynakça bölümü bulunmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki eskicil kelimelerden hareketle, Eski Türkçedeki bazı kelimelerin yapısı, okunuşu ve anlamlandırılışı ile ilgili sorunların çözümüne katkı sağlayan bu kapsamlı eser için Dr. Ferdi Güzel'i kutlarız.

Kaynaklar

Güzel, F. (2021). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eskicil (Arkaik) Kelimeler*, Ankara: Fenomen Yay.

Makalenin Türü/ Article Type : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Date Received : 09.02.2022
Kabul Tarihi/ Date Accepted : 05.04.2022
Yayın Tarihi/ Date Published : 30.06.2022
Yayın Sezonu/ Pub Date Season : Bahar/ Spring

“Korkunun Edebî Görüntüleri” Üzerine Bir Değerlendirme

Onur AKBAŞ*

“Korku’nun Edebî Görüntüleri” isimli kitap, Türk modernleşme tarihinin başladığı günden bugüne aydınların içinde bulunduğu ikilemlerin ya da çatışmaların Türk Edebiyatına hususiyle de kurguya yansıyan yönlerini “korku” kavramı etrafında incelemiştir. Kitap, modernlik karşısında bireyin bir çeşit tutumu olan “korku” kavramının tanımı, edebiyatçının korkuları, o korkuların kaynakları ile kurgu arasındaki ilişkilerden yola çıkarak korkunun edebiyattaki yansıması ile okuru buluşturma gayretinin bir ürünüdür.

Kitabın “Giriş” bölümünde kavramın semantik temellerine inildiği görülmektedir. Yazar, kavramı ele alırken sadece filolojiden değil, Felsefe, Psikoloji, Psikanaliz ve Sosyoloji disiplinlerinden de faydalanmaktadır.

Kitabın “Modernizm Kavramı” başlıklı bölümünde Türk entelektüelindeki korkunun hem tarihsel hem de felsefi arka planını ortaya koymak için “modernleşme”nin ortaya çıkışı ayrıca yine bu kavramın anlam yönü üzerinde ayrıntılı olarak durulmasına neden olmuştur.

“Korku ve Biyografi” bölümüne gelindiğinde ise Türk modernleşmesi karşısında Türk entelektüelinin korkularını besleyen tarihsellik dışında başka bir kaynak görülmektedir. Bu kaynak, Modernlik karşısında bireyin ve toplumun endişelerini ele alan Türk Edebiyatında üç önemli aydının ve edebiyatçının bizzat kendi yaşamlarındaki korkularıdır. Bu bölümün edebi metinlerin o metinlerin öznesi olan yazarlarının yaşamından kopuk olamayacağı düşüncesinden yola çıkarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu bölümde yaşamlarındaki korkuları belli kavramlarla ifade eden Türk edebiyatının üç önemli yazarının seçimi de tesadüf eseri değildir. “Peyami Safa: Sınanmış Bir Hayata Sinen Korkular”, “Ahmet Hamdi Tanpınar: Ailesizlik, Geç Kalmışlık Korkusu”, “Oğuz Atay: Yitmişliğin, Yitirilmişliğin Korkusu” başlıkları ile ifade edilen bu korkular sadece yazarların yaşamlarını değil onların topluma, kültüre ve bir toplumsal ve kültürel dönüşüm olan modernleşmeye bakışlarını yansıtır. Hepsi kendi dönemlerinin kırılmalarını ve o kırılmalardan doğan krizleri önce bireysel yaşamında hissetmiş bu hissettiklerini de metinlerine yeri geldiğinde sosyolojik yeri geldiğinde psikolojik yeri geldiğinde de ontolojik kaygıların kolektif malzemesi olarak yansıtmışlardır.

Son bölümde başta Ahmet Hamdi Tanpınar, Oğuz Atay ve Peyami Safa olmak üzere bireysel yaşama hâkim olan, geç kalmışlık, geleceğin belirsizliği, sorgulayan zihnin sebep olduğu düşünce buhranları, yalnızlık, güvensizlik, değersizlik ve bütün bunlardan doğan yabancılaşma duygusunun metinlere kaynak teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Türk aydını aydın olmanın gereği olarak bu krize ya da kaosa saplanıp kalmayı bir kader ya da bir kabulleniş olarak görmez. Zira aydın olmanın ona yüklediği sorumluluğun gereği olarak çıkış yollarını arar. Öneriler öne sürer. Bundan Türk edebiyatında ütopya türü beslenir.

* Dr., onurakbastde@gmail.com. ORCID:0000-0002-0176-5211.

Dr. Müge Göncü'nün Hece yayınlarından çıkan eleştiri-inceleme türündeki kitabı "Korkunun Edebi Görüntüleri" Türk edebiyatçısının/Türk entelektüelinin yukarıdaki kavramlarla örülen endişeleri ele aldığı bu inceleme edebi metinlerin de farklı bir bakış açısı ile ele alınması gerektiğini önermektedir. Ancak "korku" kavramı etrafında açılan bu okuma şekli Göncü'nün bu kavramı yazar biyografilerinden metinlere giden bir açıklaması ile ele alınırken, kendi döneminde bu kapsamda yapılmış incelemelerden habersiz olmadığı da görülmektedir. Bunu kendisinden önce Peyami Safa, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Oğuz Atay üzerinde yol gösterici niteliğe sahip Nurdan Gürbilek okumalarına gönderme yapmasından anlamaktayız. Bir anlamda bu kitap, Gürbilek denemelerinin konu ile alakalı olanlarının Göncü tarafından akademik dikkatle ve daha detaylı olarak "korku" kavramı etrafında daha derli toplu hale getirildiği raflarda yerini almış bir inceleme ve akademisyenler için önemli bir başvuru kaynağıdır.